+

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр Т5(4Укр) М34 Інв.№ 2670702

~~Автор~~ Матеріали до

Назва укр.-руської етноло-гії т. 1

Місце, рік видання Львів 1899р.

Кіл-ть стор. XIX, 228, II, 22, 11с.; іл.

-"- окр. листів

-"- і[...] [...]8 іл.

-"- ка[...]

-"- сх[...]

Том [...] [...]п.

Конвол[...]

Приміт[...]

Société scientifique de Chevtchenko à Léopol.

MATÉRIAUX

pour l'ethnologie ukraïno-ruthène

publié par la Commission ethnographique

sous la redaction

de Th. Volkov.

Tome premier.

(Titres et sommaires des articles, explications des figures et index alphabétique en français.)

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

МАТЕРИЯЛИ

до

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛЬОҐІЇ

ВИДАННЄ ЕТНОГРАФИЧНОЇ КОММІСИЇ

ЗА РЕДАКЦИЄЮ

ХВ. ВОВКА.

Том І.

Львів — **Léopol**

1899.

З ДРУКАРНЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ.

TABLE DES MATIÈRES.

Від Редакциї.

(Де-що про теперішний стан і задання української етнольоґії.)

> The knowledge of man's course of life, from the remote past to the present, will not only help us to forecast the future, but may guide us in our duty of leaving the world better than we found it.
>
> *Edw. B. Tylor.*

Дарма, що етничні відміни людських пород з давнїх давен уже звертали на себе увагу більш доглядливих людей, що навіть у біблїйних ще переказах ми знаходимо початки кляссифікациї цїх пород, наука про чоловіка у загалї, чи антропольоґія, склала ся дуже недавно. Кожна наука, бувши виводом з скуплених і як слід розібраних спостережінь, вимага, щоб скластись, найперш усього досить материялу і досить дослїду. Але й при цїх обставинах вона може заснуватись тилькі на підвалинї попереднїх наук. Історія чоловічого знаття, вислїджена Ог. Контом, Герб. Спенсером і иньшими, доводить, що науки з'являли ся у залежности одна од одної, у міру того, як одна наготовляла грунт за для другої. От-же ж і наука про чоловіка могла заснуватись тилькі на підвалинї загального природознавства і от через що вона з'явила ся тилькі тодї, як було вже досить досьвідчень і про витворіннє ріжних верстов землї (ґеольоґія) і про розвій на її поверху орґаничного життя (палеонтольоґія) і про склад і функциї орґанизмів (біольоґія). Коло середини минаючого тепер столїття материялів і дослїду набрало ся вже досить за для того, щоб могли скласти ся: наука про чоловіка і ріжні його породи або раси з погляду морфольоґично - біольоґич-

ного — специяльна антропольоґія, наука про найдавнїйших людей і їхнє життє у передісторичні часи — палеоетнольоґія чи передісторична археольоґія, наука про окрімні народи, їх расовий склад і побит — етнольоґія з її описовою частиною — етноґрафиєю, і наука про громадське життє людей — cоціольоґія, котрі усї разом становлять одну науку про чоловіка у загалї — антропольоґію. Як бачимо, треба було чимало часу, поки цї частини чоловічого знаття могли стати вже справжними науками і щоб могли з'явитись вже такі працї, як твори Ч. Дарвіна, Геккеля, Ґодрі, Брока, Катрфажа, Гамі, Бера, Мортільє, Лёббока, Тайльора, О. Мезона, Спенсера, Летурно і иньших, котрі поставили цї науки у безпосереднїй зв'язок з иньшими природничими науками і з загальними теориями еволюциї чи трансформизму.

Етнольоґія, скуплюючи у собі задання усїх антропольоґичних наук і прикладаючи їх до окрімних народів, мусила через це скластись трохи пізнїйше. Першим початком її була етноґрафія, се-б то простий фактичний опис ріжних народів, котрий одначе довго змішувавсь то з ґеоґрафиєю, то з лінґвістикою, то у новійші часи з фолькльором, у залежности від того, як і де шукали материялів до вияснення ріжниці між окрімними етничними групами. Поступовий розвій антропольогичного знаття, вивівши етноґрафию по за межу ґеоґрафії, незабаром показав, що мова не є чим небудь нерухомим, що лінґвістичні ріжниці між народами дуже часто зовсїм не припадають до ріжниць соматичних і побитових, що і устна народня словесність, бувши у більшій частинї приблудною, те-ж не може вважати ся безпешною підвалиною за для визначення етничних відзнак ріжних народів і що за для цього доконечне треба завважати на усю сумму відомостей про кожний народ, на його анатомичні і фізіольоґичні (між иньшим і псіхичні) відміни, на його етничний склад, на історію розвою його культури і його побутове життє. Усе оце й становить собою заданнє теперішньої етнольоґії і етноґрафії, з того не дуже давнього ще часу, як вони стали на зовсїм науковому грунтї, виробили собі певний науковий метод. Теперішний стан їх вимага перед усїм систематичного збірання і кляссування материялу, а потім його наукового оброблювання. Така праця й почалась уже на Заходї і досягла найбільшого розвою у Сполучених Державах Північної Америки, де цї науки мають такі інституциї, як Bureau of Ethnology і Department of Ethnology in the U. S. National Museum ув Уашинґтонї і Peabody Museum of Archaeology and

Ethnology у Кембриджі, з їх щорічними Reports, найкращими етнольогичними виданями трохи не у цїлому сьвітї. В Европі по всїх найбільших містах є вже етнольоґично-етноґрафичні Музеї і великі збірки, як наприкл. коллекциї British Museum'а у Льондонї, унїверсітетського музея у Оксфордї, Museé de Trocadéro і Musée Guimet у Парижі, Museum für Völkerkunde у Берлинї, антропольоґично-етноґрафичні збірки у ц. к. Naturhistoriches Museum'і у Віднї, Ungarisches National-Museum у Пештї, Museo ethnologico Português у Ліссабонї, Museo etnografico у Фльоренциї, Музей Академіи Наукъ у Петербурзї, Дашковскій етнографическій музей у Москві і т. и. Окрім загальної катедри антропольоґії у парижському Musẹum'і, у парижській же специяльній Ecole d'Anthropologie є окрімнікатедри етнольоґії і порівняючої этноґрафії (Ethnographie comparé e). Такі-ж катедри є вже й у більшій частинї европейських унїверситетів і скрізь, навіть по таких далеких сторонах, як Японїя і Австралїя, видають численні часописї присьвячені цїм наукам *). Треба одначе сказати, що трохи не по всїх оцїх великих західних землях етнольоґія у загалї і етноґрафія з осібна мають характер більше загальний, дотикаючись трохи не виключно мало-культурних, позаевропейських людських пород і не звертаючи досить уваги на свою людність, дуже ще мало дослїджену. Де-який рух у цьому остатньому напрямку починаєть ся вже однак і тамечки, особливо у Німеччинї, де за недавні часи з'явило ся чимало дуже гарних

---

*) Окрім згаданих уже Reports американських етнольогичних інституций найбільше значіння за для етнольоґії і етноґрафії мають видання антропольогичних товариств: парижського Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris, льондонського — The Journal of the anthropological Institute of Great Britain and Ireland, віденського — Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, берлїнського — Zeitschrift für Ethnologie, фльорентинського — Archivio per l'Antropologia et la Etnologia, уашинґтонського — The amérícan Anthropologist, бомбейського — The Journal of the antropoligical Society of Bombay і т. и. і окрімні видання: L'Anthropologie i La Revue mensuelle de l'Ecole d'Anthropologie у Парижі; Internationales Archiv für Ethnographie у Лейденї; Archiv für Anthropologie у Мюнхенї; The Journal of american Ethnology and Archeology у Бостонї; Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn у Пештї і багацько иньших. Ми не містимо тут специяльних видань по палеоетнольоґії (передісторичній археольоґії) і фольк-льору, котрих спис можна знайти: перших у книзї L. Niederle, Lidstvo v době predhistorické, v Praze 1893 (российський переклад у Москві 1897), а других у вступній статтї Ів. Шишманова у І т. Сборника за народни утворения, наука и книжнина, София 1889.

праць, наприклад по етноґрафії будівлї, а також і по загальній етнольоґії окрімних земель.

Трохи инакше склали ся етнольоґічні студії по слов'янських землях, де полїтичні обставини і боротьба за свої національні права повернули їх перш усього на свою людність і на рідні племена. Почавшись ще з перших лїт XIX стол. і не мавши перед собою загально-наукових підвалин, котрі у той час тильки починали ще виробльтись на заході, слов'янські етнольоґичні студиї обмежувались попереду те-ж тильки працями лінґвістичними, статистичними і археольоґічними і тильки пізнїйше перейшли до народньої словесности (фолькльору) і побутового життя. Одною з перших слов'янських земель, де з'явили ся ці студиї і де вони досягли найбільшого розвою і наукової вартости, була безперечно Чехія. Не кажучи вже про працї першого утворителя слов'янської етноґрафії Шафаржика, про такі інстітуциї як Чеська кор. Академія і Чеський кор. Музей, котрі чимало зробили за для чеської етнольоґії у загалї, не кажучи про дивний розвій антропольогичних і палеоетнольогичних студій і про численні археольогичні видання і музейні товариства, у Празї вже кілька лїт як виходять дуже гарні видання Český Lid i Národopisny Sbornik, а недавно (в 1895 роцї) одбулась величезна народописна вистава, і зараз же після неї був заснований Národopisné Museum Českoslovanské, котрий обіцяє бути першою зовсїм науковою інстітуциєю цього роду в цїлому слов'янському сьвітї. Досить далеко посунулись тепер етнольоґічні студиї і у Польщі. Окрім цїлого ряду дуже старанних археольоґічних дослїдів і антропольогичних праць (дотичних між иньшим і України), окрім таких монументальних етноґрафичних праць як Lud polski Оск. Кольберґа і иньші збірники, там є такі гарні видання, як Zbiór wiadomości do antropologii krajowej i Materyały antropologiczno-archeologiczne краківської Академії, такі гарні етнольоґічні часописї, як варшавська Wisła і ув остатнї часи львівський Lud. Етнольоґічні студиї у Югослов'ян, почавшись з фолькльорних і лінґвістичних праць Вука Караджича і його школи, досягли широкого розвою у знаменитих соціольогичних і правничих працях проф. Б. Богишича, у працях загребської Югословенської академії, котра недавно видала вже 3-їй т. Zbornik'a za narodni život i običaje južnih Slavena, а тако-ж і у сараєвських наукових інстітуциях з їх відомим виданнєм Гласник земальског музеја у Босни і Херцеговини. У Болгарії, де не встигли ще розвинутись студиї антропольогичні і палеоетноґрафичні, зроблено вже дуже чимало за для

описової етноґрафії, соціольоґії і особливо за для фолькльору, і видаєть ся дуже коштовний Сборник за народни умотворения, наука і книжнина. На решті у Росиї наслїдком централїзування науки по полїтично-адмінїстраційних центрах, як Петербург і Москва, етнольогичні студиї, дуже численні і часами дужэ великої наукової ваги, багато втрачують льокальний характер, розширюючись на таку велику просторонь, як уся північна і середня Азия, Кавказ, Україна, Литва і т. и., через що полїтичний осередок держави — Великоросия — зостаєть ся найменче дослїдженим з етнольогичного погляду. В росийських-же етноґрафичних виданнях, як Этнографическое Обозрѣніе і Живая Старина, а тако-ж у виданнях И. Р. Географичного Товариства ми знаходимо далеко більше материялу про усяких „инородців": фінсько-монгольських племен, Кавказців, Українців, Литвинів и т. и, ніж про Великорусів. Центральні наукові інституциї, котрі присвячують свої працї між иньшим і етнольогичним студиям, як Имп. Русское Географическое Общество і Общество любителей Естествознанія, Антропологіи и Этнографіи въ Москвѣ, незалежно від їх дуже великої наукової компетенциї, не можуть мати нї досить людей нї досить спроможности, щоб вести ці працї систематично; розвій же льокальних етноґрафичних інституций і товариств, з причин, котрі не мають нїчого спільного з наукою, не тільки не запомагаєть ся, але иноді й просто зупинюєть ся. Одначе усе-ж таки, незалежно від браку специяльно-етнольогичних інституций, росийська наукова лїтература числить чимало дуже докладних праць, навіть і не лїчивши таких, котрі, як наприкл. „Труды Экспедиціи" Чубинського, тилькі були видані у Петербурзї. Дуже багато коштовного материялу містять у собі де-які з описів губерній, зроблені охвицерами ґенерального штабу; ще більше наукової ваги мають „Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, Извѣстія Общества Археологіи, Исторіи и Этнографіи у Казанї, видання льокальних філїй И. Р. Географичного Товариства и т. и., не кажучи вже про численні працї окрімних авторів.

У загалї-ж як не далеко посунули ся вже етнольогичні і особливо етноґрафичні студиї по слов'янських землях і якого наукового розвою не досягли вони, а все-ж таки їх дуже ще не вистача на те, щоб були можливими навіть загальні визначення антропольогичних відмін і етничного складу слов'янських народів. З погляду чисто антропольогичного слов'янські народи зостають ся ще досї зовсїм невідомими і антропольоґія, кажучи про Слов'ян, може давати тільки

лінґвістичну їх кляссифікацию, визначаючи їх тільки, як народи, що говорять ріжними слов'янськими мовами. Зроблені досї досліди дають де яку спроможність думати, що слов'янські народи складають ся з двох груп: однієї більше короткоголової, темної і високого зросту (Сербо-Хорвати, Словинцї, Чехи, Словаки і Українцї) і другої — меньш короткоголової, білявої і меньшого зросту (Полабцї, Поляки, Білоруси і Великоруси), але до яких рас належять вони, у якій мірі вони Слов'яне і у яких етничних відносинах знаходять ся вони між собою і своїми сусїдами — про це ще невідомо, сказать, що нїчого. Ще меньш відомо чого небудь про початки і первістний тип Слов'ян і саме тепер оце йде наукова суперечка, у котрій одні думають, що давні Слов'яне були довгоголові й біляві, а другі — що вони були короткоголові і темного волосся. Усї цї питання будуть розвязані тилькі тодї, як буде досить антропольогичних студий про теперішнїх Слов'ян, як будуть дослїджені досить старанно і з антропольогичного і з етнольогичного погляду гірські племена по долинах карпатських і балканських гір, коли буде зроблено досить палеоетнольогичних розвідок по усїй Слов'янщині і особливо знов поки у тилькі що згаданих нами місцях, у Руминії і далї по обидва боки Дунаю, не кажучи вже про Поднїпрянщину, Донщину і дальші східні сторони. Цї працї тепер тилькі починають ся, або краще кажучи, про їх тепер тилькі починають думати, а поки що слов'янську етнольоґію далеко ще не можна рівняти до східно-европейської або американської.

Етнольогичні студиї у нас на Українї, повставши також як і по иньших слов'янських землях разом з розбудженем народньої самосьвідомости, мусили відповідно полїтичним і громадським обставинам дїлитись між російською і польською науковими лїтературами, бо ж ми не мали досї нї таких як иньші слов'янські народи своїх власних наукових інституцій, нї де-коли навіть спроможности видавати наукові річи у нашій рідній мові.

Зупиняючи, з одного боку, розвій нашого народознавства, це одначе з другого боку, чимало його й підпирало, і ми бачимо, що палеоетнольогичні і особливо етнографичні студиї йшли у нас що далї побільшуючись і досягли тепер де в чому досить значного розширення. Як і у иньших Слов'ян, вони теж почались з дослїдів лїнґвістичних, археольогичних і етнографичних, або скорійше фолькльорних, із збірання словарного материялу, з розшукування рідної старовини, з записування козацьких дум, а потім і иньших пісень, казок, приказок і т. и.; далї почали звертати увагу і на звичаї, і тилькі далеко пізнїйше по троху і на соматичну антропольоґію

і на народній побут. Такий поступ нашого народознавства залежав з одного боку од загального розвою антропольогичних студій у Словян, а з другого і від думок, що де-ж більше й шукати оригінальних відзнак нашого народу, як не у його мові, в його старовині і у його поетичних утворах. Окрім того думало ся — і на свій час може й до ладу, — що таке збіраннє материялу, особливо „з народніх уст", потрібує тилькі совістної праці і не вимага від збірачів особливого підготовлювання. У перших етноґрафичних проґрамах, котрі друкували ся в початку 60-их років по маленьких київських часописях і в одбитках розсилали ся київською „громадою" того часу скрізь по Україні, у проґрамах Чубинського, а потім і у проґрамах Київського Ґеоґрафичного Товариства навіть до проґрам не дуже давно ще виданих, ми скрізь бачимо запитання і про фонетичні відміни мови і про памятки старовини і про фізичні відміни людности і навіть про релїґійні погляди. Через те навіть і в „Трудахъ Экспедиціи" Чубинського ми знаходимо такі відомости, як те, що у 73% Українців голови „безъ замѣтной сплюснутости", що „Малороссы вообще красивы" і що ув Ушицькому повіті „о св. Духѣ народъ имѣетъ правильное понятіе"....

Тим не меньш народознавчі студиї у нас усе-ж таки розширювались; по-декуди материялу зібрано вже досить чимало і оброблюваннє його стає вже на більш наукову дорогу. Докладні і дуже старанні праці д. д. Пипина і Сумцова дають нам спроможність не зупиняти ся тута на лїтературній історииї цїх студий. От-же подивимось тилькі, у якому стані вони знаходять ся у нас тепер, що у нас зроблено і на що при більш систематичній праці треба звернути найбільше уваги.

Наукові студиї по анатомичній антропольоґії України почали ся ще дуже недавно з праць Коперницького, Емме, Вейсбаха, Дібольдта, Краснова, Ікова, Талько-Гринцевича, Гильченка. Більша частина їх зроблена дуже старанно, але зібраний їми материял ще дуже невеликий, далеко не обійма усього обшару Руси-України і далеко не дає ще підвалин до яких би не було виводів, навіть самих найзагальнійших. Ув одній з наслїдуючих книжок наших „Материялів" ми сподіваємось подати загальний перегляд усїх цїх праць і звести до купи, все що їми здобуте, але заздалегідь можемо сказати, що теперішній стан антропольогичних студий на Україні вимага широких і дуже сістематичних дослїдів, котрі будуть можливі тилькі тоді, як по наших унїверситетах заснують ся дотичні ляборатории і коли за це візьмуть ся наші численні земляки — земські, військові і иньші лїкарі,

що мають спроможність користуватись з великого живого материялу. Щоб цї студнї були користними, безпремінно треба, щоб вони не були, як досї, випадковими і щоб за для виводів не робились те-ж випадкові порівняння, як це бувало не раз уже. Окрім того дуже потрібно було-б, щоб усї антропольогичні і особливо антропометричні дослїди робили ся по загальному плянові і держачись однієї наукової методи, при чому спочатку можна б було обмежитись хоч би й не дуже широкою, але однаковою за для всїх проґрамою.

Студії палеоетнольоґичні, почавшись з клясично-археольоґичних розвідок петербурських академиків 30-х—50-х років, розросли ся потім зразу, дякувати невсвпущій працї проф. В. Б. Антоновича і його численних учеників, а тако-ж дослїдам проф. Самоквасова, гр. Бобринського і иньших, а у остатнї часи особливо д. Ч. В. Хвойки. У студиях цїх дуже значно переважують працї дотичні т. зв. могильного (курганного) періоду, се-б то доби з кінця неолїту аж до початку історичних часів. Хоч і як багацько вже тут зроблено, але зостаєть ся ще досить зробити. Окрім дальшого розкопування могил, котре ведеть ся вже, спасибі В. Б. Антоновичеві, доволї систематично не тилькі з техничного а й з ґеоґрафичного погляду, його ж таки працею почав ся вже й звід здобутого материялу, уложеннє археольогичних карт і т. и., а тако-ж звертаєть ся більше уваги на збираннє й захованнє кісток. Дуже потрібним здавало ся б нам додати до того ще й статистичне обрахованнє палеоетнольогичного материялу (на зразок наприкл. відомих праць д. Е. Шантра про бронзяну добу у Францїї), котре дуже придало ся-б до розвязання де-яких питань, як наприкл. питання про істнованнє у нас бронзяної доби. Окрім того дуже треба було-б звернути увагу і на більше детальний опис, вагу й міру знайдених бронзяних збутків, а найбільше на їх химичний склад. Що до кам'яної доби, то у нас зроблено, поки що, ще дуже не багато, не вислїджені навіть і досить давно вже відомі неолїтичні становища по берегах Днїпра і иньших великих річок, а тим часом нові знахідки, як примiром хоч би й описане у цїй книжцї наших „Материялів" становище на Кирилївській улицї і особливо нові знахідки д. Хвойки біля Трипілля, вказують з одного боку на те, що неолїтична доба на Українї має дуже велику вагу, а з другого — що за для її дослїду безпремінно треба дознавати її у зв'язку з неолїтом азіатським і західноевропейським, звертаючи особливу увагу на типологичний опис здобутого материялу. Вислїдки палеолїтичної доби у нас тилькі що почали ся, і кілька зроблених знахідок вка-

зують вже дуже ясно як на дуже велику вагу їх з теоретичного погляду, так і на безпремінну потребу більше наукової постанови у нас цього діла з огляду на ґеольоґічні обставини знахідок і знов таки на типольогичний характер знайденого крем'яного начиння. У загалї-ж не можна не пожадати детального опису наших палеонтольогичних збірок на зразок зробленого вже д-кою Мельник опису збірки Поля і видання наших знахідок на зразок европейських видань, а тако-ж і загальних праць, бо істнуючі статтї, як наприкл. бар. де Бая Note sur l'âge de la pierre en Ukraïne у VI т. часописї L'Anthropologie, бувши дуже короткими, не можуть вдовольнити нї нас нї західно-европейської науки.

У етноґрафії найперш треба відріжнити фолькльор, чи народню устну словесність, від настоящої етноґрафії. За для першого ми маємо вже зразкову по науковій вазї збірку історичних пісень (хоч і ще й досї не викінчену) Антоновича і Драгоманова, „Чумацькі піснї" Рудченка, зразковий збірник приказок Номиса, величезні „Труды Экспедиціи" Чубинського, „Pokucie" О. Кольберга, збірник Головацького, збірники казок і леґенд Драгоманова і Рудченка, нові збірники Манжури, Ястребова, Грінченка, материяли Іванова і иньших у Харківському збірнику, численні материяли Дикарева і т. и. і на рештї дуже гарний периодичний Етнографичний Збірник Товар. ім. Шевченка. Хоч цього материялу зібрано вже й досить богато і хоч наукове його оброблюваннє (працї Потебні, Драгоманова, Сумцова, Франка і др.) і показало, що він далеко не у тій мірі може бути виразом українського народнього сьвітогляду, як думалось перше, одначе-ж ми зовсїм не згоджуємось анї з думками тих, на чий погляд його вже й годї й збірати, анї з думками тих, хто бачить у йому тилькі варіянти блукаючих по сьвітові загальних тем. Теми можуть бути чужими й приблудними (як на рештї й більша частина усїх етнольогичних фактів), але оброблюваннє їх завше має свої ориґінальні відзнаки. Одначе-ж уважаючи на те, що устна народня словесність чимало лїт уже як відрізнилась ув особливу науку фолькльору, а тако-ж і на те, що львівське наукове Товар. ім. Шевченка має вже виданнє присьвячене до збірання фолькльорного материялу, ми знаходимо відповідним відлучити його тако-ж і з нашого видання, окрім хиба переказів, що мають спецііяльно етнольогичний інтерес, рітуальних пісень і т. и., без котрих опис звичаїв і обрядів не був би повним і зрозумілим.

Що-ж до етноґрафії у настоящому розумінні цієї науки, то, у порівнянні з фолькльором, вона у нас, за деякими вїїмками,

ледві тилькі починає ся. Не кажучи вже про те, що ми й досї не маємо нїяких материялів нї до вияснення початків і етничного складу нашої людности, нї до визначення відносин її до давнїх насїльників нашої землї і теперішнїх сусїд, і чисто описового етноґрафичного материялу зібрано у нас і не дуже богато і не скрізь однаково. У нас нема нї історично-археольогичного музею, нї хоч трохи докладного історично-побутового опису нашого народу. Окрім кількох пам'яток історичньої доби у Церковно-археольогичному Музеї Київської Академії, одна однісїнька досить велика і сістематична коллекция наших історичних пам'яток д. В. В. Тарновського зостаєть ся й досї приватною і досї ще як слїд не описана й не видана. Хоч у працях М. И. Костомарова, В. Б. Антоновича, а за їми і у наших молодих істориків, таких як дд. Багалїй, Грушівський, Голубовський, Ляскоронський і иньші, і де яких російських, як д. Погодинъ, Аристовъ, Савваитовъ і др. ми й вбачаємо вже проби доходити до історично-побутових обставин нашого народу, але усе-ж таки дуже численні історично-етноґрафичні материяли, що знаходять ся по актах, хронїках, мемуарах і т. д. досї зовсїм ще не зведені до купи і не оброблені *). Про теперішнїй народний побут ми те-ж знаємо не дуже-то більше. Не маючи досї нї одного навіть невеличкого українсько-народописного музею ми не маємо й скількі небудь докладної етноґрафичної лїтератури. Досить сказати, що ув усїх семи томах „Трудовъ Экспедицiи“ Чубинського на опис народнього побуту припада тилькі 74 (!) сторінки, у котрих про побутову технїку, сказать, що й зовсїм не згадуєть ся. Про будівлю, окрім кількох уступів у Чубинського, ми маємо тилькі дуже невеличку статтю М. Левченка у Записках Київського Географич. Тов., де-що у Кольберґа у його „Покутгі“ і кілька невеличких заміток, найбільш у „Київській Старинї“ і тилькі у найновійші часи з'явили ся про це, та й то у нїмецькій лїтературі, дуже гарні і науково зроблені праці д. Кайндля. Про одежу й їжу — і того меньш, позаяк усе, що досї зроблено, обмежуєть ся невеличкими звістками у тих-же працях Чубинського, Кольберґа, з додатком збірника Маркевича, статті д. Скубака у Харківск. Збірнику та кількох заміток знов таки у „Київській Старинї“, то що.

*) Невеличка проба дослїду цього роду була зроблена тилькі у Київській Старинї 1887 р. (N. 10 ст. 336—356) у непідписаній статтї „Бытовая малорусская обстановка въ документахъ XVII—XVIII стол.“

Далеко більше пощастило у нас тим поділам етноґрафії, що більш дотикають ся лінґвістики і фолькльору. Що до української мови, то ми тилькі пригадаємо імена Максимовича, Бодянського, Лавровського, Потебні, Житецького, Михальчука, Науменка, але усе-ж таки мусимо сконстатувати, що „великого" українського словника, котрого ми чекаємо більш 30 років, досї ще нема та й нема, а кілька листків, що були, неначе початком його, позаторік чи що розіслані при „Київській Старинї", не нагадують не то що „академичного", а навіть хоч трохи по письменному зробленого звичайного підручного словарика. До народнього календаря зібрано материялів уже досить чимало, а у останні часи д. М. О. Дикарев почав уже і його наукове оброблюваннє. Ще більше зібрано материялу до українських народних звичаїв і обрядів. Про породільні звичаї ми маємо, окрім великих збірників Чубинського і Кольберґа, специяльні звістки Іванова, Живила і иньших; про весільні звичаї окрім цілого IV тому Чубинського і „Покуття" Кольберґа і окрім усїх великих збірок пісень, є цїлий ряд специяльних моноґрафій, починаючи од опису україньского весілля Калиновського, виданого ще у 1777 роцї, і кінчаючи численними, де-коли зовсїм вже науковими працями як наприкл. „Малорусская свадьба въ Корницкомъ прих. д. Янчука. Почалось те-ж і наукове оброблюваннє зібраного материялу у працях дд. Сумцова, моїй, Охримовича, Ящуржинського і иньших. Одначе-ж і ці працї перш усього мусили сконстатувати, що зібраного материялу ще буде дуже не досить і що зібраний він зовсїм не сістематично і далеко не науковим робом. Найперше, є цїлі великі сторони України, як наприкл. Чернигівщина, де весільні звичаї за невеличкими виїмками, сказать що й не записувались, а далї, у-в усьому що досї записане, зверталось найбільше уваги поперед усього на пісні, а не на звичаї, а між звичаями (як і між піснями) знарошне і дуже старанно обминало ся усе, що здавалось записувачам соромним або нїяковим... Меньш, але усе таки досить багацько вже материялу зібрано і про похоронні звичаї, але і тут видно, що материял збірavся людьми без усякого специяльного знатьтя. Найбільше записано знов таки фолькльорних річей, се б то причитувань і вірувань і найменьш дотичного до звичаїв і обрядів. У-в всякому разї ми маємо про похорон ряд старанно зроблених праць дд. Василєва, Ящуржинського, Ястребова, Литвинової і пр. і можна сподїватись, що незабаром наукове оброблюваннє українських похоронних звичаїв стане

досить значним, особливо коли розшукувачі почнуть звертати більше уваги на факти порівняючої етноґрафії. Що до иньших звичаїв і обрядів, то про деякі з них, наприкл. про постриживни, побратимство, з'явились вже дуже докладні студії, як напр. д. Потканьського і иньших. Чимало материялу зібрано вже й про забобони, і дещо з його вже досить докладно оброблено на зразок европейських праць д. Сумцовим у його „Культурныхъ Переживаніяхъ" і у Записках Харківського Історично-Фільольоґічного Товариства. Те-ж можна сказати і про вірування, котрих ми маємо дуже гарні збірки Новицького, Іванова, Ястребова і иньших. Одначе і про те і друге досліди не вели ся ще досить сістематично і у звязку з новійшими працями по загальній істориї вір у західно европейських літературах.

Українське народне майстерство чи уміліcть здавна вже зацікавлювало наших етноґрафів. Найбільше тут зроблено звичайно задля музики. Окрім збірання і видання зразків народнього співу (Лисенко, Кольберг, Ніщинський, Рубець) були вже й теоретичні розвідки тих-же авторів, дд. Русова, Горленка Боржковського, К— ського і иньших, були також розправи і про інструментальну музику і т. и. Далеко меньше зроблено задля ґрафичних умілостей. Тут на першому пляні треба поставити праці про орнаментацию (наш реферат і збірка на Київському Археольоґ. з'їзді 1875 р., збірники Косачевої, Литвинової і иньших, праці д. Сумцова про писанки і т. п.), котрі нарешті не пішли далі вишивань і писанок, зовсїм не зачепивши нї плетіння, нї плахт, нї килимів, нї малярно-будівельної, нї різьбарської орнаментациї, нї навіть цeрамичної. Те ж не багато зроблено і задля українського малярства, про котре ми маємо тилькі кілька описів старинних образів, у більшій частинї зовсїм ще не виданих, хоч у збірках В. В. Тарновського і у Церковно-археольоґічному Музеї їх вже зібрано і дуже чимало.

Зовсїм осібно стоїть у українській етноґрафії збіраннє відомостей про народні знаття, котрі треба конче відрізняти од вірувань і од загальної побутової техники. Більше двадцяти вже років, як ми завели до етноґрафичних проґрам Київського Ґеоґрафичного Тов. окрімний рядок питань дотичних цього подїлу етноґрафії (лїку, міри, механичних пристроїв, фізичних і химичних з'явищ, біольогичних фактів і т. и). Одначе з того часу ці питання тилькі переписують ся у нових проґрамах і досї не було ще н однієї праці сюди дотичної, коли не лїчити дуже гарно зробленої

і далеко ширше, нїж наша, опрацьованої проґрами до збірання звісток про народно-математичні знаття, зладженої д. К. Щ. і виданої Полтавським Статистичним Комітетом у 1893 році. А проте дослїди у цьому напрямкові мали-б дуже велику наукову вагу і завважаючи на те, ми і думаємо умістити незабаром-же не дуже численні відомости, які набрались за цей час у нас і дуже просимо усїх наших земляків-етноґрафів подавати усї, хоч-би і невеликі материяли до цього, які у їх знайдують ся.

Виїмкою з цього роду етноґрафичних звісток з'являють ся відомости про народнє лїкарство. Тут ми маємо, окрім фолькльору (замовлянь, нашептувань, молитов і т. н) і окрімних звісток, як наприкл. у Чубинського, Кольберґа, Живила, у Київській Стар.), цїлі вже збірки дуже доброго і дуже добре виданого материялу, як Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej Дра Ю. Талько-Гринцевича і ин., де ці звістки вже оброблені і виложені у науковій сістемі. Нїчого й казати про те, що ці працї мають ще бути досить доповнені новим і більше науково зібраним материялом.

Позаяк соціольоґія ще не так давно почала виділятись з загального циклу історично-правничих наук, то і відомости про громадський уклад на Українї і розвій його знаходили собі місце найбільше по правничих дослїдах, котрі у нас були посунуті дуже далеко працями таких шановних дїячів, як дд. Єфименко, Леонтович, Кістяківський, Владимирський-Буданов, Чубинський і иньші. Тилькі пізнїйше і у порівняннї дуже недавно почали з'являти ся розвідки чисто соціольоґічного змісту, як наприкл. працї Боржковського і Чернишева у Київській Старинї про парубоцькі громади, дд. Сумцова, Охримовича Макс. Ковалевського і трохи инших про початки і склад сім'ї, працї про економичні справи О. Щербини, д—ки Єфименкової, д—ки Радакової і иньших. Але таких праць ще дуже не багато і вони далеко ще не на-рівнї з поспіхом анальоґичних дослїдів у західній Европі і особливо у тому, що належить до історий розвою власности і ріжних народнїх громадських інституций.

Як бачимо з цього по нуждї не дуже повного і дуже швидкого перегляду, теперішнїй стан наших етнольоґічних дослїдів вимагає ще дуже і дуже великої працї. Якими щирими і у більшій частинї дотепними робітниками не були наші незабутні вчителї — дотеперішнї українські етнольоґи, як багато не поклали вони у своє

діло найщирійшого народолюбства, одначе-ж, дякуючи їм і шануючи їх память, ми мусимо тим самим не ставати на тому, на чому їм довелось стати, а йти далї, вибираючись по змозї на ширші дороги і беручи глибше, нїж вони могли брати...

Присвячуючи своє виданнє збіранню і сістематизуванню материялів дотичних до анатомично-фізіольогичних відмін, етничного складу, давнього і теперішнього побуту, звичаїв, вірувань, знатьтя і громадського укладу нашого українсько-руського народу у звязку з иньшими, ми захожуємость вести далї працю наших попередників. Вдовольняючи тим потребу нашої народньої самосьвідомости, ми бажаємо разом з тим пристати з нашими національними материялами до великого західно европейського або краще всесьвітного руху наукового народознавства і користуючись здобутками старійшої від нас західньої науки, вживати її методів і йти пробитими нею шляхами до розвязання своїх національно-культурних задань. Не бувши господарем в своїй власній хатї, наш український народ, як ми казали вже, не мав досї нї своєї наукової лїтератури, нї своїх власних наукових інституций, і наші працї, як і наші робітники на етноґрафичному полї мусїли шукати притулку то у московській, то у польській, то по иньших слов'яньских і позаслов'яньских лїтературах. Тепер, з заснуваннєм етноґрафичної комісиї при львівському Науковому Товаристві ім. Шевченка і з початком нашого видання, ми матимемо нарештї осередок, до котрого можуть скуплюватись наші наукові сили і нам зостаєть ся тількі сподїватись на щиру запомогу наших шановних земляків...

Поки-ж що Редакция має за обовязок скласти свою щиру подяку Науковому Товариству ім. Шевченка за велику пошану, яку воно зробило їй, довіривши її силам впорядкуваннє цього видання, а також В. поважаному Голові Товариства проф. Грушівському, котрий з почуттєм високого патріотизму ласкаво схотів згодитись задля наших „Материялів“ на деякі зміни у загальному плянї видань Товариства і узяв на себе чималу працю улагодити нелегкі питання коштів друку, досить значно висших по над звичайні видатки.

У горі цїєї передмови ми наводимо слова великого анґлїйського етнольоґа, одного з перших утворителїв нашої науки: „знаттє поступу чоловічого життя на землї, од його початків і до наших часів, не тилькі запомага нам зазирати у те, що буде далї, а може ще й поводити нами до сповнення нашого обов'язку — зоставити

сьвіт кращим, ніж він був тодї, як ми вступили до його“. Не покладаючись дуже анї на своє знаттє, анї на свої сили, ми вважатимем свою справу доведеною і радїтимем дуже, як що нашим „Материялам“ пощастить залишити українську етнольоґію хоч трохи у кращому станї, ніж вона є тепер.

Хв. В.

У Парижі. Грудень 1898 р.

Découvertes préhistoriques de la rue de St. Cyrille à Kiev

par Th. Volkov.

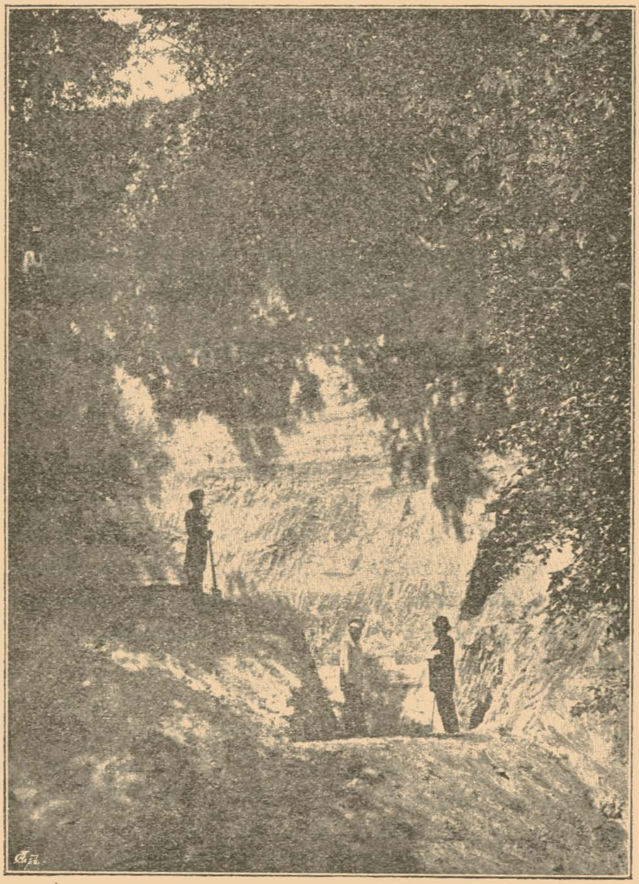
ПЕРЕДІСТОРИЧНІ ЗНАХІДКИ

на кирилівській улиці у Київі.

У III-ій книжці Записок Товариства ім. Шевченка була уміщена невеличка звістка, тоді-ж таки перекладена нами у парижській „l' Anthropologie“ (V, 506), про знахідку у Київі на Подолї кісток маммута з певними слїдами вогню і з обробленими чоловічою рукою кремінцями, а у верхнїх верствах того-ж таки місця збутків цїлого неолїтичного становища. Вважаючи на велику наукову цікавість сих знаходок і бажаючи подати ширші звістки про їх у наших „Материялах“, ми зараз-же звернулись до д. Ч. В. Хвойки, що назнав і видобув усї оті археольоґічні памятки, і постарались скористуватись усїм, що досї було про їх у науковій пресї. Дякувати в. шановному добродїю Хвойцї і де кому з наших земляків, ми маємо дуже докладні витяги з єго щоденників, дуже гарні фотоґрафії, пляни, малюнки і т. и. Друкований материял, на великий жаль наш, обмежуєть ся тільки недавно виданою невеличкою книжечкою київських профессорів д. д. Армашевського і Антоновича[1]), та кількома замітками по часописях про реферат В. Б. Антоновича на торішньому археольоґічному з'їздї у Ризї. Не бачивши анї самого місця знахідки, анї здобутих памяток давнини, перейшовших тепер, як ми чули, у власність гр. Бобринського, ми матимемо спромогу подати тут тільки те, що можна було дізна-

[1]) П. Я. Армашевскій и В. Б. Антоновичъ, Публичныя лекціи по геологіи и исторіи Кіева. К. 1897.

тись з згаданих вище жерел, застерегаючи наперед можливість деяких помилок і непорозумінь, тим більше що д. Хвойка не є про-

Місце під кручею, де були знайдені кістки маммута.

фесиональним археольоґом, а погляди д. д. професорів київського університету, що давали єму пораду і доглядали розвідок, не досить ще нам відомі, не бувши ширше публікованими.

I. Знахідки палеолїтичні.

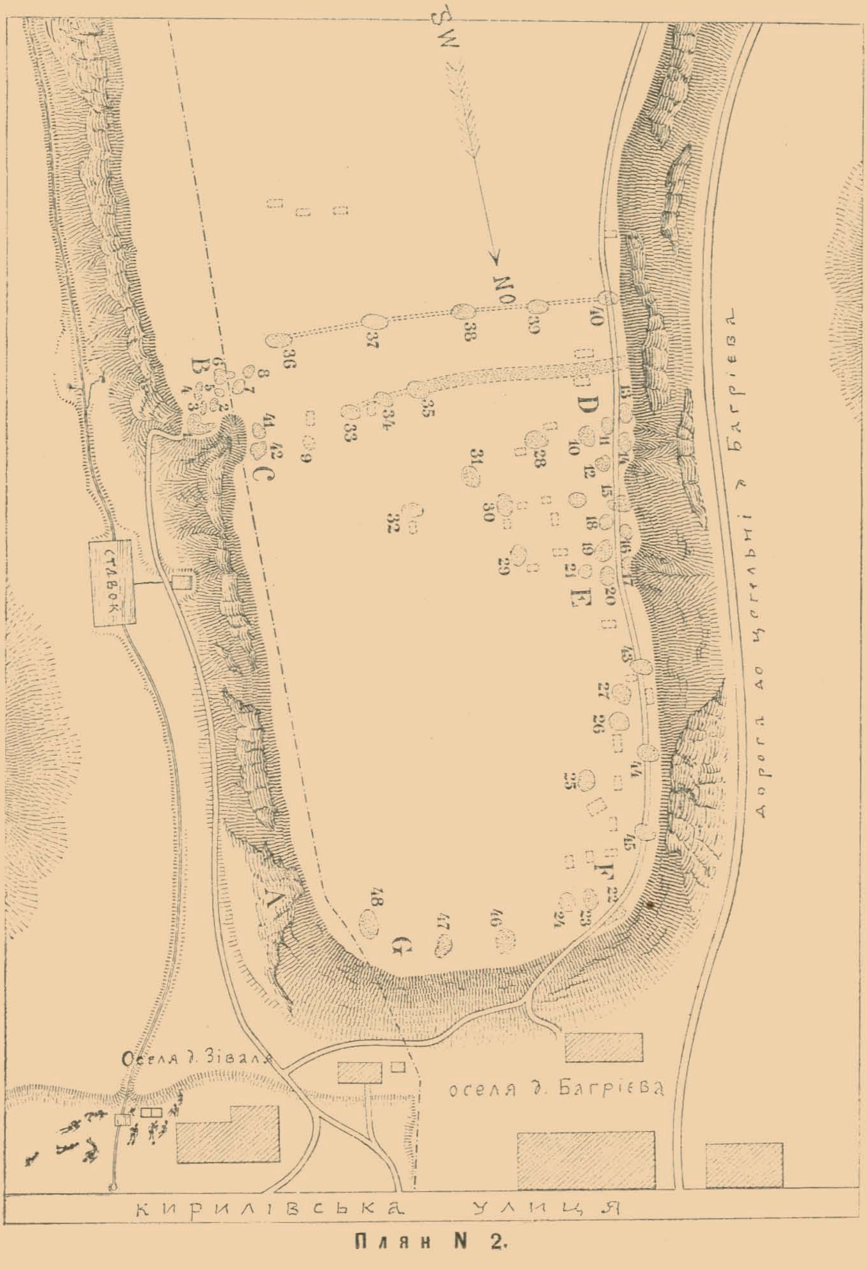
Пересїчно на 100—130 метрів високе над річкою плято, праворуч Днїпра, кінчить ся на північно-східній сторонї Київа (на По-

Плян N I. Загальний плян частини Подолу і Оболоні у Києві

A — передм. Лук'янівка. *B* — оселї дд. Зіваля і Багрієва. а, а — печери. *C* — могили. *D* — оселя д. Зарембського. *E* — оселя д. Світославського. *F* — Кирилівський манастир. *G* — гора Скавика. *H* — Флоровська гора.

долї) досить великими кручами, перерізаними проваллями. Поуз цїх круч тягнеть ся Кирилївська улиця, по західній сторонї которій у в однїй з їх, належачої до оселї д. Зіваля, означеній на нашому

Плян N 2.

загальному плянові (див. пл. N 1) літерою В і зроблені знахідки д. Хвойки. Як можна бачити на пляні самих розвідок (пл. N 2) круча ця, зливаючись своїм південно-західним боком з плято, висуваєть ся рогом на північно-східню сторону у долину Днїпра й Оболонї, маючи з північного боку дорогу до цегельні Багрієва, а з південного невеличкий ручай з ставком і з стежечкою вздовж його на Лук'янівку. Поділена, як і усї иньші кручі між хазяїнами Кирилівської улицї, вона належить до двох осель д. д. Зіваля і Багрієва і доходить трохи не до самих їх хат. В осенї 1893 р. д. Ч. В. Хвойка, чоловік дуже осьвічений і дуже охочий до розшукування старовини, роздивлюючись кручу, наглянув у долїшній її частинї, у місцї зазначеному на плянї N 2 літерою А, у верстві сїрого піску у 1м., 50 затовшки, лежачої на глибинї більш 19 метрів зараз-же на третїшній синій (спонділовій) глинї, — якусь круглу жовтовато-білу пляму. Придивившись близше, він побачив, що се перетрухла кістка, а обкопавши трохи далї запевнивсь, що має діло з иклою якогось вимершого товстошкурця. Попрохавши дозволу у хазяїна оселї д. Зіваля, він зараз же заходивсь коло розвідок. Обкопуючи знайдену иклу, він незабаром добравсь по їй і до частини лобової кістки. Показавши свою знахідку проф. В. Б. Антоновичові, котрий порадив йому звертати найбільшу увагу на те, чи не знайдеть ся де коло кісток оброблених кремінців, д. Хвойка повів свої розвідки далї і поузбіч першої знайшов і другу иклу від того-ж таки зьвіра. Далї відкопали й щелепи з двома зубами і ще чимало кісток, а між їми і більше по-під їми знайшлись на решті і перші кремінні начиння. Проф. П. Я. Армашевський, закликаний д. Антоновичом, завважив знайдені кістки маммутячими і обидва запевнились, що кремінцї, які були коло їх, справдї оброблені і дійсно буль чоловічим начиннєм[1]).

---

[1]) На жаль, д. Хвойка, щоб зазначити де що було знайдене, зоставляв відкопані кістки, як вони лежали, обкопуючи під їми ґрунт стовпчиками. Через це кістки дуже псували ся, розсипаючись на повітрі, а окрім того їх ворушили й люде, що приходили дивитись. З поводу цього послїднього трапилась оказия, показуюча добре, як ще мало розповсюджене у нашому народї і навіть у київському міщаньстві яке небудь знаттє своєї старовини і як розумно поводить ся наша урядова наука, пильно ховаючи унїверситетські музеї від очей публїки. Зацікавлені пійшовшими чутками про те, що у оселї Зіваля знайдено якісь величезні кістки і кам'яні ножі, подоляне й оболонцї у близшу-ж неділю цїлими юрмами почали зходитись до двору д. Зіваля дивитись на розвідки. Побачивши що трохи не кождий хоче не тільки подивитись, але й повертїти у руках знайдені кістки, сторож надумавсь зачинити ворота і не пускати нїкого у двір. Юрма між тим уже росла, та росла і почала стукати у ворота

Копаючи далї, щоб визначити, як слїд, ґеольоґічне місце знахідки, а з другого боку, щоб не завалилась була й земля з гори, д. Хвойка заходивсь здіймати ґрунт верствами, починаючи з самісїнького верху. Подаючись далї, в глиб гори, д. Хвойка знаходив знов таки у тій же верстві сїрого піску маммутячі икли і кремінне начиння, котре попадалось по одному (нї разу не було знайдено навіть 2ох, або 3ох заразом) і найчастїйше попід кістками, а не в горі над їми. Але ще трохи далї, кістки і икли почали здибуватись усе рідше й рідше і коли на рештї їх вже більше не знаходилось, тодї почали попадатись по троху угалля і де-не-де шматочки скаменїлого дерева. Що далї, угалля було усе більш й більше і на рештї його стало вже так багато, що воно лежало вже цїлою верствою від 2ох до 10 сантіметр. затовшки. Де не де у цїй верстві з угаллям і попілом, де вона була товще, траплялось багато побитих і поколотих кісток, дуже часто зовсїм попалених, так що вони розсипались, перш нїж можна було їх вийняти. Посуваючись знов далї, усе-ж таки у напрямку до Лук'янівки, д. Хвойка натрапив на нову археольоґічню верству трохи нижче першої, закладену знов таки з угалля, попілу, шматків обпаленого дерева і попалених кісток.

щоб її пустили подивитись, а позаяк сторож не схотїв відчинить, частина народу зайшла манівцями з другого боку і з криком ура! кинулась з гори у низ. Побачивши се, люде, що стояли за ворітьми, разом наперлись на ворота, повалили їх і, вдершись у двір, чисто розкидали й побили усї знахідки, а де що й позаносили з собою. Треба додати ще й те, що розшукуваннє старовини і особливо кісток витолковуєть ся між простими людьми з київського міщаньства, як щось таки маюче на метї якісь то практичні лїкарські цїли. Прийшовши раз у ранцї на розвідки, д. Хвойка побачив, що коло знарешне зоставлених на землї мамутячих кісток пораєть ся якась старенька бабуся, відкопуючи собі куховарськім ножем кісточки і ховаючи їх собі у хусточку. Бувший з д. Хвойкою робітник кинувсь було відіймати кістки, але той зупинив його і почав розпитувати стару на що їй здались ті кісточки, що вона побрала? — „А вам вони на що? з свого боку спитала стара. „Ви думаєте, що тільки вам і можна з їх користуватись... Хіба я не знаю на що в університетї шкелети товчуть (sic!)... На те щоб людей пользувать.., як що кого схотять випользувать... Я знаю, я усе знаю... хіба я не знаю, що треба товчені кістки давать і від пропасницї, і від гарячки і від другої хвороби!...“ Були навіть і такі, що після цього носили продавати кістки на торг — те-ж від пропасницї. Звістно, у цїй оказиї з подолянами не обійшлось мабуть без того, щоб сторож не сказав чого лишнього, а люде розсердились, але першим мотивом усього була цїкавість і бажаннє що небудь довідатись. Ми зараз маємо перед очима лист д. Хвойки, де він, описуючи свої розвідки у с. Верем'ї, каже про тамішнїх селян: „Я сам дивую ся, дивлячись на скільки зацїкавлюють цїх людей наші розвідки; йдучи або їдучи з поля і старі й малі, часом не ївши, заходять до нас, щоб подивитись, розпитують ся, роздивлюють ся, остерігаючи одно одного, щоб часом не брали чого у руки та не поламали“.

Окрім того у цій новій верстві здибувались знов і крем'яні начиння. Кістки знов були дуже некріпки, особливо ті, що лежали низько, трохи не на самій синій (спондїловій) глинї, на котрій залягають сїрі піски з знахідками. У піску д. Хвойка 3 рази натрапив на шматочки необробленого янтарю. Окрім того у тому-ж таки піску, поверх горішньої верстви угалля і кісток, особливо коло дуже великих кісток, він знаходив чималі каменюки-кругляки (з кулак завбільшки), по одному або по двоє. На двох з таких кругляків знать було видимий слїд вогню[1]).

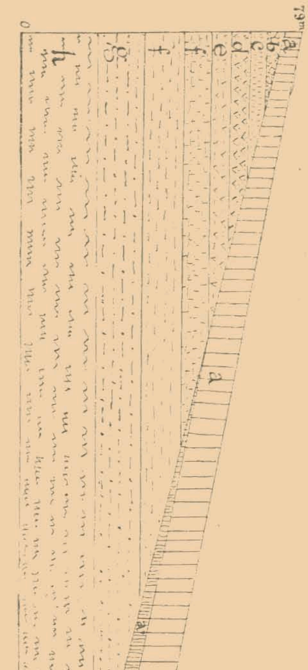
Цїм і обмежили ся розвідки 1893 року. По весні 1894 р. д. Хвойка знов почав розкопувати гору, йдучи завше з N E на S W се-б то зближаючись до плято і Лук'янївки. У цій новій частині кручі було знайдене те-ж що й у першій: знов кістки маммута з кремінним начиннєм, а далї в глиб гори знов дві тонкі верстви угалля й попілу з перепаленими кістками; тільки тут долїшня верства була багатїйша на знахідки. Продовжуючи свої розвідки знов у 1895 роцї д. Хвойка спостеріг, що нижча археольоґічна верства ставала що далї тонїйше і нарештї зовсїм зникла, а замість неї з'явилась третя верства, як раз по середині між двома першими. Вона містила у собі те-ж що й тії. У 1896 роцї почала зникати й ся нова верства і д. Хвойка залишив свої розвідки з цього боку, розкопавши частину кручі на 23 чи що метра задовшки і метрів на 10 у глиб гори.

Переходячи тепер до подробиць цїх знаходок д. Хвойки, найперше звернемо увагу на їх ґеольоґічну сторону. Як бачимо на ґеольоґічньому перекрої проф. Армашевського, доданому до його брошури і перезнятому у нас, товща берегової террасси київського правобічно-днїпровського плято складаєть ся окрім зверхньої чорної землї: з верстви жовтої глини (лёссу) **a**, котра низше переходить у верству сірих глинястих пісків **a'**, місцями ствердївших вже у пісковець; з верстви круглякового суглинку **b**; з верстви прісноводних суглинків **c**; з верстви рудої глини з рухляковими зрістками **d**; з верстви ріжнобарвних глин **e**; з верстви білих пісків, переходячих зверху у фарфурову глину **f**; з верстви зеленувато-сїрих пісків **g** і нарештї з верстви синьої спондїлової глини **h**, під котрою залягають зеленуваті й зелені глини, крейда і т. д. З цїх верстов верхнї

---

[1]) Д. Хвойка згадує ще й про якісь брусочки досить добре поколотого дерева, зовсїм скаменїлого, знайдені на самому, мовляв, поверху синьої глини. На надісланій нам фотоґрафії вони не мають на собі нїчого досить визначеного.

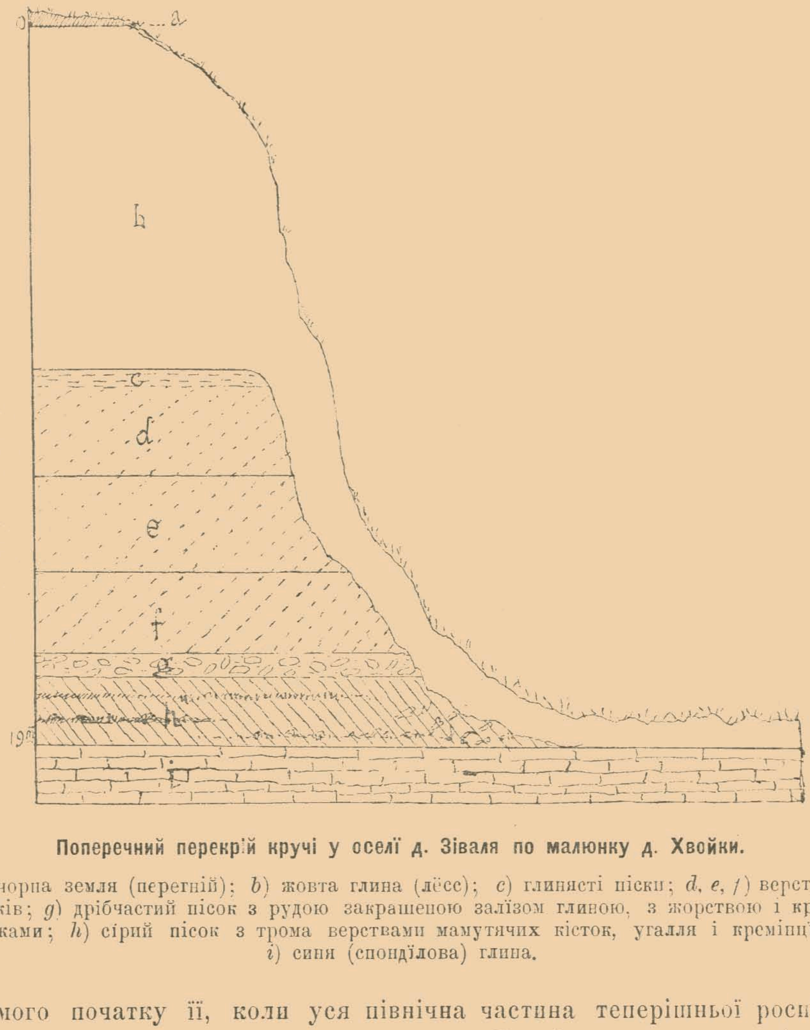
від **a** до **d** належать до після-третїшнїх (пост-пліоценових) чи четвертїшнїх витворінь земної кори, долїшнї-ж до витворінь третїшнїх.

Ґеольоґічний перекрій берегової терраси коло оселї д. Зіваля на кирилївській улицї.
(По мал. пр. Армашевського: височина побільшена у двоє).

Додивляючись далї до перекрою д. Армашевського, ми бачимо, що горішні верстви, окрім жовтої глини (лёссу), чім глибше, помаленьку осувають ся і, не доходячи до місця знахідок, зникають зовсїм, а замість їх на третїшній синій глинї лежить вже верства сірого глинястого піску, прикритого зверху міцною верствою жовтої глини. У цьому-то сірому піску й були знайдені збутки маммута з слїдами чоловічого життя (A). Таким побитом виходить, що знахідки д. Хвойки лежать у безперечно четвертїшньому витворенні і до того у такій його верстві, котра склала ся вже у після-льодовенну добу, як і каже д. Армашевський у свому відчитї на стор. 25-тій. На більше детальовому перекрою самого місця розвідок у поперек кручи, зробленому і надісланому нам д. Хвойкою, ми бачимо, що між археольоґічною верствою сїрого піску і трома верствами пісків, котрі лежать зверху, є ще верства дрібчастого піску з рудою глиною і з круглявами, (g), котру одначе треба відрізняти од верстви **b**, показаної на перекрої д. Армашевського. Ця верства, про котру каже теж у-свому рефератї на рижському конґресї і В. Б Антонович, і про котру тільки мимохідь згадує П. Я. Армашевський, здаєть ся одначе, не має великої ваги задля хронольоґічної детермінациї археольоґічної верстви, тим більше що кругляки у верстві **e** можуть бути знесеними з гори завчасу осїдання річного наносу, а знайдені кістки великого товстошкурця, по досьвіду д. Армашевського, належать безперечно до E l e p h a s p r i m i g e n i u s B l u m. Через це, покладаючись на наукову компетенцию проф. Армашев-

ського, ми можемо зупинитись на його думці і вважати цю палеолітичну знахідку належачою до доби післяльодовенної і мабуть до

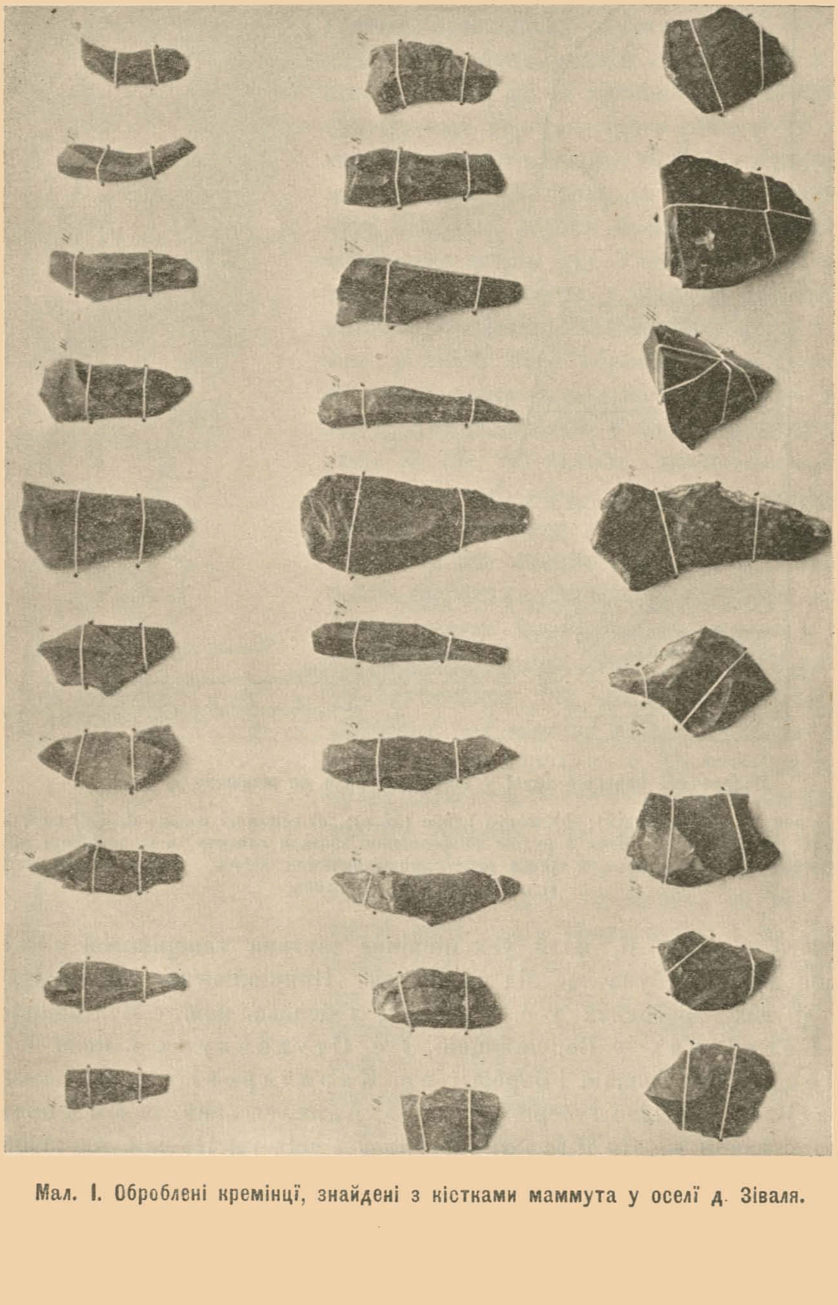

Поперечний перекрій кручі у оселї д. Зіваля по малюнку д. Хвойки.

a) чорна земля (перегній); *b*) жовта глина (лёсс); *c*) глинясті піски; *d, e, f*) верстви пісків; *g*) дрібчастий пісок з рудою закрашеною залїзом глиною, з жорствою і кругляками; *h*) сірий пісок з трома верствами мамутячих кісток, угалля і кремінців; *i*) синя (спондїлова) глина.

самого початку її, коли уся північна частина теперішньої російської держави була ще під льодовнею. Прирівнюючи цю знахідку до других, зроблених у с. Гінцях, лубенськ. пов. у Полтавщині, у Костенках у Вороніжщині, у с. Студеницях і коло Камінця у Подольщині і нарешті у с. Карачарові у муромському пов. Владимирської ґубернії, — проф. Армашевський, разом з проф. Антоновичом мають її за *найдавнїйшу* з усіх їх. Не кажучи нічого за карачарівську знахідку, за невелику помірно давнину котрої

нема що й розмовляти, — нам здаєть ся, що порівняннє київсько-кирилівській знахідки до иньших, засноване тільки на глибині її, не може мати рішучої ваги без більше детальових дослїдів, котрих ми досї ще не маємо.

Мал. І. Оброблені кремінці, знайдені з кістками маммута у оселї д. Зіваля.

До більше докладного висьвітлїння давнини українських палеолїтичних знахідок, і особливо київської, найбільше могли б причинити ся з одного боку докладне визначеннє иньших знайдених кі-

Мал. 2. Те-ж.

сток, окрім мамутячих, а з другого, — може бути і тип знайденого крем'яного начиння. Тільки-ж нї у надісланих нам досї материялах, нї у відчитах д.д. Антоновича і Армашевського, нїякого

спомину про кістки иньших зьвірів ми не знаходимо. Що-ж до типу знайдених кремінців, то він, як і в деяких иньших східно европейських знахідках, з'являеть ся досї дуже невиразним.

Про знайдені кістки треба ще сказати й те, що більшість їх була дуже перетрухла і на повітрі зараз же розсипала ся. У загалї знайдено було 19 икл, один уломок черепа, 25 чи що зубів, окрімних і з щелепами, чимало великих довгих кісток, таких як femur, tibia etc. кілька уломків крижових кісток, лопаток, ребер, позвонків і т. и. На де-яких з їх, особливо на иклах було знати слїд надрізування у поперек, або розколювання вздовж, а деякі були підпалені, або й зовсїм спалені, особливо тії, що вийняті були з верстви угалля з попілом. З икл нї однієї не знайшло ся цїлої, уломки-ж були від 60 сантим. до 2-ох метрів задовжки.

Знайдені досї з маммутячими кістками крем'яні начиння (див. мал. 1 і 2) перш усього звертають на себе увагу своєю дуже незначною великістю. Найбільші з їх не переходять, скільки нам відомо, 7—8 сантим. задовжки, а найменьші, котрі нам довелося самому бачити у назбіравшого їх,- бувши у Київі, франц. археольоґа бар. де Бая, часом не доходять і до 2—3-х стм. Оброблені вони у більшій частинї досить поверхoвним оббиваннєм, дуже рідко ретушовані. Деякі з їх тільки загострені з одного боку, деякі (мал. 2) мають bulbe de percussion і нагадують здалека але тільки дуже з далека) французький тип мустьє (mousterien), одначе є й багато відщипків (lames), які у российських археольоґів звуть ся звичайно ножами і дуже вже близькі до неолїту. Якого-ж небудь загального, ясно визначеного типу вони не мають.

Взагалї приходить ся сказати, що палеолїтичня знахідка д. Хвойки, маючи дуже велику вагу, вимога більшого дослїду і дуже заслуговує на те, щоб наші вчені земляки у Київі постарались коло ширшого її наукового висьвітлення[1]).

II. Знахідки неолїтичні.

Ще завчасу перших розвідок, д. Хвойка звернув увагу на те, що зверху кручі, під котрою були знайдені маммутячі кістки, по-

[1]) Се було вже складене, як ми відібрали від д. Хвойки звістку про нові знахідки у частинї кручі, належачої до оселї д. Багрієва. У тій-же таки верстві сїрого піску, тільки трохи вище, пише він, знайдено знов слїди чоловіка, кам'яні начиння більш визначеного типу, з кістками маммута, і иньших зьвірів. Сподїваємось, що д. Хвойка і на цей раз подїлить ся з нами своїм цїнним материялом, котрий і постараємось подати у дальшій книжцї наших „Материялів“.

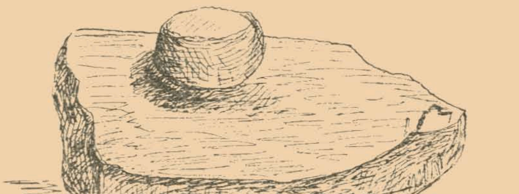
верх землї, а особливо по закраїнах її, де чорна земля трохи по усувалась, трапляло ся чимало черепків дуже давньої і невгарно зробленої посуди. У 1895 роцї він заходивсь коло розвідок у цїй поверхнїй частинї гори, почавши їх з місця зазначеного на плянї № 2 під лїтерою В. Розвідки йшли у протягу 2-х лїт.

Горішня верства чорної землї з рослинним перегноєм пересїчно не йшла глибше 40 стм. Під нею була вже жовта глина (loess), у котрій де-не-де траплялись більш або меньш кругло-продовгуваті влоѓовинки метрів на 3—4.50 задовжки і 2 або 3 завширшки. У глубину влоговини цї йшли инколи не більше як метра на 1.50, инколи-ж і до 2.75 м. і були виповнені те-ж темною землею з великою силою річних черепашок, перемішаних з угаллям, попілом, череп'ями, кістками і т. и., між котрими де-не-де надибувались начиння з обробленого креміню і ріжні костяні вироби. У деяких з таких влоговин, або коло їх, траплялись і збутки невеликих горників до випалювання глиняної посуди. Черепашки часами були нагромаджені такими купами, що лежали верствою у 12 і більше м. задовжки і од 1.50 до 2 метрів завширшки і завглубшки.

Роблячи по поверху усїєї гори невеличкі копанки, д. Хвойка знайшов за два лїта 48 таких влоговин. Иноді йому здавало ся, що від влоговини йде якийсь слїд далї, тодї він починав копати канавою і незабаром натикавсь знов на нову влоговину. Порівнюючи цї влоговини між собою, він застеріг деяку ріжницю між тими, що були ближче до поверху землї і між тими, що були глибше. По влоговинах, що лежали на 20—30 стм. під верствою зверхньої чорної землї і йшли у глиб не більше як на 1.50 м. череп'я посуди зробленої з неоднакової, що до складу і до цьвіту, глини мали на собі далеко кращу орнаментацію. Черепашок у таких влоговинах було у порівнянні меньш, вироби з рогів і кісток здибувались тільки на глибинї і були зроблені більш з рогів оленя нїж лося; оброблених кремінцїв було дуже трохи. По влоговинах же, що лежали глибше (від 2 до 2.75 м.) череп'я були далеко незграбнїйшої працї, з дуже не хитрим орнаментом, скойчячих черепашок було далеко більше, кістки зьвірячі були побиті і порозколювані, між костяними виробами більше було зроблених з лосячих рогів і кам'яного начиння траплялось трохи більше. Ця ріжниця, про котру згадує й шановний проф. В. Б. Антонович у своїх відчитах на рижському з'їздї і у Товаристві Нестора лїтописця у Київі, дає, здаєть ся, думати, що гора тая була оселена людьми двох близьких між собою і по часу і по культурі епох, або що між оселеннєм і залишеннєм цієї гори пройшов дуже не малий час.

Що до визначіння усїх оціх знаходок у їх цїлости, то тут погляди розвідачів трохи не однакові. Д. Хвойка зве знайдені влоговини землянками, думаючи, що більша частина їх була викопана у жовтій глинї, а зверху їх була стріха з кілків або лат, вкритих очеретом або соломою. На засланому нам малюнку реконструкциї ціх землянок він зазначив навіть обкопану у глинї лаву навкруги цїлої землянки, посередь або у глибинї котрої була зроблена піч. Проф. Армашевський у свому відчитї згадує те-ж про землянки, але не зупиняєть ся довго на цьому питаннї. Що-ж до проф. Антоновича, то на його погляд, з котрим згоджуємось і ми, знайдені влого́вини далеко не мають о стільки зазначених країв, щоб можна було вважати їх за знарошне викопанї землянки, сама-ж гора на його погляд була лїтним становищем якогось неолїтичного племени, де люде жили просто поверх землї (а може й у яких небудь очеретяних або соломяних курінях і викидали усе, що було їм непотрібне, навкруги своїх огнищ. Таким побитом ці знахідки д. Хвойки можна вважати більше за огнища (foyers) і смітники (fosses à détritus, Ustrinen) з купами прісноводних черепашок, нагадуючих данські, або американські або ще більше французькі (у Boulogne-sur-mer, розкопані Dr. E. T. Hamy) kjökkenmödding'и — навкруги[1]) і з горнами до випалювання посуди між їми. Більша або менша глибина ціх влого́вин залежить мабуть не від чого иньшого, як від нерівности самої землї, при чому сміття давнїйших часів опиняло ся звичайно у нижчих верствах ріжного одкиду.

Роздивимось теперечки деталї знахідок д. Хвойки, користуючись їми до висьвітлення життя неолїтичних киян.

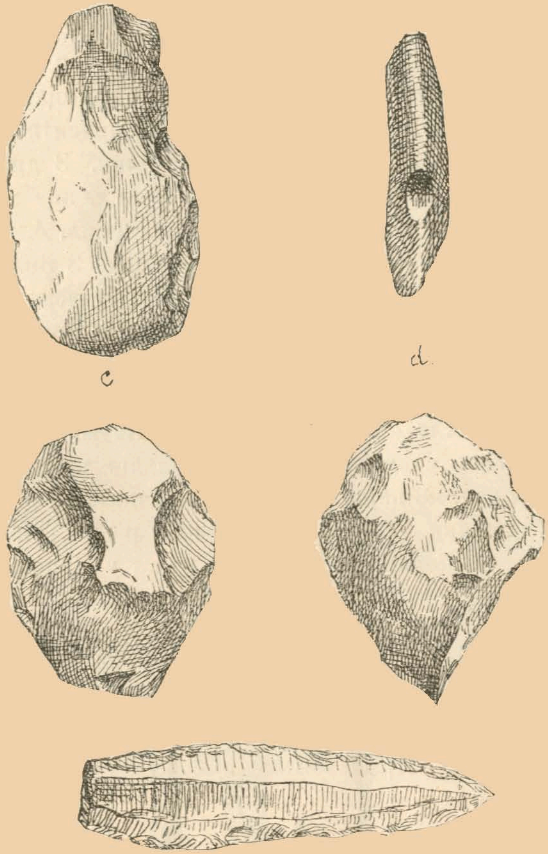

Мал. 3.

Фауна. Годувались вони, як ми бачимо, мабуть найбільше річними скойками (Anodonta Cygnea i Unio pictorum) (див. мал. 13), котрих і досї ще є досить по берегах Днїпра. Ловили вони й рибу: між смітьтям познаходжено чимало рибячих кісток і луски, не гидували мабуть і черепахами (Testudo), їли ріжну птицю, вживали, коли траплялось, і мнясо кози (Capra),

[1]) Такі купи черепашок тягнуть ся по усїх кручах од Флоровської гори геть до Куренївки, кільометрів на чотирі.

серни (C. ibex), оленя (Cervus elaphus, C. dama), лося (C. Alces), дикої свинї (Sus Scrofa ferus), бика (Bos taurus) і бобра (Castor fiber); окрім того знайдені ще щелепи якогось хижого зьвіра, мабуть вовка (Canis lupus). Не знаємо, чи знайдені

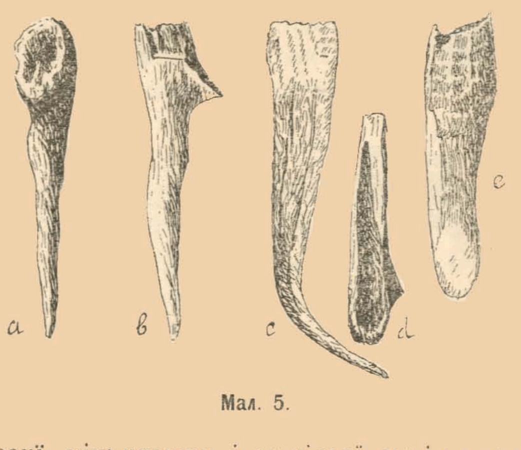
Мал. 4.

кістки визначені науковим робом і згадуємо про фауну цього становища тільки по заміткам д. Хвойки і по відчитам В. Б. Антоновича[1]).

[1]) У замітках д. Хвойки є досить виразна згадка про те, що були знайдені то-ж і кістки північного оленя (C. tarandus), з рогу котрого наче-б то було зроблено і держально одного з приладів, але ні д. Армашевський ні Антонович про його не згадують, хоч це й дуже варт-би було вияснити.

Хлїборобство. Мабуть були вже у їх і початки хлїборобства. Принаймнї між знайденими памятками є плесковатий витертий і трохи виглублений по серединї камінь, з другим круглим камінцем до розтирання зерна (мал. 3). Окрім того д. Хвойка знайшов кілька якихсь обгорілих грудок, котрі він вважає за щось подібне до хлїба.

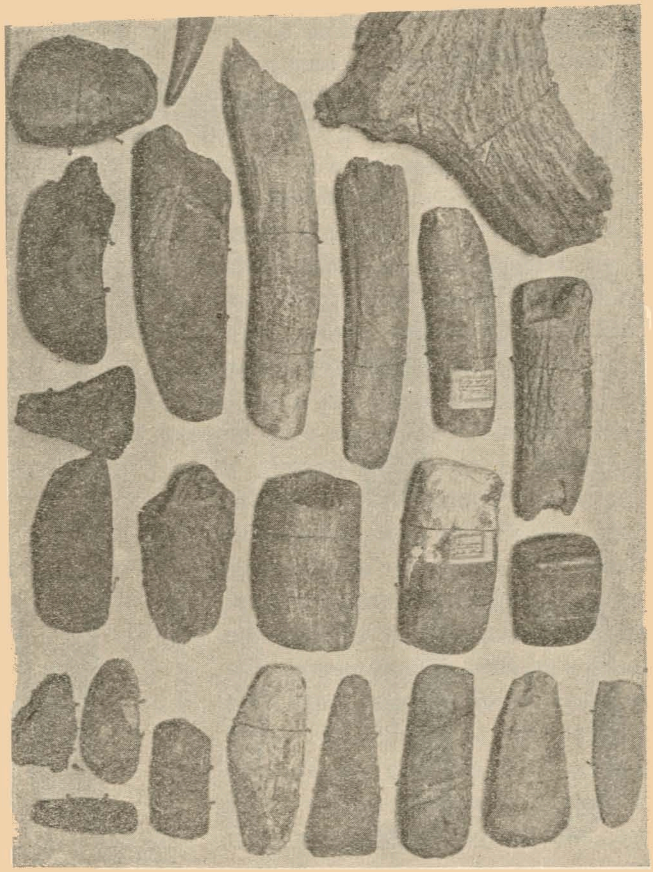
Зброя й начиннє. Кам'яного начиння, як ми казали вже, знайдено було не багато. Між обробленими камінцями ми бачимо скребки (мал. 4, *a* і *b*), відщипки, котрі мали правити замість ножів і невеличкі загострені вломки гідні на стрілки. З дрібно оббитого начиння маємо тут тільки один дуже гарний ніж, або може й спицю до списа 11 стм. задовжки і 2.5 завширшки (мал. 4, *e*) знайдений у копанцї N 18. Деяке начиннє трохи притерте. З такого ми маємо досить характерну сокирку зі зручно притертим лезвом (мал. 4, *c*) і щось, немов ніж, обточене дуже старанно з кременю-ж (*id. d*). Нарештї була знайдена і одна зовсїм вже гарно обточена з усїх боків те-ж кремінна сокирка, котра мусїла бути одним з найкращих виробів з каміню. Але кам'яного начиння, як ми казали, було не багато, а найбільша частина зброї і приладів робила ся з рогу і з кісток. Тут ми бачимо перш усього кілька чималих рогових спиць 13–18 стм. задовжки (мал. 5), котрі яко рогалїя (Ипат. 147) могли здаватись до копання глини (як pics у Spiennes у Бельгії)

Мал. 5.

і до иньшої працї, між иньшим і до рільлї, потім маємо цїлу збірку ріжноманїтних сокир (мал. 6 і 7). Деякі з їх, 15 стм. задовжки і коло 3-х завширшки, зроблені з плесковатого шматка рогу, найбільш лосячого (C. alces), загостреного у лезво на ширшому кінцї на кшталт сокири; другі – трохи меньші, стм. 10 задовжки, вже

більше подібні до ріжних типів кам'яних сокир, на зразок котрих вони видимо робили ся. Деякі — продовгуваті, деякі короткі і пле-

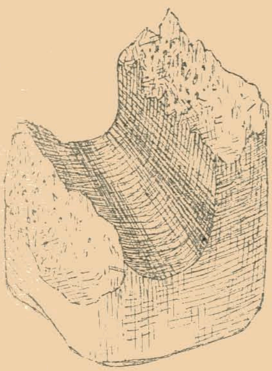
Мал. 6.

сковаті з досить широким лезвом, в залежністі від того, з якого рогу вони робили ся — оленячого, чи лосячого. У однїй чи у двох копанках були знайдені й топорища, зроблені з оленячого рогу, до котрих вправляли кам'яні сокири. Коло одного з таких топорищ (33 стм. задовжки) знайшлась і сокира, що як раз прийшлась до дірки у йому (мал. 7). Нарештї робили й костяні сокири з дірками. На лихо, нам не довелось здобути малюнку нї однієї зо знайдених цїлими таких сокир і ми мусимо вдовольнитись тільки малюнком одного уломка, що зіставсь у д. Хвойки (мал. 8). Окрім костяних чи рогових сокир, знайдено було ще чимало (але у порівнянньї

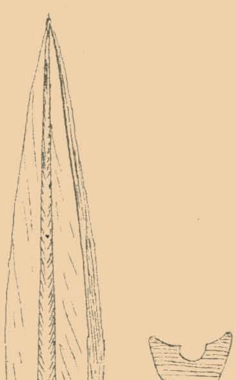

Мал. 7.

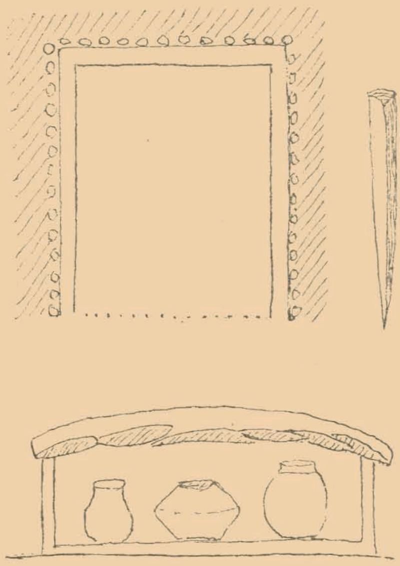
меньш) иньших дрібних виробів з того-ж таки матеріялу: долот, або може лощил (lissoirs) (мал. 5, d), клинків, шил і такого иньшого Між їми особливо звертає на себе увагу якесь начиннє 17 стм. задовжки і 2 завиширшки, з рівчачком виглубленим вздовж (мал. 9).

Мал. 8.

Церамiка. Одначе окрім цього костяного начиння, котрого не траплялося досї нїгде на Українї і котре, переважуючи собою кам'яне (на лїк проф. В. Б. Антоновича воно становить не меньш як 90—92% усїеї знайденої зброї і приладів), робить знахідку д. Хвойки виїмкою серед усїх попереднїх розвідок, найбільше цїкава річ у цїй знахідцї се — гончарські вироби. Не кажучи вже про силу ріжноманїтного череп'я, часами дуже гарно і вміло орнаментованого, д. Хвойцї пощастило знайти і цїлу непобиту посуду і навіть гончарські горни. Горнів цїх знайдено було кілька (на плянї N 2 вони зазначені продовгуватими четверокутниками). Більша частина їх складала ся з четверокутної продовгуватої ямки, викопаної у жовтій глинї; вздовж боків були понабивані (мал. 10) кілочки з поколотого ломаччя, а зверх цїх кілочків боки, як і дно ямки, були товсто вимазані рудою, після випалу густо-червоною, глиною, принесеною звідкись з сторони, бо на горі такої глини немає. Зверху ямка перекладалась кількома дрюччями, на котрих клали череп'я битої посуди (инодї, навіть, коли були вушка коло черепків, то нанизуючи їх за цї вушка на палички, щоб держались), а зверху ця покришка вмазувалась ще знов таки товстим шаром рудої глини. Горни цї були неоднакові завбільшки. Один (у копанцї N 1) був 66.5 стм. завширшки, 44.5 стм. заввишки і 52 стм. завдовжки; другий (на плянї N 26) мав 1 м. 67 стм. задовжки, 84.5 завширшки і більш 45 стм. заввишки; були й меньші. Один

Мал. 9.

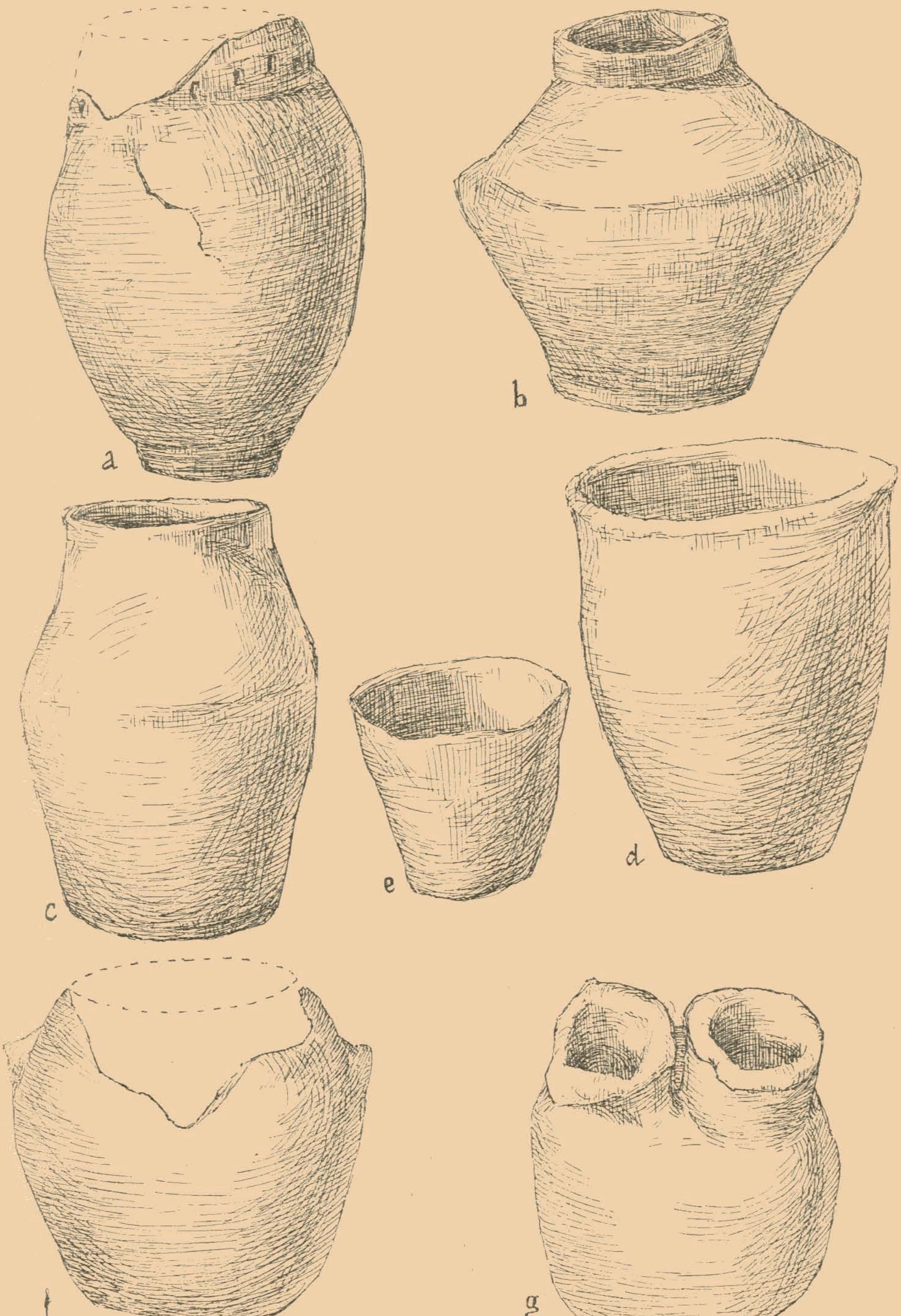
тільки горен, зазначений на пляні коло копанки N 21, відзначавсь від решти тим, що був не четверокутний, а барилкуватий: у жовтій глині був виглублений півкруглий закапелок, вимазаний рудою глиною, а до його була додана з тієї-ж таки глини те-ж півкругла стінка, так, що усе виходило мов барило. У передній стінці було виведене півкругле чоло. Цей горен був у 52 стм. заввишки і у 40 стм. у поперек. Горни ці містили у собі звичайно і неоднаковий лік горшків. У барилкуватому горні їх було тільки пятеро (4 на дні і 1 зверху), у означеному на пляні під N 30 було 32 горшки, а у самому найбільшому, під N 26, горшків знайшло ся аж 35.

Мал. 10.

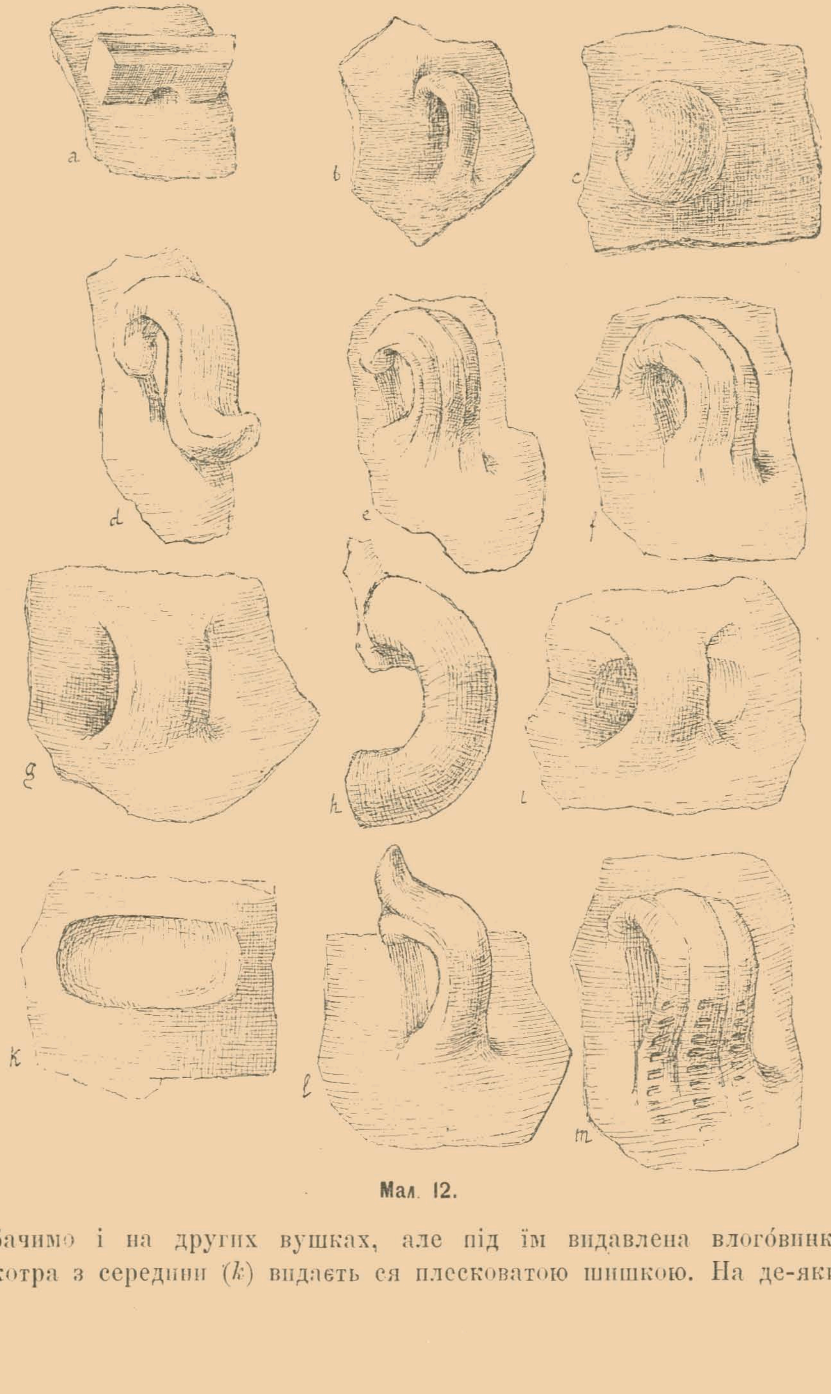
Самі горшки, як ми вже казали, були те-ж неоднакові і що до роботи і що до більшини. Тії, що ми маємо на малюнку 11, зроблені досить невгарно, з червоної після випалу глини, без вушок і майже без ніякої оздоби. Один з їх (*a*) має 16 стм. заввишки і коло 10 завширшки, по середині; другий (*b*) має 12 стм. заввишки і 14 у найширшому поперешнику; поверх має старанне вигладжений; третій (*c*) має 15 стм. заввишки і 10 у широкому поперешнику, те-ж вигладжений; четвертий (*d*) має 12.5 стм. у гору і 11 у горішньому поперешнику; пятий (*e*) дуже маленький має усього 4 стм. заввишки і мабуть стільки-ж у вінці; шостий (*f*) має 11 стм. у гору і трохи не стільки-ж по середині; з боків до його приробленi дві шишечки немов вушка; до глини у йому домішано трохи муки зтертої з черепашок (у однiй ямі, N 37, знайдений був цілий запас такої муки); сьомий (*g*), не двійняк чи „близнята“, як зовуть тепер, а тільки з двома шийками, те-ж дуже маленький — усього 4.5 стм. заввишки і завширшки.

Иньша посуда, трохи мабуть пізнійшої доби, була і більше з вушками і досить гарно орнаментована. На мал. 12-ому ми маємо цілу збірку вушок самих ріжноманітних. Усі вони мають дірку таку невеличку, що у де-котрі можна протягти хиба мотузка

Мал. II.

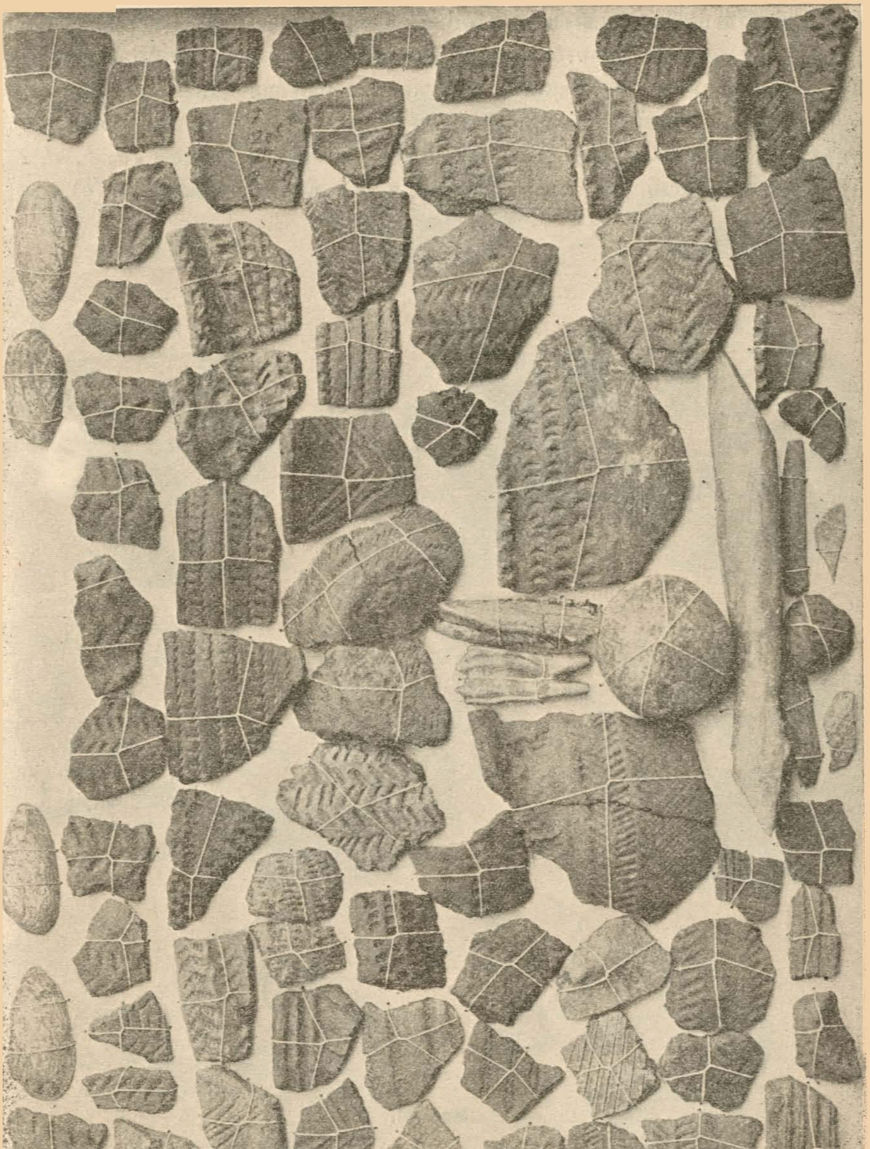
(від 0.5 до 1.50 стм.), окрім одного (*i, k*), котре має 2 стм. і відзначуєть ся зовсїм особливою роботою. Дужка його (*i*) така-ж, яку ми

Мал. 12.

бачимо і на других вушках, але під їм видавлена влогóвинка, котра з середини (*k*) видаєть ся плесковатою шишкою. На де-яких

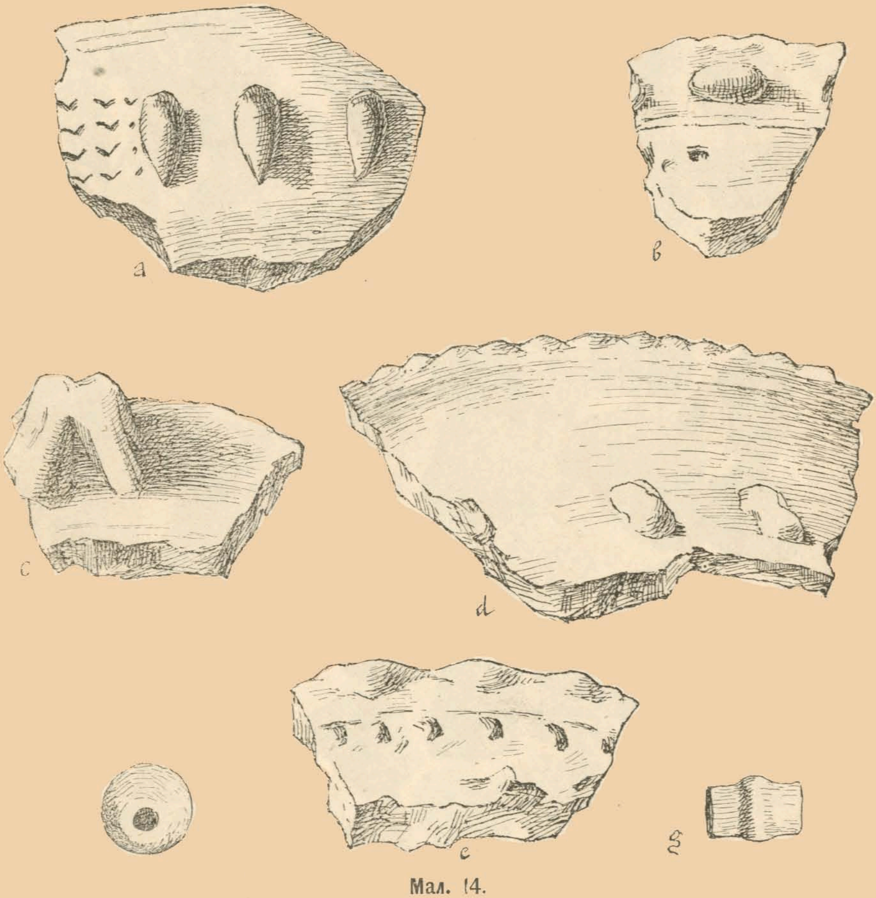
вушках бачимо, що майстер хотїв зліпити їх трохи незвичайним робом, або давши їм красивійшу постать (*a*, *c*), або вигнувши їх

Мал. 13.

хвостиками у гору (*l*), або у низ (*d*); на одному (*m*) є й трохи витисненого орнаменту. У вушку *a* дїрка йде в гору, а не у поперек.

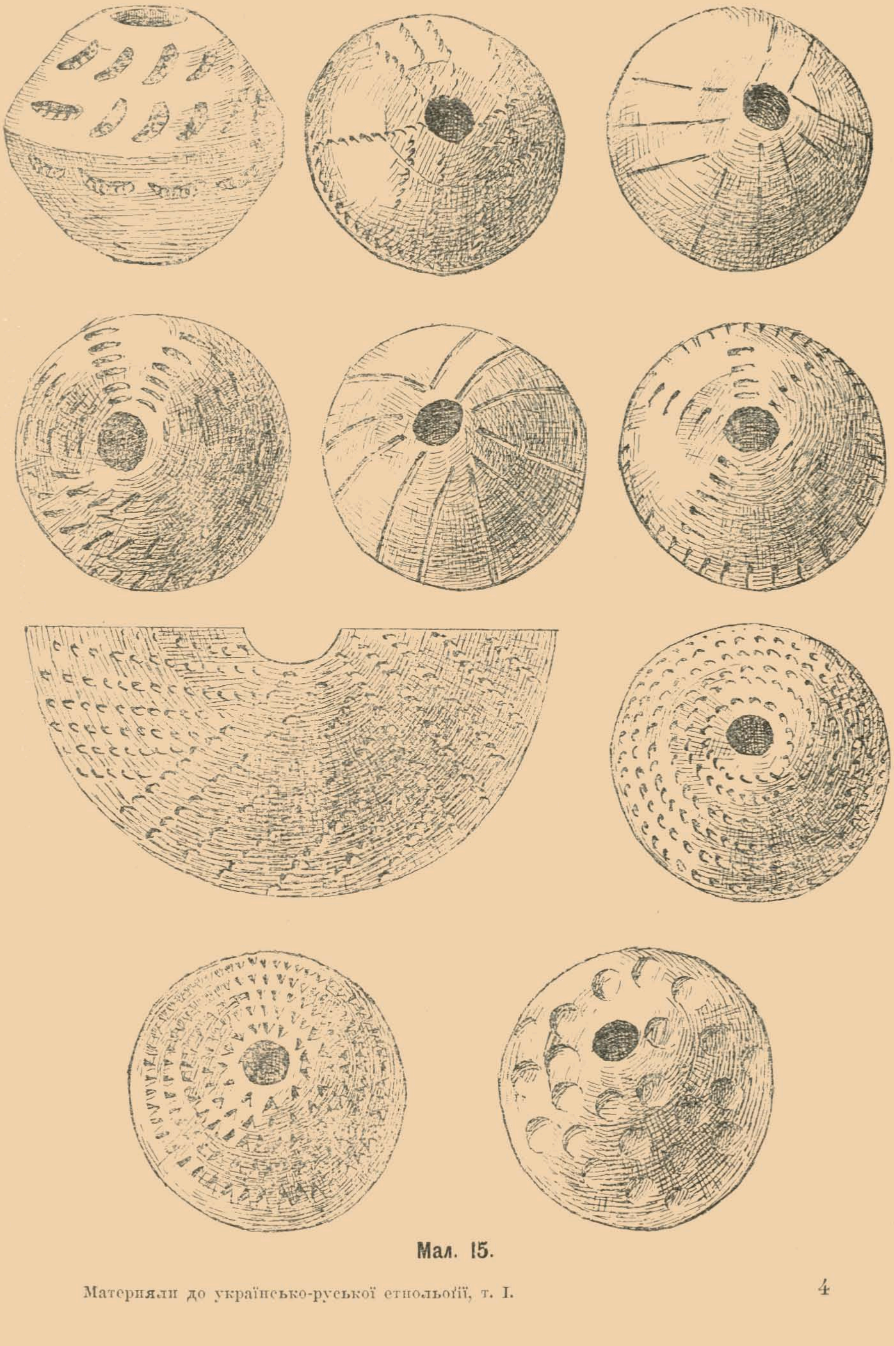
Що до орнаментациї, то цїла таблиця черепків (мал. 13) дасть про неї більше зрозуміти нїж опис. Скажемо тільки, що візерунки робили ся більше усього витискуваннєм на сьвіжій глинї, якою небудь карбованою паличкою, мотузком, або-що. Далеко цїкавійша орнаментация налїпними шишечками (pointillage) (мал. 14), котрі іноді правлять замість вушок (*c*) иноді йдуть навкруги вінцем (*a*, *b*, *d*, *e*), бувши поставлені, або сторч до вінця (*a*), або вздовж його (*b*).

Мал. 14.

До цераміки-ж належать і пряслицї (fusaïoles), котрих ми маємо чимало на Вкраїнї, але більше з червоного лещаднику (шиферу), як на Волинї. Тут, на горі, пряслицї з глини і оздоблені більш, або меньш штучним орнаментом (мал. 15), найбільше видавленим

або карбованою паличкою, або чимсь гострим, або кругленьким у перекрої патичком, чи птичою кісточкою. Чимало було пряслиць

Мал. 15.

і зовсім не орнаментованих. Диямeтр їх звичайно містить ся між 3.5—5 стм., одначе одна з їх, у˚двоє більша ніж иньші, має 8 стм. у поперешнику.

Намисто, котрого ми маємо у знахідках д. Хвойки дуже небагато, зроблене з якогось досить тонкого глиняного тїста. З тих зразків, що ми маємо (мал. 14 *f* і *g*) одна намистина зовсім кругла, друга-ж барилкувата з пояском по середині. Окрім намиста носили мабуть або за для краси, або як амулети, і зуби хижих зьвірів. Один такий, знайдений у копанцї N⁰ 30 зуб, мабуть вовчий, проверчений по серединї, має 3 стм. задовшки і 0.5 затовшки по серединї.

Мал. 16.

До цераміки-ж додамо ще одну досить чудну знахідку, котру не так-то легко зрозуміти. Це просто випалена глиняна хвормочка на сокирку, знайдена на місцї означеному на плянї лїтерами *D* і *E*, між ямами NN⁰ 15 і 16, на глибинї 88 стм., серед чималої купи угалля й попілу (мал. 16 і 17). Недалечко від неї знайшлась і сокирка, котра як раз приходить ся до тієї хвормочки. На малюнку 16-тому можна бачити обидві половинки її окрімно; на 17-му до цїлої половинки покладена костяна сокирка, а уломок другої половинки лежить долї. До чого могла здати ся ця хвормочка? Хиба на те, щоб зробити глиняну модель сокирки, щоб покласти її з покійником або що? Такі *глиняні сокирки* трапляло ся вже знаходити не у в одному місцї. Так напр. у Ленґиєльському (Lengyel) городищі у в Угорщинї було їх знайдено троє — усї були добре зроблені на кшталт обточених кам'я-

Мал. 17.

них сокирок [1]. У нас на Україні двоє таких череп'яних сокирок з дірками (casse têtes) знайшов д. Біляшевський на Княжій горі коло Канева [2]). Треба одначе сказати й те, що бувши знайдена на самій закраїні кручі, де земля вже чимало осунулась і де мерці поховані зовсім иньшим робом, як на версї гори, ця хвормочка могла належати і до иньшої пізнїйшої культури, яку знайдено недалечко у оселях Зарембського і Сьвітославського (див. плян N 1 і де здаеть ся починають вже прокидатись і металеві річи. Поки що, треба залишити се питаннє до дальших розвідок у згаданих нами місцях.

На решті до цераміки-ж треба додати і невеличку парсунку з темно червоної глини, знайдену у копанці N 17 під літ. *E*. Ся парсунку підтверджує тільки те, що ми казали тільки — що за хвормочку на сокирку, бо кілька зовсім таких-же невеличких статуеток було знайдено і у оселї Сьвітославського. За для того ми залишаємо її тут, яко річ мабуть не належачу до культури нашого неолїтичного становища Малюнок і опис цих статуеток ми дамо опісля у статті про здобутки у оселї д. Сьвітославського, коли розвідка тая буде зовсім викінчена.

Найменьшого слїду якого-б не було металю на усьому становищі знайдено не було.

Теперечки-ж нам зостаеть ся сказати ще кілька слів про самих людей, що жили на цій кручі, се-б то про могилу одного з їх, знайдену д. Хвойкою. Копаючи, д. Хвойка знайшов на цій кручі кілька небіжчиків, але усі остатні були поховані зовсім иньшим робом, як перший, котрого він знайшов у ямі N 27. Цей небіжчик був похований в узькій немов мішок ямі сидячки; череп його був зверху, а під їм були у одній купочці другі кістки. Навкруги було покладено кілька скоячих черепашок, невеличкий глиняний горщичок зо слїдами червоної краски у середині, сокирка з лосячого рогу, двоє округлуватих камінців, наче знарошне обточених, і кілька черепків битої посуди. Тут ми маємо зовсім докладно визначений спосіб ховання мерця, спосіб досить характерний за для неолїту, котрий ми знаходимо у багатьох неолїтичних становищах у західній Европі; у Чехії (Lovosic), у південній Німеччинї, у Польщі і т. д. і котрий ми мусимо разом з В. Б. Ан-

---

[1]) Wosinsky. Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel. Buda-Pest, 1890. II, s. 17 (Taf. XXVI N 195), 62 і 193.

[2]) Кіевская Старина 1893, IV ст 139. На його погляд це могли бути й дїтські цяцьки.

тоновичем завважити за належний іменно до неолїтичної доби цїєї гори. Що-ж до других мерцїв, то вони були вже поховані лежачки боком і зо зведеними ногами. А як усї вони знайшлись іменно на північній сторонї кручі, і саме у тому місцї (або не далеко від його), де була знайдена хвормочка на сокиру і глиняна чоловіча парсунка, зближаючі цю знахідку з знахідками у оселї Сьвітославського, то ми й думаємо, що мабуть і сї мерцї належать те-ж до пізнїйшої культури і їх не треба змішувати з небіжчиком знайденим у копанцї N 27.

На лихо, ми не знаємо, що стало ся з кістяком цього небіжчика, чи кістки його, принаймнї хоч череп, були зміряні і чи не дають вони способу дізнатись, до якої раси належали неолїтичні осельники цїєї гори. У лёссї навкруги її, по печерах у иньших місцях д. Хвойка познаходив чимало чоловічих черепів, з котрих деякі й були поміряні, але позаяк вони не мають нїчого досить визначеного, що до часу, до котрого вони належали, то й знахідка їх і мірянне не має на великий жаль нїякої наукової вартости. Скажемо тільки, що більшість зміряних черепів (4 з 5-и) належать до типу виразно довгоголового з покажчиками між 70.1 і 72.88, пятий же череп навпаки дуже короткоголовий з покажчиком 87, 13.

Проф. В. Б. Антонович каже у свому відчитї у Тов. Нестора, що ця гора була мабуть лїтним становищем тих самих людей, що жили у кам'яному віцї по печерах, недалечко тут же у ярах[1]). Се дуже можлива річ, але нас дивує тільки те, що по печерах тих не було знайдено здаєть ся нїколи анї однїсїнької рогової чи костяної сокирки, котрі, як ми бачили, і численно і своїм типом[2]) становлять усю ориґінальність становища на цїй горі. Правда, печери ці більше звертали на себе увагу ріжних розшукувачів, таких, як покійний ґен. Бацговут, що шукав там мазепинських скарбів, до їх могло навідуватись дуже багато людей і порозносити усе, що там було більше цїнного, але все-ж таки не може бути, щоб чого небудь не знайшло ся. Питаннє це розвязане буде, здаєть

---

[1]) Про цїх осельників київських і коло-київських печер див. ст. В. Б. Антоновича: Археологическія находки и раскопки въ Кіевѣ и въ Кіевской губ. въ 1876 г. (Чтенія въ историч. Общ. Нестора лѣт., кн. I, 1879).

[2]) Скільки ми могли перелїчити по витягам з щоденників д. Хвойки, сокирок було знайдено трохи не стільки-ж (31) скількі й иньших (лїчачи навіть і найдрібнїйші) костяних виробів, котрих було 35. Із сокирок 16 було з лосячого рогу, 12 — з оленячого і 3 невідомо з якого рогу, або кости.

ся нам, дальшими розвідками, особливо по печерях досї ще не знайдених, що позавалювались ще з давнїх давен.

Не знаємо те-ж, чи можна безпосередно прирівнювати цю знахідку до „костныхъ городищъ“ на р. р. Волзї, Комі й Оцї, як се робить у тому-ж відчитї В. Б. Антонович?.. З хрональоґічного погляду де-які з цїх „костищъ“ як наприкл. пермські належать вже до далеко пізнїйшої бронзяної доби [1]), з типольоґічного-ж і у тих городищах, що належать до неолїту, як наприкл. у Волосові і иньших, скількі нам відомо, нїколи не знаходили таких рогових або костяних сокирок, які з'являють ся найбільше характерними у неолїтичній знахідцї на кручі д. д. Зіваля і Багрієва [2]). Коли вже шукати порівняння то може-б ближче було, що до церамики, згадати про горни на Княжій-горі, трохи не зовсїм однакові по складу з київо-кирилівськими [3]). Що-ж до сокирок то найбільше подібні до наших і типом і великістю були знайдені ув угорських городищах, як наприкл. у Ленґиелю [4]) і особливо у швейцарських озерних оселях у Робенгаузені і иньших [5]). Тамечки-ж знайдені були й дуже подібні до наших (мал. 5 *a* і *c*) загострені роги, здатні до копання землї і мабуть до хлїборобства [6]), а також-ж і костяні келепи (casse-têtes [7]). Треба ще додати й те, що найбільше збутків неолїтичного лося, а за їм звичайного оленя було знайдено іменно там, де було й найбільше подібного до нашого костяного начиння, се-б то по озерних оселях у Швейцариї [8]). У загалї-ж ми не думаємо, щоб усї оці порівняння, принаймнї теперечки могли-б бути нам дуже корисними до яких небудь ближчих культурно-історичних виводів.

---

[1]) A. Teplouchoff, Über die praehistorische Opferstätten am Uralgebirge. Arch. für Anthropologie 1879.

[2]) Див. наприкл. відчит д. Кудрявцева про знахідки у Волосові у „Протоколахъ засѣд. Антропол. отд“ въ Изв. И. Моск. Общ. Люб. Ест. Антр. и Этногр. т. XLIX, вип. 3. ст. 187, або „Опис. предм. антропол. выставки 1879 въ Москвѣ, отд. доисторич. сост. Анучинымъ“ Палеолїтична давнина волосовських знахідок не здаєть ся нам досить певною.

[3]) Кіевская Старина 1893, IV, стр. 142.

[4]) Wosinsky, Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel. Buda-Pest 1890, III, 126.

[5]) G. et A. de Mortillet, Musée préhistorique, pl. XLIX, fig. 457; pl. LI, fig. 472, pl. LII, fig. 488, 491.

[6]) Munro The Lake-Dwellings of Europe, p. 503, fig. 185, n. 7.

[7]) Wosinsky, op. cit. II, taf, XXII, fig. 168. G. et A. de Mortillet. Op. cit. pl. LIII, fig. 508.

[8]) G. de Mortillet, Origines de la chasse, de pêche et de l' agriculture. P. 1890. p. 108—109.

Оце й усе, що ми знаємо про здобутки д. Хвойки на кручі у оселях д. Зіваля і Багрієва. Спасибі шановному розвідачу, ми могли дати, користуючись його материялом досить повну картину дуже оригінальної і дуже цїкавої культури, котра дуже одхиляєть ся від усього того, що ми знаємо досї на Українї. Нам здаєть ся одначе, що другі дослїди навіть того-ж самого невсипущого д. Хвойки, котрому ми тут складаємо щиру й сердечну подяку за його поміч у нашій працї, дослїди, котрі він веде у оселях д. д. Зарембського і Сьвітославського, на Фльоровській горі, у с. Верем'ї і т. д. доведуть у кінцї до того, що й ся культура не буде нам видавати ся такою відрубною від усього иньшого, як здаєть ся тепер.

Хв. Вовк.

Sommaire.

Découverte de deux stations (l'une paléolithique et l' autre néolithique) faite en 1893 par M. Č. Chvojka dans les propriétés de M. M. Zival et Bahriév, situées dans la rue de St. Cyrille à Kiev. I. Trouvailles paléolithiques: gisement dans la partie inférieure d'un promontoire du plateau de la rive droite du Dniéper; ossements de mammouth (une partie du crâne, 19 fragments de défenses, env. 25 dents, quelques machoires, beaucoup de fragments d' os longs et plats fendus et incisés); silex travaillés; traces de feu, morceaux de charbon et d'os calcinés; caractère géologique du gisement faisant croire que la station appartient au commencement de l'époque post-glaciaire. II. Trouvailles néolithiques: 48 foyers et fosses à détritus sous la couche supérieure (végétale) du méme promontoire; amas de coquilles édules; fours pour la cuisson de la poterie; faune; traces d' agriculture; instruments en pierre polie et en os (pics, haches, herminettes, casse-têtes, poinçons etc.); céramique; sépulture (une tombe à inhumation contenant un squelette en position accroupie auprès duquel se trouvaient: un petit tas de coquilles, un petit pot avec des traces d'ocre rouge, une hachette en bois d' élan, deux pierres rondes et quelques tessons de poterie). Caractère exceptionnel de ces trouvailles parmi celles connues jusqu'à présent en Ukraine.

Explication des figures.

page 2. Vue générale du gisement paléolithique.

— 3 Plan (N. 1) général des quartiers bas de la ville de Kiev (Podol et Obolone) situés dans la vallée du Dniéper: A. Faubourg de Loukianivka. — B. Propriétés de M. M. Zival et Bahriév dans la rue de St. Cyrille. — a. a. Cavernes. — C. Kour-

gans. — D. Propriété de M. Zarembsky. — E. Propriété de M. Sviétoslavsky. — F. Couvent de St. Cyrille. — G. Mont Skavyka (Chtchékavytzia). — H. Mont de St. Flore.

— 4. Plan (N 2) du promontoire faisant partie des propriétés de M. M. Zival. et Bahriév où ont été faites les trouvailles: A. Trouvailles paléolithiques. — B, C, D, E, F, G. Divers endroits de la station néolithique. — 1—48 Excavations dans le loess (sous la couche de la terre végétale de 30—40 ctm. de profondeur) remplies de cendres, de charbon, de tessons de poterie, d' ossements et de détritus de toutes sortes (probablement des foyers) et entourées d' amas de coquilles d'eau douce (*Anodonta cygnaea* et *Unio pictorum*) env. 2 m. de largeur et de profondeur et jusqu'à 12 m. de longueur. Les signes carrés indiquent les emplacements des fours de poterie. A droite les maisons de M. M. Zival et Bahriév et la rue de St. Cyrille.

— 8. Coupe géologique longitudinale du promontoire de M. M. Zival et Bahriév (d'après M. le prof. Armachevsky): *a*) loess, passant vers le bas à une couche *a'* de sables argileux gris; *b*) sables argileux avec des cailloux roulés; *c*) sables argileux; *d*) argile rouge avec des rognons de marne; *e*) argiles multicolores; *f*) sables blancs se transformant vers le haut en un grés caolinisé *f'*; *g*) sables gris-bleuâtres; *h*) argile bleue à *Spondylus*.

— 9. Coupe transversale du même promontoire à l'endroit des fouilles (d'après M. Chvojka): *a*) terre végétale; *b*) loess; *c*) sables argileux; *d, e, f*) sables; *g*) gravier avec de l' argile rouge et des cailloux roulés); *h*) sables gris avec trois couches d' ossements de mammouth, du charbon et des silex travaillés; *i*) argile bleue à *Spondylus*.

— 10. Fig. 1. Silex travaillés, trouvés avec les ossements de mammouth.

— 11. Fig. 2. Id.

— 14. Fig. 3. Pierres à écraser les grains (meule).

— 15. Fig. 4. *a* et *b*. Hachette et lame en silex partiellement polies; *c*. *d*. deux racloirs; *e*. lame ($^1/_2$ de la gr. nat.).

— 16. Fig. 5. Instruments en bois de cerf: *a*. *b*. pics; *c*. *e*. herminettes; *d*. lissoir.

— 17. Fig. 6. Haches et herminettes en os et en bois de cerf et d' elan (de 9 a 15 ctm. de long. et de 3 à 4 ctm. de larg.).

— 18. Fig. 7. id. En bas une hachette en silex poli emmanchée dans un morceau de bois de cerf.

— 19. Fig. 8. Fragment d' un casse-tête en os.

— 19. Fig. 9. Instrument indéterminé en os.

— 20. Fig. 10. Plan et coupe transversale du four à poterie; à droite un des morceaux de bois qui servaient à appliquer la couche d' argile rouge sur les parois d' une excavation creusée dans le loess.

— 21. Fig. 11. Vases faits à la main (a=10×16 ctm; b=12×14; c=10×15; d=12.5×11; e=4×4; f=11×11; g=4,5×4,5, à deux gueules.

— 22. Fig. 12. Série d' anses, dont la largeur des trous varie entre 0,5 et 2 ctm. L' anse *a* a un trou dans la direction verticale. Au dessous de l'anse *i* il y a une dépression qui forme sur le côté opposé du pot une saillie *k*.

— 23. Fig. 13. Tessons de poterie ornementée. A gauche les coquilles d' Anodonta cygnaea et d' Unio pictorum.

— 24. Fig. 14. Tessons avec l' ornementation en appliques (*pastillage*). *f* et *g*. perles en pâte argileuse.

— 25. Fig. 15. Série de fusaïoles en terre cuite (de 3,4 à 5 ctm. de diamètre, excepté une qui est deux fois plus grande).

— 26. Fig 16. Moule en terre cuite de hache.

— 26. Fig. 17. Le même moule dans une valve duquel est placée la hache en bois d' elan, qui servait de modèle. (Etant donnée l' absence absolue même des traces de métal quelconque dans la station, il ne reste qu'à croire que ce moule était destiné à modeler des haches en terre cuite qui avaient pu servir comme objets votifs).

La pêche ukrainienne à Dobroudja

par Th. Volkov.

УКРАЇНСЬКЕ РИБАЛЬСТВО У ДОБРУДЖІ.

Дунайські гірла з давнїх давен на́дили до себе наших земляків, особливо тих, що жили більш з рибальства та ловів. Вже у XII столїттї ми бачимо тамечки галицьких рибалок. У Ипатській лїтописї під р. 1159 пишеть ся про Івана Ростиславовича, що він „ста въ городѣхъ Подунайскыхъ и изби двѣ кубарѣ... и пакостяше рыболовомъ Галичьскымъ.“ Чи зникло там українське рибальство пізнїйше, чи може й не переводилось нїколи, — не вважаючи на усї історичні пертурбації, — ми цього не знаємо; відомо нам одно тільки, хоч би наприклад, і з думи про Олексїя Поповича, що запорожцї здавна вже знали дорогу на Дунайські гірла і нема нїчого дивного, що гостина козаків вибитих Текелїєм із Сїчи у 1775 роцї пішла туди як до дому, щоб знов почати жити там на своїй волї, рибалити й полювати.

Про вихід запорожців за Дунай і про тамішнє їх життє було вже оповідано у нашій досить давній вже працї „Задунайская Сѣчь“ у „Київській Старинї“.[1]) Пригадаємо з неї теперечки тільки те, що

[1]) Кiев. Стар. 1883 р. сїчень, лютий і квітень і в окремому виданнї: Кондратовичъ Ѳ. Задунайская Сѣчь по мѣстнымъ воспоминаніямъ и разсказамъ. Кіевъ 1883. Окрім того ширше було оповідано про рибальство у Добруджі в статті „Русскія колоніи въ Добруджѣ“ підписаній Лупулеску в тій-же таки Кiев. Старинї (1889, сїчень, лютий і квітень). Усе що ми містимо тута тепер, пишеть ся по замітках і малюнках зроблених ще в 1880—82 роках за часи мого пробування в Добруджі. Замітки ці далеко не повні, чимало остало ся такого, на що треба-б було звернути більше уваги, але усе таки ми їх містимо, вважаючи на те, що про се ще нїде нїчого не було писано і ще більше на те, що може хто, прочитавши їх, матиме охоту їх доповнити і довести до більшого ладу.

належить до рибальства. Найперше цікаво звернути увагу на те, що знайшовши Дунайські гірла вже осаженими некрасівцями, запорожці подались по Дунаєві далї і осївшись попереду в Панчові, а потім у Великих Сейменах, усе-ж таки не забували Дунайських гірл і що-року виїздили туди ловити рибу на свої і тодї вже досить численні рибальські заводи, розкидані по усїй дельтї. Вигнавши нарештї некрасївцїв і осївшись Сїчою в Дунавцї, запорожцї хазяїнували вже по всїй наданій їм од турецького уряду землї: се-б то по річцї Дунавцю, по плавнях і лиманах навкруги Сїчи, і ловили рибу не платячи навіть десятини. По Дунаєві-ж і по Чорному морю і у лиманї Разинї (Raselm на нїмецьк. картах) вони мусили платити десятину, так як і всї іншї. Рибальство, як і на Днїпровській Сїчі, було найголовнїйшою козацькою працею, і їм та ловами і держалось усе козацьке господарство, тільки на Дунавцї козаки не дїлили що року поміж курінями пригожі до рибальства місця, як то було на Днїпрові, а кожний курінь рибалив де хотів, що залежало й від того, що таких місць було скрізь досить, а найголовнїйше від того, що рибу ловили більше на узморьї переметами, котрі приходилось раз-у-раз переставовлювати в залежністї од витворіння обмелів і т. і. Усї курінї мали свої спільні рибальства, забивали їзи, ловили неводами чи „матулами". Робили усї, по черзї, окрім хиба старшини та старих козаків, що вже робити нездужали; заробленим користувались те-ж усї, живучи в курінї спільним громадським життям. Таким побитом рибальство запорожське і в Добруджі було справжньою спілкою, як і на Днїпрі. Одначе, як окрім Сїчи, навкруги неї була ще і так звана Райя, се-б то не належні до Сїчи і до сїчового господарства оселї жонатих людей, що не забували одначе й рибальства, то й окрім сїчового спільного рибальства було й окреме хазяйське. Заможні люде з Райї, найчастїйше ті-ж таки козаки, що повиходивши з Сїчи і поженившись жили собі у Райї на свому господарстві, мали свої власні заводи, до котрих вони приймали в спілку всякі „забіглї душі" а найбільше сїчових „голоколїнчиків", завше ласих придбати що небудь собі у власність, чим-би вони могли орудувати по своїй волї, незалежно од куріня. Здобуток паювали на три частини: одна йшла властителеві заводу, а дві остатні — спільникам за їх працю.

Пізнїйше, після виходу запорожцїв і Райї в 1828 роцї з Гладким до Россії і кінця задунайської Сїчи, зразу запропало зовсїм і курінне спільне рибальство, тиї-ж козаки, що позоставали ся, ловили тільки на своїх власних заводах, приймаючи у спілку нових мандрівцїв з України, котрі втїкали за Дунай од кріпацтва, що запану-

вало тоді у нас під „протекцією“ Москви, тих „забіглих душ“, з котрих склала ся теперішня українська людність Добруджі. Тільки се вже були більше хлїбороби, а крім того люде незаможні; вони вже не були і такі звиклі до води, як колишні запорожці і не такі забезпечені люде щоб держати свої заводи. Які з їх і йшли рибалити, то хиба в спілку на чужі заводи. Через це й у загалї рибальство се-б-то заводи, почало переходити до рук грошовитих чужинців, купців — греків, румунів, а найбільше липован — московських старовірців, що по слїду некрасївців виселялись із Россії, тїкаючи од релїгійного утиску. Теперечки українські заводи позоставали ся (та й то не багато) тільки на узморьї, у Катирлезї, то-що, решта-ж усї найбільше грецькі та липованські. Одначе змінили ся тільки хазяї, саме-ж рибальство, його технїка — усе-ж таки зостала ся українським, руснацьким, як там кажуть. „От, дивітьця!“ казав менї раз один приятель, їдучи зо мною парівцем по Дунаї і вказуючи на рибальські човни, що помалу наближали ся до нас йдучи проти води: „наловили риби руснаки, тягнуть її в човнах „на едеку“, йдучи берегом, — те-ж руснаки, на бабайках (веслах) — знов руснаки, а на деменї седить сам хазяїн — безпремінно липован!“ І справдї було так і в той раз і завше, коли менї не траплялось бачити рибалок у Добруджі. Нїхто не зна так води, як руснаки, нїхто не зуміє так зручно рибалити, як вони, без їх не обійдеть ся анї на одному заводї — тільки-ж здобуток з їх працї йде вже не їм, а тим, у кого є гроші, щоб їх наймати... А залежить се од бідноти, а найбільше од браку осьвіти. У тій-же самій Добруджі, поруч з українцями живе чимало німцїв, болгарів — не багато чим осьвітнїйших од наших руснаків, а все-ж осьвітнїйших: у кожному селї в їх коли не „ферейн“, то яке небудь „дружство“, вони вміють дати собі раду, улагодитись у спілку, і все у їх іде по людському, а у нас... от як бачите!...

Одначе перейдемо вже до етнографії рибальства в Добруджі. Справжнє українське рибальство, як ми кажемо, вдержалось досї тільки на узморьї, у Катирлезї і — треба додати — вдержалось ще таким як було перше, за Дунавецької Січи. Бувши хазяйськими кармашні заводи в Катирлезї усе-ж таки, що належить до робітників, зостають ся ще заснованими на спілцї. Більша частина рибалок стає до хазяїв з полу-паю, се-б то з половини усього здобутку, поділяючи таким робом з властителем заводу і вдачу і невдачу лову; одначе їжа їхня і в загалї увесь кошт їхнього життя вищитує ся з їх паю. Окрім „кармашників“ се-б то справжних рибалок, на кожному заводї є ще різальщики, солильщики й інші,

що вже наймають ся од хазяїна помісяшно, або на увесь час лову за готові гроші, незалежно від того, чи буде який здобуток, чи нї. У рибальстві на солодкій воді, одну з найширших відмін його становлять так звані єрики (слово мабуть занесене до Добруджі некрасівцями), більшість котрих належить липованам, хоч трапляють ся ще й українські. По цїх єриках, коли не хазяями, то найголовнїйшими технїками так зв. гардаджіями і їх помішниками бувають виключно руснаки і вже не з паю, а просто за гроші од властителя. По великих лиманах — Разинї, Бабадагському й інших — рибалять великими неводами — матулами. Матульні заводи належать те-ж до хазяїв, одначе й по їх робітників, здебільшого усе-ж таки руснаків, приймають те-ж з полу-паю. Окрім цього рибальства на широкий розмір — заводського — ловлять ще рибу авами, вентерями, кітцями і т. і. — приладами, до котрих не треба вже багато людей (звичайно вистача́ 2—4—6 чоловіка) і багато зайвих грошей. Таким рибальством бавлять ся трохи не всї люде у Добруджі, але усе-ж таки найбільше руснаки.

Таким побитом виходить, що крім дуже невеликого числа властителїв кармаків і де-коли єриків, решта українських рибалок перевелась на кармашників і матульняків, се-б то коли не просто наймитів то робітників — спільщиків по заводах. З їх трохи не виключно складають ся рибальські ватáги, починаючи з старших кожної з таких ватаг отáмана і його помічника — карлашá і кінчаючи звичайними матульняками, різальщиками, солильщиками і кухарями. Де-коли се люде жонаті і навіть доволї заможні, у більшій же частинї особливо прості кармашники, матульняки, різальщики й инші — трохи не зовсїм гола сїромашня, а деколи й зовсїм таки гола, така гола, що на иншому і справдї таки нїчогісїнько нема, окрім хиба шматка старої сїтки — матули — обгорнутої навкруги тїла нижче пояса; сїромашня без нїякого притулку окрім рибальського куріня на заводї та шинку в містї, як рибальство скінчить ся.

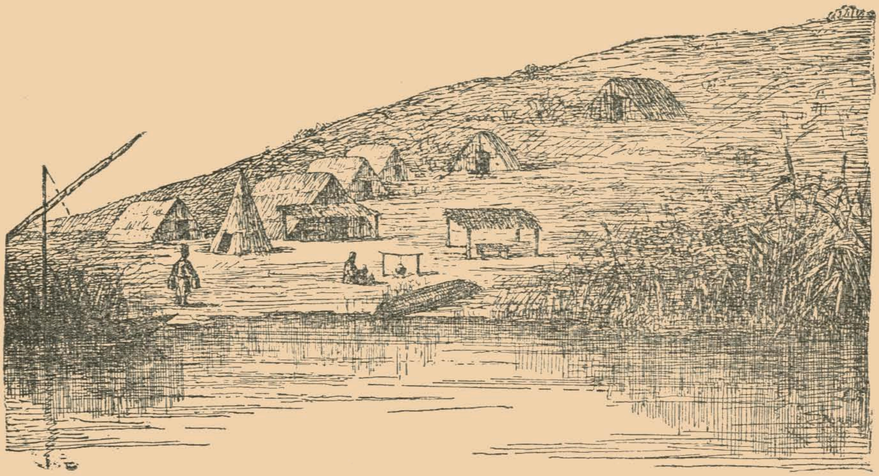
Перед початком лову усї отї голодранцї стягають ся по троху до відомих їм „рибальських“ шинків у Тульчї й у Катирлезї; туди-ж навідують ся, шукаючи собі робітників, і властителї рибальських заводів. Ватагу набірають звичайно отаман з карлашем заздалегідь вже договорені хазяїном заводу, але завше разом з їм, бо він сам видає новим спільникам завдатки, і викупає їхню одежу й инші річи з шинків, або справляє нові на одробіток. Трохи не завше матульняк, забравши завдаток або одежу, зараз-же йде до другого шинку і пропива, або заставля усе чисто, а пропивши, йде знов по шинках, шукаючи нового хазяїна, щоб обдурити таким же побитом

і його. Нарешті, коли вже дурити більше не можна, після кількох днів тяганини, лайки, а де-коли й бійки, хазяїн з отаманом набірають як-небудь цїлу „матулу“ се-б то дванадцятеро рибалок до неводу і четверо, або шестеро різальщиків і солильщиків і одвозять їх на завод, не без того звичайно, щоб по дорозї, або й відтіля хто небудь не втїк, занісши з собою одежу, сокиру, або що инше. Скінчить ся лов, подїлять здобуток і сїромашня знов вертаєть ся до шинків, за 2 або 3 днї пропива усе, заставля знов усе що має при собі й на собі і живе, тиняючись з шинку до шинку, до нового лову, до нових завдатків... І якого тільки люду нема поміж отими матульняками! Нам доводилось бачити там і таких, що побували трохи не по усїх острогах од Дону до Пруту; таких, що вчились колись-то по гимназиях та семинариях, вміли колись говорити по французькому чи по нїмецькому і серед полупьяної розмови і сороміцьких пісень зовсїм негаданно могли здивувати якою небудь латинською приказкою... Почнеш роспитувать: „от-там-то був, те-то робив, і так, і так... а тепер от як бачите — замотавсь у матулу!“... Не легка праця, та незавидна й доля цієї сїромашнї: життє завше у водї, серед болота у плавнях, дуже тяжка робота, горілка, а нарештї й пропасниця, а найбільше й пранцї — швидко з'їдають їх залїзну силу. Досить добрий, а часами й зовсїм таки добрий заробіток пропиваєть ся иноді ще заздалегідь; матульняки, навіть і пристаркуваті вже люде, дуже рідко стають самі хазяїнами, а більше й старіють ся сїромахами, або просто так якось пропадають, не знать навіть і куди...

Звернемось тепер до технїчної сторони самого рибальства і почнемо з рибальської будівлї — з заводів.

Заводи бувають або сталі або на який-час, у залежністї від того як і де ловлять рибу. Морські чи кармашні заводи (бо в морі, як ми казали вже, ловлять тільки кармаками) завше бувають на одному місцї, найбільше в самому Катирлезї і побудовані або на самісїнькому березї моря, або більше коло пристанї, чи як кажуть у Добруджі — скелї, у Дунайському гірлї і роблять ся завше з дерева, на довгий час. Сталими бувають те-ж і заводи на єриках, бо раз єрик прокопаний, то з його вже нїкуди не пійдеш, — і роблять ся те ж більше з дерева, або з плїтню. Инше дїло по матулах: переносячись що року, а иноді і двічи на рік з одного місця на друге, матульні заводи нїколи не можуть бути сталими, а роблять ся тільки на який час, звичайно з очерету, з соломи та з легких дрючків, котрі-б не важко було перевозити на возах, або на човнах з одного становища на друге. На нашому малюнкові (мал. 1.) можна бачити такий матульний завод на Таш-Бурунї, на лиманї Разинї,

де менї самому довело ся прожити кілька днїв у 1879 роцї. На досить високенькому і досить голому березї стоїть купка очеретяних курінів. Найбільший з їх з широким піддашшєм над дверима — се осередок усього заводу — к и р г а н. Збудований він дуже не хитро: у землї викопана дуже не глибока (0·30—0·40 стм. завглибшки) четверокутна яма, посерединї обох вузших боків її забито дві сохи, на їх покладена ключина, а зверху кілька лат, вкритих очеретом. Вийнята з ями земля складена завше навкруги під стріхою, так щоб до кіргану не затекла часом вода од дощу і не піддувало вітром. Заднїй причілок робить ся завше глухий, а в передньому зроблені двері — звичайно трохи з боку, бо посерединї стоїть соха, до котрої

Мал. I. Рибальське становище на Таш-Бурунї в Добруджі.

вони й причиняють ся. У кирганї держать усю рибальську справу; струмент, зайві сїтки, кодоли, вал, катран (се-б то коломазь), сіль, солила — се-б то зрізки — складати солону рибу, відра, весла й усяке инше начиння, там-же особливо у дощ і солять рибу. Як же дощу нема, або не великий, то солять її на великому столї під піддашшєм. Стіл цей зроблений з досить міцних дощок, стоїть на 4-х стовпцях, забитих просто до землї. Недалечко од киргану, під невеличкою повіткою, котра те-ж як і піддашшє коло киргану робить ся не стільки од дощу скільки від сонця, — зроблений другий стіл — різати рибу, наготовлюючи її до солїння. З боку те-ж коло киргану під гостроверхим соломьяним, або очеретяним дахом є завше льодовня — просто у досить глибокій ямі, викопаній у землї. Далї

за кирганом у гору стоять калїби,[1]) де живуть, або вірнїйше — сплять рибалки, а на самому версї — хазяйська калїба, трошки більшенька і трохи чепурнїйша нїж инші, завше добре замкнена, бо там ховаєть ся більше коштовний запас і що найголовнїйше — горілка без котрої обійтись нїяким робом не можна і із за котрої дїло доходить часами й до бійки. Калїби зроблені тако-ж самісїнько як і кирган, тільки меньші і з одного боку в кожній з їх на стовпчиках зроблене з дощок досить високе ліжко, добре помощене кукурузяною соломою. Серед лїта, коли у калїбах спати дуже душно, сплять звичайно просто долї на дворі, одначе завше під „пологом“, зробленим з тоненької тканини і причепленим до забитих у землю кілочків. Перед тим як лягати спати, полог згорнутий кладуть на землю, потім помаленьку розгортують і дуже старанно підиймають верхню частину в гору і тодї вже привязують приробленими знарошне за для цього поворозками до кілочків. Це усе робить ся за для того, щоб як небудь не вбрались під полог комарі, а як вже полог готовий, то вся штука у тому, щоб залїзти під його яко мога швидче, зручнїйше, знов таки за для того-ж самого. У цїй болотяній сторонї без пологу не обійдеть ся навіть і самий запеклий матульняк і нам нераз доводилось чути, що звичайною карою за яку небудь дуже важку вину, як наприкл. за зраду, або що, між сїромашнею бува таке, що винного візьмуть, роздягнуть, звьяжуть, та й покинуть голого на ніч у плавнях — до сьвіта, кажуть, не доживе...

Ото-ж і усе з чого складаєть ся звичайно рибальский завод. До цього хиба ще можна додати ра́шки — вбиті до землї сошки, на котрих вішають казанок — варити юшку з рибою, або кашу з салом, звичайну рибальську їжу, та на матульних заводах підти́ки, довгі шости, забиті до землї звичайно вздовж берегу, на мілкій водї — щоб сушити матулу (невід).

Човни бувають завше досить великі, особливо один, на котрий складаєть ся уся снасть і сїдає більше народу. Другий — звичайно трохий меньший; иноді бувають ще й маленькі човники, на одного, двох чоловіка, щоб під'їздити до великих, або їздити вдовж берегу бити рибу сандолею, про котру ми згадаємо далї. На кожнім човнї бува звичайно одна щогла з парусом (найбільше довгим і чотирохкутним), щоб кермувати човнами, до їх приробляють де́мен; просто веслом (баба́йкою) кермують тільки на маленьких човниках.

[1]) Технїчна номенклятура, як можна бачити вже з самого початку нашого опису, — дуже мішана: тут є слова й грецькі, як калїба, і турецькі й румунські і инші, одначе більшість термінів усе-ж таки українські.

Заднїй кінець човна — де демен зветь ся як і скрізь кормою, а переднїй чардак. Коло кожного човна є один, або й кілька коряків — виливати воду. Такий коряк зветь ся у дунайських рибалок шпол, а по румунському текуч.

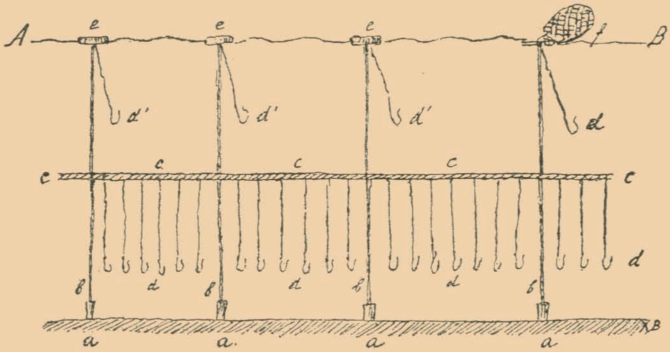
Роздивимось тепер ріжні одміни рибальства і в залежністи з їми і ріжну рибальську снасть.

Кармаки́. Кармаками ловлять, як ми казали вже, тільки на узморьї, ставляючи їх на піщаних обмілях, як раз проти гірл, куди йде жирувати велика морська риба: осятри (Accipenser sturio), білуга (Ac. huso), чига́ чи сте́рля, (Ac. ruthenus) і пестрюга (Ac. stellatus). Ловить ся ця риба на крюччя причеплені до кріпкого добре накатраненого (висмоленого) шнуру, котрий зветь ся переме́том і має на собі 60 крючків. Кілька таких переметів складають собою карма́к. Звичайно у кармаку бува од 200 до 400 переметів і коштує він од сотнї до 600 турецьких лїр, себ-то червінців. Ставляють кармаки от яким робом: Нагледївши добре місце на одмілях, де вода не дуже глибока, але й не дуже вже мілка, більш, або меньш навпроти гірла, забивають рядками у ґрунт метрів на три або й меньш один од одного добрі кілки з привьязаними до їх бечівками. Щоб забити такого кілка, його засувають попереду легенько у набійник (мал. 2.), се-б то у довгий дрюк з кріпкого дерева, трохи товщий і обкований залїзом у своїй нижшій частинї, у котрій в серединї зроблено гнїздо, куди може увійти досить слабко горішнїй кінець кілка. Засунувши кілка на скільки треба, щоб він не випав, набійник з застромленим у його кілком спускають до дна і починають забивати обухом або довбнею по верхньому кінцю набійника. Загнавши кілка досить глибоко, щоб він добре державсь у днї, набійник здіймають, засовують у його другий кілок і т. д. До кожного кілка, як ми казали вже, і як можна бачити на малюнку (мал. 3, *a*), привьязана бечівка (*b*); горішнї кінцї цїх бечівок привязують ся до довгого міцного шнуру — перемету (*c*), до котрого попричіплювані на мотузках дуже гострі крючки (*d*). Од цього шнуру до гори йдуть знов бечівки з шкорою (*e*) на кінцї, котра плава по поверху води А—В і не дає переметові сїсти на дно. До шкори, або до бечівки, у тому місцї де вона привязана до

Мал. 2.

шкори, причеплені знов мотузьзя з крючками (*d'*). Шкора́ — се шматьтя соснової кори сантиметрів 20 або 30 задовшки і 10 або 15 завширшки; привозять її звичайно або по Пруті з Карпат, або по

Мал. 3.

Дніпру з Полісься. Де-не-де, найбільш по кінцях одного або двох переметів зверху причеплені ще знаки (*f*), се-б то звязки па́пури особливої болотяної рослини, що добре плаває по воді і, бувши білуватою на вид, манячить досить здалека по воді; вона вказує рибалкам де стоїть кормак, а у день инколи, як почне дригати по

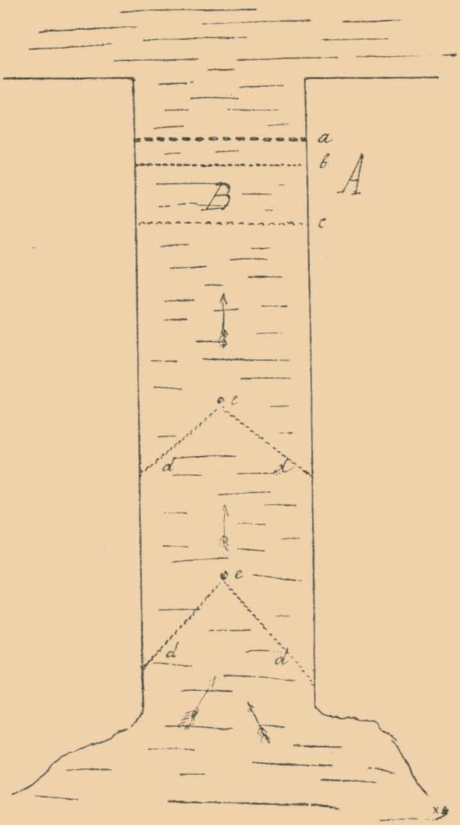

Мал. 4.

воді то й те ще що на крючок почепилась яка велика рибина. Поставивши таким побитом кармаки, рибалки навідують ся до їх, об'їздять кілька разів на день, особливо у ранці і в вечері і як побачять, що на якому крючку бьєть ся рибина, зараз-же підводять її до поверху води і бьють по голові чекушею чи са́ковицею (мал. 4.), потім втягають у човен і везуть на завод, де вже оброблюють, як казатимем далі.

Єрики. Найбільші і найкращі єрики, як ми казали вже, належать більше липованам, рідко вже руснакам, хоч є усе таки чимало й руснацьких. Усї вони хазяйські і нїякої спілки з рибалками на єриках не бува. Копають їх (особливо перше було, за турків) де хто хоче, одначе з особливого дозволу од уряду, хоч плати за се, принаймнї тодї як я там був, ще не було нїякої. Властитель на свої гроші ставить кирган, льодовню, хатку за для себе і кілька калиб за для робітників — за свої гроші. Увесь струмент, човни і т. и. усе належить до його, — робітникам він платить готові гроші та й годї. Єриком зветь ся досить широка канава (пересїчно од 4 до 6

метрів завширшки між невеликими лиманами, болотами й плавнями, не маючими зовсїм вільного виходу до річки, — і Дунаєм, або

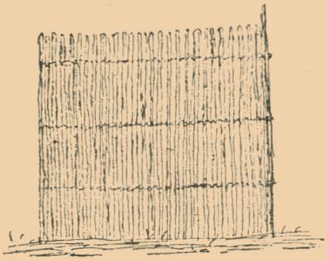
Мал. 5.

яким з його рукавів чи гірл. У кінцї лїта на зїму риба, як відомо, йде до великої води, у річку — де глибше й теплїйше,[1]) по веснї-ж вона йде по озерцях, лиманах і плавнях, де має собі багато їжи і затишку, щоб тертись і класти икру. От-же-ж єрики і роблять ся таким побитом, щоб спіймати рибу саме тодї, як вона з мілкої води йде під осїнь до глибокої. За для цього, давши рибі увійти у лимани й плавнї у початку весни, як вже поверне на лїто, се-б то вже у половинї цвітня, і впостерігши, що риба з річки вже більше не йде, єрики починають з а б и в а т и. Метрів за 2 – 3 од того місця, де єрик вливаєть ся у річку, забивають упоперек його кріпкі палї, заплетені добре лозою, таким робом, щоб могла тільки проходити вода і хиба вже дуже маленька рибка. За цїєю першою загородою (мал. 5, *a*) ставляють так звану г л у х у л я с у (*b*) се-б то те-ж досить кріпку загородку, зроблену з лози,

---

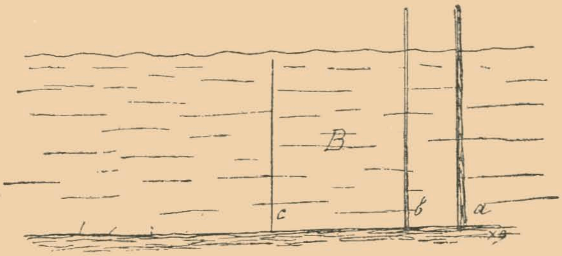
[1]) Дуже чудну́ прояву цїєї потреби йти до теплїйшої води довелось менї бачити ув осени 1881 р. їдучи візком вздовж морського берегу з Сулини до Катирлезу. Справжнії дороги там нема, а їздять просто по досить вузькій полосї піску накиданого морем і відділяючого море од плавнї. От по цїй то полосї я й бачив, їдучи, несчисленні тисячі водяних жаб (Rana esculenta), що перебірались з болота й лїзли у море, де незабаром і пропадали од солоної води. Хвилї викидали силу їх, дохлих вже, знов на беріг де їх мабуть поїдали цїлі табуни баби-птицї, качок, диких гусей і иншої водяної птицї, котрої вкрите було усе побережжя. Се було у початку листопаду ст. с. се-б то у кінцї жовтня нов. ст.

або з доброго очерету, перев'язаних або гнучкою лозою або мотузками; вона мусить бути далеко вище води. Потім метрів на $1^1/_2$ або 2 од неї ставляють ще одну лясу у рівні з водою. Місце між цією лясою і глухою зветь ся ви́скочкою (В, перекрій її див. на мал. 7.); усе-ж у загалї становить собою гард (А). Нема що й казати, що ляси привязують ся добре до кріпко забитих до дна кілків і закріпляють ся ще ззаду усяким камінньєм то-що, щоб їх не поламало водою, а иноді й натовпом

Мал. 6.

риби. Далї на який десяток метрів, або-що, — як до довжини єрика, — на йому ставляють ся ляси з дверима (мал. 5. *d, d*), котрі скла-

Мал. 7.

дають ся кожна з двох ляс, поставлених кутом одна до одної з невеликою щілиною між їми, проти котрої забитий кілок (*e*). Глянувши на наш плян, зараз-же можна бачити, що риба йдучи з озер і плавнїв мусить проходити через ляси з дверима і збіратись у єрику поміж лясами і перед га́рдом; завернутись же і вийти знов у лиман вона не може і мусить зоставатись у єрику. Усю оту снасть майструє і забива і догляда потім осібний чоловік, котрий зветь ся на потурчений лад гардаджій. За гардаджія бува звичайно який небудь старий, бувалий чоловік — непремінно руснак, бо так налагодити гарду, як вміють руснаки — нїхто більше не зуміє. Хто-б не був властитель єрику — чи липован, чи грек, чи румун, — а гардаджій вже безпремінно руснак. Він голова усьому, його мусить слухати і сам хазяїн і усї робітники, один він доторкаєть ся до усієї снастї, один він може ходити і їздити скрізь. Праця його дуже, одначе, не легка. Забиваючи ляси, він мусить лазити завше у воду (у цвітнї!), позабивавши-ж доглядати їх і знов таки лазити у воду,

дивитись чи не підкопала їх де-нéбудь риба, чи не попідгнивали вони, лагодити усе, що знайдеть ся попсованого і т. д. На день йому доводить ся таким робом лазити у воду разів принаймні чотири, а окрім того доводить ся лазити часом і у ночі, як що трапить ся таке, що треба зараз же полагодити. Од часу як риба увійде вже до єрику, ніхто окрім його не може й наближатись до ляс: усїх, хто-б не був, навіть і самого хазяїна, він не пуска далї як до першого проходу. Далї ходить тільки сам гардаджій; малесеньким човником, з рушницею, він дуже потихеньку проїздить по плавнях, по лиманах, роздивлюєть ся чи багато ще риби то-що... Нарештї риба почина вже перескакувати у вискочку і її набіраєть ся там стільки, що вже стає тїсно: оттодї вже час її й ловити. Як що рибу продають сьвіжу, то хазяїн заздалегідь договорюєть ся з купцями і вони у визначений день приїздять з човнами і терезами, щоб її забрати. Тодї гардаджієви помічники стають коло вискочки і починають вибірати звідти рибу черпаками, чи великими підсаками (мал. 8.), складати у кошницї, або кошовки, котрі потім другі робітники односять на тереза, щоб зважити і потім викинути до купецького човна. Як же що хазяїн сам одвозить рибу на продаж до Тульчі або до Галацу, то мусить мати задля цього човна і особливих робітників. На великих єриках, особливо як цїна на сьвіжу рибу не дуже добра, то хазяїн солить її сам, задля чого знов таки наймають ся особливі люде.

Мал. 8.

На єриках ловить ся трохи невиключно короп, инодї трапляють ся й соми. У залежністї од більшини і ваги рибалки й купцї одрізняють кілька відмін коропа, про котрі ми згадаємо далї. Короп'ячимже „царем" звуть невеличкого (óка у 3 = 3 кілогр.) золотистого коропа, дуже статного, тонкого і довгенького; росказують, що він дуже швидкий і завше вискакує з гарду; як-же що його спіймають, то пускають у Дунай, инколи подержавши трохи на мотузочку у єрику, щоб подивитись... Виловивши рибу, гард розбірають. Се бува вже у кінцї липню. Цїлу осїнь і зїму єрик зостаєть ся пустим, як що на йому не живе або гардаджій, або хто з його помічників, щоб доглядати киргана і зачинену у йому посуду.

Гардаджій, як ми казали вже, не бува у спілцї з хазяїном, а просто має від його плату — у порівнянні досить велику: 2—3

червінції на місяць — себ-то у двоє або й у троє більше ніж звичайні рибалки. Окрім того він має право брати собі потроху риби і навіть давати її кому схоче, а до того ще йому од хазяїна безпремінно йдуть і подарунки — що небудь з одежі, або-що, більш або меньш великі, у залежністї від того скільки вловить ся у ерику риби. Їсть гардаджій завше з самим хазяїном, а не з иншими рибалками, пье з їм чай і т. и. Кожен раз, як він лазить у воду, має од властителя ерику добру порцію горілки. Одежу має свою і живе у калибі з своїми помічниками. Помічників бува у його 2 чоловіки завше. Вони за його доглядом роблять усе що треба у ерику: помагають робити ляси, забивати їх і т. и.; коли-ж ловлять рибу, то вони вибірають її з вискочки, помагають її важити і т. и. Плату вони мають трохи меньчу од инших рибалок, через те що вони вже завше коло ерика, а тих наймають тільки на який час, коли виловлюєть ся риба. Як що хазяїн сам солить рибу, то найма різальщиків і солильщиків поденно по 2, 3 й 4 фр. на день — як прийдеть ся. Їжу й сталі робітники і різальщики мають од хазяїна: муку на мамалигу, сало, сіль, рибу, горілку (по 3 чарки на день). Їдять усі разом ув одній калибі — тричи на день — у ранції, у південя і у вечері, кожен раз одне й те-ж: мамалигу з рибою й горілку.

М а т у́ л а. Матулою, як вже казали ми, ловлять тільки по великих лиманах. Це дуже великий невід з м а т н е́ ю, з двома к р и л а м и і причепленими до їх довгими шнурами — к о д о́ л а м и. Од звичайного невода матула відрізняєть ся тільки тим, що вона дуже велика (до 800 метрів задовжки, що через се її треба тягти не руками, а б а р а н о́ м і що вона зовсїм не має грузків, а тільки поплавції, котрі звуть ся к а л а ч а м и і г а л а г а н а м и. Калачі плетуть ся з п а́ п у р и або к у г и́ чи рогози на форму або каблучки, або маленької подушечки; галагани-ж роблять ся звичайно з осокорі або з коркового дубу. Їдучи ловити, матулу складають на великому човнї, а як приїдуть на те місце, звідки хочуть починати, то одно крило перекладають на другий човен а матню закидають у воду. Закинувши матню, човни роз'їздять ся у два боки і з кожного закидають крило. Як вже уся матула викинена, тодї човни починають заїздити уперед, зближаючись один до одного і тягнучи за собою кодоли. З'їхавшись, звичайно ближче до берегу, або на мілкому місції, вони стають один біля другого і тодї рибалки забивають у дно довгі шости — п а р и́, щоб човни не розходились і не рушались з місця, а потім привьязують кодоли до барана і починають його крутити, намотуючи їх на валець, се-б то коловорот. Як крила матули почнуть вже наближатись до мілкого місця, тодї їх з двох

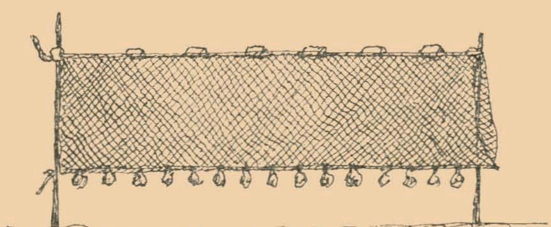
боків придержують коло дна так званими грузилами се-б то довгими шостами, до котрих на кінції прибиті залізні скібки, зроблені так, щоб вони чіпляли матулу не розриваючи її і не шкодячи (мал. 9.). Притягши матню до човнів, вибірають з неї рибу звичайною підсакою, і одвозять у кирган, як-що не везуть зараз же до купців у село, або до міста. Після лову матулу вішають на підтики сушитись, одначе, як ми казали вже, підтики забивають ся завше по-над берегом на мілкій воді за-для того щоб матула як-то кажуть не „перегоріла“ на сонції Коли-не-коли її катра́нять, се-б то умочують у коломазь (по тамішньому — катра́н), викручують попереду над зрізком чи ночвами з катраном, а потім ще протягають через досить вузьку дїрку зроблену у стовпції, забитому кріпко до землї, щоб видавити з неї решту катрану.

Мал. 9.

Наловлюють матулою що дня пересїчно од 200 до 700 і 1000 ок (кілогр.) риби, але инколи, як що риба ловить ся дуже добре, то здобич доходить до 6-ти і навіть до 20.000 ок. Ловить ся найбільше ко́роп (Cyprinus sp.), суда́к (Lucioperca sandra, L. marina), сом (Silurus glanis), щупа́к (Esox lucius), иноді чига́ чи сте́рля (Accipenser ruthenus) і оселе́дець (Clupea pontica). Короп у залежністї од ваги зветь ся: меньший нїж у пів-ока — чортаника, од $1/2$ ока до одного ока — шара́н, од ока до 2-х ок — чортокрап і од 2-х ок і більше — просто ко́роп.

Окрім великих рибальських заводів, ловлять ще рибу а́вами, не́водом, кітця́ми і вентеря́ми. Се вже рибальство невеличке, але дуже росповсюджене у Добруджі, де трохи не кожен чоловік, з чого-б він не жив, усе-ж таки рибалить. До цієї снастї не треба багацько людей і по́суду, сама вона коштує дуже не багато; аби чоловік мав човна, щоб поїхати, та вільного часу трохи — то от і усе.

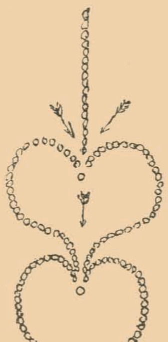
Мал. 10.

Як що у кого нема свого човна, а є снасть, або навиворот, то він ловить у спілку з другим у кого є те, що йому бракує.

Ава — се досить довга і не дуже широка подвійна сїтка (мал. 10.), котра складаєть ся з однеї сїти з більшими вічками і другої з меньчими; з верхнього краю вона має поплавцї звичайно з шкори або з лика, а з нижнього — грузки оливяні, залїзні або іноді й черепьяні — з цеглини. Авами ловлять на Дунаї, або й на лиманах, ставлячи їх на мілкій водї де є трохи течії і привязуючи до забитих у дно кілків. Постановивши а́ви, їх зоставляють стояти так кілька часу, а потім об'їздять човником і виймають рибу, яка заплуталась між двома сїтками. До ав треба одного човна і двох чоловіка; як хто має і ави й човна, то бере собі кого у полу-пайщики, се-б то дає йому третю частину спійманої риби, без харчів. Полупайщик сидить на бабайках, гребе, помагає ставити ави, вибірати їх і т. і. Як що хто має ави, а не має човна, то йде у спілку з таким у кого є наприкл. човен і тодї рибу дїлять по половинї.

Не́від у Добруджі такий самий як і скрізь на Українї; ловлять їм у двох, або у трох найбільше дрібні рибалки у мілкій водї. Найчастїйше неводами рибалять такі люде, що вже до його звикли і дуже до його зручні. Трапляєть ся більше по селах, коло неглибокої води.

Вентеря́ — те-ж такі, як і скрізь, часами хиба тільки з довшими крилами і досить продовгуватою вершою; їх ставляють на вузеньких протоках між очеретами, і знов таки так як і ави — або з полу-пайщиком або у спілцї з ким-небудь.

Мал. 11.

Кітцї чи котцї — роблять ся так як ляси на єриках, тільки замість гарду править поставлена півкругом глуха ляса (мал. 11.). Ставляють їх звичайно по веснї по невеличких протоках поміж очеретами, звідки риба йтиме до лиману, або до річки. Ляси роблять ся так же самісїнько як і на єриках.

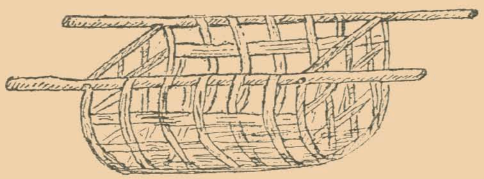
Поміж комишами, на недуже глибокій водї, б'ють ще рибу, як ми казали вже, сандо́лями, або остя́ми. Се досить довгий шост з трезубою або чотиризубою острогою на кінцї, котрій малюнку ми не подаємо, бо вона скрізь більш, або меньш однакова. Такими сандолями б'ють рибу (найбільше сома), тодї як він треть ся недалечко од берегу по очеретах та поміж осокою. Часами трапляєть ся ловити таким робом дуже велику рибу; раз мій приятель — рибалка вбив їдучи човном до Галацу такого сома, що був з доброго чоловіка завбільшки — ледві дотяг до ринку.

Солїннє і про́даж риби. Наловлену рибу, як кажемо, або збувають зараз-же сьвіжою, або як на сьвіжу рибу не має доброї цїни, то везуть до киргану й солять. По кармашних заводах солять рибу тільки тодї як її так багато, що сьвіжою продати не можна, або у лїтї, коли нема досить льоду щоб довезти її до міста (Сулини, Тульчі або Галацу), чи у зимі — коли йде лід і по Дунаєві їздити не можна. Привізши спійману рибу до киргану, зараз-же поперед усього виймають з неї икру́ і кладуть її години на дві, не більше, у ріденький саламу́р (розсіл), потім виймають звідти і протирають крізь дротяне сито, щоб в їй не зоставало ся шматочків икряних мішків. Од соли икра „кріпне". Як що можна її зараз продати, то й продають, не соливши більше, бо чим солонїйша вона тим дешевше її можна спродати. Цїна на свіжу икру при менї була на заводї 5—6 франків око, у Тульчі вже 8—10, у Галацї до 15-ти. Одначе й мало солити икру річ дуже небезпешна — нераз трапляєть ся, що привізши (а то й недовізши навіть) до Галацу, її мусять викидати у Дунай, бо вона вже почина „припахати". Зовсїм сьвіжу і дорогу икру можна продавати тільки тодї як вже досить холодно. Звичайно-ж її більш або меньш солять ще раз; як-же боять ся, що вона не вистоїть, то роблять з неї кав'я́р чи паюсну икру. За для цього, посоливши її кладуть у полотняні во́рочки і вішають на кілька годин, щоб з її стекла вода; після цього ворочок кладуть „під жомо́к" і притискують добре. Тодї вона стає вже досить густа і не псуєть ся більше і тільки як що дуже довго стоятиме, то почина потроху всихати. Найкращий кав'яр бува з білуги, а потім осятровий.

Мнясо-ж рибяче ріжуть і кладуть у саламур у солила, се-б то у перерізані на двоє сороко-відерні кухви, і зоставляють у їх, поки не просолїє, як слїд. Балику́ роблять дуже не багато і то більш за для себе, а на продаж він, мовляв, і не йде. На його вирізують вздовж рибини найтовще хребтове мнясо і вішають його коло киргану, або коло хати на сонцї. На Дунаї одначе доброго балику чомусь робити не вміють і через те вироблюваннє його далеко не пішло так широко, як на Волзї. Вязиги — те-ж не роблять, або роблять дуже небагато.

По єриках, як що рибу не спродують свіжу, і по матульних заводах солїннє риби йде однаково. Тільки що спійману рибу виймають з човна, і у кошни́цях чи кошо́вках підносять до столу під повіткою, де на неї чекають різальщики. Різальщик бере рибину, легеньким вдаром ножа на́вкісь зскріба трохи луски коло ва́рки (голова рибяча зветь ся там ва́рка), потім устромлює ніж і про-

різа рибу вдовж аж до хвоста; після цього заклада у проріз дві пучки, розставлюючи їх до низу і маленькою сокиркою обережно надрубує варку, після чого решту її доламлює вже руками, таким робом, щоб обідві половинки голови усе-ж таки держали ся купи. Зробивши се, він розпластує рибину зовсїм, вийма з неї кендюхи, жир одкида окрімно а икру окрімно, робить кілько нарізок вдовж обох боків риби і кидає її до та́рги, се-б то до коша на двох дрючках, щоб легше було носити (мал. 12).

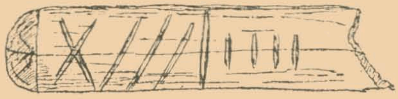
Мал. 12.

Тарги сповняють ся швидко, бо добрий різальщик може нарізати навіть до сотнї пудів у день, особливо коли риби вловить ся багато і треба поспішатись, щоб не прийшлось викидати її у лиман, або у Дунай. Наповнену (не до самого верху) рибою таргу двоє других робітників беруть, односять до берегу і втоплюють кілька разів у воду, помішуючи у тарзї віхтем з лози. Це зветь ся ся банити рибу, бо не кажуть мити рибу чи там полоскати, або-що, а ба́нити. Вимиту таким побитом рибу односять потім до киргану, до солильщиків. Солильщик бере кожну рибину, кладе на стіл і узявши у одну руку жменю соли, тре її з одного боку, й з другого, потім струшує трохи тут же на стіл і кладе рибу у ваѓан, се-б то у досить великі ночовки з вушками на кінцях, щоб зручнїйше було держати переносячи. Як наберешь ся повен ваган, його беруть і уносять у кирган (солїннє йде звичайно на столї під піддашшєм коло киргану), де вже рибу складають у соли́ла з старим саламуром на днї. Зверху солило звичайно прикривають денцем і пригнїчують досить важкою камінюкою.

Солильщиків і різальщиків хазяїн матули, чи єрика найма на свої гроші од 2—3-х чоловіка, часами й до 50-ти — як ловить ся риба. При менї на єрику у липована Филиппа Наумова, дарма що було 40 чоловіка робітників, прийшло ся викидати рибу у Дунай. Працюють вони, як що риби багацько, од досьвіту до того часу у вечері, як вилїтають комарі, се-б то за годину, або що перед тим як сонце сїда. Як що риби дуже багато, то мусять працювати й у ночі — се вже виключно за горілку. Різальщики, солильщики і баньщики наймають ся у загалї, як різальщики і потім вже самі дїлять працю поміж себе, визначаючи кому різати, кому банити, кому носити. Иноді усї міняють ся коло праці по черзї, инодї-ж, як котрий уріже собі руку, або-що, — то й так без черги. Їдять усї разом те, що

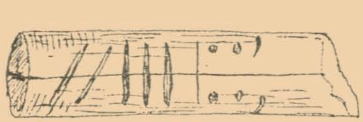
наварить нанятий від хазяїна **к у х а р ь**, котрого праця легша і котрий через се одбіра меньшу плату. Живуть у калїбах — те-ж таки хазяйських.

Ловлячи рибу і особливо посилаючи її на продаж, чи сьвіжу, чи солону, її завше важять і ведуть їй лїк, тим більше що, як ми казали, у великому рибальстві по кармаках і матулах дїло йде у спілку з рибалками. До записування ваги вживаєть ся у Добруджі так званий **ч е́ т е л ь**, се-б то карбована паличка, котра потім розколюєть ся на двоє і одна половинка зостаєть ся у властителя, а друга у отамана, чи у кого иншого з рибалок. Нам довелось бачити дві сістеми карбу на таких четелях. У Катирлезї, у кармашників сотнї означались косими нарізками /, десятки — прямими |, а їдиницї — те-ж прямими, тільки коротшими; 500 зазначаєть ся у їх кривим хрестиком ✕. На нашому малюнку (13) карби на четелї визначають лїк 824. Другий же четель, який ми бачили на матульному заводї у Таш-Бурунї — трохи инакший. На

Мал. 13.

йому (мал. 14) сотнї означені так як і на катирлезьському, косими нарізками, десятки прямими, але щоб зазначити лїк 5 робить ся теж пряма тоненька нарізка невикарбована вглиб деревинки, їдиницї-ж визначені то́чками, а половини (пів-ока) — маленькими ковичками. Викарбований на цьому четелї лїк виносить $237\frac{1}{2}$.

Мал. 14.

На продаж рибу одсилають звичайно до Галацу. Возять і у Тульчу і у инші міста, але дуже не багато. Доставляють її туди або купцї або самі властителї рибальських заводів і завше, або їдуть туди самі, або виряжають якого родича чи иншого вірного чоловіка. Такий чоловік вже править за „капитана“. Окрім капитана до човна, або свого або найнятого, треба ще двох чоловіка гребцїв, котрі, як нема вітру, мусять тягти човна „**н а е д е к у**“ се-б то на довгій бечиві, йдучи по над берегом. Вони йдуть таким побитом до Галацу пересїчно годин зо 14 (це залежить од вітру) з невеликими одпочинками години на 2, на 3, щоб зварити їсти. За се вони мають 20—30 франків місячно. Де-коли вони наймають ся „на східку“ се-б то до Галацу й поворітьма франків за 10 за кожен раз, що

з наважуваннєм риби на човен і скиданнєм її у місті бере пересїчно з тиждень часу. Капитан, коли він не сам хазяїн, має більшу плату а де-коли йому ще йдуть і одсотки з проданої риби, се-б то визначаєть ся на місцї пересїчна цїна риби, а що вигадаєть ся на ріжницї з галацькою цїною — те вже йде у пай і капитан має з того, замість плати, 3-тю або 4-ту частину.

Про цїну на рибу говорити тут не будемо, бо наші записи зроблені були дуже давно і тепер не можуть мати значіння. Та й у загалї, усе, що ми подаємо тута, може тепер вже трохи й не так, і дуже добре-б було, як-би хто з земляків, кому доведеть ся одвідати наших українцїв у Добруджі, подав новійші звістки, докладнїйші нїж наші. Через те-ж ми й містимо оцї витяги з наших записів, яко материял, застерегаючись од усяких порівнянь і ширшої розмови, котра можлива тільки у більше документованій і більше загальній працї.

Хв. Вовк.

Sommaire.

Pêcheries ukrainiennes à Dobroudja, signalées depuis le XII-me siècle. — Colonisation des Bouches du Danube par les Cosaques Zaporogues en 1775—1813. — Organisation communale de leur pêche. — Pêcheries privées de cette époque. — Fin de la pêche Zaporogue, depuis 1828. — Pêcheries d'aujourd'hui et leur organisation économique. — Pêcheurs roussnaques et leurs moeurs. — Ethnographie de la pêche aux Bouches du Danube. — Constructions permanentes et temporaires; bateaux. — Pêche maritime: les karmaks ou lignes de fond. — Pêcheries d'eau douce: les yériks ou les parcs à poisson: la matoula où la pêche aux filets: les outils de la petite pêche: filets, nasses etc. — Salaison du poisson et fabrication du caviar. — Vente des produits de la pêche.

Explication des figures.

Fig. 1. Vue générale d'une station de pêcheurs aux filets à Tach-Bouroun au bord du lac de Razine: Au milieu — le kirghane, construction pour saler le poisson, avec un large auvent à l'entrée sous lequel se trouve une grande table fixe; à droite une autre table sous un auvent également pour le découpage du poisson; à gauche, sous un toit cônique une glacière; encore à gauche et plus haut les kaliba's ou huttes des pêcheurs; au bord de l'eau le cuisinier auprès de rachki's, aux-

quels est suspendue une chaudière. Toutes les constructions sont en roseau et en paille.

Fig. 2. Nabiynyk — une perche d'env. 2—3 m. de long., dont le bout plus épais et consolidé par une plaque de fer porte un trou, dans lequel on met le pieu qu'on veut enfoncer dans fond de la mer. En battant sur le sommet de cette perche on enfonce les pieux dans le sable.

Fig. 3. Partie du pérémète c. à. d. d' un câble garni de 60 hameçons (200—600 pérémètes composent un karmak): *a. a.* pieux enfoncés dans le fond; *b. b.* ficelles qui les réunissent au câble *c*; *d. d.* ficelles portant les hameçons; *e. e.* flotteurs en écorce de sapin auxquels le câble est suspendu dans l'eau; *d'. d'.* ligne supérieure de hameçons; *f.* signal ou bouée faite en tiges de laiche.

Fig. 4. Casse-tête en fer avec manche en bois dont on se sert pour tuer les esturgeons pris aux hameçons.

Fig. 5. Yérik ou parc à poisson, représentant un canal de 4 à 6 m. de largeur, pratiqué entre les petits lacs ou les espaces marécageux et la rivière. A. Harde, ou barrage qui ferme l'embouchure du canal et se compose de *a* — premier barrage en pieux entrelacés de branchages, de *b* — second barrage ou hloukha liassa (barrage plein), formé d'une liassa, faite d'osier ou de roseau lié avec des ficelles (Fig. 6.); les deux barrages sont au dessus de la surface de l'eau; *c* — un troisième barrage qui ne dépasse pas le niveau de l'eau; *B.* espace entre le deuxième et le troisième barrages, s' appellant vyskotchka (la sautillère) c. à. d. l'endroit ou saute le poisson; *d. d.* les liassa's mises obliquement et laissant le passage au poisson dans la direction du harde; ce passage est masqué de l' autre côté par le pieu *e.* Le poisson qui cherche vers l'automne à passer des eaux basses dans la rivière, pour y rester l' hiver, entre de cette manière dans le parc, pénètre jusqu'au premier barrage et poussé par les autres saute dans l'espace *B*, d'où on l'enlève avec l'épuisette. La pêche finie, on défait les barrages et on les laisse ainsi jusqu'au printemps quand le poisson se dirige de la rivière dans les petits lacs et les marais pour frayer. Après l'avoir laissé entrer, on barre de nouveau au mois d'avril le canal et on attend l' automne pour la nouvelle pêche.

Fig. 6. Une liassa, séparément.

Fig. 7 Coupe longitudinale du barrage: *a.* premier barrage, *b.* second barrage (plein), *c* troisième barrage ne dépassant pas le niveau de l'eau; *B* — vyskotchka.

Fig. 8. Pidssaka — l'épuisette.

Fig. 9. Perche, ayant à un bout une plaque de fer courbée. On se sert de cet instrument pour faire plonger les bords inférieurs du filet jusqu'au fond.

Fig. 10. Kitetz ou kotetz — petit parc à poisson composé de barrages faits de liassa's. Disposé sur un petit courant d'eau venant des marais dans la rivière, cet appareil remplace en miniature le yéryk.

Fig. 11. Ava — espèce de filet double. 1, 56 — 2 m. de longueur.

Fig. 12. Tarha — panier à bras employé pour laver le poisson découpé avant le salaison.

Fig. 13. et 14. Deux tchétels ou coches, dont les entailles représentent les quantités d' oca's (kilogr.) du poisson pris ou vendu. Sur la première la croix oblique signifie 500, les entailles obliques 100, les entailles droites 10 et les entailles courtes les unités; la somme représentée est 824. Sur la deuxième l'entaille droite simple signifie 5, les points — des unités et les virgules les $^1/_2$ kilos; la somme est $237^1/_2$.

L'art du potier dans le village d'Olechnia du gouv. de Tchernyhov

par M. Mohyltchenko.

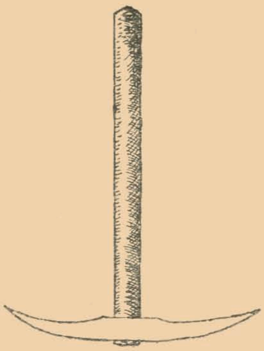
Гончарство в с. Олешнї у Чернигівщинї.

Село Олешня, або по тамішнїй, чимало таки збілорущеній вимові, — Альешня, стоїть серед пісків і болот у Городницькому повітї на північ від Чернигова. Навкруги по пісках росте більше сосна, а по болотах трапляєть ся й дрібний листвяний лїс. Через те, що на такій землї самим хлїборобством не прогодуєш ся, дерева-ж на опал є доволї і трохи не скрізь дуже багато гарної гончарної глини, котра лежить дуже не глибоко, іодї навіть зараз же під тоненькою верствою рослинного перегною — у сїй країнї, трохи не по усїх селах і хуторах навкруги (окрім Олешнї, — у Ловінї, у Глїбовому хуторі, у Папернї, у Руднї, у Ганнівцї і по інших селах) з давнїх давен уже люде почали гончарувати. Писані звістки про се маємо одначе тільки з половини XVIII столїття: у Румянцївській „Описї Малороссії" кілька гончарів було записано наприкл. у с. Ловінї. Теперечки з гончарства живе вже більша частина селян у цїй країнї, по де-яких селах нема навіть нї одної хати, де-б не робили горшків. Зиск з цїєї працї не дуже великий: пересїчно карбованцїв зо сто на рік і от за цї гроші і мусить прожити цїла-гончарська сїм'я, прожити, нїчого й казати про те, у дуже великій біднотї.

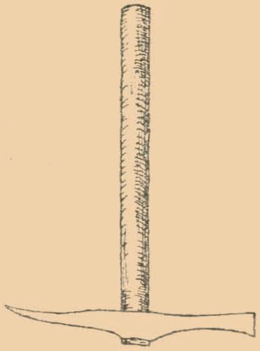
Працюють коло гончарства більше у зімі. У лїтї Олешняньцям, окрім невеличкого хлїборобства, треба косити сїно на болотї Замглаї недалеко од свого села. Щоб спродувати нароблені горшки, кожна гончарська сїм'я мусить держати принаймнї хоч одну коняку.

Технїку гончарської працї можна роздїлити на три головні заходи: 1) Наготовлюваннє глини, 2) Вироблюваннє посуду на гончарському крузї і 3) Випалюваннє.

Наготовлюваннє глини. Глину беруть по так званих глинищах. У кого нема свого власного глинища, то купують глину по сусїднїх селах по пів карбованця за віз. Копають її особливим струментом копанйцею. Звичайно вона робить ся на взір мо-

Мал. I.

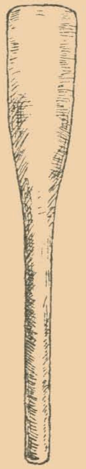
Мал. 2.

лотка з тоньшим кінцем досить витягненим і дуже загостреним (див. мал. 1.); така вона ув Олешнї, ув Олександрівцї, у Ловінї і по інших селах; у Грабові-ж її роблять трохи інакше — з обома загостреними і загненими до-долу кінцями (мал. 2.), хоч у кінцї воно виходить одно й те-ж саме.

Накопавши глини, привозять її до дому і складають у тій-же таки хатї, де й живе уся гончарова сїм'я, через що у хатї завше дуже вохко, важко дихати і пахне глиною. Складають звичайно у ямі викопаній під полом, се-б то під широкою лавою між піччю і стїною хатньою, де лежить постїль. По других селах на Українї під полом бува звичайно так звана куча, де держать у зїмі домову птицю. Яма на глину продовгувата і викладена дошками. Держати глину у хатї приходить ся через те, щоб вона не змерзалась і знов таки й через те, щоб бува хто не потяг, а найбільше мабуть через те, що більше й нїгде держати. Олешнянцї й самі добре знають, яка шкода від завше вохкого повітря у хатї, та що-ж маєш робити...

Од доброго оброблювання глини у значній частинї, коли не найголовнїйше, залежить і добрість і зробленого з неї посуду. Через се на оброблюваннє глини звертають особливу увагу і, можна сказати, що се одна з найголовнїйших частин усього майстерства. Оброблюваннє се починаєть ся з того, що з ями відділяють шмат

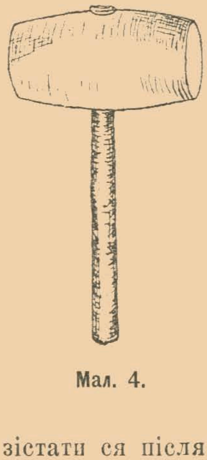
глини (пудів з 10 або 12) і гарненько розбивають його поперед усього копаницею, щоб у їй не зосталось навіть і маленьких грудок. Потім додають до глини води і розмішують так, щоб вона зробилась мов густе тїсто. Тодї її збивають ув один шмат так званим **веслом** (мал. 3.) і потім починають бити тим же веслом, тільки поставивши його рубом. Таким побитом розбивають глину до того, що вона зробить ся зовсїм плесковатою, тодї знов збивають ув один шмат і знов починають бити рубом, і такечки б'ють її знов кілька разів. Після сього глину починають бити так званими **колотушками** (мал. 4.) і б'ють доти, поки вона не зробить ся скрізь зовсїм однакою без найменчої грудки. Так розбивають і розминають її аж поки вона не перестане приставати до дерева. Тодї вже її згортують **кобилкою**, се-б то роблять з неї щось таке подібне до великого довгого пирога (мал. 5.), кладуть його на лаві і починають стругати у поперек залїзним **стругом** (мал. 6.), йдучи з одного кінця до другого і пильнуючи, щоб стругати яко мога дрібнїйше і тонїйш, щоб у глинї не зостало ся часом якого сьміття або грудки чи камінця, або що. Так

Мал. 3.

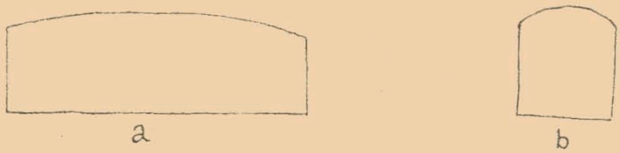
перестругують глину знов кілька разів, звістно, згортуючи її кожен раз знов кобилкою, поки вона не стане вже зовсїм чиста. Як уже вона зробить ся такою як треба, тодї кобилку розрізують на **каталки**, се-б то на окрімні шматки, котрі починають качати й місити як тїсто на хліб. На рештї каталки розрізують на барилкуваті шматочки такі завбільшки якими взглядне мають бути зліплені з їх горшки.

Цїм одначе виготовлюваннє глини на горшки ще не кінчить ся. Саме перед тим як починати вже працю на гончарському крузї, наготовлені шмаття глини знов перебивають, щоб повиганяти з їх ще пухірки повітря, які могли зістати ся після усього попереднього оброблювання. За для цього беруть кожний барилкуватий шмат глини обома руками і розривають його на двоє, після чого зараз-же дуже швидко знов збивають обидві половини до купи. Це роблять з кожним шматком глини по кілька разів, після чого глина обкачуєть ся у круглясті грудки і скла-

Мал. 4.

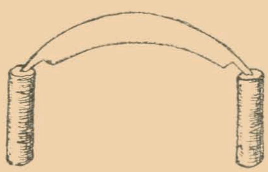
дається вже до праці на крузї. Таких грудок виготовлюєть ся звичайно стільки, скільки потрібно на цїлу днину праці.

Мал. 5.

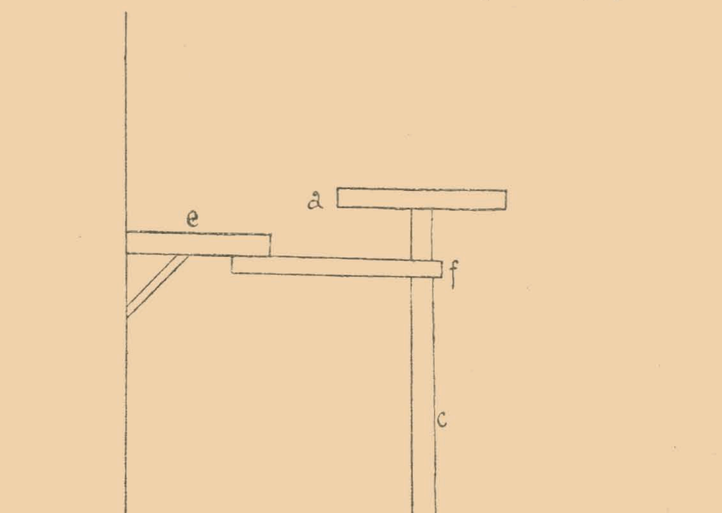
a кобилка вдовж.

b кобилка у поперек.

Мал. 6.

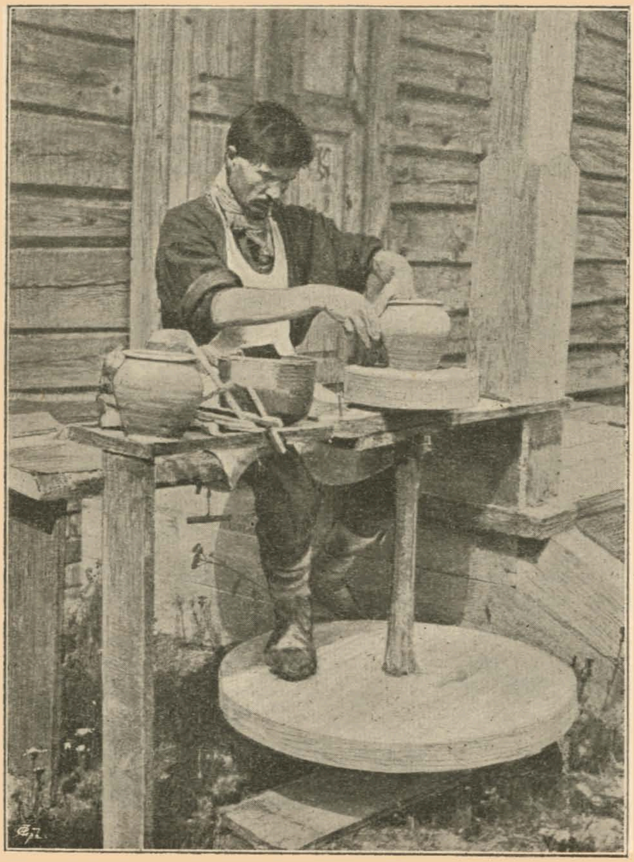
От-же з усього цього бачимо, що у гончарській праці в Олешнї, та й скрізь навкруги, до виготовлювання глини зовсїм не вживаєть ся найкращчий і найрозумнїйший спосіб обробляти її осїданнєм з води, як то робить ся скрізь по добрих гончарнях.

Мал. 7.

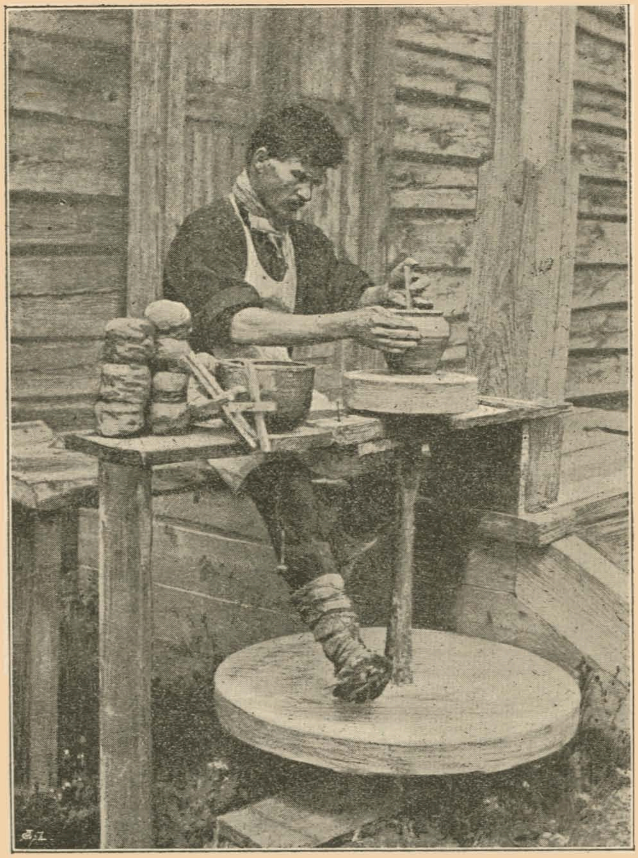
Вироблюваннє горшків на гончарському крузї. Щоб списати як слїд усю працю на гончарському крузї, довелось

би дуже багато написати і усе-ж таки не дуже багацько дати до її порозуміння. Моментальна фотографія, зроблена нами тодї саме, як чоловік працював, покаже усе оте далеко швидче і далеко яснїйше і найкрашче доведе до зрозуміння цїеї з першого погляду наче й не мудрої працї, а про те такої, що вимагá чимало звику і довгого вчення. Через це ми обмежимо ся тільки описом самого гончарського кругу

і його частин (мал. 7.). Увесь гончарський прилад складений з двох деревяних кругів, прилагожених до однієї теж деревяної осї. Горішнїй круг або головка (иноді верхняк), 22—25 сант. у поперек (*а*), призначений, щоб класти на його глину, котра, в той час як круг дуже швидко крутить ся, у кілька ментів прийма хворму такої посудини, яку хоче зробити гончар. До цього гончар окрім своїх власних пучок не вжива нїякого іншого приладу. Долїшнїй

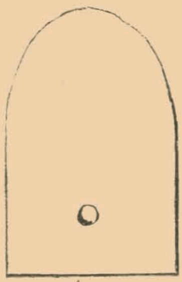
круг або спідняк (*b*), 60 або й більше сантім. у поперек і 5 або 6 стм. затовшки — призначений тільки за для того, щоб крутити їм увесь прилад, торкаючи його у міру ногою з горішнії сторони, як се дуже добре можна бачити на фотогравюрі.*) Загальна вісь веретено, до котрої приároблені обидва круги (*c*), має 50 або 60 стм.

заввишки і на спідньому кінці кінчаєть ся гострим залізним шпеником (*d*). До веретена від лави, на котрій сїда гончар (*e*), йде деревяний брусок (*f*), котрий зветь ся лисичка і котрий держить увесь прилад, так щоб він завше стояв зовсїм рівно сторч. Лисичка обійма веретено на 8 або 10 стм. нижче головки.

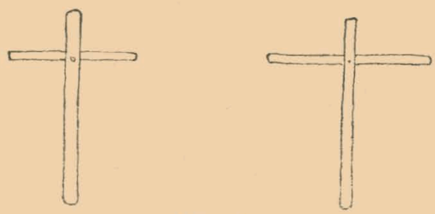
*) Позаяк у хатї було дуже темно, то прийшлось за для фотографування поставити круга біля хати на дворі. Звичайно-ж він стоїть завше у хатї.

Найголовнійший струмент, якого вжива гончар до своєї працї на крузї — се ніж (мал. 8.). Цїм ножем він вирівнює зверхню сторону посудини, обточує вінець і навіть вироблює деякі частини немудрого орнаменту, як то пружки і т. і. Ніж сей робить ся з дерева і має 10—12 стм. задовшки, 6—7 стм. завширшки і 2 або 3 міллїм. затовшки. Щоб розміряти чи вірно виведений обвід посудини, гончарі користують ся приладом зробленим з двох вузеньких дощечок збитих навхрест (мал. 9.).

Мал. 8.

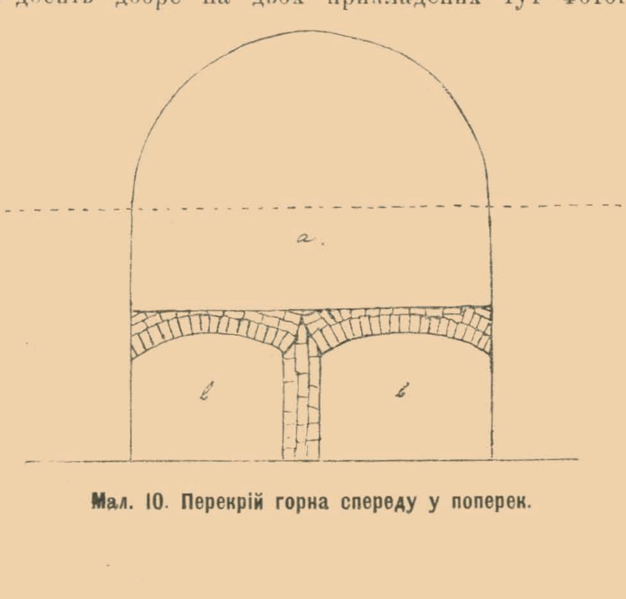
Коли горщик вже зовсїм готовий, його здіймають з головки, зрізуючи тоненьким залїзним або мідяним дротом, а то й просто кріпкою ниткою. Зроблені горшки ставляють у хатї на полицях, пороблених високо під сво-

Мал. 9.

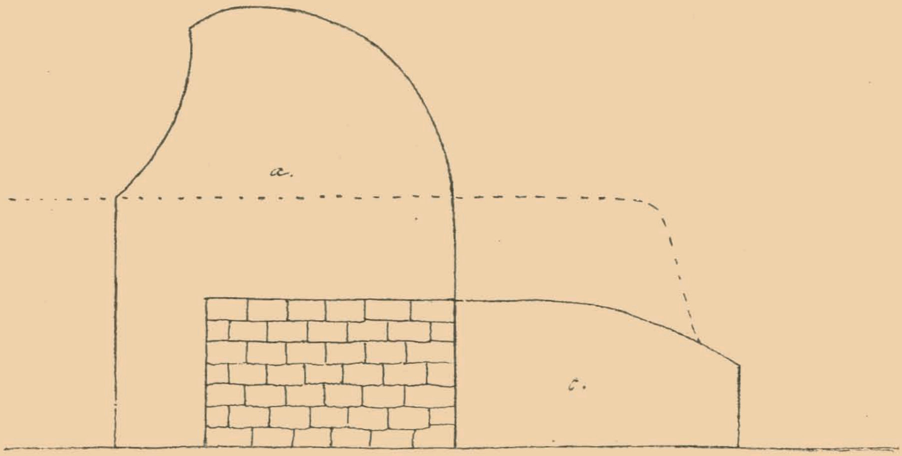
локом, щоб вони трохи попросихали Як вони досить висхнуть, тодї вже вони готові до випалювання.

Гончарський горен. Який горен знадвору, се можна бачити те-ж досить добре на двох прикладених тут фотогравюрах

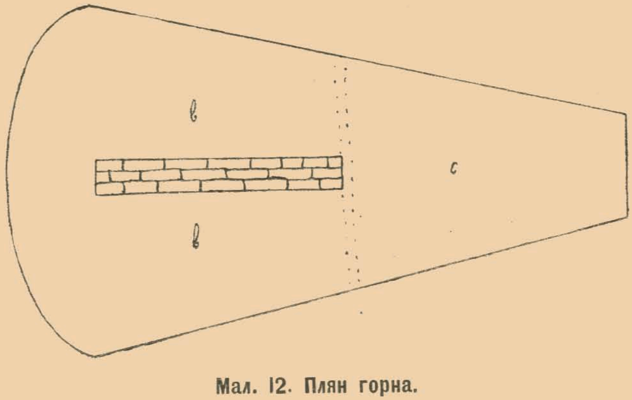
Мал. 10. Перекрій горна спереду у поперек.

Одна показує його спереду, друга — ззаду. Горен робить ся з цегли. Частина його, що зостаєть ся поверх землї, обкладаєть ся деревяним зрубом; відчиненими зостають ся тільки спереду чоло,

Мал. 11. Перекрій горна удовш.

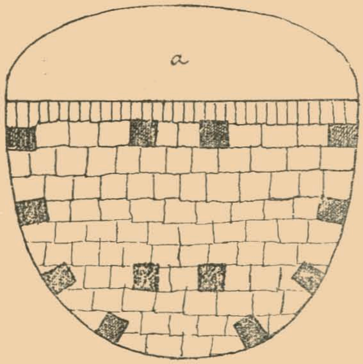
куди садовлять горшки, і ззаду — груба. Між зрубом і цегельним муром насипаєть ся земля і землею ж окладаєть ся й увесь горен зверху. З обох боків його забиваєть ся по добрій палї, котрі звязують ся зверху кріпкою перечкою. Прилад сей зветь ся в'язь і робить ся задля того, що-б здержувати горен як він дуже нагріеть ся і почне розходитись від тепла. Про те, як робить ся горен

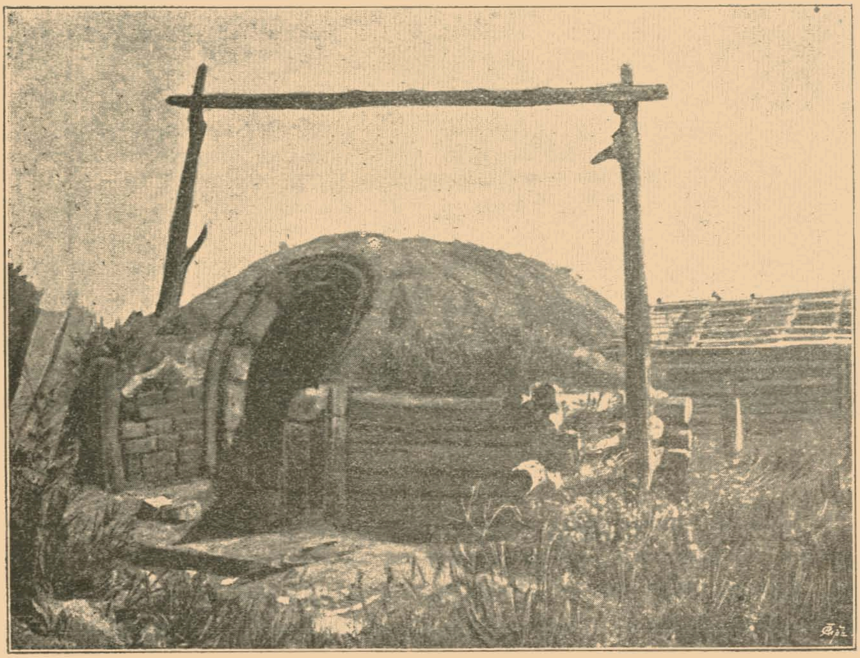
Мал. 12. Плян горна.

у серединї, можна довідатись роздивившись наші малюнки 10, 11 12 і 13. Місце означене лїтерою *a* зветь ся **каблук**, місця *b b* — **запецками** (запічками); *c* означує піч або грубу. Каблук і обидва

запецки застановлюють ся посудом до випалювання. У звичайний селянський горен улазить од 600 до 1000 горщиків середнїх за вбільшки. Ззаду до печі, віддїленої од запечків невеличкою стїнкою з дїрками (мал. 13.) не доходячою до верху каблука, накладають дерева й запалюють. Полом'я з печі проходить дїрками помаленьку у запечки, а цїлком підіймаєть ся у каблук і виходить з димом через переднє чоло горна, котре зостаєть ся через увесь час випалювання відчиненим. Вогонь горить у печі, поки не буде спалено стїльки дерева, кілько з власного досьвіду самих гончарів потрібно, щоб випалити відому скількість посуди. Звичайне на випал тисячі горщи-

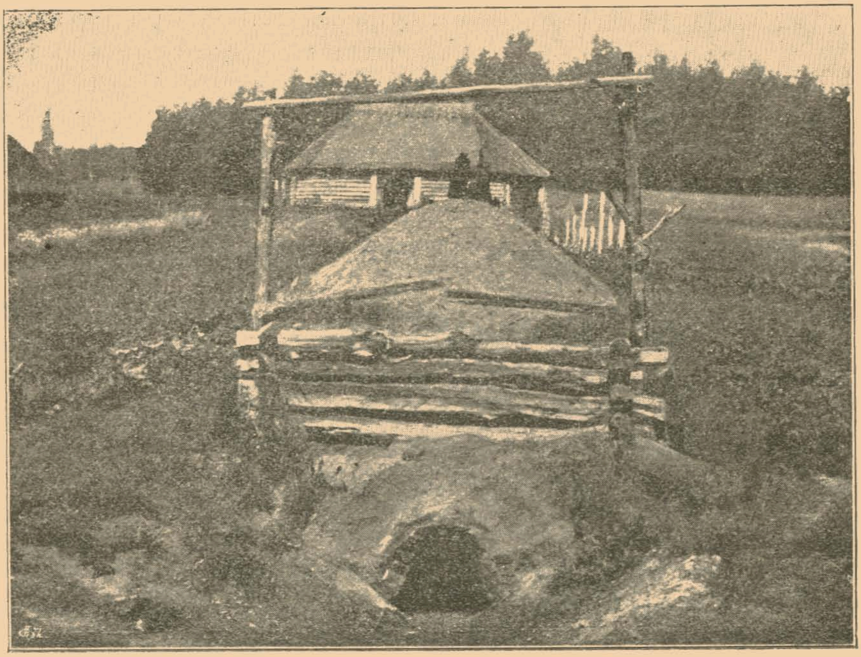

Мал. 13. Задня стїнка печі.

ків іде третина куб. сажня (3,3 куб. м.) дерева. Як випал скінчить ся, то коли випалюєть ся проста посуда, без поливи, переднє чоло горна

закладаєть ся дошками і засипаєть ся землею і товарячим гноєм, щоб не могло більше проходити повітря. Потім горнові дають зовсїм простигнути, а тодї вже виймають випалену посуду, знов відчинивши чоло. При такому випалї горшки виходять темної, досить рівної, сїро-стальової хварби. Деяка частина посуди бува звичайно потріскана і попсована, так що її приходить просто викинути. Скільки пропада таким побитом горшків, за вірно сказати не можна, але коли доводить ся викинути 25%, то на погляд гончарів се ще не аби яке лихо, бо бува й гірше: трапляєть ся викидати й до 50%.

Коли-ж випалюєть ся поливяна посуда, то се робить ся трохи инакше. Горен після кінця випалу не зачиняють спереду, а дають йому прохолонути поволї. Посуда при цьому виходить сказать що зовсїм біла, коли піч була розпалена досить добре, або трохи жовтувата а то й червонувато-руда, як що вона не була добре випалена, се б то піч не була добре розпалена. У серединї горшки виходять або зелені або руді, залежно від того, з чого зроблена полива. Робить ся ж вона з 1-ої шклянки олива (Plumbum), 1-ої шклянки дуже дрібного білого піску, $^1/_{10}$ шклянки циндри, або за-

лїзної болотяної руди. З такою поливою горшки виходять червонувато-рудими у серединї. Як же замість залїзної руди або циндри покласти $^1/_{20}$ або $^1/_{24}$ частину шклянки мідяного купервасу (синього камінцю), то посуда вийде зелена. Циндрою зветь ся тая жужелиця, що набіраєть ся по кузнях при куваннї залїза; гончарі її й купують у ковалїв. Иноді, як ми кажемо, замість циндри сиплять у поливу залїзну болотяну руду, котру гончарі розшукують самі по су-

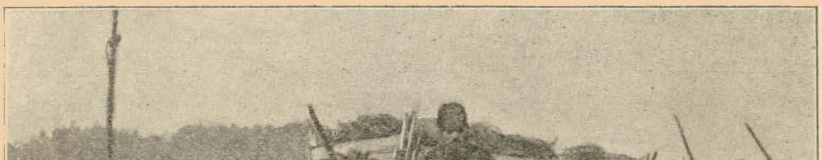
Мал. 14. Череп'яні вироби з Олешнї.

сїднїх болотах, дуже численних у цьому краї. Нам на сей раз не довело ся довідатись де іменно і яким робом вони її добувають. Пісок-же беруть більше недалеко від Чернигова, де в одному місцї у канаві край-дороги проступа верства дуже дрібного, дуже білого піску, зовсім подібного до того, який прочане приносять часами з Київа, щоб уживати до лямпадок коло богів. Вертаючись з базару, або з ярмарку з порожнїми возами, гончарі й набірають собі того піску. Звичайний рудий пісок

до поливи не йде. Мідяний купервас купують по крамницях. Оливо те-ж купують і самі вже перетоплюють його ув особливому горщику, вмазаному у піч, а потім стирають на мілкий порох, котрий і змішують, як ми казали вже, з піском і циндрою. Щоб полива скрізь однаково лягала по стїнках горщика і добре до їх приставала, горщик вимазують попереду з середини коломаззю, а тодї вже посипають поливи, повертують горщик у руках кілька разів ув усї боки, а потім усе що не пристало висипають геть. Наготовляну таким робом посуду ставляють у горен, де вона й випалюєть ся, як було вже оповідано вище.

Мал. 15. Череп'яні вироби з Олешнї.

Мал. 16. Гончар на ярмарку у Чернигові.

Посуду роблять усяку. Найбільше роблять те, що потрібно у простому сїльському господарстві. У мал. 14-му ми подаємо най-

більше розповсюджені хворми, які виробляють ся ув Олешнї: горщик звичайний (*ι*) гріти воду; варити їсти, глек (*b*) на воду, сїрівець і т. і., чайник (*c*), горщики на квітки (*d*, мал. 15 *d*), гладишки (*e*, *f*) на молоко, миска (*g*), ринка (*h*), покришка на горщик (*i*), горшки на варення (*k*, *l*), макитри (*m*, *n*) яйця терги, вареники складати і т. і.; у мал. 15-му: миска до вмивання або таз (*a*), мисочка (*b*), кухлик (*c*).

Наробивши скільки треба на продаж посуди, гончар склада її на віз, перекладаючи соломою і облаштувавши добре воза тонкими шальовками, щоб можна було більше покласти, та й везе продувати. На остатньому нашому малюнкові (16-му) можна бачити гончара на торзї (ярмарку) у Чернигові. Спереду порозставлювані горшки, миски, макотри, гладишки і інші зразки олешнянської нехитрої церамики; ззаду видно воза улаштованого шальовками, на котрому привезено було посуду на ярмарок.

М. Могильченко.

Sommaire.

La région potière du district de Horodnia, gouv. de Tchernyhiv. La stérilité du sol et l'abondance de la terre plastique et des combustibles favorisant le développement de la poterie dans ce pays. La fabrication surtout pendant l'hiver. Les trois opérations principales: pétrissage, tournage et cuisson. Glaçure. Les formes principales de vases. Le transport et la vente aux foires.

Explication des figures.

Fig. 1. et 2. Deux formes de kopanytzia ou pics employés pour l'extraction et le morcellement de la terre.

Fig. 3. Veslo ou aviron en bois pour le battage de la terre mouillée avec un peu d'eau.

Fig. 4. Kolotouchka ou marteau en bois pour le même usage.

Fig. 5. Kobylka ou motte de pâte, préparée pour le raclage: *a*) kobylka vue de côte, *b*) coupe transversale.

Fig. 6. Strouh ou plane en fer avec les poignées en bois pour racler la pâte afin d'enlever toutes lès matières étrangères. Ce raclage est répété à plusièurs reprises.

Fig 7. Coupe longitudinale du tour de potier: *a*) la roue supérieuer ou la givelle, 23—25 ctm. de diamètre; *b*) la roue inférieure, 60 ctm ou même plus de diamètre et 5—6 ctm. d'épaisseur; *c*) l'arbre ou l'axe du tour, 50—60 ctm. de hauteur, dont le bout inférieur en fer entre dans un nid cônique également en fer, enfoncé dans une planche servant de base à l'appareil tout entier; *e*) le banc du potier; *f*) une petite poutre qui s'appuyant contre le banc retient le tour dans la position verticale.

Photogravure représentant le potier en train de travailler.

Photogravure représentant le potier vérifiant à l'aide d'un instrument spécial la régularité de la forme du vase; à sa droite sont empilés quelques pains d'argile préparés pour le travail. (Pour photographier le tour, on l' a installé en dehors de l'habitation, qui sert en général d'atelier).

Fig. 8. Le couteau, instrument en bois, 10—12 ctm de longueur, 6—7 ctm. de largeur et 2—3 mm. d'épaisseur, qui sert pour égaliser la surface supérieure du vase, pour modeler les rebords et même pour faire quelques détails d'ornementation comme des lignes circulaires, des bandeaux etc.

Fig. 9. Instrument en bois qui consiste en deux planchettes réunies en croix et qui sert pour régler le diamètre du vase.

Fig. 10. Coupe transversale du four de potier: *a*) la partie supérieure qu'on remplit de vases à cuire; *b. b*) deux parties ou compartiments inférieures servant au même but et séparées par une cloison en briques qui supporte le sol de la partie *a*. Une cloison qui est au fond de ces compartiments est représentée sur la Fig. 13.

Fig 11 Coupe longitudinale du four; à gauche, côté de la bouche par où l'on introduit les vases à cuire; à droite, côté du foyer.

Fig. 12. Plan du four: *b. b*) les compartiments inférieurs, *e*) le foyer; les lignes ponctuées représentent la cloison séparant la partie inférieure du four du foyer (v. Fig. 13).

Fig 13. Cloison en briques séparant le foyer de la partie inférieure du four et munie de quelques trous par lesquels le feu pénètre un peu dans cette partie. La flamme en général passe dans la partie superieure du four (*a*), qui n'est pas séparée du foyer, d'où la fumée sort par la bouche.

Deux photogravures représentant la première le four du côté de la bouche et la seconde — du côté du foyer. Jusqu' à la hauteur, indiqueé sur les fig. 10 et 11 par les lignes ponctuées, le four couvert en général de terre est entouré d'une cage en troncs d'arbres; de deux côtés de cette cage sont plantés deux forts pieux réunis en haut par une traverse et destinés à empêcher la dilatation latérale du four causée par la chaleur. Aprés avoir rempli le four de vases à cuire, on allume le feu dans le foyer et on le maintient jusqu' à ce que la quantité de bois nécéssaire pour la cuisson complête (ordinairement env. 3, 3 m. cubes pour une mille de vases de dimensions moyennes) soit consommée. Cette opération accomplie, on ferme la bouche du four avec des planches, de la terre et du fumier et on le laisse réfroidir lentement. Les vases prennent alors une couleur gris d'acier. Pour la cuisson des vases à glaçure on laisse la bouche du four ouverte présque jusqu' au refroidissement

complêt; la poterie dans ce cas prend une couleur toute blanche. Pour la glaçure on emploie le plomb, le sable fin et la crasse de fer (remplacée quelquefois par le minerai de marais) pour la couleur jaune — rougeâtre, ou le sulfate de cuivre pour la couleur verte. Pour que la glaçure se répande également sur les parois du vase on l'enduit un peu de goudron.

Fig. 14. Diverses formes de vases fabriqués à Olechnia: *a*) pot de cuisine; *b*) vase à boisson; *c*) theière; *d*) pot à fleurs; *e*, *f*) pots à lait; *g*) marmite; *h*) casserole; *i*) couvercle de pot; *k*, *l*) pots à confitures; *m*, *n*) terrines de cuissine.

Fig. 15. *a*) cuvette de toilette; *b*) ecuelle; *c*) vase pour boisson; *d*) pot à eau.

Fig. 16 (photogravure). Potier d' Olechnia à la foire de Tchernyhiv. Derrière lui est une voiture garnie de planches pour le transport de la poterie.

La pelleterie en Galicie orientale

par V. Hnatiouk.

КУШНЇРСТВО У ГАЛИЧИНЇ.

(*По оповіданю майстра Юзька Розоського*)[1].

Шчобѝ мáти шкíру, трéба насамперéд баранá зарíзати; áли то зноў штýка, йак йигó зарíзати? Рíзаньи рíзаньу ни рíўни. Рíзаньи жидыíўски шпетѝт шкíру окрýтне. Жид рíже шкíру на поперéк шѝйі. Хтыíўши ужѝти тóйі шкíри до кожýха, то ўже трéба тотѝ рíзи сшивáти; а р і з ь, йинжéлы катóлык рíжи, то сьа мáйи рíзати так:

Насампéрид берé сьа баранá мéжи нóги — йинáкши ни зарíжи дóбре — задирáйи сьа лыíвоў рукóў гóлову до горѝ — тримáйи сьа за пѝсок — прáвоў рукóў ныіж кінчáстий, чѝлы спічáстий, берé сьи і від вѝлицыіў пропóри сьи шкíру ўздоўж на кíлька цáлыіў (4—5 цáлыіў). Тотá сьи шкíра розыйдé, зáраз отвóрит сьи; і збирáйи сьи тим ножéм кінчѝстим ўсі жѝли кирвѝсьті і ґарґáчку на вíстри і разóм сьи пиритнé. Потóму сьи роспóри ўздоўж шкíру від шѝйі аж до фостá; потóму роспорýйи сьи шкíру від кольíньцьа пéршого, від рáтицы аж до груднѝцы з йиднóго бóку і з дрýгого. І зáдны нóги тож сáмо так йак і перéдны, котрѝх пáхи пускáйи сьи до сиридѝни віт тóйі рíзи, кудѝ сьи пропóруйи шкíра ўздоўж і ўрíзуйи сьи на пéрших к ó т и к а х (абó шуштáвах, то ўшѝстко рѝба) від рáтицыіў і шкíру сьи здирáйи аж за звѝклы кольíна. І берé сьи і пропóруйи сьи під кольíнами зáдних лáбіў ґѝри, ў котрí сьа закладáйи óрчик, звáний патѝк, обí лáбі, на кíньцы (тóго óрчика). На сиридѝны тóго óрчика приўйизуйи сьи зáшнурком шнурóк, чѝлы посторóнок і так сьи висóко приўйизуйи, чи на дворí, чи ў будѝнку, абѝ головá до зимлыí ни дыстáла. Тогдѝ сьи бирé, зачинáйи сьи ножéм шкíру від мньиса віддыíльувати від мíсьцьи, де віўцѝ прихóдит вíмньи тíлько, абѝ мóжна лыíвоў рукóў шкíру ўзьйти, а прáвоў рукóў стýлит сьи кулáк до кýпи отáк (показує), пáлиц вилѝкий на

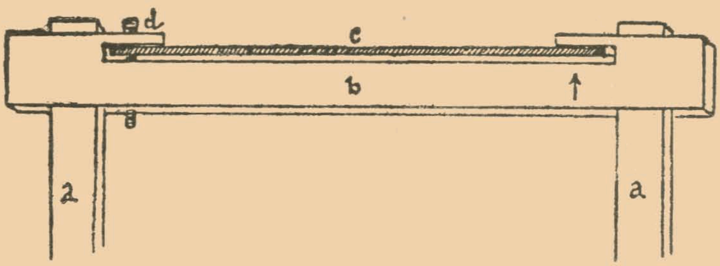
[1]) Бувши записане д. В. Гнатюком у цілі між иншим лїнґвістичній, це оповіданнє друкуєть ся в и ї м к о в о з застереженьнєм льокальної вимови і специяльного задля цього правопису. *Ред.*

флыі́ґиль, і здоймáйи сьи кулакóм шкíру; від зáднойі лáби і від фостá зачинáйи сьи; кишку гузи́чну обрі́жи сьи і шкíру надокóла ссувáйи сьи ў рі́ўный вазыі́ аж до чолá, бо на чолы́ відрі́зуйи сьи пóпри самí рóги і óчи; хоть жиди́ і тотó відрі́зуйут, áли то низдыі́бни до шкі́ри.

Мньи́со типéр лиши́йим, бо то о шкі́ру сьи росхóдит.

Шкі́ру з віўцыі́ льуб з баранá налéжит сьи зáраз на жéртку роски́нути і так: Приўи́йзуйи сьи чолáк (шкíру з чола) на кінци́ до жéртки шнуркóм мóцно, а потóму за фіст сьи бирé і приўйáжи сьи то сáмо мóцно до жéртки. Ўсьі крайí надокóла мáйут сьи ви́ріўнати, аби́ закóчина шкі́ра ныі́ґé ни зістáла схну́ти, бо зáраз там вітпáрит сьи вóўна і злыі́зи по розмóчиньу до випрáви; льáдром на верх, а вóўноў до сириди́ни пускáйи сьи шкі́ру зáўши. І лапки́ кóло тих шкір роспинáйи сьи ў кольíньцьох, аби́ чи́сто, глáтко стойáли до схньи́ньцьа чи́лы до су́шиньа. Йисли́ шкі́ра ви́схни дóбри, мóчит сьи шкі́ру ў водыі́ звиклы, зи́мны, ни грі́ты (йак ў лыі́ты то типлыі́шші, йак ў зимí, то зимныі́шші) на 24 годи́ны. Дóўши шкі́ра ни мóжи мóкнути ў водыі́ зви́клы, бо би вóўну від сéби пусти́ла. По 24 годи́нах виймáйи сьи шкі́ру з води́, полóчит сьи до чи́ста від му́сту (бруду між воўною) і від лайньикі́ў вóўну шкафóў (рід ножа), а потóму обиртáйи сьи льáдром на верх, ўкладáйи сьи ў сириди́ну ў пи́йла і шкафóў шчи́шчуйи сьа стéрво, котрé до шкі́ри ни налéжит.

Пи́йла виглььадáйут так:

Мал. 1.

Два звичайні патики, довгі на півтора метра (можуть бути трошки довші або коротші також), що сягають чоловікови до груди́й, стоять „стóрцом“, привязані „до будьйакóйі рі́чи, котрá сьи ни порушáйи, чи́лы ни подайи“ (a a) входять в властиві пи́йла, котрі складають ся з двох частий: спідна, (b) грубша і довша 10 цалів „длятóго, жи мáйи ў сóбі ў йидным кінци́ кльáмку ви́доўбану,

ў котрý вéрхна часьть кінцéм захóдит; дрýгий кíнець мáйи місце на зáўйас чúлы на завіс“ (d, звичайний сворінь (шкворінь) на котрім ходить верхня часть c]; спідна часть (b) на правій стороні при стрілці (←—) не єсть продовбана на вскрізь, лиш до половини, а то тому, що кушнір, стоячи по другій стороні пийл, вкладає шкіру на верхню часть, так як на палець, через половину і всуває її в долїшню, почім чистячи, тягне до себе, але часть (c) не може до него податись, бо єсть замкнена.

Обчúстит сьи шкíру, йиднý й дрýгу половúну (бо чúстит сьи лиш однý половúну ўперéд), посипáйи сьи обчúшчену шкíру мукóў жúтноў, грýбоў, ни питльóваноў, разовóў, котрóйі вихóдит на шкíру: на вилúку дві квáрты, на мéншу пíўтора, а зрéштоў, хто розумíйи, кíлько котрá шкíра потрíбуйи. До мукú додайú сьи трéту чисьть ґрúсу жúтного, дрібнóго і шéсту чисьть тóпки сóлы. Посúпану шкíру тоў п р ú с и п к о ў звáноў, скрапúйи сьи водóў, зрихтóваноў на квас, складáйи сьи льáдром до кýпи, перéдны лáби завиртáйи сьи до льáдру, котрí прихóдьат йиднá по при дрýгу на попирéк шкíри; потóму завиртáйи сьи чолáк чúлы карк, абú конéц дыстáў до лáбіў; бокú кóло лáбіў складáйи сьи тáґжи ў кýтиках ў двóйи, льáдир до льáдру; потóму зáдны лáби обí ўздоўж шкíроў прихóдьат на сиридúну і ўпирáйут до пирéдних на попирéк злóжених; фіст прихóдит мéжи лáби ў сиридúну; бокú, шчо ш чéрива шкíри похóдьит, складáйут сьи тáґжи ў двóйи льáдир до льáдру; так злóжину шкíру складáйи сьи коньчúнами до сиридúни, пирéдну часьть насампéрид, а задну чисьть завиртáйи сьи аж по конéц пирéднойі. Допéрва шкíра прихóдит у кáтку, ў квас, йиднá по при дрýгу, йак кáрти штóрцом. Квáсу тóго мáйи бýти ріўно ш шкірáми, абú шкíра сухá ни стойáла на вéрха.

С тóйі шéстойі чúсти тóпки сóли, котрý сьи дайú до йиднóйі шкíри, урвáйи сьи малý чисьть пóдлуґ íльости шкір оброблéних і дайú сьи до тóйі водú, ў котрí тоты́ шкíри мáйут кúснути цылúх шісьть дыб. Дльатóго сьи сыль до водú дайú, жи шкíра ни рýшина 24 годúны ў ты водыí, ни видайú с сéби жáднойі мáсти а вóду, а водá шкідлúва бис сóли дльа шкíри, бо вóўна би пустúла.

В 24 годúны кáжда шкíра пойидúнчо у кáтцы мýсит бути розложéна, прúсипка цылкóм на мóкро розрóблена на ны і назáд злóжина, йак бýла віт почиткý.

Чúрис три дóбі йиднаковó сьи шкíра пирипраўйи йак пéрший раз (роскладáйи сьи і складáйи сьи). Читвéртойі добú роскладáйи сьи кáжда шкíра пойидúнчо і пириминáйи сьи [так ó (показує) йак біль] віт каркá до фостá самóў сиридúноў, а бокú ньи, бо онú

сла́пші на три́маньи во́ўни і облы́зла би, йак би пиримньи́ў. [А йак котри́й ни бу́ди ві́риў, то най спробу́йи].

Типе́р склада́йи сьи шкі́ру во́ўноў до сприди́ни на попире́к, а льа́дром на верх, а во́ўна йде на дру́гих три до́би до сприди́ни; і та́ґжи сьи так йак ка́рти у катцьі перикла́дайи че́риз три до́би шчо дньа.

По скі́нчиних шісьтьо́х доба́х витьига́йи сьи шкі́ри с ква́су і ві́шийи сьи на ку́пу на дручо́к нат ка́тку, аби́ квас стьік з них до ка́тки. Йак квас стиче́ до ка́тки, бере́ сьи пойиди́нчо ка́жду шкі́ру за ла́би, ў йидну́ ру́ку за за́дну, ў дру́гу за пире́дну і стрі́пуйи сьи з во́ўни при́сипку, котра́ ў ква́сьі ў во́ўну сьи набі́ла. І натьига́йи сьи шкі́ри на жиртки́ пойиди́нчо на попире́к, йидна́ по при дру́гу, льа́дром на ві́рха. Схнут до́ти, до́ки льа́дир до́бри ни ви́схни (йак пого́да, то бо́рши, йак слота́, то і за ти́ждинь ни ви́схни); пото́му обирта́йи сьи на верх во́ўноў і та́ґжи су́шит сьи до пори́тку, до́ки ни ви́схни.

До́бри ви́сушины шкі́ри на оба́ бо́ки нале́жит сьи па́личкоў ви́тріпати, аби́ ви́литьіла з во́ўни сьіль, котра́ ў ква́сьі ўйі́ла сьи; бо йисли́би ни ви́тріпаў тоту́ сьіль з во́ўни, зро́блений кожу́х вільґотньі́ў би, ў ві́льґоти вітходи́ўби. Ви́тріпаньі і ви́сушиньі шкі́ри натира́йи сьи ропо́ў зви́клоў ў таки́й спо́сьіб:

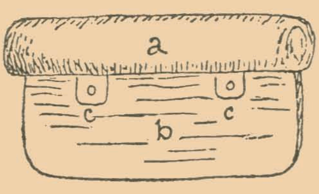

Мал 2.
a) колодка. b) кльуч, c) кант. d) стримийоно.

Бире́ сьи кава́лок шма́ти полотньи́нной, зви-ва́йи сьи йійі до ку́пи кі́лько, аби́ мо́жна ў кула́к змісти́ти. Мачи́йи сьи тоту́ шма́ту ў ропу́ зви́клу, шчоко́львак сьи зду́шуйи, аби́ ни тикло́ і так сьи тоў ропо́ў льа́дир натира́йи, би мі́сьцьи сухо́го ньіґде́ ни бу́ло на льа́дрі; а во́ўна — суха́ ма́йи бу́ти. І склада́йи сьи на 12 го́дин льа́дром до ку́пи, на котри́х шкі́рах тре́ба а́льбо сидьі́ти, а́льбо, йак ў ночи́, то спа́ти, аби́ сьи вітпарува́ли, аби́ вітходи́ў льа́дир. Йак льа́дир відьі́йди, шкі́ру сьи розло́жит і натьига́йи сьи на здоўж: стайи сьи ного́ў на чола́к і пире́дньі чи́сти коньчи́ньіў, а рука́ми тьи́гни сьи за за́дньі чи́сти до гори́, то вона́ ру́шит сьи з мі́сьцьи. Пире́дну чисьть (карк, чола́к) прпу́йизуйи сьи шнурко́м мо́цним, котри́й сьи назива́йи к л ь у ч і ў н и́ к, за ц у́ р к у (пати́к на пиидь до́ўгий, на цаль гру́бий) і заклада́йи сьи на гак, ў су́фіт забити́й. Бире́ сьи так зва́ний к л ь у ч (див. мал. 2) ў пра́ву ру́ку за к о л о́ т к у (a), а ў с т р и м и́ о н о (d) заклада́йи сьи пра́ву но́гу; льі́ву ру́ку пітклада́йи сьи піт край́і шкі́ри і к а́ н т о м (c), кльуче́м, ти́сни сьи ў край́і

шкі́ри до доло́ньі знайдуйу́шчойі сьи піт шкі́роў і тьи́гни сьи ў доли́ну ўва́жни, аби́ сьи край́і насампе́рид роскльу́човали, а пото́му і сириди́ну цьілу́ (по полови́ньі шкі́ри) му́сит сьи роскльу́човати чи́льі роспра́вити. Йак сьи роспра́вит цьілу́ полови́ну то́йі шкі́ри, бире́ сьи льі́воў руко́ў за шкі́ру з ве́рхи за льа́дир, кльуч трима́йи сьи зви́кли ў руцьі́ і кльучу́йи сьи до́ти, до́ки ни бу́ди шкі́ра мньихка́ і йиднако́ва ўсьу́ди, рі́ўна. Ви́кльучовану полови́ну шкі́ри обирта́йи сьи до гори́, обмо́туйи сьи цу́рку іс шкі́роў кльучі́ўнико́м і дру́гий бік так са́мо сьи кльучу́йи до пори́тку. Ў той спо́сіб і на попире́к сьи шкі́ру кльучу́йи, аби́ була́ на ўсьі шти́ри чисти́ викльучувана.

По пе́ршім к л ь у ч о в а н ю на ўсьі шти́ри чисти́, роскида́йи сьи шкі́ру на же́ртку, на лу́шко, чи деко́львик пльац найде́ сьи, льа́дром на верх, аби́ ви́схла. Пото́му шкі́ру дру́гий раз кльуче́м ў той сами́й спо́сьіб ті́лько ў два боки́ на ўздоўж витьига́йи сьи. По кльучо́ваньу дру́гім то́йі шкі́ри закладайи сьи на пи́йла так, йак до чи́шчиньи сте́рва до ква́су (йак пе́рши), ті́лько за йиде́н бік поздо́ўжний і шкі́ру натира́йи сьи ґі́псом дрібне́нько ме́леним йак мука́, раз ко́ло ра́зу, дльато́го, аби́ ре́шта одробі́ньіў сте́рва ху́тши від льа́дру сьи пуска́ли. По нати́раньу ґі́псом раз ко́ло ра́зу шкафо́ў, ре́шта сте́рва здира́йи сьи ў таки́й спо́сьіб, жи трима́йи сьи льі́воў руко́ў за дольі́шну чисьть шкі́ри ў крайа́х і ка́жди місци про́тьіў льі́войі шкафо́ў ле́зьма шкро́байи сьи, почі́м шкі́ра ро́бит сьи гла́тка і бі́ла.

Мал. 3.

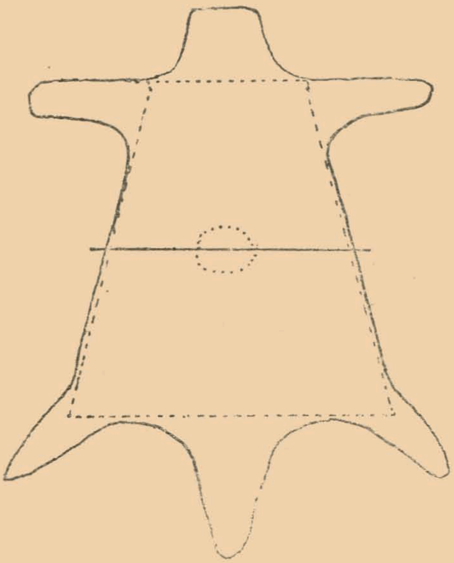
Шкафа́ вигльада́йи так: (*a*) колодка, 6—7 цалїв довга; (*b*) вістрє, котре придержують з обох боків антабки; (*cc*) їх кінцї входять в колодку[1].

Біле́ну шкі́ру вирі́ўнуйи сьи на стольі́ на ўсьі шти́ри чисти́ і кра́йи сьи кожу́х, йако́йі де мо́ди уживайут. На кожу́х йде 5—8 шкір, йак до кожу́ха. Кожу́х про́стий мо́жи сьи зро́бити с пийтьо́х і с шістьо́х шкір; на вили́кий кожу́х тре́ба коне́чни 7 шкір се-

---

[1]) Прилад сей дуже подібний до таких же приладів до оброблювання шкури у давнїх народів, як наприкл. у Єгиптян і у де яких з теперішнїх з недалеко зайшовшою культурою. Дуже цїкаво прирівняти його до малюнків так званих жіночих ножів у Ескимосів (див. Otis T. Mason. The Ulu, or Woman's knife, of the Eskimo, from the Report of the U. S. National Museum for 1890. Washington. 1892. (Ред.)

ре́дних, абі́ буў до́брий. Насампе́рид кра́йи сьи п е р е́ г и н к у, на котру́ перегина́йи сьи шкі́ра у дво́йи і йидна́ полови́на прихо́дит до крижи́й карко́м, а дру́га полови́на до по́йаса, ни́сши груди́й, а на сириди́ны пере́гинки витина́йи сьи кру́глий ви́крій, де прихо́дит ши́йа і ростина́йи сьи полови́ну припада́йушчу на гру́ди по полови́ны, котрі́ то назива́йут сьи пазухи́. Пото́му кра́йи сьи п е р е т к и́ з йидно́йі шкіри, задо́ўгі, йак потрі́бно; цirкльу́йи сьи шкі́ру насампе́рід віт фоста́, від йидно́йі ла́би до дру́гойі; віттина́йи сьи крайі́, котрі́ назива́йут сьи п і т ф о́ с т и н и і віт ци́ркльу утьи́того, бирé сьи мі́ру, йако́йі потрі́бно і пуска́йи сьи до карку́. Карк сьи віттина́йи тоса́мо до ци́ркльу так, йак з доли́ни. Широ́кісьть сьи циркльу́йи, йак

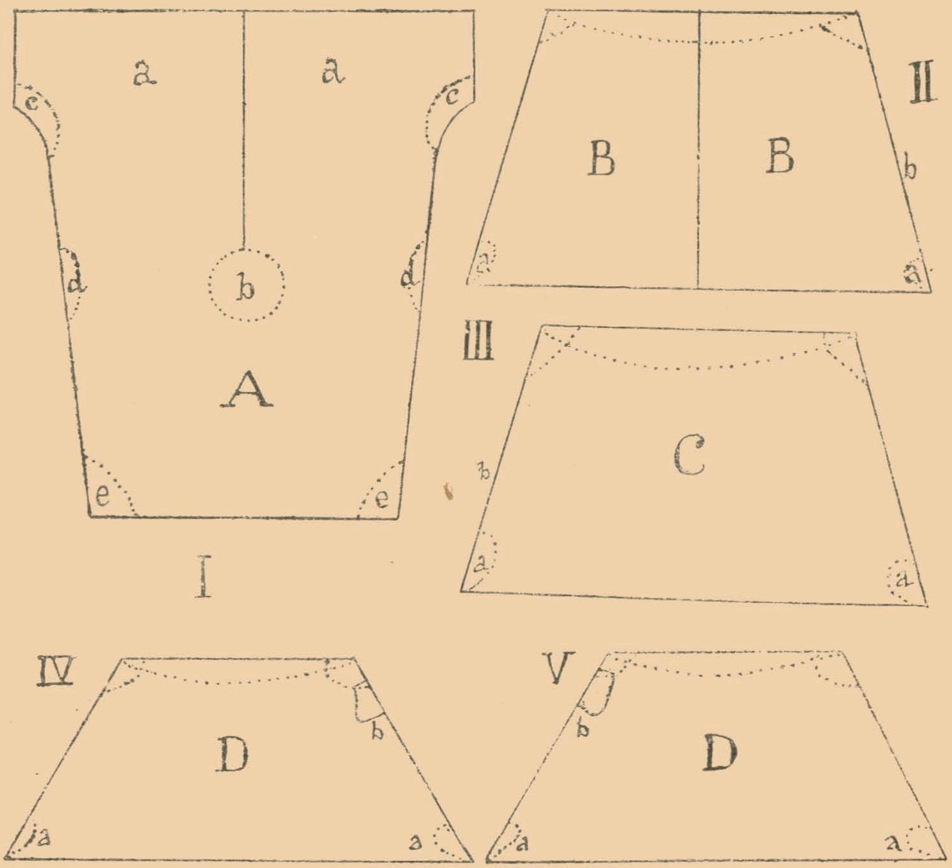

Мал. 4.

мі́ра потрі́бу́йи. П а́ х и шти́ри, пере́дны і за́дны, ма́йи сьи ви́різати до́ки го́ле і натомі́сьць ма́йи сьи ўложи́ти шту́ка з віттьи́того карка́. Віштуко́ваны пиритки́ ма́йут сьи ростьи́ти само́ў сириди́ноў, ўздоўш котро́йі пришива́йут сьи до пазухі́ў горі́шними ву́шшими кі́ньцьими, а дольі́шны кі́ньцы сут ши́рші дльато́го, абі́ кожу́х опши́рно на доли́ны стойа́ў. Пото́му кра́йи сьи с тре́тойі шкі́ри т и л; так сьи циркльу́йи, йак і пиритки́ і па́хи сьи штуку́йи, ті́лько сьи на сириди́ны ни ростина́йи дльато́го, жи прихо́дит тил на за́дну чисьть кі́ла ни́шши крижи́й і ву́шша чисьть пришива́йи сьи і фа́лдами набива́йи сьи до стану́. Ў той спо́сьіб кра́йи сьи с читве́ртойі шкі́ри йиде́н к л и н, а с пйа́тойі шкі́ри дру́гий клин і так са́мо сьи циркльу́йи і штуку́йи йак і тил. Дльато́го сьи назива́йи кли́ньи, жи прихо́дьат на боки́ кі́ла, на клу́би. Пришива́йи сьи горі́шны ву́шші кі́ньцы до пере́гинки, котрі́ оба́ кли́ни займа́йут йидни́ми полови́нами стан віт пличи́й, а дру́гими полови́нами до пазу́х прихо́дьат віт пітпа́шникі́ў. Ш ше́стойі шкі́ри кра́йут сьа р у к а в и́ два, йисли́ на малу́ осо́бу, а вили́ка шкі́ра; а йак брак шкі́ри вили́койи, а осо́ба вили́ка, потрі́бу́йи рукаві́ў до́ўгих і широ́ких, то сьи му́сит ужива́ти дві шкі́ри

на рукаві́: то сьи назива́йут рукаві́ пошкі́рньі. В таки́й спо́сьіб сьім шкір на кожу́х вихо́дит, — а йак рукаві́ з йидно́йі шкі́ри, то ті́лько шісьть. На мали́й кожу́х чи́льі на малу́ осо́бу кожу́х, а з вили́ких шкі́р, то сьи ро́бит кли́ньи з йидно́йі шкі́ри, ў таки́й спо́сьіб кожу́х мо́жна зроби́ти іс пйитьо́х шкір.

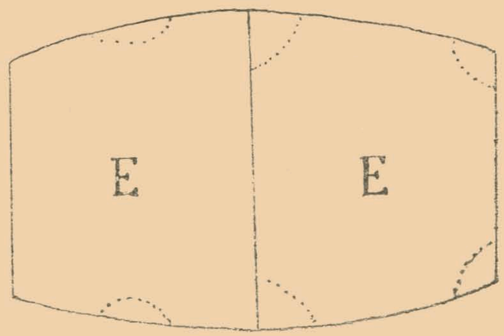
Крій кожуха з шістьо́х шкір таки́й:

Мал. 5.

Римські числа означують кожну окрімну шкіру, з котрих робить ся кожух. I шк. А. Перегинка (36 цалів задовшки, 30 ц. завширшки у горі і 20 цал. з низу) *a a* пазухи, *b* шия, *cc* штуки па пахах, *dd* передні пахи, *ee* на́круги; II. шк. BB. Передки (20 цал. завширшки у горі, а з низу так, як сторчить, як більше то нічого не шкодить; довжина якої міра вимагає) *a a* штуки на пахах, *b* шляма (див. у тексті); III шк. C. Тил. *a a.* штуки на пахи *b.* шляма; IV і V шкіри DD клиння (14 цал. у горі, довжина після міри, ширина яка вдасть ся) *a a,* штуки на пахи, *b b,* кишені.

VI

Мал. 6.

VI. шк. Е. Е. Рукави (36—44 ц. задовжки і 28 завширшки; в боку 18 ц).

Шкіра І. становить головну часть кожуха, **перегинку**; має в собі 6 штук, подібно як шкіра VI, з котрої крає ся рукави. Всї иньші шкіри мають по чотири штуки. Лїнїя кропкована значить, що шкіра має краяти ся по кропках, луковато, а не просто. Чому так много єсть штук, особливо при пахах? На се дає відповідь кушнїр:

Дльато́го шту́ки на па́хах сьи вирі́зуйут, аби́ кожу́х служи́ў до́ўші льита́ ў цьі́лові мо́цний, бо йисли́ паха́ підло́жина кава́лком з во́ўноў, то до́ўго служи́ти ни бу́ди; паха́ сьи підре́, а позіцу́нок сьи вітпо́ри і зро́бит сьи ў коро́ткім часьі́ ґира́ ў нові́м кожу́сьі.

Позіцу́нок значить се: Йак шкі́ра го́ла на па́сьі, то приклада́йут кава́льчик шкі́ри з во́ўною на го́лу шкі́ру і пришива́йут лиге́нько; позіцу́нок той по коро́ткім часьі́ віддира́йи сьи і ґира́ ро́бит сьи.

Ў два спо́соби **шту́ки** сьи до кожухі́ў нашива́йи: під верх, ши́йи сьи шту́ки до льамо́ваньи на пире́гинцьі шти́ри, то значи́т: два на́круги на кри́жох і дві пахи́ на пле́чох; на́тто горі́шньі шту́ки ў ти́льі перетка́ і ў кли́нку; **льамі́ўки́** сьи йиру́йи на тих ви́мінених шту́ках; ре́шта штук доли́ноў і котрі́ прихо́дьат на пазуха́х ко́ло пітпа́шникіў, ши́йут сьи ў **ільти́цьу** з ви́пусткоў від во́ўни. Кожу́х цьіли́й надоко́ла льамо́ваний му́сит бути шкірка́ми піў ца́льа широ́кими з бі́лойі **йи́рхи** (голеної шкіри). Два ра́зи сьи му́сит ши́ти надоко́ла: Пе́рший раз пришива́йи сьи льамі́ўку ґру́боў ни́ткоў і ґру́боў йигло́ў до се́би і тото́ шитьи́ назива́йи сьи **штипо́ваньи**, до котро́го штипо́ваньи нале́жит сьи льамі́ўку чи́льі ве́нзлик, ўсьойи́дно, прифлинто́ваний відвирну́ти на кожу́х, аби́ пе́рши ши́тьи схова́ло сьи під ве́нзлик. До то́го у пе́ршім шитьу́ ў флинто́ваньу кладе́ сьи

льамі́ўка чи́льі ве́нзлик льа́дром біле́ним до во́ўни, а голе́ним, чи́льі льі́воў стороно́ў на верх. По пе́ршім шитьу́ відвиртайи сьи льа́дром на кожу́х (до бі́лого льа́дру), а льі́ва сторона́ ховайи сьи ў сиридйну і пе́рши шитьй покривайи, по чім штиху́йи сьи йиглоў ў бік віт пра́войі рукй до льі́войі. Рукавй ў той самйй спо́сьіб пришивайут сьи до пире́гинки, тільки жи сьи му́сит йиро́ваньим дру́гий раз шйти; там сьи штихува́ло, а ту сьи йиру́йи. Пойасо́к му́сит бу́ти та́ґжи йиро́ваний. *Йиро́ваньи* йист то шитьй дрібне́, дильіка́тни, котре́ сьи му́сит шйти тоне́нькоў йигло́ў і тоне́нькими нитка́ми *віт се́би*.

На пиритка́х прихо́дьит кишеньі.

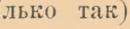
Всьі шви до́ўгі називайут сьи *шльа́ми*; йіх йи штйри. Пришйваньи ўсьіх частйй до пире́гинки називайи сьи *стано́ўйуваньи*. Рукавй від рук майут бу́ти обльамо́ваньі смушком, во́ўноў на верх. [Сму́шок, то дильіка́тна шкі́рка з йагньйтка]. Тото́ обльамо́ваньи рукаві́ў називайи сьи по про́сту *опу́шки*, а інтильиґе́нтньі *маньке́ти* (називають).

Комньйри до кожу́хіў сут двойакі: лижа́шчі і стойа́шчі. Стойа́шчі виглыида́йут йак комньйрики прасо́ваньі ко́ло соро́чки, три ца́льі широкі, а до́ўгі, йак котро́го шййа потрібу́йи. Лижа́шчі виглыида́йут йак пільарйна каноньі́цка (йина́кши ньи, тільки так); трима́йут на пле́чох широ́кости віт 7—9 ца́льіў; на пире́дьі при о́творі пазухі́ў віт шййі, де сьи схо́дьит кі́ньцьі ко́мньіра лижа́шчого до ку́пи, трима́йут віт 5—6 ца́льіў ў широ́кости.

Прихо́дит на пире́дьі пйить пар *зашчіпо́к*, т. з. ґу́дзикіў, а пйить *питильо́к*.

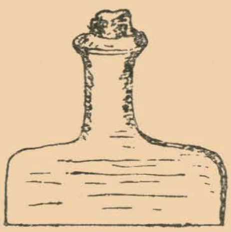
Віт ко́мньира стойа́шчого дайи сьи на пазуха́х *кльа́пи* с тако́го смушка́, йак ко́мньир; віт ко́мньира трима́йут по штйри ца́льі широ́кости і йдут спуско́вато аж до по́йаса і схо́дьат на йиде́н цаль широ́кости. Ў обі́к кльа́піў, віт половйни кльа́піў, дайи сьи два *нагру́дники*, вйкрайаньі цаль широ́кости с тако́го само́го сму́шка, до по́йаса. Цаль нйшши по́йаса далй сьи і кльа́пи і нагру́дники ра́зом. З льі́вого бо́ку під нагру́дник прихо́дьит питилькй, а з пра́вого бо́ку ўздоўж, ґу́дзики ў край кльап. Пйить пар зашчіпо́к тих ма́йут бу́ти ў рі́мньім вітда́линьу віт ко́мньира до по́йаса.

Дрібні́йші прилади кушні́рські суть ще такі: *Швайка*, слу́жит до ро́блиньа ґу́дзикіў; то йи спіча́стий дріт, закри́ўлений. До кра́йаньа шкір йи *бриг* (ніж зроблений з коси). До стрижиньи во́ўни і до ро́бо́ти *но́жицьі*. *Йиглй* тре́ба тригрйнчистойі, бо окру́гла ни шйлаби; тотй гранкй займа́йут блйсько

Мал. 7.

полови́ни йигли́; шчоби́ ни коло́ло ў па́лиц, бире́ сьи на́парсток. До прито́ўчуваньи ўсьіх рупцьі́ў йи му́шта, на котрі́ на ве́рха трима́йи сьи віск (мал. 8). До міриньи йи мі́ра пі́ўтора льік-те́ва. До штуко́ваньи, стано́ўйуваньи, флинто́ваньи, штипо́ваньи і до шиваньи шльа́міў ў доли́ну йи ша́рі нитки́; до йиро́ваньи ўсьіх льаміўо́к, котрі́ сьи ма́йут йирува́ти, слу́жут нитки́ машино́ві бі́льі. Ўсьі нитки́ му́сьит сьи до́бри воскува́ти, бо ў шкі́рі ни́тка кошла́війи і рве сьи.

Мал. 8.

Шкі́ри ўсьі на кожу́х кошту́йут віт 12—14 зл.; до́клад до випра́ви тих шкір 1·50 зл.; ко́мньир до кожу́ха і опу́шки (смуш таки́й, бо ко́мньир ни купу́йи сьи) 2·50 зл.; робо́та вино́сит 5—6 зл.; а тре́ба роби́ти ко́ло кожу́ха ти́ждень, або́ й бі́льши, йак бі́льши де йи вишиваньи.

В. Гнатюк.

Sommaire.

L' égorgement et l' équarissage du mouton. Le séchage et le décharnage de la peau. La macération de la peau avec du sel et de la farine de seigle. Salage et queursage réitérés. Etirage. Frottage avec du gypse et décharnage définitif. La coupe des peaux pour la confection des pelisses. La couture.

Explication des figures.

Fig. 1. Le châssis pour étendre la peau pendant le décharnage: *a, a*) pieds; *b*) poutre fixe; *c*) planche mobile qui tourne sur une cheville *d*, et dont le bout libre entre dans une entaille faite à la poutre *b* et indiquée par la flèche. Pour gratter la peau on la pince entre la poutre *b* et la planche *c*.

Fig. 2. La clef ou l' étire, instrument employé pour l' étirage de la peau: *a*) manche en bois; *b*) clef en fer, munie du rebord *c*; *d*) étrier pour mettre le pied. La peau étant accrochée, l' ouvrier presse et frotte le rebord *c*, contre le cuir à l' aide d' un mouvement de va et vient donné par la main droite aidée du pied.

Fig. 3. Le grattoir ou queurse; *a*) manche en bois; *b*) lame en fer, *c*) plaques avec rivets maintenant la lame.

Fig. 4. Coupe de la peau pour la partie supérieure de la pelisse (V. Fig. 5, I. A).

Fig. 5 et 6. (Les chiffres romains indiquent chacune des six peaux nécessaires pour faire une pelisse). I. A. Peréhynka ou partie supérieure de la pelisse: *a, a*) le devant de la pelisse; *b*) l'encolure, *c, c*) pièces des entournures; *d, d.* id, *c. c.* pièces du dos; II. B. B. pans de devant: *a, a*) pièces; III. C. pans de derrière; IV et V pans des côtés: *a, a*) pièces; *b, b,* ouvertures des poches. Fig. 6, VI. E. E. manches.

Fig. 7. Mouchta, instrument en fer pour aplatir les coutures; sur le manche est fixé un morceau de cire.

Les constructions
du village de Polochky dans le district de Hloukhiv, gouv. de Tchernyhiv

par M. Mohyltchenko.

БУДІВЛЯ НА ЧЕРНИГІВЩИНІ,

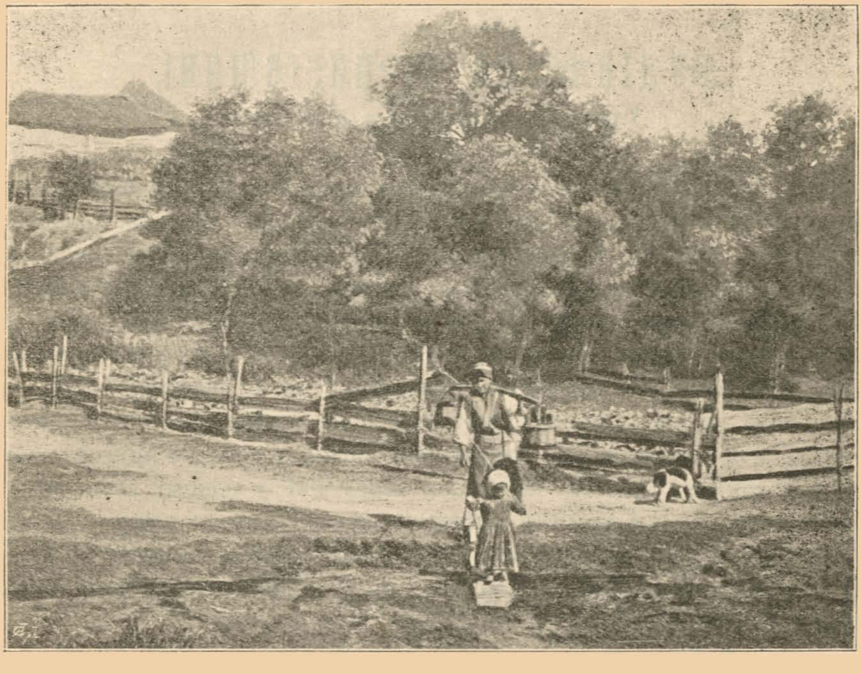
Глухівського повіту у с. Полошках.

У Чернигівщині люде зде-більша живуть з хлїборобства, а як до того ще там є дуже багато невеличких річок і річечок, то через се вони й осїли ся там великою силою дрібних, осель розкиданих більш або меньш скрізь: хуторами, селами, слободами, містечками й містами. Звістно, осади не скрізь однакові; по де-яких країнах люде живуть більш великими селами, котрі стоять досить далеко одно од одного, по других — навиворот: села невеликі і близько одно коло другого. Тепер поки-що, ми не маємо ще досить материялу, щоб говорити про ґеоґрафічний розклад того чи другого типу осад, а також і про ті обставини, через які у одному місцї виробивсь один тип а у другому інший. Поки що звернемо увагу поперед усього на те, як стоять оселї у самому селї, се-б то на плян села, а потім на те, як розставлена будівля у кожній оселї, се-б то на плян оселї.

Найчастїйше доводить ся бачити села витягнені вздовж однїєю улицею. По обідва боки цієї улицї стоять оселї чи двори, а по двох кінцях по царинї: у одну в'їхав, а у другу виїхав. Часто бува, що село розширюєть ся по обідва боки улицї новими оселями таким робом що первістний плян його не зразу можна й пізнати, але придивившись, все-ж таки можна знайти його. Трапляєть ця іноді, що улиця у в одному місцї стає ширшою і з неї робить ся невеличкий вигон, котрий стає неначе-б то осередком села, де стоїть церква, школа, крамниця і інша громадська будова. Дальше розростування села визначаєть ся тим, що з цього вигону село йде далї вже не однією улицею, а двома чи трома. Ці улицї розбивають ся й собі на маленькі улички і село розкидаєть ся на усї боки, не

однаково ширячись або у одному, або у другому місції: так що на перший погляд і не знать чом воно складало ся на той, чи другий лад. Дуже розповсюдженою по колись то слов'янських селах у Німеччині, круглого пляну села з дворами розставленими навкруги центрального вигону — нам бачити не трапляло ся[1]).

Постанова хат до улиції дуже не однакова по усій Чернигівщині, хоч у кожному окрімному селї, а то й у цїлій сторонї вона завше виявляєть ся дуже визначно. По де-яких селах, як наприкл. у Городницькому повітї у Ловінї, Олешнї, Руднї і інших, усї хати

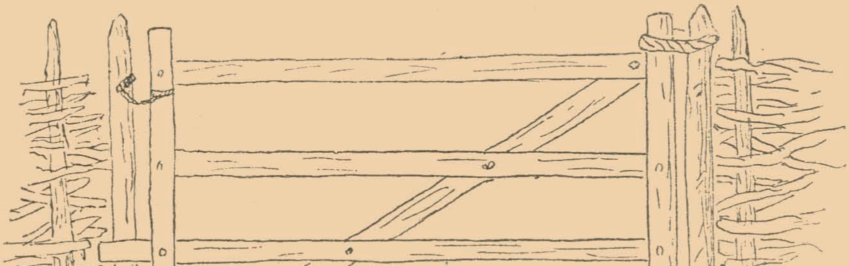
А Огорожа на городах.

повернені вікнами до улиції; по других-же неначе-б то зовсїм на виворот: хати стоять вікнами у двір, а повітки, хлїви і т. і. поста-

[1]) Розвідки Якобі, Ландау і особливо у послїдні часи Авг. Мейтцена показують, що продовгуваті села з однією улицею, котра розширюєть ся серед села у вигон, з'являють ся тільки пізнїйшою відміною первістного круглого або підковастого пляну слов'янського села з центральним вигоном і з одним тільки виїздом. Дуже цікаві малюнки показуючі помірне перероблюваннє круглого села на довге можна знайти у недавно вийшовшій працї д. Richard'a Andree — Braunschweiger Volkskunde (Braunschw. 1896) на стор. 367—369. (Ред.)

влені до улицї. У селї Полошках можна бачити й те й друге, але тут, придивившись близше, зараз же видно, чого воно так стало ся; ставляючи хати йшло ся очевидячки про те, щоб вони були вікнами на полудень; через це й вийшло, що по один бік улицї усї хати вікнами у двір, а повітками і иншою будівлею до улицї, а по другий бік — як раз навиворот. Але й тут дуже цікаво звернути увагу на те, що дуже рідко-де можна побачити хату, щоб стояла зовсїм на улицю, — звичайно-ж вона посунута завше у двір і обгороджена від улицї часами досить височеньким барканом або лїсою.

Лїса або плїтень з'являєть ся найголовнїйшим типом огорожі у загалї. Вона складаєть ся з забитих у землю кілків заплетених лозою, або дуже рідко березиною. З верху її прикривають іноді ще трохи соломою, щоб не псувала ся од дощу. Городи огорожують більше латами і забивають у землю кілки по двоє, перевязують їх у двох або трох місцях каблучками з лози і на ці перевязки кладуть довгі лати, або обаполки (див. фот. А.). Далеко рідше, звичайно тільки коло хат роблять справжні баркáни, або забори з дощок, або частїйше з тонких колод. З улицї у двір ведуть ворóта або частїйше кóворот. Коворот (колóворот) робить ся просто з кількох лат збитих між поставленими сторч дрючками і вдержуєть ся на місцї каблучками зплетеними з лози. Зви-

Мал. I. Коворот.

чайно роблять коворот на царинї коло в'їзду, або виїзду з села, щоб скотина з села не виходила. Ворота, звичайно з хвірткою, роблять ся з дощок, з лутками з досить товстих колод. Звичайно вони ведуть прямо під повітку, котра своєю стріхою й прикриває

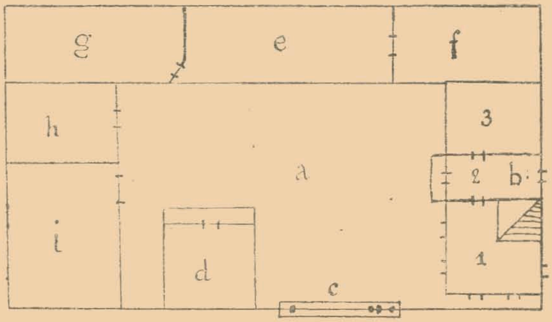
їх од дощу; як же повітки коло воріт нема, то над ворітьми роблять знарошне невеличкий дашок соломяний, або з шальовок — се вже не московський зразок. Між дворами й горо́дами, горо́дами й левадами роблять перела́зи, се-б то заплїтають плетїнь трохи нижче і по обідва боки вбивають по стовпчику, щоб було куди,

Мал. I bis. Перелаз.

перелазячи, поставити ногу. Де-коли ще на ці стовпчики накладають зверху дощечку, просунувши її через лїсу (див. мал. 1 bis). Щоб ще більше забезпечити плетні од скотини, їх переплїтають ще зверху колючими вітками дикої груші, терну і і.).

Розстанова будівлї у дворі залежить найперше од того, скільки землї у оселї і як тая земля приходить ся. Як що місце вузьке

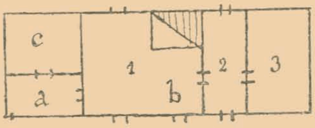

Мал. 2. Плян заможної оселї.

a) двір, *b*) хата (1 — хата, 2 — сїни, 3 — комо́ра), *c*) ворота з дашком *d*) вінбар, *e*) повітка. *f*) хлїв, *g*) конюшня (стайня), *h*) свинушник, *i*) возовня.

й продовгувате то будівля розкладаєть ся на зразок лїтери Г, як же що місця досить і воно більш або меньш виходить четверокут-

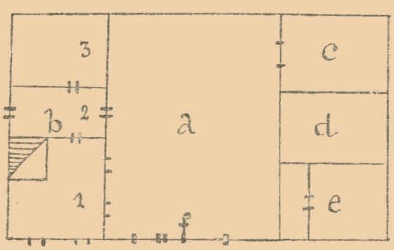
ником, то воно інколи застроюєть ся й усе навкруги. Найкраще се можна бачити на плянах 4-ох осель — заможної (мал. 2), бідної (мал. 3) і двох середнїх, що ми подаємо оттута:

Мал. 3. Плян дуже бідної оселї.

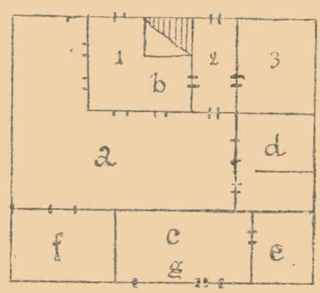
a) двір з коворотом на улицю, *b*) хата (1 — хата, 2 — сїни, 3 — комора), хлїв і повітка разом.

Уся холодна будівля, окрім вінбара, робить ся з лози й кілків, так як і ліса, а держить ся разом з стріхою на забитих у землю с о́ х а х. На сохи беруть досить товсті колоди (у заможнїйших дубові) з розсошиною на версї; на ці розсошини кладуть ся кладки (мал. 6), до котрих випрають ся к л ю́ ч ч я. Ключчя перекривають ся впоперед л а́ т н и к а м и, а до латників кладеть ся покрівля з соломи. Деревина, що звязує ключчя на горі

Мал. 4. Плян оселї у с. Полошках.

a) двір, *b*) хата, *c*) хлїв, *d*) повітка, *e*) свинушник, *f*) ворота з хвірткою.

Мал. 5. Плян оселї у с. Полошках.

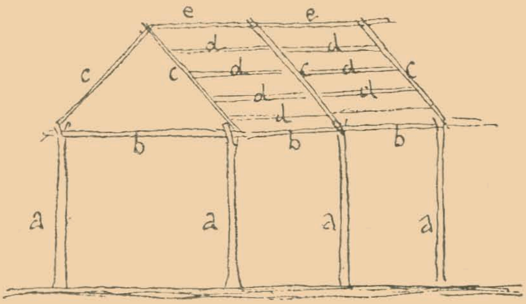
a) двір, *b*) хата, *c*) повітка з ворітьми на улицю і з горищем за для сїна на версї, *d*) хлїв, *e*) свинушник, *f*) конюшня, *g*) ворота під повіткою.

зветь ся у клунях ч и́ п а в к о ю. Ці назви окрімних частин будівлї означуємо так як їх звуть у Полошках; по інших повітах трапляють ся і де-які одміни.

Стріха робить ся завше солом'яна. Криють або п і д г у з и́ р ь (товстими кінцями до гори, а тонкими у середину), або п і д в о́ л о т ь (тоншими кінцями соломи на верх).

У клунях, щоб молотити хлїб, робить ся по серединї т о к. Набирають коло річки, або з болота ґ л е ю, привезуть до клунї, розмочать водою і потім утоптують, нагнавши у клуню коней. Як конї добре вбють уже той ґлей копитами, тоді його рівняють і ще раз вбивають особливими приладами: д о в б е ш к о ю і т о́ л о к о м. (див. мал. 7). Довбешка се просто оцупок досить кріпкої колоди сантім.

з 20—25 завширшки і 30 або 40 заввишки, до котрого приброблений патик, що править за держально. То́лок — се теж досить важка колодка, трохи зкривлена, 70—80 стм. задовжки, котрою б'ють, узявшись за обичайку з лози або з сирого реміню.

Мал. 6. *a*) соха, *b*) кладка, *cc*) ключчя, *d*) латники *e*) чипавка (у клунї).

Щоб у будівлї, призначеної за для скотини, було теплійше, стінки її обліплюють і обмазують коров'ячим кизяком з глиною і трохи з соломою. По інших місцях плетїнь, з котрого складають ся стінки, роблять подвійним і поміж двома плїтнями забивають солому, іноді теж з глиною і кизяком. У клунях звичайно роблять по двоє воріт — одні навпроти других, щоб уїхавши з возом не треба було випрягати волів чи коней і завертати воза, а можна було виїхати прямо у другі ворота; а окрім того ще щоб продувало, як що почнуть віяти.

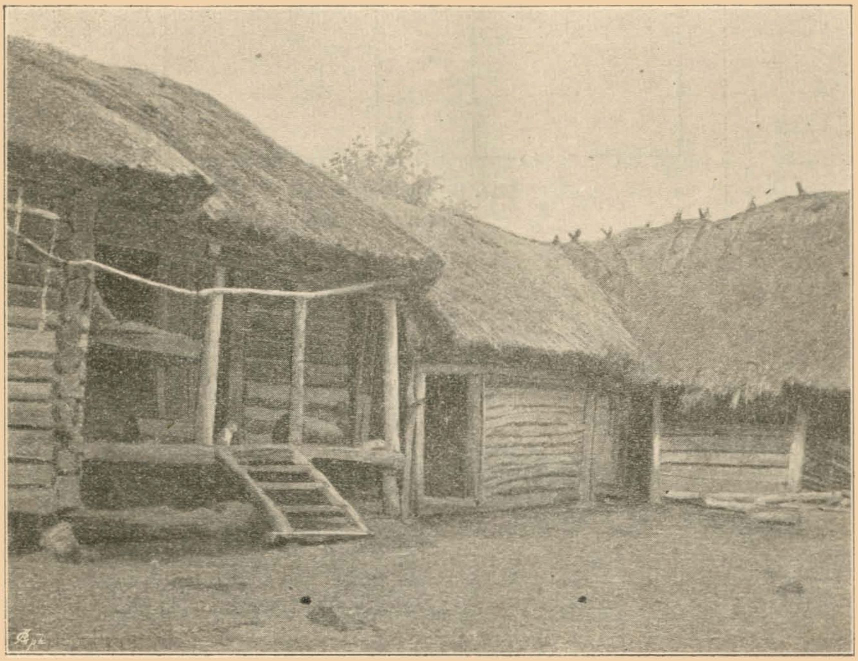

Мал. 7. Довбешка і то́лок.

З холодної будівлї, у Полошках і навкруги, з дерева ставлять тільки вінбари, як що в кого вони є, бо звичайно вони бувають тільки у більше заможнїйших людей, а хто біднїйший, то вдовольняють ся й однїєю коморою. Вінбари роблять завше з колод на добрих ш у́ л а х і с т о я н а́ х, частїйш усього дубових. У серединї роблять п о м і с т з дощок, а з надвору приробляють невеличкі с х о́ д и, на 2 або 3 ступні, бо вінбар завше мусить бути на 10. або й більше стм. вище од землї (див. фот. В.).

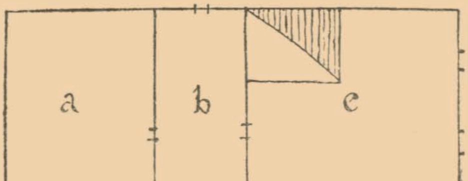
Х а т а у Полошках і навкруги ставляєть ся звичайно з п л а с т и н, се-б то з половинок трохи надтесаної з двох боків і перепи-

ляної вдовж колоди, між котрими кладеть ся трохи моху, щоб не було щілин. З надвору і з середини хата вимазуєть ся добре гли-

В. Двір у серединї.

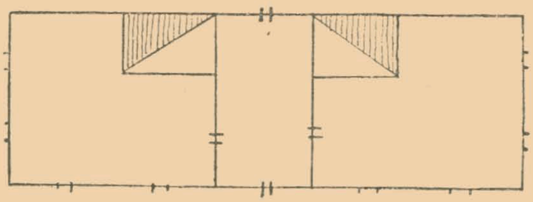
ною а зверху ще білить ся крейдою. Звичайно плян хати буває такий:

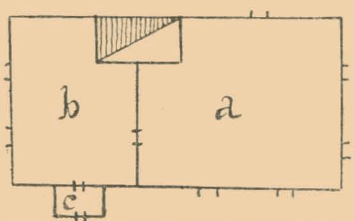
Мал 8. Загальний плян хати у Полошках.
a) комора, *b)* сїни, *c)* хата (місце печі означене у кутку).

Се найбільш розповсюджений загальний тип хати. Відміни трапляють ся хиба дуже рідко. Інколи комори нема, а замість неї робить ся друга хата — це так і зветь ся „дві хатї“ (див. мал. 9). Вони роздїлюють ся сїньми і мають кожна свою окрімну піч. Інколи коло хати ставляють ще другу невеличку хатку „п р й х а т о к“, тодї комори теж нема, а сїни прироблюють ся з надвору коло прихатка (мал. 10). Як що при-

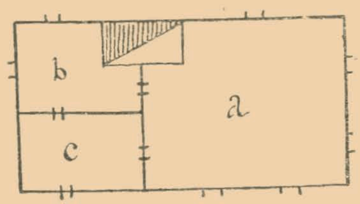
хаток ду́же маленький, то зветь ся „т е п л у́ х о ю“, або теплушкою. Тоді плян хати виходить такий як на мал. 11-му.

Мал. 9. „Дві-хаті“.

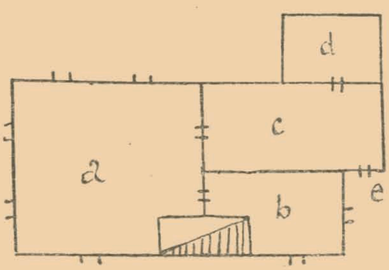

Мал. 10 Хата (*a*) з прихатком (*b*) сїньми (*c*) з надвору.

Мал. 11. Хата з теплушкою (*b*).

Буває, що до усього цього прироблюєть ся ще й комора (мал. 12).

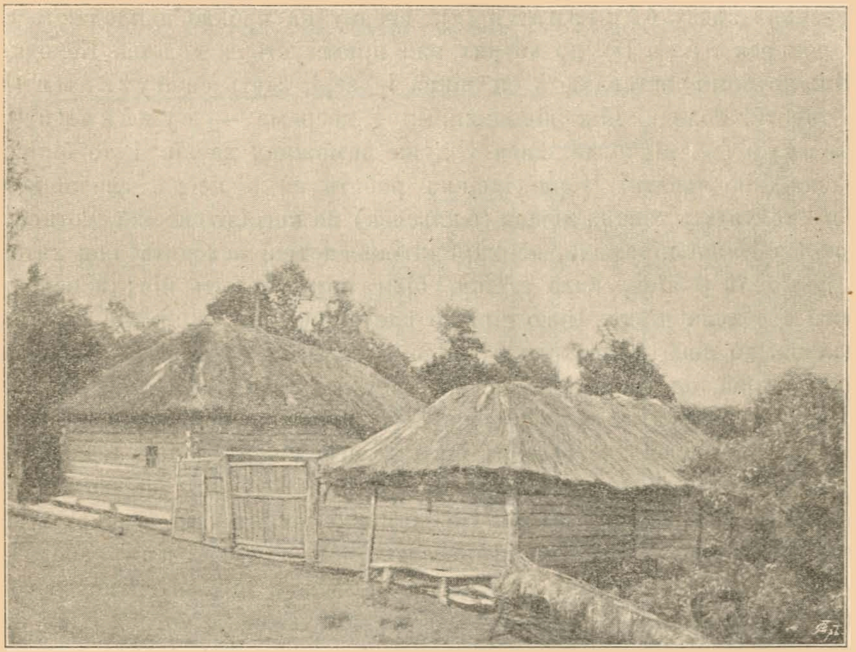
Мал. 12. Хата з теплушкою і з коморою.

a) хата, *b*) теплушка, *c*) сїни, *d*) комора, *e*) вхідні двері.

Ставлять хати іноді й не з пластин а з цїльних колод. Тільки дуже рідко бува, щоб і хата й сїни й комора вийшли з цїльного дерева вдовж, у в один зруб; звичайно хата робить ся з одних колод а сїни й комора з других, бува й так й усї три частини хати роблять ся з окрімних коротких колод у три зруби.

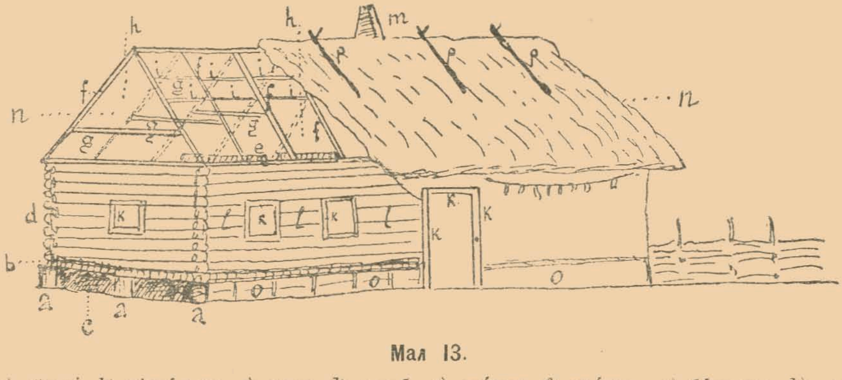
Будівля хати починаєть ся з того, що до землї вкопують вісїм, а то й більше кріпких і товстих пнїв (мал. 13, а), найчастїйше дубових, інколи обпалених трохи зверху, щоб не дуже швидко трухлявіли. Вони висувають ся з землї, як що хата ставляєть ся на сухому і досить високому місцї, не більш як на 20—30 стм., як-же що місце низьке, то й більше. Пнї ті у Полошках звуть ся є г е р і́, л и г е р і́ або л и г а р і́. На ці лигарі накладають ся зверху товсті колоди, те-ж більше з дубини, котрі звуть ся п і д в а́ л и-

нами (*b*), а зверх їх кладуть уже зруб (*d*) так званий стовб. Долївка у хатах бува земляна, добре вбита довбешкою і вимазана

С. Оселя у с. Полошках.

глиною — звичайно зветь ся мост (*c*). Стеля, чи по тамішньому сто́ля, робить ся з дощок, покладених на дві або три добрих ко-

Мал 13.

a) лїгарі, *b*) підва́лина, *c*) мост, *d*) стовб, *e*) сво́лок, *f*) кро́кви, *g*) ба́нтини, *h*) гора́ (у загалї), *i*) ла́ти, *k*) лу́тки, *l*) сума́ки, *m*) бо́вдур, *n*) при́чілок, *o*) при́зьба, *p*) ви́льчики

лоди, котрі звуть ся т р я м, або с в о́ л о к (*e*); зверх дощок насипають, щоб тепло не виходило, землї і полови. Місце між стелею й стріхою зветь ся г о р а́ (*h*). Стріха держить ся на к р о́ к в а х (*f*) звязаних знизу б а́ н т и н а м и (*g*), зверху на крокви накладають ся у поперек л а́ т и (*i*), до котрих вже привязуєть ся солома. Колодки, між котрими вставляють ся вікна і двері, звуть ся л у т к а м и (*k*) а короткі колоди між віконницями і дверима — с у м а́ к а м и (*l*). Б о́ в д у р (*m*) рідко де, хиба у дуже заможних хазяїв і то більше у західній частинї Чернигівщини робить ся з цегли, звичайно-ж його роблять з тонких дощок (шальовок) на кшталт високої, чотирохбокої зрізаної піраміди, верхнїй кінець котрої виходить над хатою а долїшнїй у сїни, коло стїнки, біля котрої стоїть піч; з печі до його зроблена дірка. Цією діркою йде з печі дим, а як піч вже напалена, то щоб не виходило тепло з хати, її затикають шматком якої старої одежини або що, що зветь ся з а́ т и ч к а, чи к а г л а́. Щоб до бовдура не заливав дощ, його роблять у горі дуже вузьким, а часами прироблюють зверх його ще невеличкий дашок з дощечок. Іноді бовдур робить ся з лози, як плїтень, тоді його ще обмазують зверху і з середини глиною. По де-яких місцях такі бовдурі бувають найбільше. Стріху вкривають соломою п і д г у з и р ь, або п і д в о́ л о т ь, як ми казали вже вище, а зверху, щоб вітер не розтріпував соломи, її придавлюють двома дручками, з котрих один лежить по один бік стріхи, а другий — по другий, перехрещуючись у горі. Звуть ся ці дручки — в и́ л ь ч и к а м и (*p*). Бокова, коротша частина стріхи зветь ся п р и́ ч і л к о м (*n*).

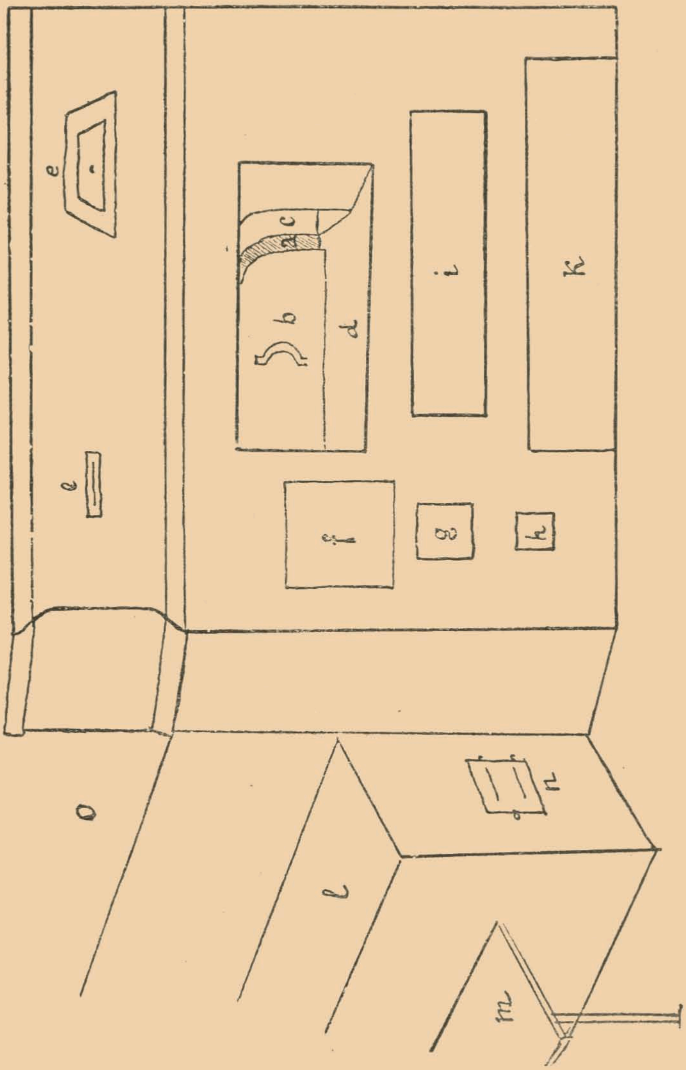
Знадвору навкруги усієї хати робить ся невеличка загорода з дощок або й просто з колоди, і між єю і хатою насипаєть ся земля. Таким побитом навкруги хати виходить невисока приступка, котра зветь ся п р и́ з ь б о ю (*o*), або п р и́ с п о ю і котра задержує охолоджуваннє долїшньої частини хати у зимі. У лїтку-ж на призьбі звичайно сїдають, як на лаві, щоб погрітись на сонечку, або подихати свіжим повітрям.

У серединї у хатї сказать що добра четверть усього місця займає п і ч, зверхні части котрої можна бачити на нашому малюнкові (мал. 14).

Між піччю або лежанкою і стїною хати настланий з дощок т. зв. п і л, на котрому звичайно сплять люде. Старі люде сплять особливо у зимі на лежанцї, або у запічку; у запічку-ж сидять іноді й дїти. Під полом, огороженим од хати очеретяною, або заплетеною з лози легенькою загородкою, держать у зимі курей і іншу

птицю. Коло лежанки ще прироблюють де-коли окрімну лаву котра зветь ся при́валок.

До замикання дверей у холодній будівлї вживають ся найбільше просто кілочки прив'язані на мотузку і причеплені до дверей.

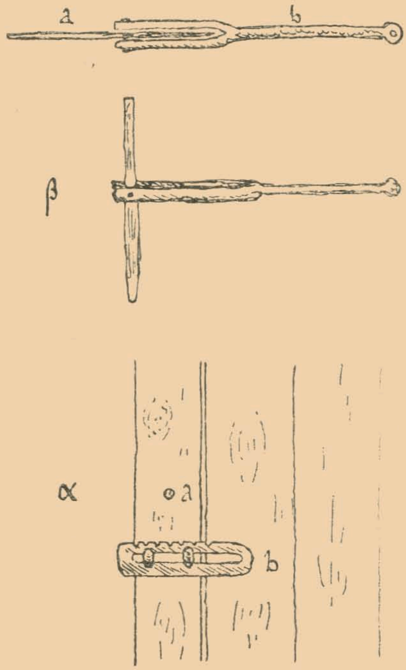

Мал. 14.

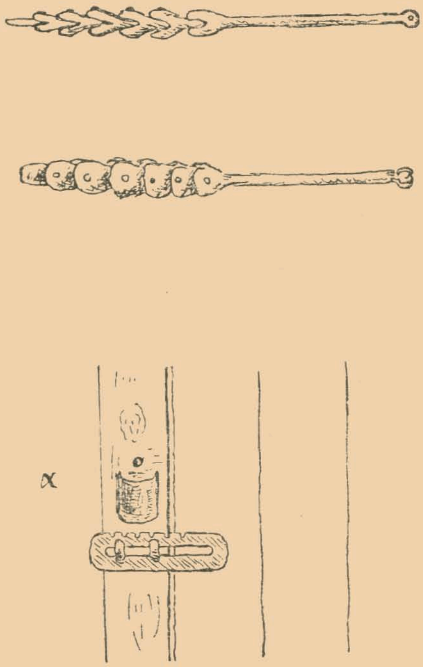
a) нутрішня піч, *b*) заслон, *c*) печу́рка, *d*) при́пічок, *e*) за́сувки до труби (як що вони є). *f*) грубка або печу́рка, *g*) печурка на підпалки і т. і. *h*) печурка на попіл, *i*) підприпечок, *k*) підпіччє, *l*) лежанка, *m*) при́валок, *n*) грубка під лежанкою, *o*) за́пічок.

Як треба зачинити двері, то кілочка встромлюють або просто у дірку прокручену у лутцї, або у забитий у лутку-ж залїзний пробій. Хатнї-ж двері і комора, а також і вінбар замикають ся за засув.

Засув цей зроблений ось як: у лутці у дверях прокручена на скрізь дірка (*a*), з другого (нутрішнёго) боку дверей до тієї-ж таки лутки приоблена залїзна зáсувка (*ъ*) з зáзубнями на горішній сторонї

Мал. 15. Засув і ключ до дверей.

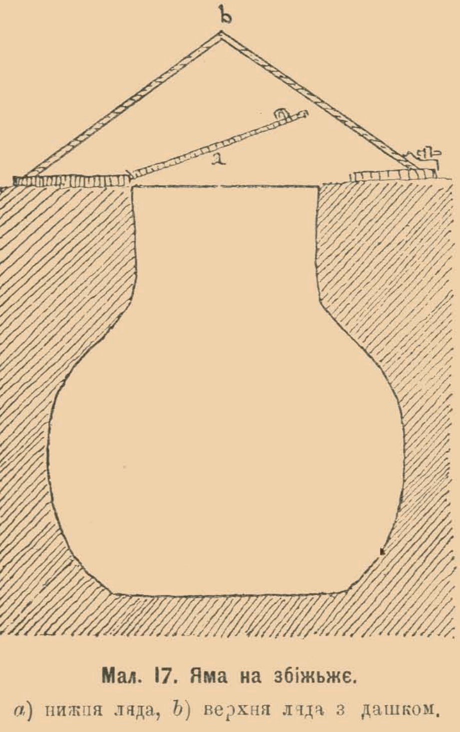
Мал. 16. Засув і ключ з колїнцями.

(див. мал. 15 α). Щоб замикати і одмикати цей засув є особливий те ж залїзний ключ (мал. 15 β), передній кінець которого (*a*) зроблений на гвіздочку так що може бути поставленим у рівнї з держальном (*ъ*), а як пустить, то падає сторч, маючи одну сторону важче од другої. Отже, придержуючи ключа так, щоб ёго кінець був у рівнї з держальном, ёго засовують у дірку, поки він не вийде по той бік лутки; тодї зараз же передня частина ключа перевертаєть ся і переднім трохи важчим кінцем торкаєть ся до зазубнів засува; тодї вже ключа треба тільки повернути або у в один, або у другий бік, щоб одімкнути або замкнути, пересунувши засув чи сюди, чи туди. Засув же, як видно на малюнку, легко пересуваєть ся, держачись на двох забитих до лутки гвіздках. Іноді ключа роблять трохи хитрійше: з кількох колїнець, з котрих кожне крутить ся на гвіздочку (мал. 16 β); як такого

ключа держати плесковатою стороною до гори, то він держатиметь ся просто і ёго можна засунути у дірку у лутції, як-же повернуть, то колїнцї зігнуть ся і кінець ключа достане зазубнїв на засуві. Щоб такого засува не можна було відчинити звичайним ключем, до лутки з нутрішнёго боку прибивають під діркою бляшаний щитик, котрий не дасть кінцю такого ключа достати до зазубнїв (мал. 16 α). Одчиняючи-ж ёго колїнчастим ключем, ключа спускають по маленьку між щитиком і луткою поки кінець ёго не дійде до зазубнїв.

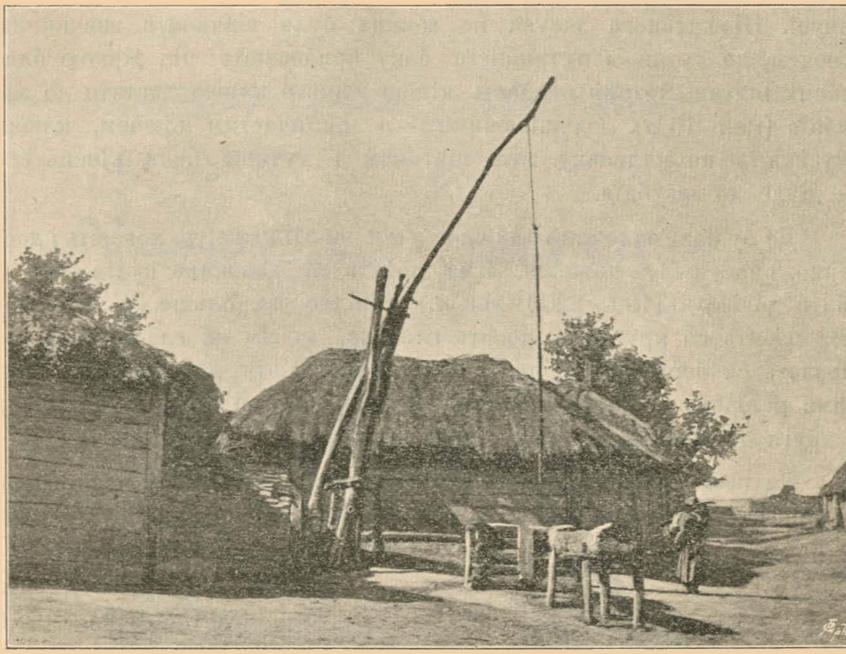
До будівлї належать також і я м и на збіжьжє, де ховають і досї зерно, опасуючись пожежи. Яма робить ся звичайно пудів на 250 або й до 500 (4100—8200 кільоґ.) і рідко на більше. У серединї яма робить ся кругла і досить глибока, зовсїм як гладишка і обшиваєть ся березовою корою, котру прибивають до стїнок маленькими кілочками. Зверху робить ся звичайно дві ляди, одна рівна а друга дашком — од дощу (див. мал. 17).

Де нема поблизу досить великої річки або иншої води копають к о л о д я з ї. Звичайно їх роблять так, щоб вони були на улицю — як громадську будівлю, але завше біля самісїнької лїси, що-б і з сусїдньої оселї можна було витяґти води, не виходячи на улицю. Глибина колодязя залежить від того, у якій верстві у землї збіраєть ся вода. У серединї у колодязї роблять з р у б з якого небудь кріпкого дерева, поверхня частина цёго зрубу що стоїть над поверхом землї і обшиваєть ся дошками або шальовками зветь ся ц я м р и н о ю. У залежністї од хворми зрубу і колодязь завше бува четверокутником. Коло колодязя звичайно робить ся, щоб тягати воду, ж у р а-

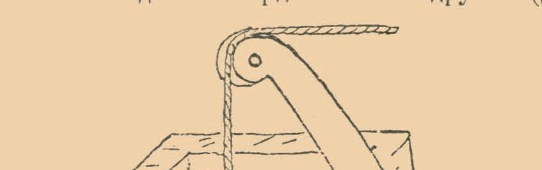
Мал. 17. Яма на збіжьжє.
a) нижня ляда, *b*) верхня ляда з дашком.

вель, се-б то забиваєть ся сторч до землї досить висока соха, на розсоху у котрій накладений досить довгий дрюк з старим колесом,

D. Колодязь з журавлем і коритом у с. Полошках.

або яким небудь оцупком дерева на одному кінцї і з верівкою або пóсмиком з довгої жердини — на другім (див. фотоґр. *D*). У посмику на кінцї завше забитий гвіздок, на котрий чепляєть ся цéбер — тягати воду. Як що колодязь не глибокий, то журавля не роблять, а воду витягають просто досить довгою жердиною з гаком, або гвіздком на кінцї. Инколи-ж замість журавля коло колодязя приробляють колодку з колещатком, через котре перекинута верівка (див. мал. 18).

Мал. 18

На решті треба згадати й про місце остатнього пристановища людського — про кладовйще. Воно бува завше трохи одсторонь од села і окопуєть ся навкруги канавою, щоб не заходила скотина, а часто й обсаджуєть ся вербами. Невеличкі мо́гилки з дерев'яними хрестами вказують місця, де поховані мерцї. Хрести у Полошках або роблять з двох колод збитих навхрест, або випилюють з досить товстої дошки. У заможнїйших вони бувають більші, іноді пома-

Е. Кладовище у с. Полошках.

льовані і з написами, або з іконами, а у біднїйших — меньшенькі і без нїякої окраси. На вид вони пригадують більше грецький або й латинський хрест, шести-ж, або вісьми-раменних російських хрестів у нас не роблять. Фотоґравюра (*E*) дає загальний образок кладовища у с. Полошках.

М. Могильченко.

Sommaire.

Distribution géographique des habitations, dans le gouv. de Tchernyhiv. Plans de villages et d' habitations séparées. Toutes les constructions sont exclusivement en

bois. Village de Polochky. Orientation des maisons. Enclos et clayonnages, portes. Constructions non chauffées. Maisons, leurs divers types, détails de leur construction. Silos. Puits. Cimetière.

Explication des figures.

A. Photogravure représentant les enclos en perches des jardins potagers à Polochky.

Fig. 1. Kóvorote ou la porte d' un enclos en clayonnage.

Fig. 1, bis. Marche-pied pour franchir l' enclos.

Fig. 2. Plan de la propriété d' un paysan aisé: *a*) cour; *b*) maison (1. chambre unique, 2. vestibule, 3 komóra, pièce non chauffée servant pour garder les vêtements, les provisions etc.); *c*) porte cochère avec un petit auvent audessus; *d*) hangar; *e*) auvent pour les voitures etc. *f*) étable; *g*) écurie, *h*) étable à cochons, *i*) hangar pour les voitures, instruments agricoles etc.

Fig. 3. Plan de la propriété d'un paysan très pauvre: *a*) cour avec porte cochère donnant dans la rue; *b*) maison; *c*) étable unique. (Les chiffres ont la même signification que sur la fig. précédente).

Fig. 4. Plan de la propriété d' un paysan ordinaire: *a*) cour; *b*) maison; *c*) étable; *d*) auvent; *e*) étable à cochons; *f*) porte cochère avec petite porte de côté.

Fig. 5. Idem: *a*) cour; *b*) maison; *c*) étable avec porte cochère *g* donnant dans la rue et avec grenier audessus; *d*) étable; *e*) étable à cochons; *f*) écurie.

Fig. 6. Dessin schématique représentant les détails de la construction des bâtiments non chauffés: *a*) montants; *b*) sablières; *c*) chevrons; *d*) perches transversales; *e*) faitage.

Fig. 7. Dovbechka ou dame ronde et tólok, dame oblongue, toutes les deux servant pour le damage du sol dans les constructions non chauffées et même dans les maisons n'ayant pas de plancher.

B. Photogravure représentant l' intérieur de la cour: à droite l' étable à cochons et le poulailler, à gauche vinbar ou ambar, hangar servant comme komora pour y garder les vêtements, les provisions etc.; on le fait toujours un peu élevé audessus du sol, sur des piliers enfoncés dans la terre.

Fig. 8. Plan général de la maison de paysan à Polochky: *a*) komóra, *b*) vestibule, *c*) chambre unique (dans le coin est indiquée la place du four).

Fig. 9. Plan de la maison à deux chambres.

Fig. 10. Maison avec une petite pièce supplémentaire *b* et vestibule *c*.

Fig. 11. Id. *a*) chambre, *b*) pièce supplémentaire, *c*) vestibule.

Fig. 12. Id. avec la komora *d*; *e*) entrée.

C. Photogravure représentant la propriété d' un paysan vue de la rue.

Fig. 13. Dessin schématique représentant les détails de la construction d' une maison: *a, a*) pieux fichés pour soubassement; *b, b*) madriers horizontaux; *c*) plancher; *d*) parois en troncs d' a bres; *e, e*) poutres transversales; *f, f*) chevrons; *g*) entrait, *h*) grenier, *i, i*) perches transversales où on attache le chaume, *k, k*) cadres de la porte et des fenêtres; *l, l*) tronçons de madriers entre les fenêtres; *m*) cheminée en planches ou en clayonnage descendant dans le vestibule jusqu'a l'orifice du four par lequel sort la fumée et qui apres le chauffage est bouchée avec un torchon; *n*) prytchilok ou pignon; *o*) banquette en terre avec revêtement en planche en-

tourant le soubassement de toute la maison: *p*, *p*) Perches croisées pour maintenir le chaume.

Fig. 14. Four: *a*) foyer, *b*) bouchoir du foyer: *c*) niche latérale où on met les charbons incandescents pour conserver le feu; *d* la partie extérieure de la sole; *e*, *e*) plaques en fonte pour boucher les conduits de la fumée quand le four est chauffé (n'existent que très rarement); *f*) petit fourneau latéral; *g*, *h*) petites niches; *i*) niche audessus du foyer; *k*) espace sous le four (on y tient souvent pendant l' hiver la volaille etc.; *l*) léjanka ou couchette (les vieux, les malades ou les enfants y couchent pendant l' hiver) avec un petit foyer *n*; *m*) banc s' appuyant ála lejanka (dans la plupart des maisons au lieu de ce banc et de la lejanka se trouve entre le four et la paroi de la maison un plancher assez large qui remplace le lit); *o*) espace audessus du four où on dort aussi pendant l' hiver et où on sèche les grains.

Fig. 15. Fermeture de la porte extérieure: *α*) porte vue de l' intérieur, *a*) trou pratiqué dans le montant du cadre de la porte; *b*) verrou; *β*) clef en bois ou en fer: *a*) clef préparée pour l' introduire dans le trou; *b*) clef dont le bout mobile a basculé et est prêt à accrocher le verrou.

Fig. 16. Autre espèce de fermeture: *α*) porte vue de l' intérieur, audessous du trou il y a une sorte du tambour demi-circulaire en fer qui ne permet pas d' y introduire la clé ordinaire; *β*) clef en fer composée des tronçons mobiles, vue de face et de côté; on l' introduit en première position et puis en la tournant on laisse son bout tomber dans le tambour et accrocher le verrou.

Fig. 17. Silos (coupe transversale): *a*) couvercle, *b*) second couvercle formant petit toit.

D. Photogravure représentant le puits avec le balancier et l' auge ou abreuvoir en tronc d' arbre creusé.

Fig. 18. Puits à poulie.

E. Photogravure. Cimetière du village de Polochky avec des croix en bois.

La nourriture et sa préparation chez les Ruthènes de la Galicie orientale

par V. Hnatiouk.

Народня пожива і спосіб її приправи

у східній Галичині.

Пожива і спосіб її приправи подані тут записані у селі Пужниках, але вони однакові у цїлому бучацькому повітї, а з деякими відмінами, з иньшими деякими назвами потрав, з иньшим способом приладженя декотрих з їх, уживають ся й на цїлім Покутьтю і Подїльлю між простим народом. Тому, думаю, будуть вони мати не лиш характер одного села, закутковий, але цїлої східної частини нашого краю.

Потрави рослинні.

Цибу́ля (*Allium Cepa*). Зелена гичка покришена, посолена, з додатком сметани, або і без неї, їсть ся з хлїбом. Цибуля-бульва, покришена, посолена, заправлена олїєю, також з хлїбом їсть ся. По горівцї закусують часто хлїбом, при чім їдять цибулю. При вареню уживають цибулї майже до усїх несолодких потрав яко закришки.

Часни́к або чосник (*Allium sativum*). Молодий часник їдять — і пірьє і головку — з хлїбом, зо старого лиш головку, зубцї. Потовчений, посолений, заправлений олїєю, називає ся саламахою. Саламаху їдять з хлїбом. Яко закришки уживають часнику до підпеньок, квашених огірків, гижок, ковбаси, бараболї і т. д.

Салата (*Lactuca sativa*). Листки салати сїчуть дрібно, додають цибулї, солять і їдять з хлїбом. Деякі додають також оцту або сметани.

Бру к в а (*Brassica Napus esculenta*). Сиру їдять обшкробану без нїчого. Як варять, то роблять так: обирають, крають на кавалки, обварюють у водї; як закипить, додають трошки солодкого молока, жменьку кукурудзяної муки і по хвильцї їдять.

Р і п а (*Br. Rapa esculenta*). Їдять лише сиру. Часом сїють її більше і дають худобі.

Ре́дька або ре́дьква (*Raphanus sativus*). Покришену солять, додають цибулї, як є олїя, то примішують і її трохи і їдять з хлїбом.

Редьковка (*Raph. sat. radicula*). Її їдять мало, і то сиру, без нїчого, лиш обібрану з лупини.

Пастерна́к (*Pastinaca sativa*). Їдять сирий або печений, самий, як сиру моркву.

Леву́рда (*Polygonum bistorta*). Вона росте дико в лїсї. Листьтє її (пірьрє) покришене і посолене їдять з хлїбом. Смак має часнику.

Хрін (*Cochlearia armoracia*). Його уживають найчастїйше на Великдень, коли робять „цьвітли". Варять буряки, труть хрін, мішають те, поливають борщем (замісь оцту) і їдять з м'ясом. Хріну додають звичайно тілько, „щоби добре в носї вертїло".

Морква (*Daucus Carota*). Моркву їдять сиру, лиш обібрану, і варену. Варену приправляють в чотири способи: а) Морква запалена: дає ся масла в риночку, кидає ся до того муки пшеничної або кукурудзяної, а коли вона запражить ся, вливає ся до риночки юшки з моркви, або якого будь чистого окропу, помішає ся і вливає ся до моркви звареної осібно; б) Морква заправлена: всипає ся до сирого, солодкого молока кукурудзяної муки, розбиває ся, заварює ся і виливає ся до осібно звареної, дрібно посїченої моркви; в) Морква на сухо (називає ся так тому, що мало в нїй юшки): моркву покраяну на довгі кавалки варять зо свининою; г) Морква смажена: посїчену дрібно моркву варять на густо, висипають звареную на ринку, додають масла і смажать. Кажуть, що „моркву добре їсти, бо від неї багато є крови".

Огирки (*Cucumis sativus*). Огирки їдять сирі (солодкі) і квашені. Сирі їдять просто вирвані з грядки; кришать також в миску, солять, додають цибулї (гички або бульви) і їдять з хлїбом або з кулешою; називає ся то „мізерия". Квашені огирки їдять самі з хлїбом, або бараболею, найбільше печеною; поливають медом, або мачають у мед і їдять з хлїбом; покришені поливають олїєю і їдять з хлїбом; їдять їх також з сухою квасолею. Квас огирковий називає ся росолом; єго їдять з кулешою і бараболею на сиро, або варять, додають солодких бураків і заправляють як борщ. Варять також

огирчьи́нку[1]). Вона робить ся так: покришені квасні огирки варять і заправляють кукурудзяною мукою з солодким молоком, сметаною, а як „пісний день“, з водою. Огирки квасять так: сполокані пробивають кінчастим ножем, щоби не „дуплавіли“ (деякі противно думають, що пробиті скорше псують ся і не пробивають їх), дають до них соли (до півкірця — одну то́пку або ґу́ску), часнику, кропу і вишневого листу задля духу[2]) (не всї), наливають водою, заднюють і так тримають дві-три неділї; по тім часї уживають їх. Огирки не розднені можуть стояти цїлий рік. Як де єсть вода о відповідній глубинї, з добрим місцем, коли не треба бояти ся, щоби хто їх не вкрав, то впускають бочку заднену в воду і вона там стоїть через якийсь час; тогди огирки „лїпший смак мають“. Коли хотять скоро мати квашені огирки, то вкладають їх у великий горнець, додають так само соли, часнику, кропу, а надто квасного тїста і по добі вже їх їдять.

Динї (*Cucumis Melo*). Динї приправляють так само, як гарбузи. Надто кидають динї худобі роговій і свиням, ув осені сирі, зимою варені. Вареними поливають звичайно коровам сїчку. Зернята з гарбузів і динь висушують і їдять, найчастїйше в зимі; роблять з їх також олїю. Гарбузів значно меньше садять нїж динь, бо гарбузи удають ся лиш на добрім полі.

Гарбузи (*Cucurbita Pepo*). Оббирають верхню лупу, ріжуть на подовгуваті кавалки, наливають водою і варять; зварені, по відцїдженю води колотять і додають або тертого маку, або кашу пшоняну, кашу рижову (обидві зварені на молоцї) або заправку з кукурудзяної муки розробленої на молоцї і їдять.

Квасоля або Фасоля. (*Phaseolus vulgaris, Ph. multiflorus*). Родів фасолї єсть дуже багато; найбільше знані отсї: біла, жо́вта, черво́на, ли́са, дванацьи́тка, буга́й (тичча), ла́са, цукро́ва пі́ша, цукро́ва тична́, цукро́ва ли́са, сорока́та пі́ша, ви́тріщки (вишнева з білими крапками), зелене́нька (кругла як горох), дріб-но́нька бі́ла (як сушавиця), бі́ла ку́ца (кіньцї в неї немов ножем втяті), бі́ла тонка́ (довга), бі́ла гру́ба (велика), цукро́ва черво́на (кругла піша і тична), жовте́нька кру́гла, вороби́чки́ (білява з жовтавими крапками, як воробячі яйцї), чо́рна з білими крапками, черво́на з білими крапками, сорока́та та довга (біла з буланими крапками) і т. д. Дуже багато відмін не має осібної назви. Найдорожша в продажи єсть біла: 100 кл. коштує 10 – 12 зл. але часами цїна та спадає на 6 - 7 зл.

---

[1]) Огірчапку. [2]) запаху.

Квасолю варять у стручках, але лише шпараґову молоду, і обтереблену (вилущену). Квасолю суху їдять саму, з хлїбом, борщем, капустою. Роблять також з неї юшку; а) зварену квасолю відцїджують, труть у макітрі, розпускають водою, процїджують через сито, (щоби не було лупини), запалюють, додають крупів або пшона або тїста, заварюють ще раз і їдять; б) розтерту, процїджену запалюють і їдять з кулешою; в) розтерту квасолю приправляють часником, солять, примащують олїєю і їдять з хлїбом.

Горох (*Pisum sativum*). Роди: цукровий тичний, двоякий, з червоним і білим цьвітом, білий дрібний і великий, сивий дрібний і великий. Молоді стручки звуть ся лопатками. Лопатки особливо дїти їдять радо, і то не лиш зерна, але і верхну часть лушпини. Молодий горох варять у лушпинї, або без неї. Дозрілий зварений на сухо їдять з борщем і капустою. Роблять також з него рід юшки: труть, запалюють, засипають пшоном, крупами гречаними, або кидають тїсто і їдять самий, або з хлїбом. Тертий, процїджений через сито, їдять з кулешою. З сирого гороху, вимоченого, потертого в макітрі печуть пляцки. Часто також пражать горох на блясї і їдять, але лиш ті, що мають добрі зуби.

Біб (*Vicia Faba*). Молодий їдять сирий (рідше) і варений на сухо. Старий варять лиш на сухо і їдять самий, з борщем, капустою. Часом мелють єго, тогди тою мукою примащують сїчку худобі.

Бобик (*Medicago sativa*). Єго сіють для худоби, особливо для коней, але часом і сами їдять зварений на сухо.

Капуста (*Brassica olerac. capitata*). Капусту їдять солодку і квашену. Молоду, солодку капусту дають до борщу; з крижівок роблять голубцї; смажать, а всмажена капуста носить назву: солодка капуста. Вона робить ся так: зварену капусту відцїджують, запалюють і смажать. З смаженої капусти, поперченої, посоленої лїплять пироги, котрі загально уходять за присмак.

Квасять капусту так: Сїчуть головки на шатківници, солять, вбивають у діжцї довбнею, накривають дошкою і пригнічують тяжким камінем. Иньші не солять, лиш наливають водою: смак однеї і другої однаковий, але насолена від разу довше може стояти і єсть краща. У бочку вкладають також цїлі головки капусти, з котрих пізнїйше роблять голубцї. Кисне капуста 3—4 тижнї.

Квашену капусту їдять сиру, заправлену олїєю і цибулею з хлїбом. Варену квашену капусту приправляють трояко: а) к. рідка́; зварену підправляє ся мукою, засипає ся пшоном, крупами, примащує ся, як єсть омаста і їсть ся з хлїбом, фасолею, горохом або бараболею; б) к. густа з м'ясом; варить ся з дрібним (а часом

непосіканим) свинячим м'ясом, запалює ся і поживає ся; в) к. запалена: зварену капусту заправляє ся і їсть ся. З квашеної, звареної, дрібно посіченої капусти, поперченої роблять також пироги.

Потрави змішані.

Борщ. Борщ робять головно з буряків квашених. Квасить ся борщ так: Буряки чистять, крають на кілька кавалків, наливають водою і кладуть киснути. Кисне борщ два, три тижні. Між народом розширена загально повірка, що коли вмре хто в селї тогди, як чистять буряки до квашеня, то борщ мусить бути недобрий, мусить смердїти. При сїй повірцї обставали навіть такі люде, що в иньші подібні річи зовсїм не вірили. Борщ буряковий варять трояко: а) Борщ з м'ясом: до борщу кидають кавалок м'яса, додають сирого червоного буряка, гриб і варять; борщ з м'ясом дає ся при всяких „оказиях": празниках, хрестинах, весїлю і т. д. б) Борщ пісний: заправляє ся пшоном, крупами і закришує ся цибулею, петрушкою, солодкою капустою; в) Борщ пісний до кулешї (замість молока); борщ закришує ся петрушкою, цибулею, як що є, то грибами або підпеньками, а надто затовчує ся часником і перчить ся; їсть ся з кулешою; звичайно єсть він дуже квасний. Варять також лише буряки і то або затовчені часником, або перемішані з сушеними сливками. З квашених буряків варених роблять цьвікли (цьвітли); на те або крають буряки в колїсьцї, або труть на тертцї; потім всипають до їх хріну і поливають квасним борщем, а рідко оцтом.

З листя бурякового робять бурачи́нку так: обшморгують листки, щоби лиш остав ся твердий осередок, обдирають з його лико, сїчуть, квасять (наливають води і підправляють квасним тїстом) через ніч, а слїдуючого ранку варять, заправивши сметаною і мукою кукурудзяною. Бурачи́нка заступає місце борщу; єсть ще й иньші страви, котрі називають ся або борщем, або иньшими виразами, а їдять ся в місце борщу. Належать ту:

а) Борщ з сироватки; сироватку варять, всипають до неї пшона, рижу або крупів і заправляють сметаною з мукою пшеничною, або кукурудзяною; такий борщ їдять лиш більше заможні; бідаки їдять голу сироватку зварену. б) Борщ з молока квасного, робить ся так, як борщ з сироватки. в) Борщ з огиркового росолу — поданий висше, коли була мова про огирки. г) Борщ з ґрису; пересїває ся житну муку через сито і осталий ґрис всипає ся до баривчини, за-

парюєсятеплою водою, а як простигне, розпускає ся зимною водою. Потім завдає ся квасним тїстом і кладе ся, щоби кис, на два-три дни; якби постояв довше, не мав би смаку. Викислий заправляє ся як попередний. ґ) Кисїль або джур (жур) робить ся з муки житної, кукурудзяної, або вівсяної. Муку парять у горшку, в котрім має кисїль варити ся, розпускають зимною водою, додають квасного тїста і лишають через ніч, щоби кис. Другого дня рано варять, але не заправляють, лиш засипають (пшоном, крупами) і вкидають гриба, або як є, то рибу. д) Кваша робить ся з мішаної муки житної і гречаної, житної і кукурудзяної, з житної-гречаної-кукурудзяної. Кожної муки дають по рівній части, запарюють теплою водою і розпускають зимною (води теплої і зимної по рівній части вливають), почім кладуть на теплу піч на ніч. Рано варять і їдять її з хлїбом або кулешою. Смак має солодкий або винний. е) Черешньинка, або ягодьинка[1]) варить ся з черешневих ягід і заправляє ся молоком або сметаною; як ягодьинку їдять з кулешою, то не заправляють нічим. ж) Грущинку варять з грушок, котрі перетирають через сито або решето, щоби вилучити зернята і лусочки; з) Сливийнку варять з сливок, але кісточки викидають. к) Ябчанку варять з яблук, котрі уперед обирають. л) Повидлянку роблять з повидел в той спосіб, що розпускають їх гарячою водою, заварять і їдять з кулешою.

Б а р а б о л я (бульба, картопля, *Solanum tuberosum*). Борщ, капуста, кулеша і бараболя то найбільше розповсюднені народні страви; з них бодай одна мусить бути що дня на столї у селянина, як не дві або й три. Родів бараболї єсть дуже багато; найбільше знані такі: американка (біла), американка червона, кайзерка, бульони, папірка, шампанка (шарпанка), цибулька, ячмінка, сина, рогави, п'яна, мандебур (зараз в сусїднім селї загальна назва бараболї: мандибурка), добрутка, роґальки, ласа (в половинї червона і біла).

Для відміни приправляють її дуже ріжно і так: а) бараболя печена (у печи за гранню, в печи в горшку оберненім до гори дном і декуди, хоть рідко, в „братрурах"); її їдять саму, з сїльлю, або огирками; б) печену бараболю роздушують також в руках, затовчують часником і їдять (з лупиною) з великим смаком. Бараболя варена може бути: а) з лупиною (в мундурі); її їдять з борщем, капустою, або огирками; як мають масть яку, то обирають лупину і мастять бараболю; б) суха цїла: обібрану бараболю з лупини, зварену примащену маслом, олією, сметаною, солониною —

[1]) Черешнянка, ягодянка, грушчанка, сливянка.

частійше не примащену — їдять саму, або з молоком квасним і солодким, часом також з борщем або капустою; в) мийцкана суха: ріжнить ся від попередньої лиш тим, що єсть потовчена, а не ціла; г) з юшкою: варять бараболю на воді і закришують (петрушкою, цибулею) і їдять; часто кидають на таку бараболю ще тісто, тогди вона називає ся бараболя з за́тиркою; кидають також до неї пшоно, крупи, риж, солодку капусту (але варять її осібно), підпеньки; заправляють також мукою і запалюють маслом, солониною, олією, смальцем або лойом; д) бараболя до кулеші: варить ся як з юшкою, лише рідше, а надто закришує ся і запалює ся; е) клюски з тертої бараболі замняті з пшеничною мукою, кидає ся на воду, як гречані; ж) барабольи́нники — мяцкану бараболю ліплять в тісто прісне і печуть як паляниці; з) плящки з тертої бараболі, котрі печуть на капустяних листках і їдять самі або зі сметаною; к) пиро́ги; терту бараболю перемішують з пшеничною мукою і сиром, ліплять в тісто і печуть на листках; л) плящки: бараболю зварену в лупині обирають, мяцкають, перемішують з кукурудзяною мукою і печуть; м) пироги варені: мяцкають зварену бараболю, додають олійї, перцю і ліплять у вареницї; так само роблять пироги з самої бараболї, що не має жадних додатків і з бараболї з сиром; н) бараболя з маком: мяцкають бараболю, кидають до неї тертого маку, перемішують добре і їдять.

Натина (лобода, зеленина, *Atriplex*). Її збирають попід плоти, по городах, сїчуть, варять, відцїджують, додають кукурудзяної муки, масла, солонини або сметани, смажать і їдять.

Пироги (вареники). Найлюбійша, празнична потрава народна; без пирогів і найбільший трактамент не варт нїчого. Пирогів єсть дуже багато родів: а) Пироги з сиром: в сир б'ють яйце, солять і ліплять у вареницї. б) Пироги з сиром і бараболею: про їх була мова висше. в) Пироги з каші пшоняної, гречаної, рижової помішаної з сиром. г) Пироги з бараболею: про їх було висше. ґ) Пироги з маком: труть мак, додають до його меду або цукру і ліплять у тісто. д) Пироги з макухою: макуха — з конопель, динї або маку — товчуть дрібно, мочать зимною водою, труть у макітрі, процїджують через сито і макуху викидають, а осїле молоко вливають до горшка і варять так довго, доки не зробить ся з него „сир", що називає ся ву́рда; вурду вибирають на пате́льню, додають олійї, цибулї і смажуть; по висмаженю ліплять пироги і варять. е) Пироги з квасної капусти: капусту варять, витискають добре, сїчуть дрібно, перчать, смарують олією і ліплять у тісто. ж) Пироги з солодкої капусти: про їх було висше; з) Пи-

роги з грибами: гриби зварені, витиснені, посїкані смажуть на олїї і лїплять пироги. к) Пироги з черешень, вишень і сливок: черешнї і вишнї лїплять з косточками, сливки чистять наперед. л) Пироги з повидел: до повидел додають часом цукру або меду. м) Пироги з м'яса; зварені легкі сїчуть дрібно, дають до них масла або смальцю, цибулї, перцю, смажуть і лїплять пироги.

Вареницї роблять з муки пшеничної, житної (рідко), ячмінної і гречаної. Роблять їх так: тїсто розкачують валком і крають на квадрати; тогди пироги мають три роги; витискають вареницї півквартою або шклянкою, тогди вони мають вид кола, а пироги вид частини лука (з одної сторони); вкінцї уривають по кавалку тїста величини волоського горіха або малого курячого яйця і розплескують до певної тонкости. Як вилїплять сир, чи друге що, на пироги зладжене, а тїста лишить ся, тогди кидають їх на окріп і дають звичайно горячі дїтям, з чого вони дуже радують ся. Часто також печуть пироги, а тогди тїсто буває найчастїйше з кукурудзяної муки; може бути однакож і з иньшої. В середину (на печені пироги) дають: сира, сира з бараболею, бараболю, капусту. Пироги смарують маслом, смальцем, солониною, олїєю, а мачають в самій сметанї, або сметанї розробленій з сиром.

Г о л у б ц ї. До завиваня голубцїв уживають листків солодкої капусти, квашених крижівок, буряків і щївнику. Квашені крижівки наперед вимочують, щоби не були квасні; листки з солодкої капусти, буряків і щївнику вперед парять і обрізують з них хроборі, щоби надати їм більше елястичности. До середини дають: крупи гречаної, ячмінної, кукурудзяної, пшона, котрі наперед парять, щоби по завитю напарені не розсадили крижівки, притім смарують їх і додають перцю, цибулї. Риж лише полочуть; рижові голубцї робять з м'ясом, або без м'яса. Завивають також в середину спарену, закришену, помащену кукурудзяну муку. Готові голубцї мастять олїєю, сметаною або солониною.

К у л é ш а. Наставляють окріп у горшку, зливають єго третину, а на осталу воду всипають кукурудзяну муку. Коли вода з мукою закипить, колотять її, і кладуть на грань, щоби вишипіла (випарила ся). Їдять її з молоком солодким сирим і вареним, молоком квасним, маслянкою, сметаною, маслом, (з маслом і сиром), солониною (солониною і сиром), сиром зо сметаною, олїєю самою і з цибулею, з борщем, ягодянкою, повидлянкою, саламахою (часниковою), з молоком з маку або з сїм'я. Молоко з маку роблять так: труть мак, процїджують (хоть не завсїгди), і солять; з сїм'я: пражуть сїм'я, труть, процїджують і заварюють.

Лемі́шка (смук, в Коропци). Її роблять так як кулешу, але з муки пшеничної, житної, ячмінної або гречаної.

За́тирка. Місять тїсто, дроблять і кидають на окріп, або на молоко, в кого є. Тїсто може бути з муки: пшеничної, житної, ячмінної, гречаної, кукурудзяної.

Го́йданка (колотюха, кле́панка, чир). Її роблять лише з кукурудзяної муки так: сиплють на окріп (або на молоко) муку і від разу колотять її, щоби добре розбила ся, а по тому кладуть на огонь і заварюють.

Галушки́, роблять лише з гречаної муки. На лїтну воду сиплють муку, розбивають і роблять рідenьке тїсто. Ложкою кидають то тїсто на окріп, а як заварить ся, відцїджують і мастять маслом або солониною.

Клю́ски робять з муки пшеничної, житної, ячмінної або гречаної: на те місять тїсто, дроблять і кидають на окріп, а по відцїдженю мастять маслом, солониною, сма́льцем, а часто додають сиру.

Тї́сто шатко́ване робять лише з пшеничної муки. Воно ріжнить ся від пшеничних клюсок лиш тим, що єсть краяне. Дїти називають єго „хробачки́“ і дуже люблять. По завареню на окропі процїджують єго через осібну посудину, друшляк[1]), що більше майже до нїчого не служить (деколи цїдять через друшляк і пироги). Мастять єго маслом і їдять з молоком або з сиром. Деколи таке тїсто по завареню випікають, а тогди зветь ся воно мака́раном. Макаран дають звичайно по празниках, весїльлях і гучних хрестинах.

Нали́стники. Розбивають муку пшеничну на молоцї і маслї, виливають з неї тоненькі пла́тки, смажять їх, потім загортають у їх сир або повидла і випікають.

Книдлї роблять зі сливок — тогди сливки пукані або непукані завивають в тїсто по однїй — і з бараболї; до того труть сиру бараболю і юшку виливають, а остале „м'ясо“ переполокують пару разів, щоби не було терпке, перемішують в половинї з пшеничною мукою, робять „ґалки“ (як волоські оріхи завбільшки) і заварюють на окропі, а мастять маслом, або олїєю.

Ка́ша з гречаних, ячмінних, кукурудзяних крупок дрібних (рідко), пшона і рижу, варить ся на молоцї і дає ся звичайно на кінци обіду, або варить ся на окропі, на густо; густу кашу їдять з молоком, маслом, солониною, смальцем, олїєю (крім рижової); гречану і рижову їдять також з росолом (юшкою), а тогди дають її замісь макарану.

---

[1]) Нїм. Durchschlag.

Яéчниця (яєшня). Її роблять на маслї (смальцю) і молоцї. Першу робить ся так: Масло (смалець) смажать з цибулею, вкидають до його розбиті в иньшім начиньню яйця і смажать; другу знов: на молоко сире або пражене б'ють яйця і заварюють. Яєчницю, як і яйця, варять дуже рідко, бо то „шкода".

Логáза. Сушать ячмінь, опихають у ступі, пересївають, варять і мастять олїєю; часом мішають до ячменю також і квасолю.

Кукурудзи молоді варять або печуть в стручках; дозрілі, облущені (зерне) варять і їдять з олїєю, або тертим маком; також печуть їх, тому ж що вони гарно попукані, дїти їх дуже люблять і називають „когýтики, або кокóші".

Рáки їдять тілько варені; головки і ноги видовбують, а тулуб висисають.

Потрави м'ясні.

М'ясо належить до тих потрав, які наші селяне дуже рідко вживають, хіба котрі з їх заможнїйші. Мусить бути мясо у кождого на великдень, на весїльля і на празник, наколи той не припадає в пісний день. Посту селяне наші дуже строго перестерігають.

З родів м'яса найчастїйше уживають свинятину і баранину; по тих доперва йде: курятина, гусятина, качатина, телятина, воловина (яловичина).

Коли ріжуть більшу штуку — свиню, теля, корову, то звичайно складають ся на спілку по кількох: двох, трох, чотирох. Тому що з різничою штукою вони слабо обзнакомлені, виходять часто кумедні сцени при різаню звіряти, на пр. заріжуть свиню і починають смалити околотом, а вона зриває ся і втїкає, що в неї сили стає; а мужики гонять за нею, саплють, кленуть і т. д. Обсмалену свиню змивають, щоб була чиста, кладуть на стіл або на лавку велику і розбирають, почавши від хребта, уперед солонину хребтову, а далі й сам хребет з полядвицями. Потім вибирають до цебрика тельбухи, а осталу решту розрубують на тілько частин, кілько єсть спільників. Кожний спільник приналежну собі частину, нім її ужиє, вішає в коминї, щоби завудила ся (задимила ся).

Шинкú. Вуджену (задимлену, копчену) шинку затовчують часником, перчать і печуть.

Гижкú. Робять з голови й ніг, а по трохи дають також підчеревени; варять їх, затовчують часником, перчать, солять, наливають в миски, а як застигнуть і зроблять ся драглї, їдять.

Порі́бре (поребрину) дають до борщу, або варять росіл з його до каші і кулеші.

Кишки́ начиняють мукою або крупа́ми, котрі парять, перчать, солять і мастять смальцем; варять їх або печуть.

На ковбаси́ обрізують шинку, або дають дрібні кавальчики, що лишають ся при розбираньню свині. Січуть їх дрібно, перчать, солять, затовчують часником, начиняють ковбасянки і кладуть у комин. Як виймуть з комина, зараз їдять їх, бо вони там заразом і спечуть ся; лиш деякі печуть їх ще осібно.

Кров варять, додають до неї цибулї, шкварків, по тім смажуть і їдять з хлїбом.

Солони́ну уживають на омасту, але їдять і сиру з хлїбом, подібно як са́ло. Сало вперед вудять (коптять) — а як хто має багато солонини, то крає її і загортує в сало, з котрим разом вудить ся.

Шква́рки з солонини або сала люблять найлїпше дїти і нераз за них зі собою б'ють ся.

Мо́зок смажать з цибулею і їдять з хлїбом.

Пече́ню робять з передньої шинки; її вкладають на бляху, вливають трошки до неї води, щоби не припалила ся, і печуть. До печені роблять со̂с.

Потра́вку роблять з порібра, котре ріжуть на кавальчики, варять, запалюють і їдять з хлїбом. Деколи дають до порібра і кавалки ковбаси. Потравка уходить за найбільший присмак з м'ясних страв.

Ма́цька (котню́х) начиняють крупами, мукою кукурудзяною, або тїстом шаткованим і варять; зварений кладуть ще в піч, щоби ся обпік і аж тогди їдять.

На́чинку роблять так: Бічну шкіру зшивають в торбинку, боком від солонини на верха. Торбинку ту начиняють тоненькими паленичками, печеними на яйцях, покришеними дрібно, до котрих додають трохи солодкого молока, шкварків, легкі, серце, корінья — і печуть. Начиняють також торбинку ту мукою, або тїстом. Начинку роблять лиш на великоднї сьвята.

Душени́ною називають декуди печеню, декуди знов кожне м'ясо покраяне, зварене з юшкою, як затирка.

Росі́л (юшку) роблять так: полочуть мясо, вкладають у горщик, наливають водою, закришують і варять.

Деколи купують фля́ки і робять з них гижки.

Фля́чки робять із свинячих або телячих кишок так: краять їх на кавалочки і варять у пшоняній каші.

З иньшого м'яса (волового, телячого, баранини і т. д.) роблять лише росіл або печеню і то так, як повисше.

Рибу, де нема річки, їдять лишень на Різдво і то або сушену, або несушену. Сушену мочать у горячій воді, додають цибулї, варять і студять, як гижки. Несушену рибу варять також на гижки або смажуть на олїї.

Губи (гриби).

Грибй понайбільше сушать і продають; меньше беруть їх на свій ужиток, а тогди кидають їх до борщу, бараболї з юшкою, роблять з їх пироги (на Різдво) і инше. Сирі грибп січуть, роблять до них запражку і смажуть.

Козарі смажуть так само як гриби, або замісь запражки, заправляють їх кукурудзяною мукою. Подібно приправляють (під)-ябшники, підосйшники, голубінкй, з котрих найлїпший рід має назву: сивýлї, і підпéньки. Всї ті губи можна також сушити і пекти, з виїмкою підпеньок, котрих нїколи не їдять печених. Печені губи їдять мачаючи в сіль. Надто підпеньки маринують: обварюють їх і перекладають в барилчинї так, що завсїгди на верству підпеньок, іде верства цибулї.

Білї варять, відціджують, посипують кукурудзяною мукою і смажуть. Деколи квасять їх, але рідко.

Сморжі смажуть на маслї з цибулею.

Печерйцї смажуть як сморжі, але дають до них запражку. Кидають їх також в деякі потрави, як гриби.

Лисйцї самі не приправляють, лиш мішають їх з иньшими губами, найчастїйше голубінками. Корóвицї мішають звичайно з білями, а деколи їдять їх сирі.

Рйжки смажуть як сморжі або печерицї, або квасять.

Ковпакй їдять лише печені, а і то рідко.

Синякй їдять також, але сушені; бувають випадки, що їдять їх смажені — але тогди вмирають задля отрути, яка в них міститься.

Рóжки їдять також, але як їх приправляють, не зміг ся довідати; рожків єсть кілька родів, але всїх не їдять.

З иньших губ, котрих не їдять, знані: морúмухи, скрипілї, масльинкй і порхавкй. Всї иньші обняті спільною назвою псьинóк.

Хліб.

На хлїб розчиняють в дїжі або в нецках (коритї) так: До муки вливають лїтної води, кидають квасного тїста, вимішують і ставлять, щоби ки́сло. В лїтї ки́сне коротше, в зимі довше; найменьше мусить тїсто киснути шість годин. Як ски́сне, додають знов до него трохи муки (відповідно до скількости розчину), вимішують на густо цїлком і знов кладуть, щоби кисло, на дві годинї. По тім часї виробляють бохонки і саджають в піч. Хлїб печуть з муки пшеничної, житньої, ячмінної, або з мішаної: житно-пшеничної, житно-кукурудзяної, житно-ячмінної, пшенично-кукурудзяної (тогди кукурудзяною розчиняють, пшеничною помішують), пшенично-ячмінної. З гречаної муки хлїба не печуть нїколи. З самої кукурудзяної печуть також, а тогди називають такий хлїб малайо́м. На мала́й муку треба вперед парити. Коли на хлїбі поставлять шишку з тїста, котру смарують цибулею, тогди хлїб носить назву книша́. Пля́цки (коржі́) робять з муки пшеничної, житної, ячмінної. Місять їх на лїтній або зимній водї і без кисненя всаджують в піч. Вони є тонкі і плесковаті. Підпа́лки виглядають так само як коржі, лише печені з квасного (викислого) тїста. Роблять їх тогди, як печуть хлїб, а тїста остане ся тілько, що не вистає на цїлий бохонець. Паляни́цї роблять так само як коржі, лише з кукурудзяної муки. Колачі́ печуть з пшеничної муки, розчиненої на дріжджу — часто на молоцї і яйцях — і плетуть їх з трох, чотирох, пятьох або сїмох кавалків, на котрі тїсто ріжуть. Так само як на колачі розчиняють на па́ску, бабі́ (тут дають більше яєць) і пля́цки (иньші від попередних, в які вкладають сир, родзинки, міґдали і ин.), котрі печуть на Великдень. На Різдво смажуть пампушки́ (pączki) на олїї, до котрих в середину вкладають деколи повидла. На весїльля печуть корова́й з ріжними обрядами, котрі будуть подані при описї весїльля.

Набіл.

Набіл уважає ся скоромним, тому в піст, або пісні днї (середу, п'ятницю) єго не їдять нїколи, хіба малі дїти, або хорі, котрим „вільно“. Найбільше їдять на селї молоко солодке, квасне і підсметаньне. Сметану їдять лише при „оказиї“, а понайбільше тримають її на масло, яке знов продають, а собі рідко лишають (з виїмкою заможних ґаздів). Масло роб'ять в масничка́х (начиньні умисно зладженім на масло), а як небагато сметани то в фляшках,

котрими неустанно трясуть, доки не появить ся масло, і горшка́х, в котрих сметану б'ють усе в оден бік ложкою. Сир відгрівають з квасного молока і висипають в „во́рок, во́рочок" (мішечок, подібний до голови цукру); на него кладуть камінь, щоби віддушив ся, значить, щоби вийшла з него сироватка. З сироватки роблять борщ, а багатирі годують нею корови і свинї. Маслянку п'ють саму, або їдять з кулешою. Зглéвлений сир смажуть і їдять з хлїбом. Віддушений сир солять добре, переминають в макітрі і висипають до дїжечок (в кого є багато). В дїжечцї прикривають єго чистою шматкою і кружком, що мусить бути „пасований"; на кружок кладуть тяжкий камінь, котрий так тисне, що аж на верх ропа виступає. Як ропи на версі нема, сир псує ся. Коли корова має теля, тогди молоко її зварене, збиває ся так як сир і називає ся куля́строю. Не від кождої корови добра кулястра (молозиво) і не всї її люблять; деколи роблять з неї сир. — Овечаче молоко мішають звичайно з коров'ячим, а саме рідко уживають.

Коріньня і закришка.

Коріня купує ся в містї; до його зачисляють: шафра́н, цина́мон, гво́здики, пе́рець простий і анґлїйський, бобко́ве ли́стя, бі́бки; купують також цитри́ни (з котрих шкірку труть до тїста) і імбі́р. На закришку уживають: часнику́, цибу́лї, мо́ркви, петру́шки, кро́пу, кмі́ну; задля запаху дають до огірків вишневого листу.

Садовина.

Найбільше уживані з садовини яблука, грушки, черешнї і сливки. Їх їдять сирі, варені, сушені; узвар з них, що називає ся варом, п'ють і їдять з кулешою і ин. Де великі сади, там на сушеньнє овочів роблять великі сушарнї; є то печі викопані в земли, на котрих стоять плетені лїски; на лїски сиплють садовину (переважно сливки), палять в печах пняками (не дровами, бо згоріли би овочі) і так сушать. В кого мало овочів, то сушить собі їх в звичайній печи. Рівнож до смаженя повидел робять осібні печі, на котрі кладуть великі казани, а в казани сиплють сливки і смажуть. З иньших овочів найбільше їдять вишнї, дальше дере́н, чере́мху, гордови́ну, випри́ни (аґрест), суни́цї, мали́ни, ожи́ни, горі́хи і порі́чки.

Напитки.

Штучних напитків не вміють на селї робити; що найбільше то наливають вишнї горілкою (горівкою), котру, як якийсь час вистоїть так, називають вишняком. Деколи приладжують собі і мед до питьтя, але рідко. Зрештою п'ють горілку, гáрак (рум), пиво. Такі, що більше заходять до міста, а люблять напити ся, розріжняють ріжні роди горілки і пива; звичайніж собі селяне знають тілько оковúтку (як добре пече) і прóсту (як на пів з водою). До горілки часто любять додавати перцю, бо тогди можна напевно „червака заморити". Ті, що не п'ють горілки і гараку, п'ють „гарбату" (чай), котру так споряджають: до половини горняти або шклянки наливають запареної гарбати найлихшого сорту, а другу половину доливають гараком, кидають цукру і п'ють. Так само ті, шчо „шлюбовали від горівки", п'ють тарантáс, який не єсть нїчим иньшим, як горілкою, до котрої вмішано трохи меду. Декуди роблять собі самі питний мед (мід) в той спосіб: до двох кварт меду вливають кварту води, додають трошки хмелю (як за багато, то зробить ся мед недобрий), варять, шумують, кладуть потім на кілька день, щоби ферментував (в незамкненім начиньні), а врештї вливають до великої фляшки або малої бочечки. Чим довше мед стоїть, тим лїпший. Дерняк робять дуже рідко так: вкидають до бутлї ягоди, дають трохи цукру і наливають спиртом. Як трохи постоїть так, тогди п'ють. Як роблять коли яблушник (дуже рідко), то вкидають до бочки яблук, наливають водою, задновують, а як так якийсь час постоїть, відновують і яблука їдять, а юшку з їх п'ють. Рідко також, але роблять, каву; звичайно купують її вже спалену і змелену; колиж ще не змелена, вкладають зерна в шматку і товчуть клевцем на дрібно; потім сиплють їх на окріп, накидають цикориї, а як то усе закипить і устоїть ся трохи, наливають в горнятка (шклянки), додають цукру і молока і п'ють.

В. Гнатюк.

Sommaire.

Nourriture végétale: légumes divers: oignons, ail, laitue, navets, radis, raifort, carottes, courges, melons, haricots, fèves, pois, choux etc. Nourriture mixte: soupes aigres et ordinaires, pommes de terre, pâtes diverses, purées, kacha's omelettes etc. Nourriture animale: viandes fraîches, salées et fumées, saucissons, tripes, rôtis etc. Nourriture supplémentaire: champignons, pain, lait et ses produits, épices, fruits. Boissons et liqueurs.

Cérémonies nuptiales dans le distr. de Hadiatch, gouv. de Poltava

par. Onésime Hrycha.

ВЕСЇЛЬЛЯ

У ГАДЯЦЬКОМУ ПОВІТЇ, У ПОЛТАВЩИНЇ*)

I.

Парубоцькі і дївчачі товариства (збірки).

На великі празники, от такі як Великдень, Різдво, а те-ж на масниці і на заговіни, збірають ся хлопцї й дївчата до якої небудь хати і роблять складку: той принесе яєць, а той сала, дївчата поприносять та пшоно, а та борошно і тодї вибіраєть ся з хлопцїв який небудь парубок, тільки щоб той парубок був не злодїйкуватий, не розбишака і для усїх хлопцїв добрий і однаковий; цей парубок зветь ся отаманом. Отаманові оддають ся гроші, ті що виколядували, або ті що зложили на складку, щоб отаман їх ховав, і отаман держить ті гроші до тих пір, аж поки не потолкують ся хлопцї гуртом, куди ті гроші повернути: отаман дає хлопцям совіт, що там, на приклад, треба оте зробить і оте, і хлопцї мусять слухати єго як старшину.

---

*) Цїм весїльлям, записаним у селї Цїпках, Гадяцького пов. у Полтавщинї письменним сїльским хлопцем Ониськом Гришою у 1885 роцї по нашій спеціяльній програмі, ми користувались вже у пашій працї Rites et usages nuptiaux en Ukraine уміщеній у франц. часописї L'Anthropologie (t. II et III, 1891—1892). Маючи тепер спроможність видрукувати цей дуже коштовний матеріял цїлком, ми подаємо його, і надїємось подати у дальших числах нашого видання також і інші надіслані нам у ті-ж часи материяли. У де яких піснях ми мусимо зазначити де-котрі вирази точками, але читачі-етнографи і фольклористи знайдуть цї піснї видрукованими без найменчих одмін у відомому їм спеціяльному виданні *Κρυπτάδια*, t. V. — *Ред.*

Такечки робить ся і у дївчат. Вибіраєть ся із гурту дївчат яка-небудь добросовістна дївчина, ця дївчина називаєть ся отаманкою. Тодї і починаєть ся складка: хлопцї принесуть горілки по загаду отамана, а дївчата навносять борошна, курей, гусей, чи там ще чого, або прямо сказать, що прикаже отаманка, те дївчата й поприносять. Як напечуть і наварять усього, тодї сїдають усї хлопцї і дївчата за стіл, а отаман і отаманка не сїдають, а дивлять ся що треба подати, або прийняти, або коли треба почастувать, а коли нї (щоб і надалї хватило горілки). Як поїдять (дївчата і хлопцї) і поп'ють, тодї музики почнуть грати, а хлопцї та дївчата почнуть танцювати. По совіту отамана і отаманки хлопцї і дївчата беруть иноді музик і йдуть у яке друге село, або на досвітки другі (се-б то до другої хати, де хлопцї і дївчата збірають ся). У дївчат хоч і є отаманка, так вона не дуже велику силу має; розпоряжаєть ся тільки по дївчачим дїлам, а хлопячий отаман завідує і хлопцями і дївчатами. Отаманка, так як мов помошниця отаманові. Коли часом поб'ють ся дївчата або хлопцї, то не отаманка, а отаман мирить. Складка більш не буває як на день або два, а тодї вже розходять ся хлопцї і дївчата.

II.
Сватаньнє.

Сватаньнє починаєть ся так: парубок, котрий думає оженитись, бере двох чоловіка до себе у хату, дасть їм по чарцї горілки і попросить їх, щоб вони сходили з ним у яке там село, де той парубок наглядїв дївчину. Один з старостів (старостами звуть ся тиї два чоловіки, що парубок бере з собою, як ходить сватать ся) бере за пазуху паляницю, або хлїб, і як ідуть старости з хати, то обвернуть ся до богів (образів), перехрестять ся і кажуть: „Господи поможи, час добрий". А того парубка мати, котрий іде сватать ся, скаже старостам: „а йдїть, лишень, пошукайте де та катержна лисиця є". Старости, узявши у руки палички, їдуть з парубком до тїєї дївчини, що наглядїв парубок. Увійшовши у хату поздоровкають ся: „здорови були" і виймає староста з за пазухи паляницю або хлїб, поцїлує его і подає батькові дївчини та й каже: „нате-ж гостинець". Той батько візьме той хлїб, чи там паляницю, поцїлує і положить на стіл. Старости посїдають на лавки і той парубок, що сватаєть ся, теж сїдає на лаву коло порога. Дївчина, до котрої прийшли старости сватать, зараз за юпку та з хати, а парубок за

нею, та в сїнях і балакають собі у двох, бо тодї дївчинї стидно сидїти у хатї. Старости починають балакати так: „а чого ми до вас прийшли“? — Батько тієї дївчини, що сватають, каже: „Скажете, люде добрі!“; старости знов кажуть: „та неначе в вас дївчина є, а в нас хлопець — так як би їх до пари звести“[1]). — „Е, люде добрі, у мене ще дївчина молода!“, каже батько, а мати дївчини, сидячи на полу, каже: „та вона ще й не нагулялась, та й рушників нема нїчого!“ Тодї старости: „Як що нема рушників, то ми і свої постачимо“. „А мати каже: „Е, що воно, вже як за чужими рушниками заміж виходить!“ Старости знов кажуть: „Чого їй треба? у нашого хлопця є поле, чотирі парі волів, кобила, корова, овечята...., вони (батько й мати того хлопця, що сватаєть ся) нїколи без хлїба не сидять“. Батько каже: „Не знаю-ж чі в їх согласиє є, чі нема; як що в їх согласиє, то й Боже поможи!“ Тодї старости покличуть дївчину у хату, а за нею і парубок увийде. Дївчина стане коло припічка, а парубок у кочергах (у кутку, де кочерги ставлять ся). Старости і питають дївчину: „А що-ж, согласна за нашого парубка пійти, чи нї?“ Дївчина, колупавши припічок, одказує, що „согласна, аби батько — мати оддали“, або скаже: „не согласна“. Тодї старости знов до батька і матері — „согласні, чи нї?“ Батько-мати кажуть: „То й Боже поможи“, а як не согласні, то кажуть: „ми не оддамо сїх мясниць, або сього року“. Дївчина і парубок усе те время, як старі балакають, стоять на однім місцї: дївчина коло припічка й колупа пальцем припічок, а парубок коло кочерг у кутку і колупає паличкою землю. Як побалакають старости з батьком і з матір'ю, тодї встають з лави і йдуть до дому, а батько дївчини каже: „Пождїть-же я гостинець дам“. Поцїлує хлїб і подає старостам. Як батько хоче оддать дївчину за того парубка, то переміни́ть хлїб, а як не згоден оддать дївчини, то той же самий хлїб, що старости дали, оддає назад. Тодї вже старости й знають чі оддасть батько свою дочку за їх парубка, чи нї. Старости беруть той хлїб, що батько дївчинин дав, поцїлують єго і один із старостів положить собі за пазуху. Це зветь ся „обмінили хлїб“. Ну, тодї старости підуть собі до дому, а парубок зостаєть ся ночувати з дївчиною, як що обмінили хлїб, а як не обмінять хлїба, то й парубок іде до дому.

[1]) У нас старости не кажуть нїчого нї про бичка, нї про теличку.

III.

Розглядини.

На другий день після обміни хлїба дївчина посилає батька і матїр і усїх своїх родичів до того парубка, що обмінили хлїб, роздивитись, чи у його що небудь є, чи може й нїчого нема, може то старости збрехали, що у того парубка є й поле, й воли, й корова і кобила. Батько-мати і усї родичі дївчини їдуть, чи там ідуть, до того парубка, що обмінили хлїб. Роздивляють ся так: приїдуть у те село, де живе той парубок, і розпитують чужосторонних людей: „чи не п'яниця оцей парубок, чи хороше живуть оцї люде?" Почувши що, люде кажуть — як що кажуть „що це люде поганї", то тодї і не заїздять до того парубка, що обмінили хлїб, а як же скажуть: „та це люде смирнї і хороше живуть", то тодї вже заїздять просто у двір до того парубка, що сватав їх дївчину, і зараз дивлять ся на дворі. Не дають нї гостинцїв, нї чого; роздивившись по коморях, по хлївах, як що вподобають, то і у хату йдуть, а як же не вподобають, то зараз же і тїкають з двора. Ото вже як вподобаєть ся батькови і матері (тїєї дївчини, що хлїб заміпили) хазяйство у парубка, то тодї йдуть усї у хату до парубка. Батько і мати того парубка приготовлять різної закуски і горілки, і сажають розглядичів за стіл. Дають їм по чарцї горілки, по другій і їсти просять: „закусюйте свату і ви сватусю", і впять дають по чарцї горілки; а далї покличуть і парубка (того що сватаєть ся) і скажуть розглядичі: „нехай ще ваш парубок почастує нас хоч по чарцї". Парубок приступить до стола і частує усїх розглядичів, почастує свого батька і матїр, й сам вип'є чарку горілки. З того часу почнуть вже звати ся розглядичі **сватами**, а парубок і дївчина **молодими**. Закусивши і випивши добре, розглядичі убірають ся до дому і як уберуть ся зовсїм, то скажути (на батька молодого): „нехай же нас молодий проведе до дому". Молодий сїдає умісті із розглядичами на санки або на віз, і проводить тих розглядичів аж до дому і там вже зостаєть ся й ночувать з молодою. Од цього часу почне молодий з молодою ночувать; тільки ночує він не так як чоловік з жінкою, а так як парубок з дївчиною. І хоч і повінчають ся, то й тодї не можна молодим жити так, як чоловік з жінкою поки не одбудуть весїльля. Се від того не можна молодим жити так як чоловік з жінкою, що не можна буде взнати людям чі чесна чі нї, а це вже була молода взнаєть ся, як молодих заведуть у комору спати.

IV.

Заручини.

Після розглядинів, днів через кілька, піде молодого батько до молодої батька і потолкують ся, коли буде прилюдне сватаньнє. Потолкувавшись, визначять день, коли воно має бути. Як прийде той день, тодї молодий бере собі б о я р и н а (бояриn зветь ся той парубок, що ходить з молодим), батька і матїр і усїх родичів і сусїд своїх, і їдуть, або йдуть до молодої. Приїхавши до молодої, молодий повинен, увийшовши у хату, тричі поклонитись на порозї і поцїлувати у руки батька і матїр молодої. Після цього батько молодої покличе своїх сусїд, родичів до себе у хату і садовить усїх людей за стіл без розбору, або прямо сказать де хто сяде, а молодий з боярином сїдає на покутї, молода не сїдає за стіл, а де небудь приткнеть ся. Батько і мати молодої те-ж не сїдають за стїл, а ходять коло стола та шанують людей. Зараз батько молодого наллє собі чарку горілки і скаже: „будьмо здорови, пошли-ж Боже молодим щастя“. Молодї довжні по разу поклонити ся, як батько молодого скаже ті слова. Такечки ж як і мати п'є горілку, хоч молодого, або молодої, то й тодї треба молодим по разу поклонить ся, а як других людей частує батько, або мати, то тодї не кланяють ся молодї. Почастувавши, батько й мати молодої подають людям чого небудь закусить. А як закусять, то тодї усї люде устають з-за стола і молять ся Богу. Помолившись ся Богу, усї люде сїдають на свої місця і тодї молода починає подарунки давати людім: зараз дасть молодому подарунок, до правого боку прив'яже платок і поклонить ся йому, а молодий їй скаже: „спасибі“ і поклонить ся їй. Тодї молода дає подарунки батькові й матері молодого і поклонить ся їм тричі. Матері молодого дає молода намітку і перев'яже їй через плече ту намітку, а батькові — хустку і перев'яже її через батькове (молодого) плече. А другим людім дає молода які-небудь подарунки: хоч платочки, крамненькі, а хоч хусточки. Молода, кому не дає подарунок, довжна тому ж самому чоловікові або жінцї поклонити ся тричі. Як подає молода усім людім подарунки, тодї наймуть молодї музику і гуляють аж до вечора. Погулявши до вечора, молодий забірає батька-матїр свою і усїх своїх людей і їдуть усї до дому, не скидавши своїх дарунків, де б вони не були причеплені. Приїдуть до дому, поскидають свої подарунки, і тим і кінчаєть ся сватаннє (заручини).

V.

Весїльля.

Весїльля починаєть ся у п'ятницю, після обіду. Починаєть ся воно так: посилає весїльна мати (і у молодого, і у молодої) яку небудь молодицю кликать жінок на шишки. Та молодиця убереть ся у все святнє і йде кликать жінок на шишки. Як увійде молодиця у яку хату, то каже: „здорови були, з п'ятницею будь те здорови. Прохали дядько і дядина і я прошу приходьте на весїльля шишок бгати (лїпить), приходьте покорно прошу". Як обкличе та молодиця увесь свій куток (кутком зветь ся частина села), тодї йде до дому. У обідню пору сходять ся молодицї, баби і сїдають за стіл бгати шишок[1]). Мати весїльна дає усїм жінкам по чарцї горілки і тодї жінки починають співати:

I.

Та тїточка ненька, по улицї ходить,
Та по улицї ходить, сусїд своїх просить:
Сусїдоньки мої, голубоньки,
Тай ідіте до мене,
І до мене і до мого дитяти,
Та короваю бгати,
Сиром посипати,
А маслечком приливати;
Щоб був він та яснесенький,
Усему роду веселесенький.
Ой як мінї тай родину зібрати,
Убогую і багатую,
Близькую і далекую:
Багатая для славоньки,
А бідная для правдоньки, для порадоньки;
Багатая пити та гуляти,
А бідная порадоньки дати;
З багатою щоб напити ся,
З убогою пожурити ся.

(Пор. Чуб. 484 і Прил. N 5.)

---

[1]) У бгайницї можна ходити якій вгодно жінцї.

Як проспівають жінки оцієї пісні, тоді вже кінчать шишки бгать. Посажають ті шишки у піч, і тоді весільна мати дає усім жінкам по чарці горілки, а як попечуть ся шишки, то їх виймають з печі. Повиймавши шишки, упять весільна мати дає жінкам по чарці горілки, дасть закусить їм і з тим і розходять ся усі жінки, по хатах. У п'ятницю не можна ходить на весільля ні чоловікам, ні хлопцям, ні дівчатам, окрім жінкам. Ну, ото тим і кінчаєть ся п'ятниця. На другий день, у суботу, упять посилає весільна мати[1]) яку небудь молодицю, щоб на шишки жінок покликала; та молодиця убереть ся у все сьвятненьке і йде кликать жінок на шишки. Кличе та молодиця такечки саме, як і у пятницю кликала або прямо ось як: „здорови були, з суботою будьте здорови. Прохали дядько і дядина, і я прошу, приходьте калачів (шишок) бгать. Приходьте, покірно прошу"! Після молодиці посилає весільний батько чоловіка на весільля кликать; чоловік той убереть ся у все сьвятне і піде кликать на весільля людей. Як увійде той чоловік у яку хату, то каже: „здорови були, з суботою будьте здорови! Прохали дядько і дядина, і я прошу, приходьте на весільля; приходьте-ж, спасибі вам"! (Так робить ся у молодого і молодої). Після чоловіка і молодиці, ідуть молоді кликать на весільля людей; молодий, із своєї хати, а молода із своєї. Молодий кличе так: „прохали батько й мати і я прошу приходьте на весільля: ви дядьку, горілки пить, а ви, дядино, калачів бгать, ви, хлопці у бояри, а ви дівчата у світилки (світилками звуть ся ті дівчата, що коло меча сидять); приходьте, покірно прошу"! Як каже молодий оці слова, то довжен і кланятись. Молодий кличе людей на весільля з тим боярином, що й на сватанні був. Молода теж кличе із своєї хати, од себе: візьме собі ту дружку, що на сватанні була, і йде людей кликати на весільля. Кличе молода на весільля так: „прохали батько і мати і я прошу приходьте на весільля: ви дядьку горілки пить, а ви дядино калачів бгать, ви хлопці у бояри, а дівчата у дружки; приходьте, покорно прошу"! Молода каже оці слова і кланяєть ся. Молодий кличе на весільля з одним боярином: без старшого боярина молодому не можна нікуди ходить. Молода-ж кличе на весільля не з однією дружкою, а ходить за нею цілий гурт дружок, тільки і у молодої є те-ж одна дружка, без котрої молода не може нікуди ходити; ця дружка називаєть ся старшою, бо вона усе ходить

---

[1]) У молодого і у молодої.

уміст її з молодою, а другі дружки ходять позаду, аж поки молода обкличе усе село і співають пісні ось якої:

II.

Ой у город Лебедин, їхав (імя молодого) молодий;
Під ним кониченько вороний,
На йому жупан голубий.
На йому шапка боброва,
З боку хустка шовкова.
Шила, шила та дївчина молодая,
Вишивала з темної ночі до свічі,
Ясного соньця, до віконця,
Для свого парубка молодця.

(Пор. Чуб. 149, 192, Маркевич ст. 105.)

III.

Там де виходила (імя молодої) із двора,
Стїй же ти, березонько, без верха.
Живи-ж ти, матїнко, без мене;
Без мого походу
І без мого низенького поклону.

IV.

В кіснїй улицї, кіснїй[1]),
Їхали бояри пишні,
Везли корогов, як огонь,
На тїй короговцї маківка,
На маківцї ластівка.
Звила собі гнїздечко темноє,
Та вивела дїточок двоє;
Хороші князьзя тай обоє.
Що первоє князятко-молодий,
А другеє князятко-молода.

(Пор. Маркевич. ст. 105)

V.

Схилила ся верба з верху до коріня.
Вінчалась дївчина з ранку до полудня.
Схилилась верба, та ще й зелененька.

---

[1]) Замість тїснїй.

VI.

Дивлять ся хрестьяне,
Що йдуть городяне.
По переду то молода йде,
Сїмсот дружечок веде:
Сїмсот чотирі,
Та ще й чорнобриві.
Сїмсот ще й пятнадцять
Та всї й у сап'янцях.[1])

Поки молоді покличуть на весїльля, то затим жінки посходять на шишки, або прямо сказать посходять ся на весїльля бгать калачів і короваю. На шишки можна ходить усїм жінкам: старим і молодим, удовицям і неудовицям; і якаб то жінка не була, то у бгайницї можна йти. Як посходять ся усї жінки, тодї мати весїльна дає усїм по чарцї горілки, а далї батько весїльний по другій чарцї і тодї вже усї жінки сідають за стіл і бгають зараз калачі, бгають і піснї співають:

VII.

Мене батько перву дочку заміж отдає (у молодого ка-
Та порядку не знає: жуть первого сина женить)
До стола не приступає,
Та свого роду та не привітає.
Та нема порядку з самого ранку
Та не буде й до вечора.

Проспівавши оцю пісню разів з п'ять, тодї вже побгають калачі. А далї беруть дві жінки лопату і кладуть її на припічок, а другі жінки носять калачі і кладуть їх на лопату; ті дві жінки, що держать лопату, швергають вже ті калачі у піч. Посадовивши у піч калачі, тодї починають бгати перепійцї (тая ж шишка, тілько здорова), борону (борону печуть у молодого, а в молодої не печуть). Як побгають перепійцї, борону, то тодї садовлять їх у піч, як насаджають перепійцї і борону, тодї починають бгать коровай і співать піснї такої:

---

[1]) До пісень чисто ритуальних і ув усякому українському весїльлї більш або меньш однакових ми не вважаємо потрібним додавати анї порівнянь, анї варіантів. — *Ред.*

VIII.

Як ми коровай місили,
З Дунаю воду носили.
Ліпіть шишки, молодиці,
Носіть воду з криниці.
Пшениця — ярица!
Годі тобі в стіжку стояти.
Пора з тебе шишки бгати.

Як бгають коровай, то тоді посходять ся чоловіки, і із тих чоловіків вибірає ся два яких небудь (ці чоловіки будуть називать ся дружко і піддружий, із їх дружко старший, а піддружий (помішник) меньший, і заставляють жінки тих двох чоловіків, що вибрали, замісити коровай. Ті чоловіки беруть віко (кришку) із дїжи, посипають на віко вівса, борошна і заколотять те борошно і овес пальцем (мезиньцем), а в середину заколотки уткнуть копійку або дві грошей, і оддадуть те віко (кришку) жінкам, а вони уже умішують (укачують) той коровай. Замісивши коровай, становлять его на столї, щоб він ізійшов (підбільшав). Поки коровай ізїйде, дружко і піддружий зроблять собі із соломи помело і почнуть вимітати піч, а жінки сидять за столом та приспівують:

IX.

Вермін піч вимітає,
Вермін піч вимітає,
А верменка у піч заглядає,
Чі хороше вермін піч вимітає (три рази проспівають).

Як виметуть дружко і піддружий піч, тоді беруть жінки коровай, кладуть его на лопату і як всунуть его у піч, то співають тіж самі жінки, що коровай сунуть у піч, ось якої піснї:

X.

Чотирі ножі у дїжу,
А пятий на сторожі.
Біля свічі дружки і свашки
Около коровай обтикають.

Як посадять жінки коровай, тодї батько весільний дає усім людім по чарції горілки; як обчастує весільний батько усїх людей, тодї дружко і піддружий беруть на руки дїжку і візьмуть собі на

поміч двох жінок (котрі будуть називати ся свашками[1]) і носять ту діжу по хатї, та об стелю б'ють і співають піснї такої:

XI.

Дїжу носять на руках,
А піч стоїть на сохах.
Пичи наша дїжо, пичи,
Поки коровай спечеть ся!

Як скінчать співати пісню, тодї дружко, піддружий і обидві свашки навхрест поцїлують ся: дружко з одною свашкою (котра буде називати ся старшою) а піддружий з другою (котра буде називати ся меньшою). Як поцїлують ся, тодї дружко, піддружий і обидві свашки йдуть танцювати. Як потанцюють, тодї дружко йде на двір за покрасою (покрасою називаєть ся сніп жита, котрий висїв у клуні коло сохи, нарочито одложений задля весїльля); візьме ту покрасу і несе її у хату, і як іде у хату, то одчинить хатні двері і скаже: „старости, пани-старости!", а тї люде що у хатї, одказують: „а ми раді слухать". Дружко уп'ять — „а благословіть молодому покрасу внести (а як у молодої, то молодій)"; люде кажуть: „Бог благословить". Дружко: „другий раз, усї три рази заразом". Люде у хатї кажуть: — „Бог благословить усї три рази заразом". Тодї дружко йде у хату з покрасою і починає вішати тую покрасу за сволоками, за полицями, за лисицями[2]). Як повішає дружко покрасу, тодї вже дружкові, піддружому і свашкам нема нїякого дїла; вони сидять на лавках і ожидають молодої (Так-же саме робить ся і у молодої, як у молодого). Як обкличе молода усе село, тодї йде до молодого з усїма тими дружками, що за нею ходять, уже над вечір і візьме за пазуху два перепійцї для гостинцїв. Як підходить молода до двора молодого, то дївчата (дружки) співають піснї оцїєї:

XII.

Одчиняй, свекорку, новий двір;
Застїляйте, зовицї, новий стіл;
Сповняй, діверку, кубочки:
Видно у вікна дружечки.

---

[1]) У молодої свашок не буває.

[2]) Лисицями звуть ся здорові ломаки, прибиті до стін з однїєї сторони і з другої, щоб кріпко стояла стїна.

Як прийде молода до порога молодого, то тричі поклонить ся і прямо йде у хату із старшою дружкою, а другі дружки остають ся на дворі, коло музик. Увійшовши молода у хату, уп'ять тричі поклонить ся і скаже: „здорови були, з суботою будьте здорови! Прохали батько й мати і я прошу, приходьте на весільля; ви, тату (свекор), горілки пить; ви, мамо (свекруха), калачів бгать, хлопців у бояри, дівчат у дружки; приходьте, покорно прошу!" І вийма молода із-за пазухи два перепійці, поцілує їх і один дає батькові (свекрові), а другий матері (свекрусі); потім поцілує батька (свекра) й матір (свекруху) у руки. Батько й мати (свекор і свекруха) просять молоду і дружку за стіл, дають їм по чарці горілки. А далі поклнчуть і усїх дівчат (дружок) у хату, посадять їх вечеряти, дадуть усім дівчатам (дружкам) по чарці горілки батько й мати, а молода усе уремня сидить за столом і кланяєть ся. Молодий же у те уремня, як молода за столом кланяєть ся, сидить у коморі і частує хлопців горілкою, тих, котрих дума у бояри брати. Молода, посидївши трошки у молодого за столом, йде до дому із усїма своїми дружками, а молодий випровадить її і дасть старшій дружцї могоричу пляшку, або прямо сказати, дасть горілки пляшку. Як молода піде до дому, тодї усї люде, які зостають ся у молодого, сїдають вечеряти, а повечерявши, музики трошки заграють, а люде потанцюють, і з тим усї люде розходять ся по хатах[1]).

У недїлю, у ранцї, молодї йдуть у церкву вінчати ся: молодий з старшим боярином, молода з старшою дружкою і два чоловіки (Буває так, що й ранійше молодї вінчають ся: у середу або у п'ятницю.). Повінчавшись, молодї ідуть по хатах — кожне до своєї хати.

Як прийдуть молодї до дому (молодий до свого, молода до свого), тодї збірають ся люде до молодого і до молодої, там вип'ють, закусять і з тим усї люде розходять са по домах. Це зветь ся ходити „на очинаш". У молодого не усї люде розходять ся по домах, а зостаєть ся дружко й піддружий робити меч[2]). Робить ся меч так: візьмуть дружко і піддружий шаблю, наложать на неї верхню скоринку хлїба, обтикають ту скоринку калиною, барвінком та васильками; а потім візьмуть воскову свічку, скотять їй, один кінець у бублик, а другий кінець приліплять до шаблї; середину шаблї обмотають хусточкою. От і готовий меч. Тодї той меч поставлють на покутї і стоїть він там аж поки треба буде. Після того, як зроблять

---

[1]) Так тошнісїнько робить ся і у молодої.

[2]) У молодої не робить ся меч.

дружко і піддружий меч, батько весільний дає їм могоричу (горілки) за те, що меч зробили. Далї вбірають свашки стіл: застіляють єго рушником, ставляють на ньому здорову пляшку з горілкою, а в ту пляшку колосочків із жита настромляють; потім кладуть на стіл: коровай (у молодої на коровай кладуть дві ложки), горнятко з житом, у котрому горить свічка, паляниць, книшів (таки паляниця, тілько зверху помазана яйцем або салом). Ну от і убраний стіл. Як приберуть свашки у хатї як слідує бути[1]), тодї молоді ідуть кликати на весільля, уп'ять молодий кличе у недїлю бояр, а молода дружок. Кличуть у недїлю такечки як і у суботу кликали. Покликавши молодий бояр, а молода дружок, молоді ідуть обідва по домах обідати. На обід збірають ся люде у молодого і у молодої. Зараз прийдуть музики, їм дадуть батько і мати весїльні по чарцї горілки і тодї вони йдуть на двір грати. Музики грають, а народ сходить ся. Як посходить ся увесь народ, тодї молодий вийде із коморі на двір з старшим боярином, поклонить ся тричі перед народом і указує старшому боярину кого брати із хлопців у бояри. Старший боярин підійде до тих хлопців, на котрих молодий указував, і познімає з їх шапки. Бере старший боярин боярські шапки і несе у хату, а у хатї оддасть ті шапки старшій свашцї. Старша свашка пришиє до кожної шапки значки: барвінку, або по коротенькій стьожечцї, а старшому боярннові пришиває старша свашка саму довшу стьожку, задля того, щоб було знати де старший боярин. Як попришиває старша свашка значки усім боярам, тодї старший боярин бере ті шапки і роздає їх кожному. Після бояр пришивають усї свашки значки світилкам (світилок буває чотирі, або дві, но із їх є сама старша, та, котра буде держати меч), дружкові і піддружому, музикам, старостам, візницї (візницею зветь ся той чоловік, що буде молодої худобу везти до молодого); а далї і свашки пришивають одна другій значки на очіпку, на правім боцї. Ну, тепер і готовий поїзд (поїздом називаєть ся увесь той народ, що іде до молодої). Тодї вийде із хати батько й мати молодого і посїдають у сїнях на ослонї, перед ними простеле дружко рядно, а в руки дасть їм по хлїбові. Потім ставить дружко молодого на те рядно, що перед батьком і матїрю лежить, коло молодого ставить з мечем світилку, свашок і увесь поїзд зіходить ся у сїни, а далї і музик покличуть у сїни. І тодї молодий начинає одкланювати ся батькові і матері (своїй) у ноги. Батько й мати (моло-

---

[1]) У молодої прибірають у хатї які-небудь жінки, бо свашок у неї не буває.

дого) перехрістять молодому голову, як він припаде до їх у ноги, і положать на голову молодому хлїб тай кажуть: „Бог благословить“ (им'я молодого скажуть) і так молодий одкланяєть ся батькові і матері аж до трьох раз. Як одкланяєть ся, то музики стоячи у сїнях грають, а свашки і світилки співають оцієї пісні:

XIII.

Тихий вітер по сїнечкам повіває,
Що брат сестру отцю неньцї уклоняє,
Що в щасливую годину уродив ся (а як нема батька й
матері, то не в щасливую).
Отцю неньцї низенько уклонив ся.
Та приступи (им'я молодого) та близенько,
Уклони ся отцю неньцї тай низенько,
Та приступи (им'я молодого) та ще й ближче,
Уклони ся отцю неньцї та ще й нижче.

Як одкланяєть ся молодий батькові і матері рідним, тодї сїдають батько й мати хрещені на той же ослїн і молодий одкланяєть ся їм так, як і рідним батькові і матері; батько й мати хрещені хрестять хлїбом голову молодого, як він наклонить ся до їх. Як одкланяєть ся молодий батькові і матері хрещеним, тодї прямо іде у хату, а за ним увесь поїзд пошелевкаєть ся. І сїдає молодий за стїл коло покутя; поз його, з лївого боку, сїдає старший боярин, коло старшого боярина сїдають і усї бояри. А з другого боку молодого, з правого, сїдає старша світилка з мечем, поз старшу світилку сїдають другі світилки, поз світилок сїдають свашки. Ну і тодї починаєть ся обід: зараз піддружий бере у куховарки борщ або капусту і подає ту страву дружкові, а дружко вже становить на стїл. І такечки усе дружко і піддружий нїколи не сїдають за стїл, а все подають страву, та приймають; хоч і до молодої підуть, то й там таки дружко і піддружий не сїдають нїгде, а все подають страву, та приймають; така вже їх доля. Пообідавши, дають батько й мати молодого по дві чарки горілки усьому поїздові і з тим устає молодий з-за стола і виходить на двір, а за ним увесь поїзд іде. На дворі, за порогом, молодий одкланяєть ся на всї чотирі сторонї і стане коло порога тай стоїть. Тодї виходить мати (молодого) із хати до молодого і несе у заполї овес, перемішаний з горіхами, і у тому вівсові шагів з пять грошей, а над головою материною держить піддружий на виворот ізгорнутий кожух, і тодї мати молодого ходить кругом молодого і обсипа його тим вівсом; а дружко

візьме граблище і їздить на йому кругом молодого, мов на коні. Тоді-ж співають свашки і світилки пісні:

XIV.

Мати сина вівсом обсипала,
Вівсом обсипала, щастєм дарувала:
Пошли, Боже, щастя, як овес рясно!

Як розкида мати молодого увесь овес, тоді дружко переломить те граблище, на котрому він їздив навкруги молодого, і кине одну половину через хату, а другу — навпроти хати. Тоді вже винесе старший боярин молодому і собі ціпочки і стане коло молодого з лївого боку; і такечки йде старший боярин аж до молодої. Після того бере молодого за руку його мати і веде його за ворота; з молодим умісті йде старший боярин, а з-заду за молодим йде світилка з мечем; за старшою світилкою йдуть другі світилки, свашки і увесь поїзд майже за ворота. Мати молодого виведе молодого за ворота, махне тричі навхрест хусткою і перехрестившись скаже: „Хай Бог помага!“ Тоді як мати молодого виводить його за ворота, то в те уремня піддружий візьме де небудь глечик, нальлє туди браги, а зверху положить перепієць і оддасть той глечик дружкові; тоді дружко і піддружий заберуть у руки палички і йдуть за ворота. За ворітьми скаже дружко молодому, щоб він поклонив ся на всї чотирі сторонї. Молодий одкланяєть ся і тодї вже рушить увесь поїзд до молодої: дружко і піддружий ідуть уперед і несуть поперед себе глечик з перепійцем. За дружком і піддружим іде молодий з старшим боярином, за молодим ідуть світилки, свашки, бояри, старости; позаду поїзда їде візниця, везе музик. Як іде молодий до молодої, то кого не встріне, тому і поклонить ся двічі. Буває так що, як далеко живе молода, то їде молодий до молодої з дзвоником, йому тоді можна їхати з дзвоником, бо молодий тодї називаєть ся „князем“[1]). Поки молодий дійде або доїде до молодої, то у молодої уте уремня прибірають ся: приготовлюють закуски, горілку, подарунки. Як тільки молодий доходить до двора молодої, то люде, ті, що у молодої на весільлї гуляють, почнуть стріляти на його. Молода, як тільки загледїла молодого, зараз забіра усїх

---

[1]) Се вже нова московська культура; звичайно з дзвоником їздять станові і інші урядники, застерегаючи собі се право і забороняючи навіть їздити так простим людям (звичайно, не попам!) — *Ред.*

дружок у хату і сїдає за стїл на покутї, а поз молоду, з лївого боку, сїдає старша дружка, поз старшу дружку сїдають і усї дружки. А з другого боку, з правого, сїдають маленькі хлопцї з ломаками, і як ітиме молодий до молодої за стіл, то тї хлопцї будуть махати ломаками поперед молодого, щоб не пустити молодого до молодої за стіл. Як посїдають дружки за стіл, то почнуть співать пісні такої:

XV.

Заграли музиченьки стоя за двором,
Заплакала та дївчина сидя за столом;
Та сплеснула рученьки у долонї:
Сховай мене, мій батеньку, у коморі.
Ой рад би я, дитя моє, тай сховати,
Наїхали такі гостї, щоб узяти!

Молодий дійде до двора молодої, поклонить ся тричі і стане перед ворітьми. А ті люде, що у молодої на весїльлї гуляють, зараз зачинять ворота і не пускають нїкого із поїзда у двір до тих пір, поки старший боярин не дасть їм могоричу. Стоїть поїзд за двором. Музики грають, люде танцюють, а дружко і піддружий почнуть балакати між собою: „чі се ж то наші свати, чі нї?“ Народ, той, що держить воріт, каже: „е, ви не туди втрапили, роздивіть ся лишень краще!“ Дружко і піддружий кажуть: „Нї, ми мов, бачця, туди втрапили куди й слїд. Пускайте-ж нас у двір!“ А народ, той, що держить воріт, каже: „може ви які небудь злодїї або-що, а ми будемо вас у двір пускати, не пустимо поки не покажете свого білєта“. Дружко каже: „та нащо вам той білєт, ви пустите нас і за чарку горілки!“ А люде, ті, що держать воріт, уп'ять кажуть: „та ми й за чвертку не пустимо, не то за чарку“. Дружко: — „а побачим чі пустите, чи нї?!“ І скаже дружко старшому бояринові: „дай вже їм могоричу!“ Старший боярин вийме з кешенї пляшку горілки і дасть тим людім, що воріт держать Тодї ті люде, що воріт держать, упускають у двір дружка і піддружого, а цїлий поїзд стоїть за ворітьми. Дружко і піддружий йдуть у хату і скажуть: „а здорови свати були“. Люде ті, що сидять у хатї, одказують: „здорови свати!“ Дружко і піддружий: „Кланяв ся батько (молодого) батькові (молодої), мати (молодого) матері (молодої), молодий молодій, бояри дружкам, а ми до вашої милости прийшли“. Молода у се саме уремня має тричі поклонити ся і кланяти ся аж поки молодий увійде в хату. Тодї дружко здійма з глечика

перепієць, поцїлує его і оддає батькові молодої і матері; батько і мати (молодої) тож поцїлують ті перепійцї і положать на столї, а умісто їх дають дружкові і піддружому, батько по чарцї горілки, а мати по рушнику. Дружко і піддружий беруть ті рушники, перев'язують через праве плече і з тим ідуть за ворота; вийдуть за ворота тай кажуть: „кланялась молода молодому, дружки боярам а старости старостам!“ Тодї одчиня дружко ворота і увесь поїзд веде до порога; як прийде поїзд до порога, то тодї молодий зкине з себе шапку і поклонить ся тричі. Дружко і піддружий знов підуть у хату, візьмуть там пляшку горілки і йдуть у двір. А молодої брат, або який небудь родич молодої вихопить у молодого цїпок (у те времня як дружко і піддружий підуть у хату), сяде на його мов на коня і побіжить куди небудь. Дружко і піддружий кажуть молодому: „а де-ж твій кінь?“ (паличка з котрою ішов до молодої). Молодий каже: „та не вам кажучи, украли оцї люде“, і вказує навкруги себе пальцем. Тодї дружко і піддружий підуть поміж людьми шукать того, що коня вкрав. Як найдуть хлопця того, що коня вкрав, то кажуть: „чі продажний кінь?“ Хлопець каже: „продажний“. Дружко і піддружий кажуть: „а ну-ж побіжи ним, чі він не кривий;“ той хлопець сяде на того коня і побіжить, а дружко тодї кричить: „буде, буде, вже усї побачили!“ Дружко і піддружий упять кажуть тому хлопцеві: „що-ж тобі дать за цього коня?“ Хлопець каже: „та дайте вже п'ять рублїв (а продає за скілько схоче, хоч і за копійку); дружко і піддружий: „та він цїх грошей і не варт, а дамо ми тобі по коповичку“. Хлопець: „Е, не будемо ми сватами, як я дивлюсь“, тай тїка од дружка і піддружого. Дружко упять на хлопця: „та підожди лишень, не втїкай, може ми будемо і сватами, а далї на піддружого: „лий йому чарку горілки, коли не продасть за чарку горілки!“ Піддружий нальлє чарку горілки, поставить на тарілочку і піднесе тому хлопцеви під пику; а хлопець каже: „Е, ви думаєте, що так за чарку горілки і одурите! кладіть лиш гроші, то тодї і чарку горілки вип'ю“. Дружко: „ну, нїчого робити, треба давати“ і положить на тарілочку гроші. Хлопець бере з тарілочки гроші і чарку горілки, та як вип'є ту горілку, то каже: „оттепереньки давайте й горілки“. Ну, дружко дасть тому хлопцеві чарок з п'ять горілки і тодї беруть дружко і піддружий коня і оддадуть старшому бояринові. Дружко і піддружий підуть тодї у хату, а поїзд таки стоїть за порогом. Як тілько дружко і піддружий увійдуть у хату, то дружки, сидячи за столом, почнуть співати:

XVI.

Старшая дружечко, відсунь віконечко!
Та поглянь на сонечко:
Чі високо сонце на небі,
Чі багато бояр на землї?
А стілько бояр на землї,
Скілько кращий молодий од усїх!

Як проспівають дружки оцїєї пісні, тодї виходить з хати молодої теща з горщятком у руках, а в тому горщяті брага та овес. Над головою тещі молодого держить піддружий ізгорнутий на виворот кожух. Підходить теща (мати молодої) до молодого, молодий поклонить ся їй раз. Після того дає теща молодому у руки горщятко те, що несла, молодий візьме те горщятко, виб'є у йому денце, вильлє брагу з вівсом і подасть його через праве плече старшому бояринові. Старший боярин візьме те горщятко і перекине через хату. Тодї теща дає молодому чарку горілки, а потім дає і старшому бояринові, свашкам, світилкам і усему поїздові. Як обчастує мати молодої увесь поїзд, тодї дає йому подарунки: хусточки, платочки, косинки.

Зараз дає молодої мати подарунок старшому бояринові, тодї старшій світилцї і другим світилкам, свашкам, боярам, музикам і візницї. А дасть ся кому небудь подарунок, так тодї той чоловік чі жінка мусить одірвать свій значок. Після того як усїх обдарують, тодї піддружий ставить перед молодим стіл, а на тому столї ставить відро з брагою і виходить до того стола два чоловіки (молодої старости), у одного із тих чоловіків за пазухою перепієць, а в другого хлїб, і кличуть молодої старости молодого старост. Старости молодого підходять до стола, поздоровкають ся з молодої старостами тай стоять, а молодої старости кажуть: „відкіля ви, люде добрі?“ а старости молодого кажуть: „Е, ми здалека, аж з Непитайлївки;“ „ну як відтіля, кажуть молодої старости, то давайте будем знакомитись;“ виймають з-за пазухи ті і другі по хлїбові та по перепійцю і почнуть один з другим цїлуватись навхрест, і міняти ся хлїбами та перепійцями так: зараз поцїлують ся навхрест тричі і поміняють ся своїми гостинцями; один староста (молодої) дасть другому хлїб, а собі візьме в-замін перепієць і другї також поміняють ся своїми гостинцями. Як поцїлують ся старости один з другим, то тодї витворяють ріжні штуки, от наприклад: як виміня який небудь староста собі гостинець у свого товариша (з ким

цілував ся), то каже: „оцей мене обдув (обманив), а другий каже: „а я виграв". І так міняють ся гостинцями аж до трьох разів. Після того вип'ють чарок по дві горілки і приймають з перед порога стіл і тодї усї старости ідуть у хату і сїдають коло порога за стіл. А далї виходить із хати на двір дружко, дає молодому у руки хусточку і веде молодого у сїни. З молодим іде увесь поїзд у хату. У сїнях одчинить дружко хатні двері, махне хусточкою (тїєю що молодого вів у сїни) навхрест і скаже: „старости, панї старости!" а старости, ті що коло порога сидять, одказують: „а ми раді слухать". Дружко: — „а благословіть молодого за стіл завести". Старости: — „Бог благословить." Дружко: — „Другий раз, усї три рази заразом." Старости: — „Бог благословить усї три рази заразом!" Як балака дружко з старостами, то тодї дружки (дївчата, тї, що сидять за столом коло молодої) почнуть співати піснї старшій світильцї (старша світилка у це время стоїть коло порога і держить у руках меч:

XVII.

Що то за ворона стоїть у порога,
Рот роззявила і руки розставила!

А старша світилка одказує дружкам:

Ой ми не ворони, отецькі дочки,
Посуньте ся сови, хай сядуть соколи!

Як кончять світилки співати, тодї дружко веде молодого за стіл (а за молодим увесь поїзд іде, окрім музик), а дружки постановлять ся на лави, для того щоб було куди молодому до молодої пройти[1]), й співають піснї:

XVIII.

Дружечки, паняночки!
Ступайте на лавочки,
Пускайте того пана,
З ким я шлюбувала —
Та перед попом,
Та перед дяком,
Перед парубком-козаком.

---

[1]) Молодого усе заводять за стіл од полу.

Як молодий прийде на покут і сяде коло молодої з правого боку, то тоді вже молодий і молода почнуть у парі кланяти ся. Поз молодого, з правого боку, сїдає старша світилка з мечем (другі світилки не йдуть у хату). Поз старшу світилку сїдаюти свашки. Бояри сїдають на супроти молодого; бояри, поки молодому вінка не пришиють, так нїколи шапок не знїмають, а сидять у шапках. а молодий так поки і одмолодіє, то все у шапцї сидить. Як посїда увесь поїзд за стіл, то тодї дружки знов співають:

XIX.

Що в саду соловейко гнїздо в'є,
Чі всїм боярам місто є?
А которому немає,
То під пічю куток гуляє.

Дружки другої співають:

XX.

Скочила кішка з печі
Боярам на плечі:
Усїх бояр посцяла,
А старшому насрала!

Після того свашки дають батькові і матері молодої свої подарунки і гостинцї: батькові молодої накожнї (верхні шкуратяні рукавицї), а матері молодої чоботи; це подарки, а то ще дають і гостинцї: батькові молодої дасть дружко борону (таке з кіста (тіста) злїплено як лежинь), а матері молодої перепієць; другим людім дає піддружий по шишцї. Як роздадуть усї шишки свашчини, тодї знов дружки починають приспівувати старшій світилцї:

XXI.

Старша світилка при стїнї,
На їй сорочка не її.
Сїм день бояри молотили
Світилцї сорочку заробили.

А старша світилка одказує дружкам:

XXII.

Брешете, дружечки, як свинї,
В мене сорочок три скринї

Мінї матїнка нашила,
Щоб я здорова носила!

Після оцїєї піснї дружки приспівують усьому поїздові:

Ми думали, що ви приїхали,
А ви пішки прийшли.
Молодого в мішку несли,
Світилку у запонї,
Щоб не вбили конї,
А свашку у торбинї,
Щоб не з'їли свинї.

Дружки приспівують боярам:

XXIII.

Їхали бояри
Тай по за млинами
І обметицю їли,
Тим вони понїміли.

Як кончять дружки співати оцїї піснї, тодї старша свашка візьме у молодої з голови вінок (вінком називаєть ся квітка, зроблена з стьожки), а в молодого шапку і пришива до молодого шапки той вінок. Молодий же тодї без шапки не сидить, а зніма шапку з старшого боярина і накладає собі на голову. Старший боярин зніма шапку з другого боярина, що поз його сидить, а той боярин, з котрого зняв старший боярин шапку, зніма з третього, і так усї бояри поміняють ся шапками, а сидять таки у шапках, тілько один боярин і сидить без шапки, котрий на краї сидить од полу, і сидить він без шапки, аж поки молодому вінок пришиють. Як пришива вінок свашка молодому, то дружки співають такої піснї:

XXIV.

Глянь же ти, зятеньку, на мене,
Краща свістонька од тебе,
А на їй шличок, колпачок,
Готуй, зятеньку, шостачок,
А як не зготуєш рублів шести,
То поїдеш до дому без сестри
І без сестриного віночка!

Як скінчять дружки співати оцю пісню, тоді молодий заплатить старшій свашці за те, що вона вінок пришивала до шапки. Як росплатить ся молодий за вінок, тоді старша свашка зніма з молодого шапку старшого боярина і наложить молодому на голову його власну шапку з вінком. Ту ж шапку, що була на голові у молодого, оддає старша свашка старшому бояринові. Старший боярин свою шапку наложить собі на голову, а чужу шапку оддасть другому бояринові; той другий боярин оддасть шапку третьому і так аж поки усї бояри не обміняють ся своїми шапками, то все вони переміняють ся. Як положить кожний боярин свою шапку на голову, то дружки знов почнуть приспівувати старшому бояринові:

XXV.

Старший боярин як булван,
Витрищив очі як баран,
Очі в клоччі,
Нїс у ременї
А зуби в папері.
Гвоздками голова оббита,
Мачулою борода обшита,
Личком підперезав ся
У бояри вбрав ся!

Потім усім боярам приспівують дружки:

XXVI.

Хвалила ся свашка,
Що бояри молодесенькі,
А вони старі та усаті
Як миши хвостаті.

Після цієї пісні приспівують дружки свашкам ось якої:

XXVII.

Та в нашого батька хата дубова,
Сволоки з берези,
Свашечки розвези.

Потім батько і мати молодої дають молодому і молодої по дві чарки горілки, а далї дають по дві чарки горілки дружкам, боярам і усему поїздові; як обчастує батько і мати молодої увесь поїзд, тодї починаєть ся обід. На час обіду молодий скида свою шапку і бояри,

скидають свої шапки. На обіді робить ся так: бере піддружий у куховарки яку небудь страву і подає ту страву дружкові, а дружко розставляє по столї страву де слїдує. Як поїдять люде одну страву, тодї дружко прийма із стола порожні миски і оддає піддружому, а піддружий уже куховарцї оддає, а другу страву уп'ять бере і оддає дружкові, дружко знов ставля ту страву на стіл і так аж поки люде пообідають, то дружко і піддружий і на минуту не присїдають, а все мотають ся. Як пообідають люде, тодї дає дружко молодому у руки хусточку (молода візьметь ся за молодого руку) і виводить молодих із-за стола, тільки виводить не туди куди заводив, а з другого кінця, і веде дружко молодих прямо за поріг. За молодим виходить із-за стола увесь поїзд. За порогом молодї одклонять ся на усї чотирі сторонї і розлучають ся: молодий туди піде, а молода туди. Пісдя обіду-ж накладають візницї на віз молодої худобу: скриню, подушки, рядна, юпки, кожушанки, і тодї той візниця везе молодої худобу до молодого; це називаєть ся „возить сало". Походять молодї до полудня, а в полудень бере їх уп'ять дружко і веде у хату за стіл: заводить дружко молодих так як і попереду. За молодими йдуть у хату свашки, бояри, дружки і одна світилка з мечем; і увесь поїзд сїдає на своїх містах. Як посїдає поїзд на своїх містах, тодї молодї сидять і кланяють ся. Мати молодої дає дружкові і піддружому по рушнику; дружко і піддружий візьмуть ті рушники і поперев'язують собі через лїве плече. А далї батько й мати (молодої) частують знов людей горілкою. Як почастують усїх людей, тодї подає дружко і піддружий полуднувати, так же саме, як і обідати подавали. Пополуднувавши, тодї бере дружко коровай, той що на столї лежав, і повернувшись до старостів каже: „старости, панї старости", а старости одказують: „а ми радї слухать!" Дружко: „а благословіть цей коровай дїлить". Старости: „Бог благословить". Ну, тодї бере дружко нїж колодїй і чимисує той коровай на шматочки, а піддружий кладе тї кусочки короваю на тарілочку і розносить людім: зараз дасть по кусочку короваю молодим, потім батькові і матері (молодої), свашкам, боярам, дружкам і усїм людім. Як ріже дружко коровай, то дружки співають такої пісні:

XXVIII.

Тобі, дружку, не дружкувати,
Тобі, дружку, свинї пасти;
З товстою ломакою
Та з сїрою собакою.

XXIX.

Дружко коровай крає,
Семеро дїтей має,
Усї з кошельками —
Увесь коровай забрали!

Як подїлять дружко і піддружий коровай, тодї дає їм молодої мати по третьому рушнику. Дружко і піддружий, одібравши тї рушники, перев'язують собі через праве плече. Після цього брат молодої, а як нема брата, то який небудь молодий родич, розплїта молодій косу; розплїтаеть ся вона так: (у косї заплетена буде стьожка, що з нарошне приготовила молода) молода нахилить ся на стіл, а той брат, чі хто там такий, возьме та і розплете через стіл ту стьожку, що була заплетена у косї і возьме її собі (от і розплетена коса). Як розплете молодої братуха косу молодій, тодї беруть дві свашки намітку, станути на лавцї так, що одна свашка коло молодого, а друга коло молодої, і махають над молодими наміткою (молодї у те времня, як свашки махають над ними наміткою, не кланяють ся). Як махають свашки над молодим наміткою, то дружки співають:

XXX.

Ой, чому, чому, сїм домів йому.
Ой там братя ряжать ся, поряжають ся,
Ой, шо ми дамо, подаруємо зятю свойому?
Ой, дамо ми, брате, зятю свойому коника вороного.
Зять коничка узяв, шапочки не зняв
Зять нам подякував:
Не спасибі вам, мої шурини, за ваші подарунки,
Ви дарували, сами не знали, чим зятя дарувать.
Ой, чому, чому, у сїм домові йому так рано засвітилось!
Ой там рядять ся, поряжають ся сестрицї її:
Ой, що ми дамо зятю своєму, у недїленьку у вечері?
Ой, дамо, сестрицї, зятю своєму сестрицю у нарядї.
Зять сестрицю узяв, шапочку зняв,
Свістонькам подякував;
Тай спасибі вам, мої свістоньки,
За ваші подарунки.
Ви дарували сами знали чім зятя дарувать.

(Пор. Антоновичъ и Драгомановъ Историч. пѣсни малорус. нар. ст. 14—21.)

Як помахають свашки над головами молодих наміткою, тодї зараз же дають батько й мати молодої молодим по чарцї горілки і усїм людім і готовлять ся вечеряти. А дружки почнуть співать такої піснї:

XXXI.

Брязнули ложечками
Ще й тарілочками,
Марусина челядь:
Сїдає вечерять!

На вечері так же саме робить ся як і на обідї: піддружий бере у куховарки страву і подає її дружкові, а дружко ставляє страву на столї, де слїдує. Як повечеряють, то дружки співають:

XXXII.

Їли бояри, їли,
Цїлого вола з'їли,
По долу качаюче,
У помиї вмачаюче.

Дружки сами собі приспівують:

XXXIII.

Їли дружечки, їли,
Пів голубонька з'їли,
По столу качаюче,
В маслечко вмочаюче.

Як скінчять дружки співати, тодї старша дружка почне частувати своєю горілкою усїх людей: зараз почастує молодих, а потім люде підходять до стола, а старша дружка налива горілку у чарку і дає кожному чоловікові. Після того бояри попрощають ся з молодим: поцїлують ся тричі, через стіл і виходять на двір, а дружки співають отакої піснї:

XXXIV.

Прощай, прощай, та дївчино,
Сестро наша:
Тепер же ми не твої,
Ти не наша!

І починають дружки з молодою прощати ся так: зараз старша дружка поцілує молоду у щоку, візьме її за руку і веде за собою, а молодий візьме за край одежи молодої, не пуска її од себе, аж поки усї дружки не попрощають ся (щоб не вкрали дружки молодої). Як повиходять дружки із-за стола, тодї сїдають за стіл молодиці (поз молоду) і молода почина частувати горілкою усїх людей; як обчастує, тодї вийде дружко на середь хати, обернеть ся до порога та й каже: „Старости, панї старости!“ а старости, сидя коло порога за столом, одказують: „а ми радї слухать“. Дружко: „а благословіть молодих із-за стола вивести“. Старости: „Бог благословить“. Дружко: „другий раз, усї три рази заразом“, Старости: „Бог благословить усї три рази заразом“. Тодї бере дружко молодого за хусточку, за ту, що у руках (молода возьметь ся за молодого за віщо небудь), і веде молодих із-за стола на середь хати. За молодими йдуть: старша світилка з мечем, за світилкою свашки. А далї сїдають батько й мати молодої на ослїн і держять у руках по хлїбові і по снопу. Перед батьком і матерью простеля піддружий рядно і тодї молодї починають одкланюватись батькові і матері а свашки почнуть співати пісьнї:

XXXV.

Зятенько у тестенька п'є та гуляє
Попереду соколонька посилає.
Полинь, полинь, соколоньку, до батька мого,
Нехай слуги не гуляють,
Нехай дворі вимітають,
Нехай столи застіляють,
Нехай чарки чисто-злотні наливають,
Нехай свічі до північі не згасають,
Нехай роду свого з двору не спускають,
Нехай мене з молодою дожидають!

Молодї одкланяють ся так: поклонить ся молодий тестю а тесть перехрестить йому образом і хлїбом голову, тодї поклонить ся молодий тещі і теща теж саме христить образом і хлїбом голову. А потім кланяєть ся молода своїм батькові і матері, а вони перехристять їй образами і хлїбом голову. Як одклонять ся молодї батькові і матері, тодї оддає батько молодої свій образ (Спаси-

теля)[1]) молодому і поцїлує хлїб, та й хлїб дає; молодий візьме під праве плече образ і хлїб тай стоїть собі. Тодї дає мати молодої молодїй свій образ (ікону Божої Матері) і хлїб (тоже поцїлує хлїб і ікону). Як заберуть молодї образи, тодї бере піддружий дїжу, винесе її на двір і поставить перед порогом, а віко дїжі накриє рушником, наверх віка положить хлїб. А молодї одклонять ся у хатї на всї чотирі сторони, і бере дружко їх, як попереду брав, і веде за поріг. За молодими виходять із хати свашка і сьвітилка, та й усї люде ідуть за поріг. Як виведе дружко молодих за поріг, то покличуть до порога музик, щоб грали, тодї дружко водить молодих кругом дїжі, а за молодими ходить сьвітилка з мечем, за сьвітилкою ходять свашки і піснї співають:

XXXVI.

Викотили, викотили
Смоляную бочку,
Висватали, висватали
В пана-свата дочку;
Та постелем куль, куль,
Та застромим ..й, ..й,
Що схочемо, то й зробимо
Чужому дитяті.[2])

(Див. Труди Экспед. Чубинського, IV, NN. 985, 1209 і стор. 577, N. 122).

А хоть оцїєї співають:

XXXVII.

Старий дїду, старий дїду,
Старий оселедцю;
Не стоїш ти нї за п...у, нї за ..я,
Нї за редьку,
Нї за стару, нї за малу,
Нї за молоденьку.
Оженивсь — не журись,
Будеш панувати:

---

[1]) Як дають батько і мати молодої ікони молодим, то завше перехрестять ся, та тодї дають.

[2]) Пор. *Κρυπτάδια*, t. V., p. 37.

Жінка буде клоччя прясти,
А ти будеш свині пасти,
З великою ломакою,
Та з сїрою собакою.[1])

Після цього веде дружко молодих до воза, або до саней, обведе їх кругом саней, чи кругом воза і тодї посадить молоду на віз, а молодий возьме довгий батіг і обмаха кругом молоду до трьох раз, тодї і сам молодий сяде на віз і поїде до дому, а за молодим увесь поїзд їде до дому. Тодї-ж як молодий поїде дому, посилаєть ся од батька молодої двох чоловіків на довідки, або просто сказати дивитись яка молода буде, чи чесна, чи нї. Як прийдуть, або приїдуть до молодого двора, тодї устане молодий з молодою з воза, поклонять ся тричі тай стоять коло двора, аж поки піддружий принесе із двора куль соломи. Як принесе піддружий куль соломи, то поставить його на воротях і запалить і тодї веде дружко через той огонь молодих і каже дружко: „нехай, лишень, молода присмалить ся."[2]) Іноді буває, що молодих переводять через воду: перельлють водою на воротях, та тодї переводять молодих через ту воду. Як прийдуть молодї до молодого порога, то тричі поклонять ся і тодї виходить із хати батько молодого, молодї тодї поклонять ся, а він і каже: „прошу дїти у отецький курінь". Ну, тодї вже дружко веде молодих у сїни, а за молодими ідуть: сьвітилка з мечем, дві свашки, старости, і одчинить дружко хатні двері, махне навхрест хусткою тай каже: „старости, панї-старости!" а старости одказують: „а ми раді слухать." Дружко: „А благословіть молодих у отецький курінь увести." Старости кажуть: „Бог благословить." Дружко: „Другий раз, усї три рази заразом." Старости: „Бог благословить усї три рази заразом." І тодї вже веде дружко молодих у хату і прямо заводить молодих за стіл (заводить молодих так як і усе од полу), за молодими йде сьвітилка з мечем, за сьвітилкою свашки і сїдають усї на своїх місцях. Молодї зараз оддають образи свої батькові і матері, а батько й мати (молодого) перехрестять ся, поцїлують ті ікони і поставляють їх коло других образів. Тодї молодї сидять за столом і кланяють ся. Як прийде молодий до дому, то не можна йому оглядатись назад, хто б там нї кликав, а то як поведуть спати у комору молодих, то наче-б то молодий нїчого не

---

[1]) Пор. *Κουπτάδια*, t. V, p. 39.

[2]) Окрім молодих нїхто не скака нїколи через огонь.

вдіє молодій. Потім дають батько й мати молодого по чарці горілки молодим і усім людім. Як обчастує батько й мати усіх людей, тоді дружко бере у свашки торбину з шишками, ті, що од молодої батька принесла свашка, і кладе на тарілочку по шишечці, а піддружий розносить ті шишки людім: зараз піддружий дає батькові й матері молодого по шишці, тоді дає свашкам, сьвітильці, а далі кому попав тому і дає. Як роздадуть усі шишки, тоді починаєть ся вечеря уп'ять так же як і у молодої була: піддружий бере у куховарки яку небудь страву і подає дружкові, а той вже становить на стіл. Так же саме і приймають: дружко бере із стола посуду і оддає її піддружому, а той оддає куховарці. Повечерявши, зараз же оддає старша сьвітилка меч старшій свашці, бо тоді сьвітилці стидно остати ся у хаті, та тоді у хаті не можна сидіти ні хлопцям, ні дівчатам; і тоді молоді починають одкланювать ся батькові і матері молодого, тоді піде дружко на двір, візьме там куль соломи і понесе його у комору. У коморі дружко розстеле той куль соломи, що він приніс, а з верху куля простеле рядно і тоді йде у хату, бере молодих і веде у комору спати. Перед тим як скоро вести молодих у комору спати, дружко каже: „старости, пані старости!“ а старости, сидячи за столом, одказують: „А ми раді слухать“. Дружко: — „а благословіть молодих у комору вести спать“. Старости: „Бог благословить!“ Дружко — „другий раз, усі три рази заразом.“ Старости: „Бог благословить усі три рази заразом“. Ну, і тоді вже веде дружко і піддружий молодих спати у комору, а за молодими ідуть дві свашки, одна меч несе, а друга так іде. Як уведуть молодих у комору, тоді роздягають свашки молоду зовсім і сорочку зкинуть із неї, і молода стоїть перед свашками гола, так як мати вродила, а свашки обдивляють ся коло молодої чи нема бува у неї чого такого: голки, або якого небудь узолочка, потім виймають свашки із ух в молодої серги, перстні скидають із рук. Як обдивляють ся свашки коло молодої, то облапують скрізь: по під плечима, на голові у волосьсї, у руках і скрізь. скрізь обдивляють, навіть як найдуть у одежині який вузлик, то й той розв'яжуть і подивлять ся, що у йому є. Як уже обдивлять ся скрізь і не найдуть нічого, то тоді надівають свашки на молоду білу сорочку, тілько й у сорочці обдивляють ся свашки чи нема чого. Молодий у те уремня, як свашки облапують молоду, стоїть коло дверей коморі з дружком і піддружим, а далі вийде одна свашка із коморі, візьме у молодого шапку (його-ж шапку) і наложить на голову молодої. Молода і спить у шапці молодого. Тоді дружко і піддружий беруть молодого за руку і ведуть його до молодої, а молода, стоячи

посередь коморі у одній сорочці і у шапці молодого, молодому поклонить ся тричі. Ну, а тоді вже зніма дружко з молодого свиту і обдивляєть ся чи нема у його якого небудь узолочка, або так чого іншого, і як облапа дружко молодого, тоді усі, дружко і піддружий і обідві свашки виходять на двір, а молодих зачинять самих у коморі. І одно із їх, дружко або піддружий остаєть ся під коморою, аж поки молодий не зробить молодій калини, а ті остатні йдуть у хату. Люде, ті, що у хаті сидять, поки молоді висплять ся, у хаті за столом і п'ють горілку та пісень співають:

XXXVIII.

Продрав котик стельку
На постельку,
Та поти шатав ся,
Поки нам весільлячко росхитав.

Після ції пісні ось якої співають:

XXXIX.

Скілько на дульці дульок,
Стільки у молодої думок, —
Як дульки стряснуть ся,
То й думки минуть ся.

Як проспівають гуртом оцїх двох пісень, то тоді жінки сами приспівують старшій свашці ось якої пісні:

XL.

Не сїдай, свашко, на лаві —
Та сїдай же ти на ослоні, —
Та поглядай до комори,
Чі не грають на соболї.
Ой, як будуть грати на соболї,
То й ми будем знати,
Якої пісні співати:
Чі калиноньки,
А чі малиноньки,
Чі роженьки червоної.
Ой як буде рожа,
То усему родові гожа,
Як буде калина,
Усему родові мила!

Як проспівають люде оцїх пісень, що попереду написані, і якщо молодий не зробить молодій калини, то тодї бере молодого старша свашка і виводить із коморі, а друга свашка остаєть ся біля молодої і як веде молодого із комори старша свашка, то скаже молодому, щоб він брав ся за кілочки, повз які старша свашка не буде вести. І водить вона молодого по надвірю до тих пір, поки молодому лучче стане, а тодї упять веде его у коморю до молодої: як що й тодї нїчого молодий не вдїє молодій, то тодї уже робить калину молодій дружко. Як висплять ся молодї у коморі, то тодї той дружко, чі піддружий, що стояв під коморею, зараз ізвіща свойому товаришові, а той товариш ізвістить свашкам, а свашки беруть меч і йдуть у коморю. Як увійдуть свашки у комoрю, то зараз знімають з молодої ту сорочку, що вона спала з молодим, і шапку, і надївають їй другу сорочку, а на голову надївають очіпок, до очіпка пришивають червоний вінок, а як що не чесна молода, то зелений вінок пришивають, і убірають свашки молоду так як і слїд: надївають їй плахту, попередницю, корсетку і юпку. Як уберуть молоду, як має бути, тодї свашки, дружко й піддружий дивлять ся на сорочку, на ту, у котрій молода спала з молодим: як що признають, що чесна молода, або хоч і не чесна, то тодї бере дружко меч і йде із комори, а за ним ідуть у парі молодї: молодий з правого боку, а молода з лївого, а за молодими ідуть свашки. Дійде дружко до порога у сїнях тай стане перед порогом. Молодї дійдуть до хати тай стануть у сїнях на порозї, і молода, як що чесна, починає на порозї співать:

XLI.

Не бій ся, матїнко, не бій ся,
В червоні чобіточки вбуй ся,
Щоб підківки брязчали,
Щоб наші вороги мовчали.

Як проспіва молода оцїеї піснї, тодї дружко веде молодих у хату, а свашки йдучи за молодими співають піснї тіеї самої, що й молода сьпівала. Як увійдуть молодї у хату, тодї батько й мати молодого сїдають з хлїбом на ослонї і сидять. Піддружий і дружко кажуть: „старости, пані-старости!“ Старости: „А ми радї слухать!“ Дружко й піддружий: „а благословіть молодих отцю неньцї одклонить ся!“ Старости: „Бог благословить!“ Дружко й піддружий: „Другий раз, усї три рази заразом!“ Старости: „Бог благословить

усї три рази заразом!“ Ну, тодї молодї одкланяють ся батькові й матері молодого, а батько й мати як тілько молодї нахилять ся до їх, то вони хрестять їх хлїбами. І тодї сажають молодих снїдати батько й мати молодого, з молодими сїдають снїдати дружко, піддружий і обидві свашки. Дає батько й мати молодого по чарцї горілки молодим, дружкові і піддружому і свашкам. Як поснїдають молодї, тодї устають усї із-за стола і хрестять ся і молодї ідуть собі куди попало. Це так робить ся, як чесна молода, а як нечесна, то батько й мати молодого не сїдають на осліп, а мерщій тїкають із хати; як молодї увійдуть у хату, молода тодї зараз батькові й матері у ноги припаде та почне їх прохати: „простіть, таточко й маточко, більш не буду так робить!“ Та батько й мати молодого не хотять прозьби й слухати, а підуть собі з хати. Як чесна молода, то після того як молодї увійдуть у хату, бере дружко на столї перепієць, обмотує його червоною жичкою і оддає той перепієць тим двом чоловікам, що на довідки прийшли (од молодої батька). А як же нечесна молода, то дружко дає тим же двом чоловікам, що по придане прийшли, не перепієць, а просто хлїб, обверчений білою ниткою. Тодї ж як обмотує дружко жичкою, або ниткою перепієць, то жінки співають такої пісні:

XLII.

Що ж то̂ за приданки,
Що не вломили лавки!
Не зробили славки.
П..дами потрусили
Тай на лаву посадили.

Як проспівають жінки оцїєї пісні, тодї ті два чоловіки, що по предане прийшли, ідуть з перепійцем, обгорнутим жичкою чі ниткою до молодої батька і оддають йому той перепієць. Тепер уже і у молодої батька будуть знати яка молода, чи чесна, чи нї. Після сього збирають ся придане (у молодого батька і у молодої батька) бере дружко колосову горілку, ту, що стояла на столї пляшка і у тій пляшці були застромляні колосочки, і забірає з собою усїх людей, окроме батька і матері молодого, і йдуть усї люде у шинок і йдучи співають пісні отакої, як що чесна молода:

XLIII.

Як піду я у луг. по калину,
Та вирву калинову вітку,
Та застромлю за білу намітку,
Щоб тії квітоньки не роздавити,
Свого роду не розгнївити.

Друга пісня:

XLIV.

Калина, калина!
Доброго батька дитина,
Під калиною спала,
Шовком ніжечки звязала
І для свого молодого п...и держала.[1])

Третя пісня отака:

XLV.

Купували п...у купці —
Не продала.
Та прохали п...и хлопці —
Вона (молода) не дала.
Шовком ніжечки звязала
Та свому молодому держала.[2])

А як що не чесна молода, то ось яких пісень співають приданки (жінки ті, що йдуть у шинок):

XLVI.

Заганяла квочку у бочку
А курята у вершу.
Признавай ся (им'я молодої) кому давала п...и зпершу?
Чі попові,
Чі дякові,
Чі піддячому,
А чі ...ві собачому![3])

[1]) Пор. Κρυπτάδια, t. V, p. 59.
[2]) Ibid., p. 59.
[3]) Ibid, p. 70

Друга пісня така:

XLVII.

Під сосною спала,
Та в п...у шишка впала.
Як засадив в п...у кишку,
Та вийняв з п...и шишку.[1])

Як прийдуть придане у шинок, то там вип'ють колосову горілку, та вп'ять і назад ідуть і йдучи співають пісень, тих самих, що співали йдучи до шинку. Так же саме робить ся і у молодої батька; як прийдуть од молодого ті два чоловіки, що по придане ходили (або на довідки), тоді зараз же беруть ті два чоловіки колосову горілку, і усї люде йдудь у шинок, і йдучи співають пісень тиж же самих, що і у молодого батька співали; тоже як і із шинку йдуть люде, то й тоді співають одних же пісень. Як прийдуть люде із шинку на весїльля (у молодого і у молодої батька), уже о північі, то тоді вже на весїльлї не сидять, а розходять ся усї люде по хатах.

На другий день, у понедїлок у ранці, молодий пійде до старшого боярина і ще до двох яких-небудь бояр і попросить їх до себе Бояри прийдуть до молодого, привяжуть до високого дрючка коровгу (червону або білу запаску)[2]) і прив'яжуть на кінець дрючка калини жменю і барвінку. Як зроблять бояри коровгу, то тоді ставляють її на воротях, для того щоб бачили люде яка молода, чи чесна, чи нечесна. Тоді молодий дає боярам по чарції горілки, а молода почіпляє боярам до шапок довгі червоні стьожки і тоді бояри стоять коло воріт і стережуть коровгу, щоб нїхто не вкрав, а як хто вкраде коровгу, то молодий не дасть боярам могорича, того, що їм слїдує. А як не чесна молода, то бояри не приходять до молодої і коровги не чіпляють, а хоч і чіпляють, то не червону, а білу, та не бояри і чіпляють, а чоловіки. І ще окрім білої коровги чіпляють чоловіки на ворота ганчірку і жменю сїна, а на хату молодого поставлять помийницю. Отаке-то роблять, як нечесна молода! Хоч чесна молода, хоч нечесна, а люде сходять ся на весїльле до молодого і до молодої батька, тілько у понедїлок, у вівторок і увсї остатні дні хлопцям (окрім тих бояр, що коло коровги) і дївчатам стидно

---

[1]) Пор. *Κρυπτάδια*, t. V. p. 71.

[2]) Білу запаску чіпляють, як нечесна молода: коровгу — зам. корогву.

ходить на весїльлє, окрім недїлї. Хто не прийде до молодого на весїльлє, тому і дасть молода стьожку. Зараз уранцї приходять на весїльлє до молодого дружко і піддружий і молода дає їм по довгій стьожцї; дружко і піддружий чіпляють ті стьожки до шапок, як що чесна молода, а як нечесна, то чіпляють до комиря сорочки. Тодї приходять на весїльлє усї люде і молода дає усїм людім по стьожцї. Люде беруть ті стежки і чіпляють їх до комиря сорочки так, щоб та стьожка висїла зверху, а як нечесна молода, то зверху не чіпляють стьожок. Як подає молода усїм людім стьожки, то тодї принесуть їй снїдальницї снїдать від рідного батька, і молода снїдає собі з молодим у коморі. Поснїдавши, подає молода усїм снїдальницям стьожки, і снїдальницї почіпляють ті стьожки до очіпка. Після сього ведуть молодих дружко й піддружий, бояри й жінки до церкви скривати молоду. Зараз бояри візьмуть коровгу і несуть поперед молодих, за боярами йдуть дружко й піддружий, дружко несе з брагою глечик, а на тому глечику стоїть перепієць, а піддружий так іде з паличкою. За дружком і піддружим ідуть у парі молодї, за молодими йдуть жінки, на кожнїй жінцї висить стьожка, а за жінками ідуть уже музики і грають на скрипки. І ото більш нїхто не ходить скривать молодої, крім оціх людей. Жінки ідучи до церкви співаюти піснї отакої, як що чесна молода:

XLVIII.

Та казали люде, говорили,
Що з нашої дївчини нїчого не буде;
Аж вона (молода) гарнесенька,
Як рожа повнесенька —
Усьому родові веселенька.

А як нечесна молода, то такої піснї співають:

XLIX.

Там на долинї
Пасла п...а свинї,
Мішком обгорнулась,
А х..м застібнулась.[1])

Як дійдуть молодї до церкви, то стануть коло церкви тай стоять, а потім ідуть молоді у церкву з дружком, піддружим

[1]) Пор. *Κρυπτάδια*, t. V., p. 38.

і з двома свашками. Як увійдуть молоді у церкву, то там піп прочита над ними молитву, і тоді молода закутує собі наміткою голову і так іде аж до дому, і тоді усї виходять з церкви, а молоді остають ся у церкві на час, а потім і молоді виходять на двір і йдуть до дому. Окрім як до церкви молодої нїкуди не водять. Ідуть до дому так усї люде, як і із дому йшли: бояри несуть попереду коровгу, за боярами ідуть дружко і піддружий, за дружком і піддружим ідуть молодї, а за молодими ідуть жінки і співають піснї:

L.

Були ми у Бога,
Молили ся Богу,
І святій П'ятїньцї
Рідній матїньцї
І святому Понеділку,
Що провертів п...ї дірку.[1])

Це тілько водять до церкви молоду чесну, а як нечесна молода, то не водять нї до церкви, нїкуди. Як прийдуть молодї із церкви до дому, то зараз водять люде молоду таньцювати: візьмуть де небудь бояре рядно, польлють єго водою і тодї візьме один боярин молоду за руку, тай танцює з нею по ряднї; як потанцює той боярин з молодою, то мусить викинути на тарілочку дружкові грошину (дружко стоїть з тарілочкою, там де молода танцює). А далї бере молоду другий боярин, теж потанцює з нею, так-же саме і третій боярин теж потанцює з нею. Після бояр танцюють по одиноцції усї люде, так як і бояри потаньцювали. Як потанцюють з молодою люде ті, що ходили до церкви, то тодї молода з молодим іде просто у хату не розмотавшись із намітки і сїдає з молодим за стїл; за молодими сїдають за стїл усї люде і тодї починаєть ся обід. Жінки, сидячи за столом, почнуть співати піснї:

LI.

Ой тут у вас не по нашому —
По татарському:
Що снїданьня та під обіди,
А обіди та до полудня,
А полудень до вечері,
А вечеря о-півночі.

---

[1]) Пор. *Κρυπτάδια*, t. V., p. 89.

Як проспівають жінки оцієї пісні, тоді батько й мати молодого дають молодим по чарці горілки; молоді вип'ють ту горілку і поклонять ся батькові й матері, там же за столом. Після того частує батько й мати молодого усіх людей, а потім зараз же починаєть ся обід: піддружий бере у куховарки капусту і подає дружкові, а дружко ставить на стіл, а далі становлять на стіл холодне і мнясо. Тоді дружко поблагословить їжу так: „Господи благослови!" і виїсть ложку капусти, чи чого другого, а тоді починають їсти молоді новими ложечками (тими, що лежали у молодої на короваї), а потім і люде почнуть їсти. Як пообідають усі люде, тоді батько й мати молодого дають усім по чарці горілки, а далі батько молодого почне стріляти на молоду: візьме довгу ломаку тай цілить на молоду (мов з рушниці), а люде кажуть: „а ну, ну, чи батько наш добрий стрілець", а батько каже: „Е, я добрий стрілець", а тоді, як штовхне ломакою у вікно (у те, против котрого молоді сидять), то вікно так і вилетить на двір. А люде тоді уп'ять кажуть: „Еге-ге, не годить ся наш батько стрільцем". Батько каже: „а дивіть ся!" та як прицілить ся до молодої, то, так з молодої і зхопить намітку, ту, у котрій вона з церкви ішла, та тоді і каже: „а що ж, люде добрі, чи поганий стрілець?" а люде кажуть: „ні, тепер добрий стрілець, бо як раз уцілив". Ну, тоді оддає батько молодого ту намітку своїй жінці, а та жінка батька згорне ту намітку і захова у скриню. Оце так робить ся скриваньнє молодої. Після обіду бере дружко перепієць, обмота його червоним поясом та тоді покличе до себе молодого і піддружого і усі вкупі йдуть до молодої батька за перезвою. Як увійдуть до молодої батька, то дружко каже: „здорови свати були", а батько молодої каже: „здорови свати"! Дружко: — „Благодарим за хліб-сіль, і за калину і за вашу прекрасну дитину". І тоді оддає дружко той перепієць батькові молодої. А як не чесна молода, то дружко дає батькові перепієць обмотаний білою ниткою і не ті й слова каже, як увійде у хату, а ось які: „Здорови свати були, благодарим за хліб-сіль і за калину і за вашу паскудну дитину". Тоді вже батькові і матері молодої стидно, стидно, так, що й Господи! Батько й мати молодої за стіл сажають молодого, дружка і піддружого, дають їм по чарці горілки, закусити дадуть. Як закусять, то тоді бере молодий під руку тещу і веде її до себе (до свого батька); за молодим ідуть: тесть молодого, дружко і піддружий, чоловіки, жінки, і йдучи співають пісні:

LII.

Ой зять тещу веде
За те, що її дочку ..е.[1])

Як прийде перезва до двора молодого, то бояри візьмуть коровгу на руки і махають єю над перезвою, а перезва підскакує у гору та хапає ту коровгу. Помахають коровгою бояри, тай сховають її. Молодий веде тещу і тестя свого просто у хату, а перезва й собі йде у хату. Як увійде тесть і теща молодого у хату молодого, то жінки ті, що у хаті сидять, начнуть приспівувати батькові молодої такої пісні, як що нечесна молода:

LIII.

Сидїв горобець на дрючку,
Та насеремо батькові за дочку!

А як чесна молода, то нічого не приспівують батькові. Як увійде перерва у хату до молодого, то почне співати свашкам пісні:

LIV.

Дайте нам, свашки, співашки;
Нехай проспіває,
А нехай прогадає,
Та нехай будем знати,
Якої пісні співати:
Чі малиноньки,
А чі калиноньки,
Чі рожі червоної?
А як буде рожа —
Усьому родові гожа,
А як буде калина, —
Усьому родові мила.

А свашки, сидячи за столом, одказують перезві ось що:

LV.

Ой поле, поле, полечко,
Їде дружбонько коничком,

---

[1]) Пор. *Κρυπτάδια*, t. V., p. 90.

Та везе сорочку-торочку,
Та дякує сватові за дочку:
„А спасибі тобі, сваточку,
За кудрявую мняточку,
І за хрестатий барвінок,
І за запашний васильок,
І за червону калину,
І за твою дитину!

Оце такої співають свашки, як чесна молода, а як нечесна, то отакої пісні співають:

LXI.

Ой поле, поле, полечко,
Їде дружбонько коничком,
Та везе сорочку-торочку,
Та проклинає свата за дочку:
„Розсукин син, сваточку,
Проклинаю твою дочку
За некудрявую мняточку,
За нехрестатий барвінок,
І за незапашний васильок,
І за білу калину,
І за твою паскудну дитину!“

Після сього сїдає перезва за стїл, дає молодий і молода по чарцї горілки і подає дружко чого-небудь закусити; після закуски дружко наливає у миски горілки і перезва просто п'є ту горілку із мисок, хто скілько хоче; а далї налльє перезва на стїл води та тодї руками плещуть жінки по столї, та приспівують отаких пісень:

LVII.

Було дві ятрівочки,
Положили . . я у ночовочки;
Поставили й у запічку:
„Тут лежи, наш батечку!“
Та посадили п . . . у на полицю,
Аж . . й на полицю
Та витріщів очицї:
На молодиї молодицї.

А на чоловіків і не поглядає,
Бо в чоловіків п....к немає.[1])

Друга пісня:

LVIII.

П...а кожух шила,
Нитки загубила,
А на ..я звернула.
..й кленеть ся, присягаєть ся:
„Як я твої нитки верну,
То бодай же я у п...у впурну,
А як я їх знайшов,
То бодай же я у п...у пійшов!"[2])

Третя пісня:

LIX.

Ти, дївчино, калина малина,
На тебе дивити ся мило!
А ти, парубче, повная рожа,
На тебе дивити ся гоже!
Хоть гожий не гожий,
Поздоров тебе Боже!

Четверта пісня:

LX.

А у нашого свата
Луб'яная хата,
А за тим луб'ям
П...а з зуб'ям;
Я-б її узяв,
Так бою ся приступити,
Хоче вона укусити![3])

Після сього приспівує перезва молодому:

---

[1]) Пор. *Κρυπτάδια*, t. V., p. 121.
[2]) Ibid., p. 102.
[3]) Ibid. p. 103.

LXI.

Ой, хто-ж у нас та жіночки жалує?
Ой, той се молодий (им'я) та жіночки жалує.
Сам платтья пере,
І у жлукто кладе!...
Як ніс окріп,
То й я..я попік,
Як ніс камінець
Тай опік же ..я кінець.
Ох, лихо, не буду золить,
Бо дуже ..я кінець болить.[1])

Оце таких пісень співає перезва, як чесна молода, а як нечесна молода, то ось яких пісень співає перезва:

LXII.

Та не знала ї.. твою мать
Калини ламать,
Та знала ї.. твою мать
Хлопцям п...ки давать![2])

Друга пісня:

LXIII.

Панове сватове,
Та поїдем на влови!
Та як були ми на dловах,
То піймали зайця:
І батькові, і матері,
І молодому, і молодій,
І вам, добриї люде,
Усім по зайцю буде!
Панове, сватове,
Та поїдем на влови!
Та як були ми на вловах,
То піймали вовка:
І батькові, і матері,
І молодому, і молодій,

[1]) Пор. *Κρυπτάδια*, t. V., p. 114.
[2]) Ibid., p. 78.

І вам, добриї люде,
Усїм по вовкові буде!
Панове, сватове!
Та поїдем на влови,
Та як були ми на вловах,
То піймали лисицю:
І батькові, і матері,
І молодому, і молодій,
І вам, добриї люде,
Усїм по лисицї буде!
Панове, сватове,
Та поїдем на влови!
То як були ми на вловах,
Та піймали п..ку.
І батькові, і матері,
І молодому, і молодій,
І вам, добриї люде,
Усїм по п..цї буде![1])

Третя пісня:

LXIV.

Роди, Боже, жито
На корінь корнистий,
На колос колосистий!
Ой наша дївчина мала,
Навстоячки жито жала,
Навлежачки хлопцям
П..ки давала[2]).

Як скінчить перезва співати, тодї почне вона стіни колупати, комини, на долївку води нал'є і таке зробить перезва у хатї, що лихо... і нїчого не можна і казать перезві. Після цього дають дружко і піддружий обідати перезві, бо вона проголодалась, жиліпаючи. Дають уп'ять перезві батько й мати молодого, молодий і молода по чарцї горілки, а перезва іще не вдовольнить ся тією горілкою, та почне приспівувати батькові молодого:

[1]) Пор. *Κρυπτάδια*, t. V., p. 117.
[2]) Ibid., p. 81.

LXV.

Горілки, свату, горілки!
Не брать було-б у нас дївки,
Та брать було-б молодицю,
Що в неї п...а з рукавицю.[1])

А далї бере дружко ніж і ріже коровай на шматочки і кладе ті шматочки короваю на тарілочку, піддружний бере ту тарілочку і розносить коровай людім (кому дружко прикаже дати), а перезва почне приспівувати дружкові оттакої пісні:

LXVI.

„Дружку, поцїлуй п...у в дучку!"
— „Ой як минї не цїлувати:
Вона ж моя рідна мати!"[2])

А піддружому оціеї приспівує перезва:

LXVII.

На печі квочка квокче,
Піддружний п...у смокче:
„Ой, як минї не смоктати,
Вона ж моя рідна мати!"[3])

Як розділить дружко коровай, тодї молодого мати дає рушники дружкові і піддружому і вони, одібравши рушники, чіпляють їх собі через плечі, і тодї починають люде дарувати молодих: беруть, молодий і молода, дружка і піддружого і йдуть поміж люде. Дружко і піддружний ходять за молодими з тарілочками, на тих та-

[1]) Пор. *Κρυπτάδια*, t. V., p. 61.
[2]) Ibid., p. 120.
[3]) Ibid., p. 120.

рілочках стоять дві чарки: Молодий бере пляшку горілки і наливає у ту чарку, що стоїть на тарілочці у дружка, горілки, а піддружний підносить підряд усім людім. Хто візьме і вип'є ту чарку горілки, то безпремінно мусить викинути на тарілочку грошей, або хоч подарувати що небудь: чи порося, чи барана, чи коня. Як дарує молодому який небудь чоловік барана, то дружко ходить по хаті тай кричить бе, бе, бе! для того, щоб усї люде знали, що хто дарує; а як дарує хто порося, то дружко кричить: кові, кові, ві! Так же саме як ягня дарує і другу яку скотину, то й тодї теж дружко робить. Як скінчить ся даруваньнє молодих, тодї сама молода роздає усім людім білї хустки, і як дає молода хустку якому-небудь чоловікови, або жінцї, то й чарку горілки дасть тій же людині і двічи поклонить ся. Як обдасть молода усїх людей хустками, тодї починаєть ся вечеря: бере піддружний у куховарки борщ і оддає єго дружкові, а дружко вже ставляє на столї де треба. Як поставляє дружко скрізь їжу, тодї поблагословить ту їжу так: „Господи благослови!“ і виїсть ложку тієї страви. Після борщу подаєть ся капуста, так же саме, як і борщ подавав ся, після капусти їдять мнясо. А як поїдять мнясо, тодї батько й мати молодого дають людім по чарцї горілки, і з тим устає перезва із-за стола і йде до дому (до молодоі батька) і йдучи иногдї співає пісень, а більш тихенько йдуть, бо усї дуже п'яні. Ну такечки і кінчаєть ся понедїлок.

На другий день у вівторок, ранесенько, ісходять люде „жита молотить“ до молодого і до молодої батька. Беруть хто цїп, хто мітлу, а хто граблї і увіходять у хату тай кажуть: „чі нема у вас жита з коробки молотить?“ а батько весїльний каже: „нї, єсть“. Молотники: — „а з якої ви коробки оддасте молотить?“ — а батько весїльний каже: „з дванайцятої коробки ми оддаємо“, або там „із вісьмої“. Молотники: — „нї, то буде ка-зна-яка коробка“. Батько весїльний: — „а з якої-ж ви-б стали молотить?“ Молотники: — „та нам таки як би з третьої, або що“. Батько весїльний: — „нехай буде і так, чі з третьої, то й з третьої“. Тодї беруть молотники покрасу (жито), ту що у суботу дружко вішав, простелють посеред хати рядно і почнуть у хатї молотить; а який небудь чоловік і жінка уберуть ся у все старе, та погане і вибивають на цеберку під цїпи мов на барабан. А другі люде стоять над молотниками, та махають мітлами, помелами, мов горобцїв проганяють од жита і кричать: „ала-га-га!“ У хатї таке нароблять, то тілько сміх та регіт. Як скінчять молотники молотити, то йдуть на двір віяти того жита. Простелють на дворі рядно, та чаркою і віють те жито, мов ко-

робкою; тут же над молотниками стоять сторожі, ті що горобцїв проганяють. Як перевіють жито, тодї йдуть до батька весїльного міряти того жита. Міряють жито так: насиплють жита у чарку і то жито, що собі слїдує, сиплють у ківш або що, а те, що батькові весїльному слїдує, висипають весїльній матері у пазуху, і як сиплють, то і считають: „одна міра, дві, три...“ а як послїдню міру сиплють весїльній матері у пазуху, то й пазуху роздеруть, та тодї і кажуть весїльному батькові: „драний, тату, у твоєї жінки лантух“, а батько каже молотникам: „нї, він не драний, то він такий просторний“. Після того п'ють обмолотники: дає батько весїльний чарок по п'ять горілки усїм молотникам і тим кінчаєть ся молотьба жита.

Після молотьби жита колишуть старостів чоловіки й жінки: положять старосту у рядно, тай колишуть єго, а жінки кажуть: „е, е, люлі“. Як поколишуть одного, тодї того викидають із рядна, а другого кладуть. Поколисавши старостів, усї жінки і чоловіки беруть старостів і ведуть їх у шинок пити могоричу, а випивши ідуть усї на весїльлє. Як прийдуть люде із шинку, тодї молода скида з себе усе сьвятне і убірає у свій убір матір (свекруху), а чоловіки возьмуть віз, а як зімою то сані, напнуть на йому будку і посадять у ту будку батька і матір (весїльних), та тодї візьметь ся чоловіка з п'ять за оглоблї, та посвистуючи і повезуть у шинок продавати. Дорогою, як хто йде поз тих людей, то ті що везуть кажуть: „Ей, купіть у нас пана і панію“. Як приїдуть у шинок, то батько весїльний купить їм могоричу і з тим уп'ять везуть люде батька й матір до дому. Як прийдуть усї люде до дому молодого, то тодї починаєть ся ц и г а н щ и н а. Циганщина збіраєть ся у вечері. Убереть ся один чоловік у жіночий убір, а другий чоловік убереть ся у салдатський мундір, а пику умаже сажею і тодї забірають усї люде мішки і йдуть циганити з музиками. Як увійдуть у яку хату, то ті два чоловіки, що в салдатському та жіночому убраньнї, почнуть танцювати і видумувати ріжні штуки: то поцїлують ся, то обнімуть ся руками, народ витрищить на їх очі та дивить ся, а другі цигани що не попадуть, те й украдуть: чі курку, чі гуску, чі там жменю конопель і що не піймають те й беруть собі у мішки. Ну, а то ще, окрім того, що украли, просять у того хазяїна, до котрого прийшли: „дай, жита, дай вівса, дай борошна“. І ото так нациганять усячини, та тодї прийдуть до весїльного батька і продадуть кому небудь свою циганщину, а на ті гроші куплять собі горілки, бо батько весїльний циганам не дає горілки. Тодї жінки усячини понаварюють, почапікають і тодї ті

люде що циганили, п'ють і їдять свою циганщину. Як поїдять і поп'ють, то з тим і до дому усї люде розходять ся, подякувавши батька і матір весїльних. У вівторок однаково робить ся що у молодого батька, то й у молодої батька: як циганщина, як батька й матїр продавати, як жито молотити і усе чисто однаково робить ся.

Онисько Гриша.

Sommaire.

Sociétés des jeunes gens et des jeunes filles; reunions. — Demande en mariage; échange des pains; visite de renseignement. Fiançailles. Mariage: korovaï ou pain sacré; cérémonie réligieuse; départ du cortège du fiancé; défense armée de la maison de la fiancée; fiancée vendue par ses frères; distribution du korovaï; départ des fiancés; réception dans la maison du fiancé; chambre nuptiale et consommation du mariage; epithalames; proclamation de la virginité. Orgie nuptiale; chansons spéciales (la glorification de l'acte séxuel et des organes génitaux); mascarade etc. Fin de la noce.

Chansons nuptiales obscènes

recueillies par

M. A. Maximovitch.

СОРОМІЦЬКІ ВЕСЇЛЬНІ ПІСНЇ

ЗАПИСАНІ

М. О. МАКСИМОВИЧОМ.

[Невеличкий зшиток соромiцьких весїльних пiсень, писаних власною рукою небiж. Михайла Олександр. Максимовича i його правописом, був переданий нам, рокiв вже мабуть з десять тому, неб. М. П. Драгомановим. Зшиток цей складаєть ся з 20 четвертушок досить товстого сiрого паперу, частиною таки зшитих, частиною-ж окрiмних, пописаних бiльше з одного боку. Бiльша частина пiсень сього збiрника переписапа, як-то кажуть, вже на-чисто. Другi-ж мабуть були тiльки наготовленi до переписування i мають на собi чимало поправок i приписок, котрi ми окрiм хиба зовсїм незначних, i подаємо тут у примiтках. Де-якi з цїх виправок та й самий вибiр пiсень вказує, здаєть ся, на те, що Максимович почуваючи дуже велику наукову вагу змiсту цїх пiсень, усе-ж таки трохи вражав ся i їх характером i де-якими виразами. З найбiльше скоромних перезвянських пiсень вiн записав дуже небагато, остатнi-ж; при теперiшнїх поглядах на такi етноґрафiчнi материяли, можуть бути видрукованi зовсїм цїлком. Тi пiснї, у котрих прийшло ся зробити невеличкi виїмки, спецiялїсти знайдуть у V томi згаданого вище мiжнародного збiрника Κρυπτάδια. Позаяк листки рукопису Максимовича не були пономерованi, ми подаємо тут цї пiснї, уложивши їх у порядку спiваньня їх на весїльлї. Додаємо до їх тако-ж i згадки про варiянти надруковані чи цїлком чи з точками у IV. т. „Трудовъ Экспедиціи“ П. П. Чубинського. *Хв. В.*]

I.

Приїхала молодая, мати;
Де ми її положимо спати?
Положимо на печі, то на печі душно,
На припечку важко, а на землї блохи;
Виведемо її до комори трохи!
Що ж тут чувать? чорній кунцї видать.[1])
Кунко, голубко, шатай ся, мотай ся, не дай ся!
— „Як менї шатать ся, мотать ся, не дать ся,
Коли менї батько велїв, коли менї казала мати,
Сивому голубку дати чорную кунку мотати.

(Див. вар. у Чуб. Прилож. N. 116.)

II.

По горі, горі там горять огні..
Не огні то горять, то Маруся ходить,
Біле ложе стеле, до його говорить:
„Ложе-ж моє, ложе, хто-ж на тебе ляже?
Коли-б же я знала, що мій милий ляже,
То-б я настилала перин та подушок,
Під головки клала мякенький кожушок;
Колиб-же я знала, що мій нелюб ляже,
То-б я настилала тернини, шипшини,
Наклала-б я йому й у головки каміньня.

(Див. Чуб, N. 1266.)

III.

Цьвіт калиноньку ломить,
Сон головоньку клонить,
Клонить до комороньки,
Де лежить соломонька.
Треба тому постіль слати,
Хто піде у двох спати —

---

[1]) Перед словом видать поставлено і потім перечеркнуто не. Вираз сей дописаний видимо з якоюсь помилкою.

Стелемо дві подушки,
Де ляже дві душки.
Спіте, дїтоньки, чутко,
Щоб третє було хутко![1])

(Див. Чуб. N. 1274 і ст. 647.)

IV.

Ведуть тура з ложа
За ним мати Божа
Чи тур, чи туриця
Чи хороша молодиця?

(Див. Чуб. NN. 1325, 1326 і ст. 611.)

V.

Бреди, Марусенько, бреди,
Да не бій ся холодної води,
А високо піднімай ся,
Із сорома викупай ся.
Я-ж цього не бою ся,
Із сорому викуплю ся![2])

(Див. Чуб. N. 1271.)

VI.

Ой рак неборак цївки суче,
Суха рибонька до гори скаче
То в гору, то в долину
То в рожу то в калину.[3])

---

[1]) Зверху надписано: „когда ведутъ въ ложницю“; знизу: „Есть и въ Прох(оровкѣ)“.

[2]) Зверху написано: „какъ поведутъ въ комору“. Остатні два вирші приписані оливцем.

[3]) Зверху написано: „когда положатъ спать“.

VII.

Не йди, дївчино, у поле:
Там тебе бугай сколе
Довгою тичиною,
Не будеш дївчиною.

VIII.

Плуг не оре,
І желїзо не бере:
Тверда цїлина
Материна!
Чепики кривиї,
Желїза тупиї,
Вони молодиї:
Твердая новина
Ой не моя, материна!
Дайте батога
Поганяти бугая,
Нехай пре!
Забивайте желїзця
Закладайте колесця
Поїдемо орати
Новини добувати,
Хто новини добуде,
Той господарем буде![1])

IX.

Ходила Марусенька по піску
Задерла ніженьку на тріску,
Потекла крівця як з рукавця
Од Івасенька молодця.

---

[1]) Другий, третій і четвертий вірші приписані збоку оливцем Пор *Κρυπτάδια* ст. 54, N. XXI.

X.

Паїхали купці з Холма,
Питають ся по чому вовна?
Чорная вовна
По червоному сповна,
А білая вовна
По золотому сповна.
Руно на руно клали,
Й у середині дірки шукали:
Тицю-тицю у білу вовницю,
Утрапили червону криницю.

XI.

Да ключів, мати, ключів
Одімкнути да шкатулочку
Подивить ся на кошулечку,
Нехай будем знати
Якої співати...[1])

Малашка. (Див. Чуб. N. 1303.)

XII.

Ой ішов дощик кропннстий,
Ой уродив червчик зернистий.
Не й уміла Уляна красити,
Мусила Івана просити;
А наш Іван, молодець,
Рубав березу під корінець
Рубав же її й не зрубав,
Гнув же її й не зігнув,
Виліз на вершок да розчахнув.
Ой їдь, родоньку, не бій ся,

---

[1]) Зверху оливцем написано: „Икони закриють рушником". „Дружко держитъ рубашку". „Приданки співають 3 рази. З низу, чорнилом: „Добре буде! Дай Боже, добре!..; оливцем: „Показываетъ рубашку". „Хлѣбъ покрываютъ также".

У червониї чобітки обуй ся,
Топчи вороги під ноги,
Заробила Оксеня пироги.
Згоріла малина, згоріла.
Під нею Оксеня стояла,
Шовком ноги звязала
Для Івана тримала.
Дайте нам рушничків з торочками,
А ми дамо сорочку з квіточками.

(Див. Чуб. NN. 1333 і 1345.)

XIII.

а) Зажену я квочку в бочку,
А курчата в вершу —
Скажи мені, Марусенько,
Хто тебе шморгнув спершу?[1])

б) Да зажену квочку в бочку
А курчата в вершу:
Признай ся, Марусю,
Кому давала спершу?

(Див. Чуб. ст. 696 і *Κρυπτάδια* ст. 69.)

XIV.

Під сосною росла,
А недобрая до нас пришла;
Нічого дивувати,
Бо такою була й мати;
Напишіть її в леєстри,
Бо таки її були й сестри!

---

[1]) Зверху оливцем: „Про нечестную невѣсту". „Заганяйте" зам. „зажену". Кождий вірш більш або меньш виправлений.

XV.

Бодай тебе, да морозоньку,
Що заморозив ти да калиноньку
Що засмутив всю родиноньку.

(Див. Чуб. 1414.)

XVI.

а) Скакав горобейко по точку,
Насеру сваточку за дочку,
За його не червону калину,
За його нечестну дитину.[1])

(Прохорівка.)

б) Бігав горобейко по точку,
Насрать батькові за дочку![2])

(Див. Чуб. N. 1365; *Κρυπτάδια* t. V. p. 75.)

XVII.

Ти, Васильку, калина-малина
А на тебе дивити ся мило.
Ти, Параско, чорна халяво
Увесь рід покаляла.[3])

(Див. Чуб. 1372.)

XVIII.

Кобила березу везла —
У Парасї курка замерзла.
Кобила пристала —
У Парасї курка розстала.

---

[1]) Зверху написано: „тестю“.

[2]) Ці два вирші написані на одному з дальших листків з другого боку оливцем,

[3]) Зверху надписано: „Нечестной молодой“. Окрім того тамечки-ж дві примітки: „Приміт. 1. Въ свадебномъ обрядѣ въ Батуринѣ въ случаѣ нечестности невѣсты.

XIX.

Ї.у, ї.у чи не плачеш-ти?
І матері чи не скажеш-ти?
— „Коли-б я казала,
То я-б тобі й не давала!“

XX.

Гоцці, гоцці!
Коло курки косиці:
Як будемо ...ти ся,
Буде за що держати ся![1])

XXI.

Піймали сотника у Насті
Повели його кувати
До залізної гармати.
„Стойте, панове, не куйте,
Не моя вина — вдовина:
Чорну стежечку топтала,
У оконечко торкала...[2])

XXII.

Ой гур-гурку да по ярмарку
Трохи мені гарман
Тюндї не вирвав!..[3])

дружко надѣваетъ на себя журавля, беретъ въ руки сороку, а на невѣстиной хатѣ сани (спросить); „Прим. 2. „Въ Прохоровкѣ надѣвали хомутъ на мать!“ Що то за журавель, що дружко надїва на себе, ми ніде не знаходили і не знаємо.

[1]) Див. *Κρυπτάδια*, t. V., p. 91.

[2]) Зверху примітка: „**Халяндру** пляшутъ цыганы молодые, держась лѣвою рукою за правое ухо и подложивъ ее подъ правую руку, а правою рукою за удъ, между тѣмъ скачутъ, бьючи пятами в задницу — поетъ:“

[3]) Ці три вирші у рукописї перехрещені.

XXIII.

Ой гоц-гоцки, горщок п...ки
Як станем варить, то й два накипить.[1])

XXIV.

Наш староста як пан, як пан:
Соломою напхан, напхан,
Очи в клоччі, ніс у ременї,
Личком підперезав ся
На весїльлє прибрав ся!

XXV.

Сковорода тепла:
Баба рибу пекла.
В кого руда борода —
Тому риби шкода;
В кого чорний вусок —
Тому риби кусок!..

XXVI.

Ой хто-ж мене за рученьку —
Тому рукавички;
А хто мене за нїженьку —
Тому черевички!
Біля мене полежить,
За пуп мене подержить —
Тому гарнець меду,
Коновочка пива —
Щоб стояла жила!
А я думала, що не буду жива;
А я жива, та живісенька
Як тая рожа та повнісїнька!

(Малашка) (Див. Чуб. 1312.)

---

[1]) Див. *Κρυπτάδια*, t. V, p. 115.

XXVII.

Гусак гуску кличе
Круз тин колосок тиче:
„Ой ти, гуско моя,
Ти голубко моя,
На тобі колосок з'їсти
Пусти мене на черево злїзти![1])

(Див. Чуб. 1300, прилож. N. 107.)

XXVIII.

Продрав котко стелю
Да впав на постелю:
Поти качав ся,
Поти валяв ся,
Поки тій Марушцї
Між ніженьки вбрав ся!

(Див. Чуб. 1315).

XXIX.

Спечу тобі, Юрку,
Печеную курку
І ковбасу,
Й кварту горілки принесу —
Перебий менї чорную вовну
Да наряди, як бавовну.

XXX.

Під сосною спала,
Шишка між ноги впала.
Свердлом вертїв —
Да не вивертїв;

---

[1]) Замість слів „круз тин" у другому рядку стояло перше „Він їй". Зверху заголовок: ночныя (в недїлю) срамныя".

Долотом довбав —
Да не видовбав;
Як упустив кишку
Витяг з дїрки шишку. —

(Див. Чуб. 1363.)

XXXI.

(до танцю)

Трохи мене рак не порачив,
Да, спасибі, дядько побачив.
Трохи мене півень не попірчив:
Уже був хвіст ростопірчив.
Трохи мене гуска не вбила
Уже була хвіст задубила![1])

XXXII.

(до танцю)

Оттут сухо, ой тут грязь
Оттут ляже, ой тут дасть!

* * *

---

[1]) У пятому і шостому рядку приписаний оливцем варіант:

Трохи мене курка не вбрикнула,
Уже була й хвостом замахнула.

Подаючи цї пісні, а також і де-які пісні у весїльлї записаному О. Гришою у Цїпках, звертаємо увагу наших читачів на високу культурно-історичною вагу деяких з їх, як наприк. NN. IV, VII, VIII, XII у Максимовича і NN. XXXVI, L, LVII, LXIII, LXVI, LXVII у О. Гриши, де трапляють ся зовсїм таки як у Ведах прирівнювання молодого до бугая і того що він має зробити, до дощу, до орання цїлини, слїди дуже старинних релїгійних поглядів на такі річи, котрі тепер видають ся соромними і т. і. Не маючи спроможністі говорити тут про се ширше, відсилаємо тих, кому се буде потрібно, до пояснень цїх пісень у нашій статтї Rites et usages nuptiaux en Ukraine у французькій часописї L'Antrhopologie (t. II и III 1891 і 1892). Тут-же тільки завважимо на ту велику помилку, яку роблять трохи не усї наші записувачі, залишаючи ради незрозумілого сорому, таки піснї у більшій частинї материялів про весїльлє.

Хв. В.

Ой хочеть ся, хочеть ся
Пшеничного буханця:
Піди, серце, принеси
До буханця ковбаси.

* * *

Ой гипав, гипав, гипав,
Поки з баби кендюх випав!

Подав *Хв. Вовк.*

Sommaire.

Chansons nuptiales concernant l'arrivée de la nouvelle mariée dans la maison de son mari (I), la préparation du lit nuptial (II—VI), la comparaison du fiancé au taureau et de l'acte séxuel au labourage (VII, VIII), la glorification de la virginité (IX—XII), les reproches à la jeune mariée „malhonnête“ (XIII—XVII), et l'orgie nuptiale (XVIII—XXXII).

Oeufs de Pâques peints dans la Volynie galicienne

par M. Kordouba.

Писанки на галицькій Волині.

Про галицькі писанки маємо досї дуже невеличку лїтературу. Про істноване тут звичаю писати і красити яйця згадувано по сю пору лиш принагідно в етноґрафічних розвідках загальнїйшого характеру. Такі згадки подибуємо пр. в працї Кольберґа „Lud“, Кайндля „Die Huzulen“ і т. д. Само по собі, згадки ті дуже коротенькі і побіжні. Так само коротка є замітка Зєля в Tygodniku illustrowanym dla dzieci 1889, про писанки покутські. Специяльні моноґрафії про сю справу появили ся досї лише дві, а то др. Крчека „Pisanki w Galicyi“, та Удзєлї „Piski w Ropczycach i okolicy“. Про вартість першої розвідки писали ми при иньшій нагоді.[1]) Тут скажемо лише, що вона власне навела мене на гадку, самому зайняти ся сею справою. Заразом ясно менї стало, що краще буде починати від менчого простягу, от хоч-би від кількох повітів, бо тодї розвідка може бути детальнїйша і більш основна. Тільком на основі таких льокальних моноґрафій можна-би писати ширшу розвідку, не боячи ся закиду, з яким стрінув ся др. Крчек, а то закиду неточности і поверховности. Таку льокальну цїху носить на собі й розвідка Удзєлї, як то вже й з наголовка слїдно.

За місце своїх розслїдів вибрав я собі галицьку Волинь, себто повіти: Камянецький (Камінка Струмилова), Сокальський, Равський, Жовківський, Брідський, та північну частину Золочівського

[1]) Див. мою рецензию на цю розвідку в Записках тов. ім. Шевченка т. X.

При сїм виборі поводили мною три згляди, а то: тї околицї менї найбільш відомі, про писанки тутешні не знало ся досї майже нїчого, бо навіть др. Крчек мав відсїля лиш каламутні відомости. В кінцї писані тут писанки визначають ся вдатністю малюнку і хорошою орнаментикою та гармонією в доборі красок, так що побіч покутських можна їх сьміло назвати найкращими в Галичинї.

Забираючись до роботи, я уложив відповідний квестіонар, з 27 питанями, котрий відтак доповнив деякими замітками д. Хв. Вовк. В порозуміню з Наук. тов. ім. Шевченка я оголосив той квестіонар в часописах: „Дїлї", „Народній Часописи" (Цьвітень 1896) та „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. XI." Крім сего розіслав я 200 примірників квестіонара по селах вище наведених повітів. Надіслані відповіди (числом 37) та окази писанок і в кінцї власні розслїди, головно в повітї камянецькім послужили менї підставою до сеї розвідки. По при се я оглянув вельми інтересну збірку писанок в музею тов. „Просьвіта", де находить ся значне число писанок з описуваних мною повітів.

В кінцї я обовязаний подякувати всім, що були менї при сїй роботї помічні. Перш за все д. Хв. Вовкові за доповнене квестіонара і деякі цїнні уваги та д. Я. Миколаєвичеві за поміч при зібраню материялу з повіту Жовківського. Крім того Вп. Ользї Пристай з Підгірець, Даниилови Шереметї з Руденка, Оленї Алексевич з Ниврі, А. Ляврецькому з Доброчина, Михайлови Зелезьові з Сосницї, М. Грущакові з Ператина і Вол. Лїсїкевічеві зі Сушна за безплатне прислане гарних оказів писанок, а також всїм, що надіслали відповіди на квестіонар.

Сушно 11 серпня 1896.

I. Загальна частина.

Про початок звичаю закрашувати яйця і малювати на їх ріжні орнаменти та про значінє яєць в релїґійнім культї у Слов'ян нїчого нам розводитись, бо моноґрафія наша строго місцева. Нарештї до всяких ширших розслїдів і виводів потрібне перш за все точне зібранє материялу, а до сеї теми материял поки-що все ще дуже скупий. Із-за цього держатимемо сь в цїлїй розвідцї лише того, що можемо оперти безпосередно на зібранім місцевім материялї.

Починаємо від назв. Між яйцями закрашеними і призначеними до цїлий обрядових підчас сьвят Великодних треба виріжнити два головні типи: писанка і крашанка. Писанкою зоветь ся яйце розмальоване по якомусь взорі, з рисунком (орнаментом). Орнамент той є зроблений двома або трема ріжними красками. Трапляєть ся орнамент зроблений лиш одною краскою на білім тлї яйця, але таке буває рідко, і приготовлює ся окремим способом (гл. нижше). Крашанкою зовуть яйце закрашене одностайно лиш одною барвою, без нїякого малюнку, або орнаменту. Саму чинність приготовлюваня яєць обрядових одного і другого типу називає нарід по тим двом технїчним назвам. Так каже ся: „писанку писати“ а „крашанку красити“.

Трохи відмінно що до сих назв представляє ся повіт Жовківський та й полуднева частина повіту Равського. Там назви „писанка“ і „крашанка“ означає одно і то саме: яйце з рисунком (орнаментом). Яйце закрашене одною краскою, без малюнку зоветь ся там: „сливка“. Відповідно до сего й говорять „сливки сливити“. В повітї Золочівськім і декуди в повітї Сокальськім зовуть крашанки також „ґалунками“.

Про звичай писати і красити (сливити), а головно що до технїки першого дасть ся загально сказати таке: Як взагалї всї народо-релїґійні звичаї, упадає і сей звичай по містечках і подекуди навіть вже й згадки про него нема. Навпаки по селах він ширить ся. Що-раз більше домів бере удїл в приговлюваню писанок та орнамент стає що-раз більш ріжнородний, делїкатнїйший, та більш скомплїкований. За цїху такого розвою вважати треба що-раз менче вживанє крашанок (сливок), а також заникане писанок з червоним тлом. На їх місце появляють ся писанки з чорним тлом, а що на тім тлї комбінация красок богатша (орнамент в 3 красках, коли на червонїм тлї лише в 2 красках), то й рисунок виходить кращий. Лише в повітї Жовківськім, східній частинї Брідського, в північній частинї Золочівського та кількох селах Камянецького повіта упадає сей звичай і по селах.

Виразом такого упадку є, як вже справедливо завважав др. Крчек,[1]) що-раз більший процент крашанок (сливок). Як приготовлюванє їх не вимагає багато заходу і зручности, то менче дбайливі задоволяють ся ними. Поволи писанє вважає ся чимсь люксусовим, ним занимає ся вже лиш кільканайцять а відтак лиш кілька жінок. В кінцї трапляють ся села, де вже лиш одна стара бабуся

[1]) Krček. Pisanki w Galicyi. Szkoła 1894.

вміє писати писанки і за них каже собі нераз дорого платити. З її смертьтю никне той звичай в селї, хіба якась дївка з чужого села зайде (через подруже) та його відновить. Часто передають яйця до вписаня аж на друге село[1]), але на се позваляють собі лиш богачі. Остаточно писанки зовсїм зникають і їх місце займають крашанки (сливки). Через те, коли в якім селї або околицї стрітить ся лиш зі самими крашанками, то се знак, що там колись був і звичай писати писанки, та перевів ся. Таке трапляєть ся в згаданих вище околицях, про котрі ми замітили, що там звичай писаня упадає. Таке зустрінути можна майже на цілім галицькім Подільлю, де писанки вже цїлковито перевелись.

II. Чинність писаня.

Дївчата забирають ся до писаня звичайно поодиноко, кожна у своїй хатї. В Добрачинї пов. Сокальского і околицї старає ся дївчина бути лише сама у хатї, щоб хто не „врік" — а то нїколи не вдасть ся писанка. В Підгірцях, пов. Золочівського, пишуть у ночі, щоб нїхто не перешкаджав. В иньших околицях противно: дївчата сходять ся разом, по три або чотири і приготовлюють писанки.

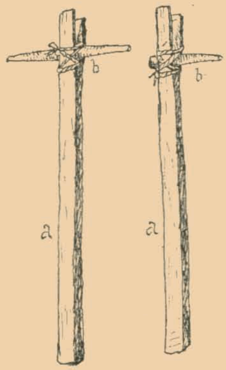
Перш за все приладжують всї потрібні річи. У більший черепок нагортають вугольля і на йому розтоплюють у меньшому черепку пчільний віск. До воску додають деколи саджі. На припічку ставляють в горшку воду і розпускають у нїй краску. Ся вода, коли писанка має хорошо вдати ся, мусить бути набрана у Страстний Четвер. Того звичаю придержують ся головно в Брідськім повітї В вище згаданий день, під вечір, ідуть дївчата до керницї з збанками і ждуть. Як лише бовкне у перве дзвін, що дзвонить на „страсти", зараз набирають води. В тїй водї заварюють краску.

До малювання орнаменту на яйцї — потрібний ще окремий прилад. В тій цїли бере ся патичок, звичайно кавалок березового прута з мітли, та розколює ся його з одного кінця. Тоненьку бляшку, задовжки у сантиметр або й півтора скручують на голцї, або шпильцї у рурочку. Бляшку ту беруть з накривки дво-крейцарових глиняних файок, розклепавши її трохи, щоб була тоньша. Від тонкости сеї рурочки залежить делїкатність цїкого малюнку, тонкість потягнених лїнїй.

---

[1]) Прим. з села Кривого, Кам. повіта дають писати до Дмитрова.

Сесю рурочку (б) вкладають в розколену частину патичка (а) (див. мал. 1) і перев'язують ниткою на вхрест, щоб лїпше державла ся. При тім рурка виходить лиш з одного боку, або обох боків. Відповідно до того кажуть, що прилад сей має два носики (мал. 1, а) або лиш один носик (мал. 1, б). В першім разї — один з носиків буває тонший, до рисованя делїкатнїйших частин десенї, другий грубший, до витяганя простих лїнїй. Сей прилад має кілька назв. Головною і всюди знаною назвою є „*кистка*“ або „*кістка*“, відповідно до виговору. По-при се має він ще й льокальні назви: „*кулька*“, „*дїдик*“ в пов. Жовківськім, „*мигулка*“ або „*мігулка*“ на розграничу пов. Камянецького і Брідського.

Мал. 1 а). Мал. 1 б).

Коли все приготовано, приступають до самого писаня. Обрядів при тім не відбувають нїяких, хіба таке, що дївчина, заки почне, хрестить ся і каже формулу: „Господи допоможи“, або щось подібне. Відтак бере сьвіже куряче яйце в ліву руку і придержує його двома пальцями, а кистку в праву. Умочивши кистку в розтоплений віск, виводить нею на яйцї лїнїї, котрі на загальнім взірцї мають бути білі. Віск спливає з кистки рурочкою на яйце і творить на нїм випуклі воскові лїнїї.[1]) Відтак, коли та частина взірця, котрої лїнїї мають бути білі, вже готова, кидають яйце в жовту краску т. зв. яблінку (див. нижше). Само по собі, краска має бути остуджена, холодна, щоб віск на яйцї не обтопив ся. Тепер цїле яйце стає жовте, з виїмкою лїнїй потягнених воском, котрі лишають ся білими. Дївчина рисує кисткою нові лїнїї, себ то ті, котрі на загальнім взірцї мають бути жовті, і кидає яйце у червону краску. Через се

[1]) Дуже цікаво звернути увагу на те, що на островах Зондського архіпеляґу, властиве на острові Суматрі у такий же самісїнький спосіб виробляють взірцї на тканинї. За для сього вживають там теж особливого приладу дуже подібного до українсько-галицького, тільки дотепнїйше зробленого. Рурочка у сьому приладї виходить з невеличкого мідяного-ж черпачка вправленого гострим хвостиком у бамбукову очеретинку. У черпачок набирають розтопленого воску і накапують рурочкою на тканину по тих місцях, що мусять зістати ся білими.

Мал. 1. (bis).

Подаємо малюнок сього приладу зроблений нами з оригіналу у Етноґрафічному музеї Трокадеро у Парижі (N. 34.664). Увесь прилад не більше 8—10 сант. задовжки. Бувають на дві і на більше рурочок.

Прим. Ред.

тло яйце стає червоне. Давнійше й кінчили на тім, та тепер, коли перевагу взяли писанки з чорним тлом, то по більшій частині операция тревас далї. По тлї червонім малюють знов лінії, котрі на загальнім взірцї мають остатись червоними, і кидають яйце у чорну краску. В кінцї обтоплюють віск, кидаючи яйце у гарячу воду, але не довго, щоб краски не стратили полиску. Із-за того писанки є по більшій частинї сирі. Остаточно виходить писанка з тлом чорним та трибарвним рисунком (біло-жовто-чорним). На писанках з тлом червоним – малюнок двобарвний (біло-жовтий).

Вище розказаний порядок красок мусить бути строго задержаний. Колиб хто примір м перше кинув яйце в краску чорну, а відтак в червону, та з того не вийде нїчого, бо краска червона на чорну не вчіпить ся.

Вище згадали ми, що трапляють ся писанки й з однобарвним рисунком на білім тлї яйця. Такі писанки роблять ся инакше, бо не з білого яйця, а з крашанки (сливки). На крашанцї — головно червоній, вишневій — малюють кисткою, умачаною у віск, орнамент, а відтак кидають її у капустянний квас. Краска з частии яйця непокритих воском облїзе. Віск відтак обтоплюють і лишає ся червоний орнамент на білім тлї. Такі писанки трапляють ся рідше і не виглядають так гарно (Див. табл. IV-а ч. 6 і 7.).

Із-за браку відповідних посудин, бо краски мусять бути приготовлені в новім горшку, инакше не вчіпить ся добре, а може й для браку часу, не приготовлюють всїх наведених красок на раз, в однїй днині. Звичайно дїє ся, що кожду краску приготовлюють окремої днини, так що цїлковите вписанє писанки вимагає 3—4 днї Само по собі, не пишуть однисї писанки окремо, а по кілька-кільканайцять на раз.

До писаня писанок вживають лише трох, вище згаданих красок, себ то: жовтої, червоної і чорної. В Сокальщинї виступає тут ще й краска зелена (див. табл. III. в ч. 31 [і 34] та табл. IV-а ч. 1). В Золочівщинї і пов. Камянецькім стрічає ся й бронзова (див. табл. IV-а [ч. 2 і 11] ч. 11 і 14), але то лиш ефемерично. Крашанки бувають ріжно закрашені Переважають тут барви: червона (в ріжних відтїнях — головно вишнева) і чорна. В Туринцї Жовківського пов. красять лише на чорно. Побіч сего трапляють ся, хоч вже рідко, крашанки сині, зелені, а в повітї Равськім і бронзові. Иньших красок не вживають і нема нї звідки нїякої згадки, щоб вживали.

Ми кладемо назву „краска“ на означенє хварби, якою малюють яйце. В тім ідемо за народною термінольоґією, де те слово як

раз вживає ся в тім значіню. Лише подекуди льокальне слово „краска“ не прибрало ще загального значіня і означує виключно хварбу червону.

Краски дістають дївчата в ріжний спосіб, себ то або їх купують по склепах або приготовлюють самі. Чорну, червону і синю купують всюди і в жаднїй околиці не вміють їх самі добувати. На чорну красять трісочками пернамбукового дерева [1]) червонявої краски, які купують по склепах. Зовуть сю краску „брезелїя або бразолїя“. Ті трісочки мочать у водї і кидають туди яйце. На червоно красять маною (хварба анїлїнова), але сї облазять, черцем (сушені комашки червецю [2]), куповані) або й трісками. На синьо в манї або синіх шматах. Все те купують. Навпаки краску жовту, зелену й бронзову (де сеї послїдньої уживають) приготовлюють самі.

Жовту краску добувають так: обстругують з яблінки дикої т. зв. кислицї або квасницї кору з мізґою — т. зв. сумать, намочують на якийсь час у лїтній а відтак горячій водї і краска готова. Часами ту сумать сушать, товчуть і аж опісля запарюють. Подекуди додають сюди ще иньші додатки. Так в Туринцї пов. Жовківського кидають ще сюди рід ципрису, що його зовуть там зеленицею. А в селї Пристанї тогож пов. хотячи одержати жовту краску, труть бадливець (видлак) і до того додають струганої мізґи з солодкої яблінки. Із-за того жовту краску зовуть всюда „яблінкою“ [3]). Зовсїм відмінно приготовлюють ту краску в Хлївчанах Равського пов. — іменно з моху званого пелешки. Поприсе росказують по всїх селах, що давнїще діставали а подекуди дістають й до нинї жовту краску з цибулиня (верхних шкаралуп цибулї) через заварене їх з водою. Але така краска виходить більш рудава і нїколи не виглядає так гарно як яблінка. З цибулиня приготовлюють також краску бронзову там, де нею красять.

Незвичайно ріжнородний є спосіб добуваня краски зеленої. Її одержують з зеленої озимини (головно жита), вимели (Viscum album), листя бобу, барвінку, або й зїля званого зощіль [4]) — через заварене з водою. В Башнї одержують ту краску так, що запарюють опилки вільхи з бадливцем потертим на порох. Краски

[1]) Caesalpinia brasiliensis v. echinata.

[2]) Coccus cacti.

[3]) В Сокальщинї стрічає ся на се назва: жовтило.

[4]) Жостіль, жостер — Rhamnus cathartica, L

тої рідко тепер уживають, але попереду мусила вона бути дуже розповсюджена, бо досї ще всюди знають її приготовлювати.[1])

До кожної краски при заварюваню додають ще галуну, звичайно в скількости зерна гороху на кварту води, а то щоб краски краще чіпала ся на яйце. Галун мусить бути мілко потовчений, бо коли не добре мілкий, то де зерно його паде на яйце, там буде краска темнїйша. Вийнявши писанку з краски, потирає ся її смальцем або маслом, щоб краска лїпше вилискувала ся.

Писанє і крашенє яєць — се виключно привілеґія дївчат. Звичай, як прим. в Корчмині пов. Равського, що парубки також тим займають ся, тут дуже рідкий. Пишуть також і молоді замужні жінки, вважаючи се зайнятє немов згадкою дївоцьких лїт. Лише льокально там, де звичай писаня переводить ся, пишуть писанки старі баби. Так прим. в селї Дитківцях, Брідського повіта пишуть лише старі баби. Дївчатам сей звичай вже не знаний. Коли ті старухи вимруть, зникнуть і писанки з цього села.

В більшій частинї сел, а то там, де звичай писаня розвиває ся, всї дорослі дївчата пишуть писанки. Само по собі, не всї однаково. Як гожість писанки залежить від зручности і вправи тієї, хто малює то у одних писанки виходять більше ловкі чим у других. Із-за того в кожнім селї є кілька дївчат, або молодиць, що тїшать ся славою майстерства під тим зглядом. До їх і дають писати иньші, котрі сеї зручности не мають, а хотїли-б повеличати ся гарною писанкою. Платнї за вписанє писанок не беруть такі специялїстки нїякої. Даток за труд лишають добрій волї даючої і він виносить звичайно 2—3 писанки, або яйця. Декуди більш означено: по одному яйцю за вписанє кожних десяти писанок. Само по собі, всїх материялів потрібних до писаня, від яйця аж до красок, достарчає сама сторона.

Инакше представляє ся справа там, де звичай сей упадає. На ціле село уміє писати ледви кілька осіб — звичайно баб, котрі тому вже специяльно посьвячують ся. До них дають писати всї дївчата. Нема що й казати, що такі специялїстки побирають вже визначену надгороду і то зглядно досить високу. Так беруть в Дзібулках пов. Жовківского, Острові пов. Камянецького, Підгірцях пов. Золочівського і иньших місцях за вписанє пари писанок 3 кр., або два

[1]) На Українї окрім купованої хварби красять яйця „цибулїннєм, осиковою корою, гречаною половою і купавками — на жовте, рожею — на зелене, пролїсками і рястом — на блакитне. Дикаревъ, Великій постъ — (отрывки изъ малорусскаго народнаго календаря) Кубанскія Обл. Вѣд. 1895, N. 69.

яйця. В Корнях або Добрачині пов. Сокальського навіть по 2 кр. від одної писанки. По селах, де приходить ся давати яйця до виписаня аж до другого місця, вартість писанки підносить ся до 10 кр. В загалї, як ми се вже на початку замітили, чим більш де звичай писаня упадає, цїна писанок підносить ся, а вони самі вважають ся немов якою люксусовою річьчю.

Кілько одна родина пише пересїчно писанок, про се годї щось точного сказати. І тут треба виріжнити села, де той звичай розвиває ся від тих, де він упадає. В селах першої катеґориї припадає на одну сїм'ю пересїчно 20—30 писанок. Се залежить, побіч заможности сїм'ї, також від числа дївчат, які там находять ся. Де багато дївчат, то число писанок доходить до копи або й півтори. Де нема жадної, там пишуть лиш 6—10 писанок, щоб було що до церкви занести. Там, де писанки дають чужим виписувати, спадає пересїчне число на 5—10, а на решті вдоволяють ся й крашанками, які вже самі приладжують.

III. Час писаня.

Як писанка інтеґральна частина народнього рітуалу на Великдень, то під той час їх і приготовлюють. Писанки, як ми бачили, вимагають досить часу до цїлковитого виписаня, а число їх, яке спотребовує одна сїм'я, буває часом доволї велике (див. вище). З другого боку дївчата не можуть безугавно коло їх поратись з огляду на домові господарські працї, що при загальнім порядкованю і печеню передсьвяточнім у двоє збільшають ся. От від часу до часу випише прихапцем кілька писанок одною краскою. Тому період, коли пишуть писанки, протягає ся доволї довго. Звичайно починає ся він уже в другій половинї посту Чотиродесятницї, за два або три тижднї перед Великоднем. Але найбільша форса при писаню починає ся аж від Цьвітної недїлї. Виїнятково, по декотрих місцях (Підгірцї, Золочівський повіт, Махнів, Равський повіт і т. д.) починають писати писанки аж у Страстний Четвер. Се дїє ся там, де або мало пишуть, або вірять, що лиш у водї набраній у той день добре випише ся писанка (див. вище).

Що до пори, коли кінчать писати, то тут панує довільність. Одні кінчать у Велику Суботу (у Виткові Камянецького повіта в Велику Пятницю), а другі пишуть ще й по Великоднї, щоб на Проводи (Хомину [Томину] недїлю) мати сьвіжі писанки. Котрий речинець переважає, годї сказати, бо оба звичаї так перемішані зі

собою, що в однім і тім самім селї одні придержують ся першого, а другі послїднього звичаю. Але в правилї з Проводами кінчить ся период писаня і уживаня писанок цїлковито.

Та і тут приходить ся замітити кілька виняткїв. По декотрих селах полудневої части камянецького повіту (прим. Острів, Дідилів) і північної части Золочівського (прим. Підгірцї) пишуть писанки і красять крашанки аж до Вознесения, але в малій скількости і рідко хто. Ті писанки дарують дїтям. В селї Корсові Брідського повіту пишуть ті сїмї, котрі справляють „Поминки“, аж до Зелених Сьвят. Так само пишуть аж до Зелених Сьвят у Крехові Жовківського пов. В Ператинї Камянецького повіта пишуть писанки ще перед Юрьєм (Юром) що припадає 5-го травня, і роздають дїтям тих сусїдів, що приходять у гостину.

Яко ефимеричний звичай нотуємо период писаня в селї Голе Равського повіту. Він починає ся аж на Великдень по-полудни і тревае аж до Вознесения.

Однак взявши ся все в цїлости, годї не замітити, що писанє яєць стоїть в стислому і нерозлучному звязкові з обрядами Великодних Сьвят.

IV. Уживанє писанок.

Вже попереду ми замітили, що писанки і крашанки призначені до ріжних обрядових цїлий. По-при се придають їм значінє за окрасу, твір штуки. Писанками прибирають сьвячене, коли він має прийти сьвятити. Найкращі писанки вішають на покутї біля образів, за для окраси, не привязуючи до цього нїякого иньшого значіня. Часом проколюють такі випорожнені писанки і засувають у дірки хвіст і крила з паперу, а голову доліплюють з тїста. Це мають бути „голуби“. В Туринцї Жовківського повіту не вішають писанок, бо кажуть, що від цього худоба домашня сохнути ме.

Повертаючи до обрядового значіня писанок, підносимо перш за все, що писанка і крашанка майже нерозлучні тепер з християнськими великодними обрядами: Сьвяченою крашанкою христосують ся перед їдженєм сьвяченого; писанки і крашанки приносять до церкви і їх забирає опісля сьвященик[1]). На перший день Великодня несуть дївчата і деякі молодицї писані і крашені яйця на

[1]) В Стенятинї Сокальського пов. дають писанки й дякови окремо.

вечірню до мированя. Так само на другий день на всенощне. Коли на кладовищі править ся парастас соборний, то кожда сїм'я дає по 1—2 писанцї а при окремих парастасах над поодинокими гробами дають по 4—6. Крім сего по селах галицької Волинї є широко розповсюжений звичай, що на т. зв. Проводи, в суботу або пятницю перед Хоминою недїлею сходять ся баби і молодицї на богослуженє, по якім місцевий парох приймає їх пивом а вони обдаровують его писанками. По деяких селах, прим. у Корсові Брідського повіта істнував давнїйше звичай, що дївчата заки починали на кладовищі коло церкви виводити гагілки, складали місцевому душпастирови певну скількість писанок. Мав се бути окуп за позволенє на забаву.

Писанки роздаровують і між собою. Особливе важну ролю відограє писанка в відносинах між дївчиною і парубком. Парубки звичайно видирають дївчатам писанки, а коли дївчина парубкови сприяє, то і не дуже боронить ся. Буває таке, що по-за людськими очима й сама дає свому вибраному, бо при людех віддавати писанку парубкови добровільно „не годить ся". Коли дївчина не має писанки, парубок здирає з неї хустку і вона мусить єї аж писанкою викупити. По-декуди вірять, що подарована писанка має силу викликати або зміцнити любов. Але в загалї подаровану писанку вважають яко гарну забавку, якусь окрасу і держать їх на полицї. В Пристанї, Жовківського пов., Добрачинї пов. Сокальського купують парубки дївчатам, що їх обдарували писанками, пиво, перстенї або й стяжки (бинди).

В деяких случаях дївчина мусить дати парубкові писанку. Так в Острові Камянецького пов., Боратинї і Маркополи Сокальського пов. істнує звичай, що на „м'ясне пущенє" (в карнавал) парубки спроваджують музику, танцюють і платять дївчатам пиво. За се мусить дївчина парубкови, що з нею гуляв, або їй купив пива, дати на Великдень писанку[1]). Звичай сей був перше дуже розповсюджений, але як духовенство тепер не дозволяє справляти музик, то й він переводить ся.

В Добрачинї, Стенятинї і Боратинї Сокальського пов. дають дївки парубкам писанки, щоб викупити ся від обливаньня водою на другий день Великодня. Той звичай знаний в Київщинї, де дївки кладуть парубкам у відро з водою пару писанок, а також на цїлій Волинї.

[1]) Звідси й помовка: Не крутила ся спідничечка, — не вкрасила ся й писаночка.

В кінці замітимо, що сусїди, відвідуючи себе підчас сьвят, беруть зі собою писанки і обдаровують тих, до котрих приходять. Часто дуже дївчата між собою обмінюють ся писанками, а парубки обдаровують старших ґаздів.

Побіч сего, з уживанєм писанок звязано много повірок і забобонів. Як у загалї сьвяченим яйцям, приписують писанкам ще в більшій мірі якусь незвичайну силу. Бо і сама писанка являє ся чимсь незвичайним. Єї приготованє стоїть стільки працї, ну та-й час пригожий до писаня писанок треває коротко, лиш раз у рік. Тому то вона мусить мати й особливі прикмети. Повірки ті більш льокальні, не розповсюджені по цїлім описуванім нами просторі, хоч деякі знані і в дальших сторонах, на российській Волинї, Подїлю, Українї[1]). Із за того подаємо їх за порядком, у якому вони трапляють ся ґеоґрафично.

На розграничю повітів Брідського і Камянецького, особливо по селах Дмитрів, Синьків, Волиця Борилова, Руденко — рано на Великдень челядь, заки піде до церкви, вмиває ся у водї, в яку вложено писанку або крашанку. Лице вмите такою водою буде кругле, гладеньке, як яйце, і червоне, здорове, як крашанка. Писанки мають також вплив на здоровлє чоловіка і хоронять єго від слабостей. В селї Голе Равського пов. держать писанку у хатї для охорони від пропасницї.

Побіч здоровля рішаючим моментом для селянина є врожай збіжа. Тому то й тут приписують писанцї силу. В селї Дмитрів Камянецького пов. викидає баба лушпайки з побитих писанок на грядки, щоб краще родили. В Руденку Брідського пов. закопують крашанку у землю на Великдень і держать там аж до Юр'я. В той день викопують і беруть зі собою в поле. Де збіже не хороше, особливо де потворили ся т. зв. „плїхи", качають крашанкою, віруючи, що збіже поправить ся.

В селї Пристань Жовківського пов. держать писанку у хатї для охорони від грому. В Острові Камянецького пов. кидають лушпайки писанок на стріху. Се безперечно слїд давного вірування, що писанки боронять хату від пожежі. Тепер вже не здають собі там справи для чого се роблять.

Характерна повірка, котрої нїкуда инде не доводило ся нам чути, удержує ся в північній части Камянецького пов., головно в селах: Сушно, Полове, Вулька, Витків. Тут закопують окрушини

[1]) Сумцовъ. Писанки. Кіевъ 1891 ст. 23—26.

сьвячених пасок і шкаралупи з яєць та писанок у землю і думають, що на тім виросте маруна,[1]) зїлє. котрого додають до горілки.

Вельми розповсюдженим звичаєм в Жовківськім повітї, а також в північній части Камянецького пов., є метати шкаралупи зі сьвячених яєць і писанок на воду. По більшій части не знають вже того звичаю витолкувати; кажуть, що се роблять тому, бо то сьвячене, отже „не годить ся“ кидати на землю. Лише в селах Туринка і Пристань оповідають, що шкаралупи ті треба метати на воду, щоб плили на Білу Русь та дали там знати, що вже Великдень. Сей звичай живо нагадує розповсюджену на Руси повірку про Рахманів і рахманський Великдень[2]). Замітимо, що повіти Жовківський і Камянецький належать до области Буга, і вода пливе дїйстно в напрямі Білої Руси.

Навіть на другім сьвітї грають ся дїти писанками. В Підгірцях Золочівського пов., коли умре в родинї дитина, дають дїдам писанку, щоб померше мало чим тїшити ся на тім сьвітї. В Голім Равського пов., кладуть писанку вмерлому у домовину.

Писанок не передержують довго. От грають ся ними до Провід, рідше аж до Вознесенія, та викидають, або дїти б'ють та їдять. В Сушнї Камянецького пов. вважають декотрі гріхом ховати цїлу писанку аж до другого року. Але звичайно держать найкращі писанки в скринї аж до другого Великодня на взір. Також парубки ховають писанки одержані від дївчат часами й кілька лїт.

Крашанки в порівнаню з писанками вважають ся все за щось нижшого, підлїйшого. Їх дають лише дїтям, щоб мали що бити а також дїдам і пастухови.

Забава з писанками знана на галицькій Волинї лиш одна т. зв. „цоканка“. Одна особа держить писанку в руцї так, щоб лиш сам носок яйця був видний, а друга бє по йому своєю писанкою. Відтак пробують відворотними кінцями яйця. Чия писанка видержала пробу і остала цїла, той забирає ще й збиту противника. В той спосіб грають ся головно дїти, але подекуди також і баби, особливо на Проводи. Між тими послїдними удержує ся повірка, що чия писанка при цоканцї сильнїйша, та жінка праведнїйша. Гра та відома також на цїлій Українї під назвою „навбитки“ [3]).

---

[1]) Chrysanthemum Parthenium. Pers.

[2]) Див. Статьтю Партицького Ом.: Про рахманський Великдень.

[3]) На Українї одначе грають навбитки тільки крашанками, писанками-ж ніколи. *Прим. Ред.*

V. Про початок звичаю закрашувати яйця.

Про початок звичаю розмальовувати яйця мало де знають що сказати. Лише по деяких селах старшим людям відомий переказ на яку памятку повстав сей звичай. По більшій части на всї питання в тім напрямі відповідають: „так вже з давна ведеть ся“ або „так йде вже від початку сьвіта“. Иньші знова кажуть коротко: „пишуть на памятку Воскресеня Христового“.

Переказів про початок звичаю красити яйця задержало ся на галицькій Волинї кілька. Найбільш розповсюджений переказ дотикає властиво початку вживаня в загалї яєць на Великдень. В ріжних варіянтах оповідають його по селах північної части Камянецького і Брідського пов. Так в Сушнї і Половім кажуть, що як Юда зрадив Ісуса Христа і вернув домів, прийняла мати єго вареними яйцями і почала картати за його поступок. При тім сказала: „Ти продав свого пана, а він тимчасом воскресне“. На се Юда засьміяв ся і відповів: „Мій пан тогди воскресне як з тих яєць вилізуть курчата“. Але ледви се вимовив, як з варених яєць дїйстно вибігли курчата. Юда дуже перелякав ся і повісив ся.

В селї Руденко Брідського пов. знають иньший варіянт: „Як Ісус Христос на хрестї умер, один з єго катів взяв яйце, спік в огни і каже: Говорять, що Ісус воскресне, а він так воскресне, як з того яйця виклює ся курка. Ледви се сказав, а з яйця виклював ся когут і голосно запіяв“. Иньший варіянт того-ж мотиву записаний проф. Сумцовим у Харківській ґубернії[1]).

В деяких селах Камянецького повіта (Ордів, Вулька) знають иньший переказ: „Пречиста Дїва писала писанки цїлу нічку, без місяця і без сьвічки і рано несла до Пілата викупити Ісуса Христа. Однак по дорозї дізнала ся, що Ісус вже вбитий, тай упала, а писанки розкотили ся по усенькому сьвіту“. Варіянт сего переказу знаний в селї Пристань Жовківського пов.: Матер Божа дала Жидам курку і писанки, щоб позволили здійняти тїло Ісуса Христа. На сю памятку пишуть люде писанки.

Третий мотив записано в селї Теглїв Равського пов.: „Коли Спаситель нїс хрест на гору Голготу, стрітив чоловіка, що саме нїс до Єрусалима яйця в кошику на продаж. Чоловік видїв, як тяжко нести Ісусови хрест, поставив свій кошик у рові при дорозї а сам кинув ся помагати Спасителеви. Ішли вони і несли хрест аж на

[1]) Loc. cit. ст. 10.

гору Голготу. Коли ж Ісуса вже і роспяли, пригадав собі той чоловік за свій кошик, та вернув знов на те місце де єго оставив. Приходить — дивить ся, а в кошику всї яйця пописані та покрашені. Не понїс же він їх більше на продаж, лише вернув до дому та сховав на памятку, бо мав си то чудо за вдяку від Христа, за то, що єму поміг нести хрест. Та від того пішло то, те крашенє та те писанє яєць на Великдень".

Той самий переказ записав Ст. Руданський в Полтавській ґубернїї [1]). Др. Крчек в своїй розвідцї [2]) подає ще таку повірку з Башнї: Коли Христос воскрес, з'явив ся наперед одній жидівцї, дав їй писанку та казав іти до жидів та донести про єго воскресенє. Від того й взяли ся писанки на сьвітї.

Як бачимо, всї ті перекази відносять ся до часу смерти і воскресеня Христа і походять безперечно з християнської доби. Тому, що писанок як раз вживають на Великдень, народна творчість получила й початок сьвяткованя сего сьвята з початком звичаю красити яйця. Чи сам звичай дїйстно повстав на Руси аж у християнській добі, годї щось певного сказати. Досї не записано нїякого переказу про сей звичай, котрий би вказував на давнїйші часи. Мабуть з християнством прийшов і він з Грециї на Русь.

Вельми характерний і всїми знаний відмінний переказ про початок писаня яєць удержує ся в Хлївчанах Равського пов. Він відносить ся до часів о много пізнїйших: „коли Жиди мали церкви в арендї, то на Великдень жидовята не давали жидови так довго спокою, аж поки не принїс їм писанок, і доперва тогди відчиняв людям церкву". Є се безперечно пристосованьє давнього обичаю до пізнїйших подїй, як се трапляє ся так часто в наших народних переказах.

VI. Орнамент.

Важнїйшою від обрядової, є орнаментарна часть писанок. Вона вказує на високість розвою розуміння краси, та на велику зручність при поборюваньню технїчних трудностий, які представляє виконуванє малюнка на нерівній поверхнї яйця. Крім сего сама орнаментика представляє широке поле до студиїв, і доси ще не рішене питанне, чи писаночний орнамент має цїхи ориґінальні, чи

[1]) Драгомановъ. Малор. нар преданія 145 ст.

[2]) Loc. cit. ст. 187.

позичений відкіля инде. Цього питання й не можна рішити, поки не буде призбираний відповідний материял, головно малюнків писанок. А до цеї пори маємо лиш два атляси писанок: Ванклєвої, до писанок моравських та Косачевої до українських. Також у Tygodnik-у illustrowa-нім 1889 подано кільканайцять писаночних рисунків, але без хварб. Про саму-ж орнаментику писав досї Ванкель[1]) і Сумцов[2]) а й Хв. Вовк[3]) зачіпив мимохідь сю справу. В иньших розвідках і замітках про писанки або поминено орнаментарний бік цїлком, або лиш коротко згадано за се, немов за річ малої ваги.

Починаючи від тла писанок, замітимо те, що вже сказали на початку, що тло писанок на галицькій Волинї буває переважно чорне. Там, де звичай писаня розвиває ся, никнуть писанки з тлом червоним що-раз більше, бо на тих послїдних не можлива більш скомплїкована комбінация красок. Противно, де звичай писаня упадає, писанки з тлом червоним переважають рішучо, бо коло їх меньше заходу. Вони служать містком переходовим до крашанок, а цї до цїлковитого затраченя цього гарного звичаю. Про писанки з білим і зеленим тлом говорили ми вже вище.

Яйце, писанка, є передїлене лїнїями повздовжними і півпоречними на поодинокі части, поля. Від подїлки залежить і цїлий малюнок. Тут треба виріжнити два роди подїлки, головну і побічну. Головна подїлка віддїлює поодинокі взірцї, котрі на однім яйці два, чотири, шість, ба й більше разів повторюють ся. Побічна, се властиво сїтка, яку малюють, щоб орнамент випав правильнїйше. Через таку сїтку розпадає ся цїле яйце на малі поля, головно трикутники, в котрі вмальовують поодинокі части орнаменту.

Сїтка є зроблена все лиш з поодиноких лїнїй: Головну передїлку часом також становить одна лїнїя, але частїйше виглядає вона більш скомплїкованою. На неї складає ся дві або й три лїнїї (Мал. 2 a), лїнїї з точками (b), поперечні і скісні лїнїйки (c, h), хрестики (d), система клинчиків (f, g) або квадратиків (e, i). Передїлки становлять собою дуже часто окремий доста скомплїкований взорець. Вони дуже нагадують узори на мережках, особливо т. зв. шлячки, і під тим зглядом вплив мережок на писаночний орнамент не дасть ся заперечити.

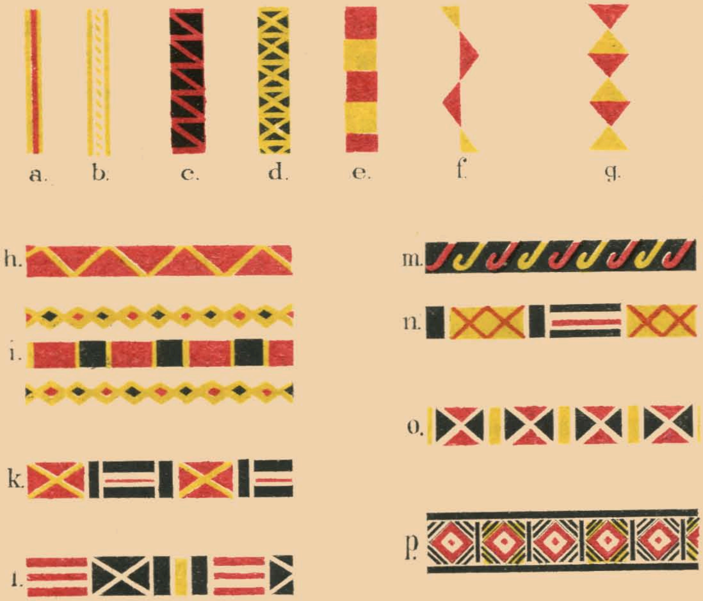
[1]) В видавництві „Moravske ornamenty".

[2]) Loc. cit.

[3]) Ѳ. К. Волковъ — Отличительныя черты южнорусской народной орнаментики. Труды III археологическаго съѣзда въ Кіевѣ 1878. II, ст. 318.

Головна подїлка йде по більшій части довкола яйця лїнїєю по вздовжного перекрою і для того на долучених таблицях писанок її не видно. Відповідно до цього воно дїлить яйце на дві рівні половини, виповнені тим самим орнаментом. Значить, орнамент повторює ся тут два рази, себ-то на один і на другий бік яйця. Той тип передїлки є майже виключно пануючий на писанках цїлої галицької Волинї, як се легко з таблиць пересьвідчити ся. Тут орнамент є розложений на цїлу половину яйця.

Рідко трапляє ся, що головна передїлка йде довкола яйця вздовж его поперечного перекрою і дїлить писанку також на дві

Мал. 2.

половини (Див. Табл. III А, ч. 11, Табл. IV А, ч. 7.). Орнамент скупляє ся тут не довкола середини яйця, як в першім случаю, але довкола обох кінців і повторює ся два рази.

Третїй тип передїлки — се комбінация двох попереднїх. Передїлка йде на-вхрест, вздовж повздовжного і півперечного перекрою яйця (Див. Табл. III А, ч. 3 Б, 23). Через це розпадає ся писанка на чотири части, і орнамент стільки-ж раз повторює ся. Сей тип є також рідкий.

Багато частїйше передїлює писанку дві повздовжні пасмуги і одна півперечна, до себе на-вхрест, прямово (Див. Табл. I А, ч. 3,

12, 32, Табл. II А, ч. 8, Б 15, і т. д .). Тут орнамент вже бува маленький, бо так як яйце через сю передїлку розпадає ся на вісїм частин, рисунок повторює ся вісїм разів. Часами бува лиш дві повздовжні передїлки на писанцї, безп івперечної (Див. Табл. II Б ч. 26, Табл. III А ч. 9, і Б, 15). Яйце подїлене тут на чотири повздовжні поля. Таке трапляє ся майже виключно при орнаментї рослиннім.

Цїкавим типом видаєть ся писанка на Табл. I. А, 10. Вона передїлена на 8 піль, але орнамент не повторює ся тут 8 разів, лише на кождому полї єсть відмінний.

Окрему ґрупу становлять писанки писані у хворму барилковату. Тут істнує лиш дві передїлки, що біжять довкола яйця по єго півперечному перекроєви. Через се яйце розпадає ся на три части два колеса по обох кінцях і валок по серединї. В тій ґрупі виріжнити треба два подїли: *а*) Властиві барилочки, де серединою, валком біжить орнамент одностайний, без повторюваня, головно мережковий, а на обох причілочках вирисований такий самий рисунок, прим. хрест або зірка (Див. Табл. I. Б, ч. 18 В, 28, Табл. III А, ч. 10, Табл. IV ч. 5). Хоча часом орнамент на валку й повторює ся, то все він иньший як на причілочках. *б)* Противно, при другім подїлї тої ґрупи, побіч передїлок півперечних є ще повздовжні. Ті послїдні не все зазначені лїнїями: часом їх лише з самого рисунку догадатись треба. Нераз бува й таке, що й півперечних лїнїй нема. Все таки яйце розпадає ся на шість піль, себ-то валок на чотири, а до того два причілочки. Тут і орнамент повторює ся 6 разів той самий (Див. Табл. I А, ч. 6. Табл. III Б, ч. 20, В, 25, 26 і т. д.).

Иньші подїлки з'являють ся лиш ефемерично. Можна приміром зустрінути писанку подїлену 8 повздовжними і 4 або 5 півперечними лїнїями на 32 до 40 піль в видї малих трапезів і трикутників, а орнамент повторює ся на кождім, або на що-другім полї (Див. Табл. I. Б, ч. 24, Табл. III А, ч. 5). Не часто й бува таке, щоб на писанцї не можна було віднайти нїякої передїлки, як прим. на Табл. III А, ч. 1.

Що знов до подїлки, себ-то сїтки, котрої метою є улекшити вирисоване правильного орнаменту, то вона стрічає ся лише там, де орнамент є великий. Із-за того малюють єї лиш тодї, як орнамент повторює ся лиш два рази, отже займає половину яйця. В тій цїли визначують на цїлім полї дві лїнїї: повздовж і півперек, навхрест — через що виступають частинки, в котрі врисовують поодинокі части орнаменту (Див. Табл. I А, ч. 7, 8, Б, 20 і т. д.).

При орнаментах зірочками дїлять поле навіть на 6 або — й 8 часточок, відповідно до скількости рамен у зірцї (Див. Табл. I Б, ч. 13, 14, 22).

Сїтка трапляє ся, хоча рідко й при меньших орнаментах, коли сей займає лиш четверту або й шосту частину яйця (Див. Табл. III А, ч. 9). Бува таке, що головної передїлки нема зазначеної а намісь цього є врисована сїтка (Див. Табл. I А, ч. 6, Табл. II Б, ч. 26 і т. д). Таке трапляє ся головно при писанках барилкуватої хворми.

Переходячи до самого малюнку орнаменту, замічаємо, що він розпадає ся на три великі ґрупи:

А) орнамент ґеометричний,

Б) орнамент рослинний,

В) орнамент зьвіринний.

Ті три ґрупи не все виступають окремо; противно се дїє ся рідко. В більшости случаїв вони перемішані зі собою на однім і тім самім взірцї і треба їх доперва віддїлювати. Професор Сумцов виріжняє на писанках ще орнамент солярний, предметово-битовий і релїґійний[1]). Ми відкидаємо ті ґрупи, хоч вони трапляють ся на писанках нами описуваних, а то із-за того, що годї між ними і попередно зазначеними потягнути різькі границії. Їх можна дуже вигідно підчислити під одну з трьох перших ґруп.

А. Орнамент ґеометричний.

Се найбільш старинний і найбільш розповюджений орнамент. Він вже проявляє ся на виробах людей найменч культурних. Одначе сам по собі він не має рисів характерних, бо єго простїйші форми трапляють ся у всїх народів на землї. Вони могли повстати зовсїм самостїйно і нема причини шукати яких небудь рецепций. Заки одначе вискажем загальний свій суд про орнамент ґеометричний на волинських писанках, перейдемо попереду всї єго хворми, бо лише в той спосіб думка наша буде мала основу. А що поодинокі взірцї, поодинокі хворми орнаменту як ґеометричного так і рослинного та зьвіринного мають між народом свої окремі назви, часто вельми характерні, то порадно буде, коли орнамент обговорювати мемо як раз ідучи за порядком тих назв.

---

[1]) Op. cit. ст. 29.

Коли вже бесїда про назви хворм орнаментних, не від річи буде замітити, що назви ті є сталі і менч-більш по цїлій галицькій Волинї однакові. Там, де вони льокальні, ми се зазначимо. Вони означають якийсь один, сталий взорець на писанцї. Але рідко бува, щоб на писанцї находив ся лиш один взорець; звичайно єсть їх три або й чотирі.

1. *Крапками.*[1]) Ся найпримітивнїща форма орнаменту не приходить нїколи сама а в сполученю з лїніями. Разом з ними творить немов рід пояса і з тої причини стрічає ся майже виключно лиш на передїлках. Сей орнамент вельми старинний і скрізь росповсюжений. Єго зустрінути можна так само на наших старинних археольоґічних находках, як і на виробах африканських племен. Сам по собі єсть він так примітивний, що про нїяку рецепцию й гадки бути не може. Крапки при поясках бувають або маленькі, як точки (Табл. II Б, ч. 23; Табл. III А, ч. 3) або більші, форми овальної (Табл. II В, ч. 27). Бува й таке, що крапки розкинені безладно по полї орнаменту, немов зірки у погідну ніч на небі (Табл. III Б, ч. 19).

2. *Нитками, пасочками, поясками*[2]). Орнамент сей також примітивний і скрізь розповсюжений, як взагалї орнамент простолїнїйний. Се комбінация поодиноких лїнїй, або ширших, визначених окремою хварбою смужечок. Він вже трапляє ся самостійно на писанках більш поєдинчих (Табл. III Б, ч. 18). Часами зі сполученя кількох смужок виходить ріжнобарвний пояс, який не має вже цїхи передїлки, але самого орнаменту. Єго роблять повздовж і півперек яйця а поля ним розмежні або лишають пустими, або врисовують там який маленький малюнок (Табл. I А, ч. 3.).

3. *Решетом, решіткою, сїткою.* І сей орнамент є вельми старинний; находить ся на камінних, глиняних і бронзових виробах первобитної доби.[3]) Стрітити єго можна також на родосськнх вазах, на яких визначує ся вплив азійських мотивів.[4]) Єсть се система лїнїй повздовжних перетятих півперечними або прямово, або на вскіс, отже т. зв. плетїнка. Ся плетїнка єсть в писаночнім орнаментї вельми розповсюжена. Особливо часто приходить вона на писанках

---

[1]) Всї назви орнаменту вживають ся між народом лише in instrum., на питанє: „Чим та писанка написана? — Отже крапками, сїткою і т д.

[2]) Ся послїдня назва вживає ся в пов. Жовківськім.

[3]) Див. Mapa ścienna zabytków przedhistorycznych opracował Dr. M. Much; okres hallstadski № 1.

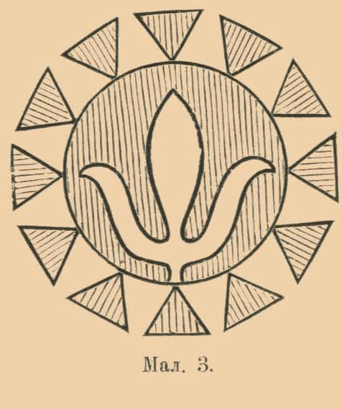
[4]) Павлуцкій, Греческія расписныя вазы ст. 69, див. Сумцов cit. Op. 31.

гуцульских, меньше вже на волинських. Після того чи та плетїнка є делїкатнїйша, очка між нею менчі, чи знов примітивнїйша, груба, зовуть єї сїткою (Табл. II. В, ч. 30) то знов решетом або решіткою (Табл. I Б, ч. 24).

4. *Куточками.* Клясичним приміром сего рода орнаменту є писанки Табл. II А, ч. 11 та Табл. IV А, ч. 8. Він полягає в тім, що через комбінацию лїнїй перетинаючих ся повстають кути, які відтак тїнює ся півперечними стришками. Сам про себе стрічає ся на волинських писанках рідше, але дуже часто приходить в сполученю з иньшими (Табл. I Б, ч. 17; Табл. II Б, ч. 15 і т. д.). Як нижче побачимо, подібний спосіб рисунку має кілька иньших родів орнаменту.

5. *Клинцями, тафельками.*[1]) Сей орнамент має по більшій части вид трикутника, рідше ромба. Поле трикутника, взглядно ромба бува тодї закрашене иньшою краскою чим тло писанки, звичайно червоною з жовтим пасочком по серединї. Часами поле клинця тїнюване півперечними стришками, подібно як в рисунку „куточками". I сей рисунок не приходить часто сам про себе (Табл. IV А, ч. 11). Частїйше найти його можна в комбінациї з иньшими і в такім случаю все острий кінець трикутника звернений на зверх.

6 *Вітрачком.* Нїчим не ріжнить ся від попередьного, лише уложенєм. Єсть се так само трикутник (одначе нїколи ромб) все звернений острим кінцем до середини яйця. На писанцї являє ся сей взір майже лише яко доповненє других родів орнаменту. При тім улюблене єсть ґруповане тих трикутників довкола колеса або октаедра (Табл. I Б, ч. 25). Ся манєра не є властива нашим писанкам. Інтересно, що той орнамент приходить доволї часто на середньовічних накривах по француских церквах. На се вказує малюнок 3.[2]) Без сумніву лише певного роду схожість в уґрупованю з крилами справжнього вітряка, котрі мають вид трикутника з острим кінцем зверненим до середини, надала орнаментови сю назву.

Мал. 3.

[1]) Ся друга назва подана менї з Ператина пов. Камянецкого.
[2]) Див. Didron. Carrelages historiés. *Annales archéologiques*, vol. V. p. 60.

7. *Кошичками.* І сей орнамент вельми зближений до клинців, лише все бува тїнюваний півперечними лїнїйками. На волинських писанках повторює ся він дуже часто і то або самостійно, або яко додаток до других. Хворма трикутника і ромба виступає тут рівно часто. Що до самого укладу, то найчастїйше кошики уставлені довкола середини яйця, острими кінцями на зверх і творять через се зьвізду шести — або восьми промінну (Табл. І Б, ч. 22, В, 26; Табл. А, III ч. 8 і т. д.). Не рідко кошички уложені ширшими підставами рівнобіжно до повздовжної і півперечної передїлки і творять немов хрест з раменами хворми листястої (Табл. І В, ч. 27; Табл. ІІ Б, ч. 16, В, 25 і т. д.). Цїкаву комбінацию кошичків представляє Табл. III В, ч. 27, де вони уложені в спосіб мозаіковий, а на Табл. IV В, ч. 28 на подобу листків.

8. *Драбинками.* Не приходить нїколи самостійно, лише в сполученю, найчастїйше на передїлцї, або там на головнім орнаментї, де просторонь між двома рівнобіжними лїнїями треба чимось виповнити. Отже перш за все при хрестах. Драбинка ся може мати або вид звичайний — півперечні стришки між рівнобіжними лїнїями, — або двох на-вхрест перечернених стришків між рівнобіжними (Табл. ІІ А, ч. 2. Див. Мал. 2).

Хворми орнаменту, вичислені під чч. 4 до 8. зближені до себе що до зверхньої подоби і мають спільною цїхою тїнюванє півперечними стришками. Се найбільш улюблені взірцї на волинських писанках і стрічають ся тут вельми часто. Проф. Сумцов не згадує нїчого про сей рід орнаменту, а він в загалї в Галичинї сильно росповсюжений. Тїї взори можна віднайти вже на старинних начинях доби бронзової та залїзної, особливо взорець драбинок і кошичків[1]). Вони тут тїнювані на той сам спосіб як на писаночнім орнаментї.

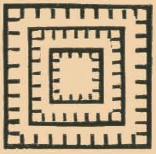
9. *Грабельками, гребінкою, гребенями, пальцями* (лише в пов. Жовківскім). Се лїнїя по-здовжна, на якій виставлений цїлий ряд лїнїок прямово, на подобу граблїв або гребеня. Всї висше наведені три назви вживають ся рівномірної без нїякого розріжнюваня, хоч властиво назва „грабельками" відносить ся до рисунку, на якім крім зубчиків написана ще довга прямова лїнїя в вид, держака до граблїв (граблиск). Самостійно трапляє ся сей орнамент вельми рідко (Табл. А, III ч. 11). За те тим частїйше яко допов-

Мал. 4.

[1]) Див. Mapa ścienna zabytków przedhistorycznych wyd. M. Much: Okres bronzowy fig. 16, okres żelazny fig. 32.

нене иньшого, головно при куточках та кошичках, де послїднїй пів·перечний стришок є зроблений в видї гребінця (Табл. I А, ч. 10, Б, 13, А, 31; Табл. II В, ч. 4, Б, 1 5 і т. д.). Трапляють ся грабельки і в иньших сполученях (Табл. I В, ч. 31; Табл. II. А, ч. 5). На Табл. V ч. ч. 2 бачимо сей рисунок зроблений троха відмінно, бо тут гребінка тягне ся через цїлу довжину яйця. Сей малюнок, або бодай яка небудь єго хворма, трапляє ся де инде вельми рідко, коли навпаки на волинських писанках є вельми частий. Нам довелось знайти єго лише в двох Фазах.

Мал. 5.

На глинянім начиню з камінної доби[1]) (Мал. 4) — де при плетїнцї півперечні лїнії потягнені по-за послїдню по-здовжну і творять рід гребінки (Див. рисунок Табл. II В, ч. 30) — а також на начиню з бронзової доби[2]) (Мал. 5), де сей рисунок вже зовсїм схожий з писаночним. Тому нам бачить ся, що мотив сам про себе на наших писанках не є оригінальний. Одначе народ, побачивши схожість єго з предметами битовими (гребінь, граблї), старав ся ту схожість збільшити і наслїдує в рисунку саміж предмети.

10. *Зьвїздками, зорами.* Тут мусимо перш всего замітити, що той рисунок вельми тяжко виріжнити від иньшого, котрий носить назву „рожами".[3]) Обідва мають вигляд зьвізди, котрої рамена замальовані краскою. Одиноку прикмету мають „рожі" — що їх рисують все на серединї широкого боку яйця, коли зьвізди можуть бути порозкидані по цїлім поли. Також мають рожі доданий ще звичайно який небудь орнамент рослинний — а зірки сего не мають. В долученій збірцї писаночних взорів рисований зірочками лиш Табл. I А, ч. 10; Табл. III А, ч. 7, Б, 16. По при се згадаємо, що й иньші орнаменти, особливо кошички, уложені звичайно в хвормі зьвізди, одначе в народній номенклятурі не носять тої назви (див. Табл. I. В, ч. 35; Табл. II А, ч. 4, 12 і т. д.). Малюнок зьвізди на писанках вельми росповсюжений — находить ся особливо часто на писанках моравських[4]) та українських.[5]) Зьвізди бувають шести — або восьмипромінні.

---

[1]) Naturhistorisches Museum у Відни, саля XI.

[2]) Ibidem, саля XII.

[3]) Тако-ж точнісїнько змішують ся цї назви і у загально европейськiому орнаментї, де вираз rosette вживаєть ся до відзначення усякої скомплїкованої зорі. — *Прим. Ред.*

[4]) Див. Атляс Ванклевої.

[5]) Див. Українські взори Косачевої.

11. *Хрестом, хвіґурою.* Хрест займав своє місце в орнаментиції ще довго до появленя християнства. А й тепер у диких племен африканських та австралійських, до яких ще не дійшла нога місіонерів, приходить сей орнамент часто. Тим не меньш на инших писанках має він виключно релїґійне значінє. Звичайно на писанках з хрестом йде ще напис відповідаючий сьвятови Великодня (див. нижче) і такі писанки дає ся до церкви „на Боже". Хвормн хреста бувають ріжні. Трапляє ся і гречеський хрест з чотирма рівними раменами. Рамена у него є або звичайні, прямі (Таб. II Б, ч. 22), або, що частїйше, в виді трикутників звернених острим кінцем до середини а підставою переломаною в клин (Див. Табл. I А, ч. 2, 5; Талб. III А, ч, 4). Бувають і рамена йдучі ромбом (Табл. II А, ч. 7). Той хрест є без сумнїву найстаршим на Руси, прийшов туди з Византії. Під західним впливом латинства, появляють ся на наших писанках й хрести латинські з продовженим долїшнїм рамям (Див. Табл. I В, ч. 29, Табл. II В, ч. 32). Також подибати можна скісний андриївский хрест, котрого рамена витяті у трикутники (Табл. III ч. В, 34). По при се трираменний хрест, так частий на галицьких церквах та памятниках, звичайно з прикрасами, на постументї сходковім (т. зв. хвіґура). Таку писанку одержали ми з села Руденка, Бродського повіту: Табл. III Б, ч. 24.

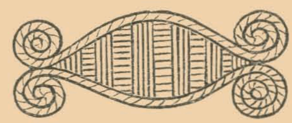
Часом ті „хвіґурки" мають вид химерний: три рамена рівнобіжні — середне найдовше і пересїчене знов на-вхрест. Бува й таке, що в серединї широкого боку яйцяврисований ромб а на єго кутах виставлені 4 хрести — в тім случаю римські: (Табл. II ч. А, 6, Б, ч. 18). До хрестів додають між рамена ріжні рослинні або й ґеометричні орнаменти. Також богато иньших орнаментів — ґеометричних а головно рослинних укладають в виді хреста.

12. *Ріжками, круцьками, закруцьками, паннами.*[2]) Всї ті назви означають меньш-більш то само, іменно ріжні комбінациї спіральної лїнії. Всї досї обговорені орнаменти належали до части більш примітивної — до простолїнїйної. Тут доперва виступає орнамент криволїнїйний, від попереднього значно молодший. Самий розцьвіт криволїнїйної орнаментики, а властиво спіралї в тїснїйшім смислї випадає на початок середнїх віків і доходить видосконаленє в штуцї ірійській. З відсіля переходить цїлу Европу. Особливо улюблена

[1]) Про се див. G. de Mortillet Le signe de la croix avant le christianisme. Paris, Reinwald 1866.

[2]) Назва „паннами" стрічає ся лише в Жовківськім повітї.

спіраля при ініцияльній орнаментиці по рукописях. Найпростїйші її хворми є: 1., з чого через заломанє хрестів повстало 2., а також 3. частї в рукописях VIII—XII ст.[1]) Вони й повторюють ся на наших писанках у хвормі 1. (Табл. I, А, 3, Б, 18. Табл. IV Б 15, В, 25, 34), або здвоєній 2. Та послїдня, знак барана, стрічаєть ся дуже часто на тканинах вишита або гаптована. При вишивках зі зглядів технїчних має спіраля вид заломаний: . (Див. Мал. 6).[2]) Сей орнамент стрічає ся одначе вже і на галльштатських бронзах.[3]) Той знак барана вельми улюблений орнаментальний додаток волинських писанок (Табл. I А, ч. 2, Б, 22, В, 25). Подибує ся також хворма роздвоєна цїлком, або в половину 1. 2. Коли спіраля загнена лиш легенько: носить назву „ріжки", коли сильно: круцьки або закруцьки. Той самий малюнок з лїнїйками скісно до спіралї потягненими зове ся „панни" (Табл. V ч. 1 і 3.) З полученя двох спіраль виду , їх кінцями виходить хворма , — звісна в орнаментиці під назвою сїкача.

Мал. 6.

На волинських писанках вона не має окремої назви, анї сама поодиноко не приходить, лише в полученю з другою: на перехрест, при чім між рамена вставляє ся який небудь иньший орнамент.

---

[1]) Lamprecht. Initialornamentik des VIII—XIII Jh. Leipzig 1882.
[2]) *Moravske ornamenty.* Vydává vlastenecký muzejni spolek v Olomouci 1888.
[3]) *E. v. Sacken,* Das Grabfeld v. Hallstadt.

13. *Басовим ухом.* Зо звичайної спіралї повстає через здвоєнє рисів подвійна, котра приходить в плястиці, а з відсїля перейшла в рисунок. „Басове ухо“ — назва льокальна з села Пе-ратина (пов. камянецького) і околиці, не є нїчо иньшого як така здвоєна спіраля, названа так лише через певну схожість з горішнїм кінцем сего інструменту.

Мал. 7.

14. *Кривулькою, Пилкою*: Дві рівнобіжні лїнії, з котрих одна ламана на зразок пилки. Сей рисунок одначе на наших писанках доволї рідкий, уживаний був на вишивках середновічних. Він означав смерть і тому частійш усього можна було єго здибати на похоронних покривалах при катафальках.[1]) Така ламана лїнія слїдна на передїлцї писанки Табл, V ч. 3.

Мал. 8

15. *Вязами, Зводами, Кроквами.* Часто дуже трапляєся на взірци, що він роздїлений простими лїніями на 4 частини, з котрих кожда стає трикутником (в дїйстности сферичним). Отже в такім трикутнику або спускають з кождого вершка прямову на противлежний бік, або лучать середину трикутника з усїма трьома кутами. Повсталу в той спосіб систему лїнїй зовуть зі згляду на їх вигляд „вязами“, коли пригадує вязи у санках, або „зводами“, „кроквами“, коли подабає на рештованє даху.

Само по собі такий малюнок служить лише сїткою до лекшого написаня якого небудь взірця (звичайно зірки) і сам про себе майже нїколи не приходить, лише на Табл. IV А, ч. 12 (Див. Табл. I А, ч. 10; Табл. II А, ч. 11, Б, 19, В, 28. Табл. III ч. 16, Б, 30).

Крім сего подано менї слїдуючі назви, до котрих анї малюнку анї опису не вдалось менї роздобути:

16. *Гайдачком.*

17. *Гнїздами.*

18. *Гафтками.*

19. *Лучками.*

20. *Очка* — орнамент криволїнїйний: спіраля. Тут виріжнюєся. 1. *Очка затягнені*, котрі є тотожні з рисунком, який по більшій части носить назву *яблїнка* і через се ми єго обговоримо при орнаментицї рослиннїй. 2. *Очка самі* се подвійна спіраля подібної

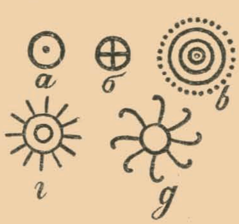
[1]) Див. Draps mortuaires du XVI siècle en Allemagne et en France. *Annales archeologiques* II 232.

хвормп як при „басовім усї" лише більш закручена і без видовженого одного кінця — та сама, яка так часто стрічає ся на інїцияльних орнаментах по середновічних рукописях.[1]) На волинських писанках стрічає ся лише в повітї равськім — в иньших рідше — за се дуже часто в буйних викрутасах проявляє ся на писанках з над Сяну.

Мал. 9.

21. *Лижками*. Назва льокальна в північній части камянецького повіту. Глянеш на рисунок, то возьмеш його радше за орнамент рослинний, чим за що-небудь подібне до ложки. І справдї не є се нїчого иньшого як листок на тонкій лодизї (Див. Табл. III А, ч. 12). Таких листочків, не відріжняючих ся нїчим від того рисунку, на писанках повно; хіба одна обставина замітна, що листки звичайні на одній лодизї здвоєні або потроєні, а тут приходять поодиноко. Через те вважаєм сей орнамент рослинним, а назву толкуєм далеко схожістю з побитовим предметом.

22. *Кружком, маком, павучком, закруташками.* Під кінець приходим до рисунку, який по своєму змістови є чисто ґеометричний, а який через не величкі зміни, попав ся під ріжними назвами до всїх трьох родів орнаменту. Се знак сонця. Сей символичний знак приходить вже в старину при ріжних окрасах, в ріжних хвормах (Див. Мал. 10).

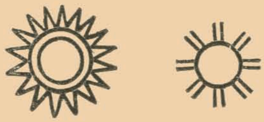

Мал. 10.

Найчастїйше в хвормі „а" і „б" на бронзових поясах епохи гальштатської або й на глиняних начиньнях. Той сам знак приходить на хвіґурі представляючій асирийського царя[1]) а також на образї битви у одного воїна на сагайдацї.[2]) Отже у старинній орієнтальній плястицї хворма „д" стрічає ся часто на старо-ґаллїйських монетах. В тім самім симболїчнім значіню, яко понятя чогось сьвітячого, благородного переходить той орнамент у часи християнські, і повторює ся часто-густо при т. зв. німбах, де побіч представлених у Мал. 10 появляють ся нові відміни (Див. Мал. 11).[3]) Відтак приходить він у диких африканських племен н. пр. на черпаку „Makua" (Мозамбік), на деревляній ложцї з „Nguru", на гребенях з „Suahiri

[1]) Lübke: Geschichte der Plastik. Leipzig 1870 I. 34.
[2]) Ibid. I. 45.
[3]) *Annales archeologiques* I. 9.

і Zanzibar-у.[1]). Хворма „д“ (Мал. 10). стрічає ся на спіральних фібулях з Гальштатту[2]) випалена на деревляній ложці з „Kabinda“[3]) а також на словянських вишивках, особливо моравських, ганацьких (Див. Мал. 13 а і б.[4]) На волинських писанках приходять майже всї наведені типи сего орнаменту. Тип „а“ не носить нїякого окремого названя і має по більшій части вигляд точки (Див. Табл. І Б, ч. 15), хоч доходить і більшої величини (Табл. III А, ч. 4). Тип „г“ через своє зближенє до корони маку із зубчиками носить назву „маком“. Вкінци тип „д“, найчисленнїйший на писанках, про свої закручені рамена названий „павучками“ а в Золочівщинї „закрутишками“.

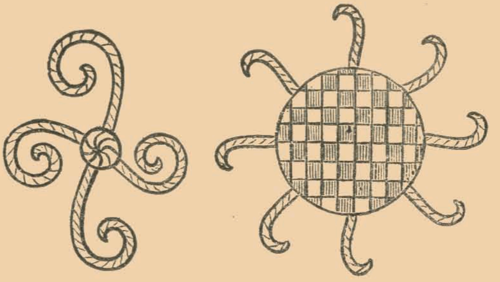

а б
Мал. 11.

Мал. 12.

Тим покінчили би ми орнамент ґеометричний. Як зі всего досї сказаного слїдно він вельми ріжнородний і багатий. В переважній своїй части належить до типу старшого, простолїнїйного — з криволїнїйного, котрий проявляє ся в спіралях і становить вже перехід до рослинного, є лиш кілька мотивів. Цїлий уклад ґеометричного орнаменту є стисло пристосований до хворми яйця і вельми симетричний.

а б
Мал. 13.

Цїла форса кладе ся або на середину широкої части яйця, або на его кінцї. Після цього розведена цїла сїтка, після цього прибирає цїлий взорець окрему цїху. В дуже рідких случаях поодинокі орнаменти розкинені безладно по цїлім поли писанки. Все майже лучать ся в гармонїйну цїлість і то звичайно або зірку, або

[1]) У Naturhistorisches Museum у Відни.

[2]) Sacken. Grabfeld v. Hallstadt. Табл. XIII ч. 10.

[3]) Naturhistorisches Museum у Відни.

[4]) Móravské ornamenty. Мал. 12 и 13а здасть ся нам більш відмінами дуже знаного релїґійного знаку свастіки, котрий не раз трапляєть ся у словянському і навіть у українському орнаментї. Про знак сей істнує вже цїла лїтература, з котрої найбільше звертає на себе увагу недавно вийшовша заходом Смітсоніанського інституту

хрест. Коли центр рисунку переложений на обідва кінцї яйця, писанка приберає подобу бочілки, про що ми вже на початку говорили.

Що до ориґінальности, то ґеометричний орнамент зовсїм не має ніяких ориґінальних цїх. Кожний малюнок, кожний взорець, дасть ся розложити на части, які і в найглубшій старинї стрічають ся і находять ся тепер у найріжнороднїйших народів, по цїлій земній кулї.

Се власність цїлого людського роду. Характерно лише те, що де який орнамент своїм виглядом зближає ся до предметів побитових, зараз-же переймає єго назву і в дальшім розвою, народні артисти старають ся ту схожість побільшити новими придатками. Так затрачує ся історичне значінє даного малюнку і він поволї набирає цїх побутового орнаменту. Той об'яв замітили ми при части специяльній кілька разів і тут єго повторяємо яко загальний висновок.

Дорога, куди йшов безпосередний вплив на наш писаночний ґеометричний орнамент покищо не дасть ся вказати, вже хоч би із-за строго областного характеру нашої розвідки. В однім случаю ми вказали на Византию, але, щоб сему можна було надати загальнїйше значінє, мусїлаб наша українська орнаментика бути яко цїлість основно рослїджена, а до того ще мабуть чимало часу промине.

Б. Орнамент рослинний.

Ми вже згадали, що ґеометричний криволїнїйний орнамент становить перехід до орнаменту рослинного. З лїнїй творять ся лодиґи, зі спіралів, а властиво з їх получень листки і цьвітові вінцї, котрі чим дальше, тратять фантастичність хворм, а набирають цїхи реалїстичної, се-б то відповідають певним рослинним хвормам в природї. На писанках орнамент рослинний густо перемішаний з ґеометричним, доповнює єго і творить з ним гармонїйну цїлість. Що до розповсюженя і красоти він зовсїм не уступає ґеометричному. На писанках малюють або цїлу рослину, або, що частїйше, лиш частину єї: цьвіт, листок, галузку. Позаяк і тут, так як і при ґеометричнім орнаментї, істнують народні назви на поодинокі взори, ми йти мемо за їх порядком.

у Америцї книжка Thomas'a Wilson'a The Swastika, the earliest known symbol and its migrations etc. Washington 1896 (Report of the U. S. National Museum for 1894). У цїй книжцї можна знайти чимало малюнків (див. ст. 768, 845, 853, 920 і др.) зовсїм подїбних до наведених шановним автором. — *Ред.*

1. *Рожами.* Се дивний та рідкий примір орнаментики рослинної простолінійної. Належить до найбільш улюблених на волинських писанках, а що до виконаня перевисшає всї иньші красою. По виглядї нїколи не догадав би ся, що се яка небудь рослина — звичайна зірка тай годї! І справдї, орнамент сей уложений на сере динї широкого боку яйця, де сходять ся всї лїнії сїтки, а між кождою вставлений один листочок в видї ромба з маркантними гострими кутами. Все разом робить вражінє зірки а зглядно системи зьвізд, одна на другій. Листків бува пересїчно вісїм, рідше шість, закрашені вони на червоне, рідше на жовте, біле, або чорне. Майже все додані тут ріжні ґеометричні орнаменти, як грабельки, кошички, або рослинні, як „смеречки". Той орнамент роcповсюжений також особливо на українських писанках, де проф. Сумцов[1]) начислив вісїм родів ріжних рож, які носять окремі назви. Ми в нашій области найшли лиш три назви, котрі подаємо:

а) *Пуста рожа*, нїчим не ріжна від шести — або осьмигранної зьвізди, має лиш одну систему, себ то верству ромбових листків, часом в серединї вузенькі трикутники на жовто закрашені, які мають наслїдувати рослинні прутики (Табл. І Б, ч. 23).

б) *Повна рожа*, ріжнить ся тим від попередньої, що ромбових листків бува дві, три, або й чотири верстві, одна по другій в той спосіб, що найменьші находять ся в самій серединї, а відтак кругом ідуть більші та ще більші. Цїлий образ виглядає вельми хорошо, коли порядок красок добре дібраний і додані орнаментні прикраси (Табл. І Б, ч. 13, 22, В, 35; Табл. ІІ А, ч. 10, 12). Особливо замітний і рідкий рисунок кремової рожі (Табл. І Б, ч. 14), з переходом від ясно-жовтих листків до білих, на тлї чорнім. Нахил до заокруглюваня острих кутів і наданя листкам рожі природного виду бачимо на малюнку Табл. ІІІ В, ч. 32.

в) *Зіркатa рожа*[2]). Зовсїм не подібна до двох попереднїх родів не є нїчого иньшого як описаний вже при ґеометричнім орнаментї знак сонця в хвормі Мал. 10 г. (Див. Табл. IV А, ч. 9) через нїчого нам над нею довше зупинятись ме. Скажемо лише, що той самий знак має в пов. Камянецькім та Жовківськім назву „*маком*" — лише бічні проміня тут коротші (Див. Табл. IV Б, ч. 13).

2. *Смеречками.* Із всїх родів орнаменту в загалї найбільш розповсюжений на волинських писанках. Сам окремо приходить рідко,

[1]) Op. cit. ст. 40.

[2]) Та назва приходить лиш в Золочівськім повітї.

але стрічає ся при всїляких можливих комбінациях, при взірцях ґеометричних та рослинних, пересїчно на кождій третій писанцї. Проф. Сумцов[1]) вважає єго старинним, тому, що в більшости случаїв він сполучений зі соняшними кружками. Ми на волинських писанках того не замітили, а на решті колиб навіть так було, то нїчого з того вивести не можна, бо „смеречки" стрічають ся у всїляких можливих комбінациях. Тим одначе не заперечуємо старинности самого орнаменту. Він стрічає ся вже на глиняних начиньнях бронзової доби[2]) — знайдених в Галичинї. На чужих археольоґічних знахідках не доводило ся менї нїкуда стрінути „смеречки". За те на одній рукописи з Трірської біблїотеки з IX. столїття[3]) находить ся хворма (Див. Мал. 14), яку можна вважати прототипом цього орнаменту. Вся ріжниця в тім, що поздовжна лїнїя біжить не хребтом дашків, а долиною. Ту саму хворму можна часто стрітити на старинних статуях героїв (на поясах і т. д.). Отже і тут заходивби той случай, що орнамент крисковий, ґеометричний перемінено на рослинний і надано єму подобу даної рослини. Се ще слїдно на ріжних видах „смеречки", які вона на писанках приберає. Одна з тих хворм, на нашу думку, старинна, найбільше зближена до Мал. 14. Се поздовжна лїнїя до якої приложені з обох боків скісно стришки, що мають представляти шпильки сосни.[4]) Шпилки ті йдуть в одній рівній лїнїї шематично, і та обставина підтверджує ґеометричний початок того орнаменту. Та хворма „смеречки" власне стрічає ся на начинях бронзової епохи. Вона й на волинських писанках приходить частїйше ніж другі (Див. Табл. I А, ч. 3, 7, 9, 10, Б, 13, 17, В, 25. Табл. II А, ч. 9, 10 і т. д.). Тут уставлені шпильочки або парами (Мал. 15 а) або на переміну (Мал. 15 б).

Мал. 14.

Мал. 15.

Мал. 16.

Друга хворма має вже вигляд більш натуралїстичний, себ то подобає більше на справжню „смеречку" (Мал. 16). Ся вже новійша, тут вже мав рисуючий справдї рослину на думцї. Вона не приходить часто (Табл. IV В ч. 32). Через

[1]) Op. cit 41.

[2]) Mapa ścienna etc.... oprac. Dr. M. Much.

[3]) Lamprecht. Cit. l. Табл. 4 і 5.

[4]) На Українї сей взірець теж дуже часто трапляєть ся і носить назву сосонки. — *Ред.*

цїлковите знатуралїзоване сего малюнку появили ся вкінци цїлі галузки „смеречок“ — замість дотеперішнїх поодиноких прутиків (Див. Табл. I В, ч. 30; Табл. II А, ч. 1).

3. *Яблуками*. Не знаючи назви, нїяк не вгадавби, що се має бути який небудь рослинний орнамент. Се ряд спіралів поведений на обідва боки прямої лїнїї, нїчого иньшого, як „ріжки“, або „закруцьки“, виведені на цїлій лїнїї, замість лише на кінци. То само ми бачимо на орнаментицї несчисленних порталїв (Мал. 17), лише що спіралї виведені на одну сторону. Зовсїм вірний взір наших „яблук“ бачимо на середновічних мініятурах.[1] На волинських писанках є сей орнамент досить звичайним (Табл. I А, ч. 5, Б 21; Табл. IV Б ч. 23).

Мал. 17.

4. *Виноградом*. Зовсїм вірно представлена тут китиця винограду (Табл. II В, ч. 30) або й кілька китиць у купї, враз з листочками. Рослини сеї на цїлій галицькій Волини нема, отже орнамент сей повстав лиш через наслїдуванє. А взорів є доволї, бо при церковнім малярстві рисунок винограду дуже часто повторює ся. Також на вишивках нераз можна стрітити виноград.

Мал. 18.

5. *Деревом*: Химерне наслїдуванє природного дерева — трапляє ся дуже рідко. Нарисований пень, грубою чертою, від якого йдуть тонкі лїнїйки в найріжнороднїйших напрямах з викрутасами і вузлами, що представляють галузки.

6. *Фасолею*. Довгі елїпсоваті хвіґури з півпоречними лїнїйками представляють стручки квасолї. Також і сей малюнок узятий з ґеометричного (Табл. I В, ч. 33).

7. *Барвінком*. Три подовгасті листочки, похожі зовсїм на барвінок, злучені у одну галузку. Галузки творять звичайно зі собою хрест (по чотири в однім).

Всї иньші хворми рослинного орнаменту зовуть звичайно лише загально „листочками“ або „квіточками“ після сего чи рисунок представляє листє чи також і цьвіт. Ті „листочки“ „квіточки“ мають найріжнороднїйший вигляд. То два довгі острокінчасті листки злучені долом обнимають який ґеометричний орнамент (Табл. I А, ч.

---

[1]) La leçon de musique céleste. Annales archeol. IV. — Les artistes du moyen age. Ibidem.

6, 10) або рослинний, до якого не можуть належати, приміром смеречки. В иньшім случаю зібрані такі листки по-три, у якій хвормі часто приходять на архітектурних орнаментах (Див. Табл. III Б ч. 23. Табл. IV Б 24, В, 33 і т. д.).

Часом листки зібрані по шість або вісїм у листясту корону (Табл. I В, ч. 30) або начіпляні вздовж лодиґи творять галузку (Табл. II А ч. 8, В, 33). Таких галузок бува й кілька (Табл. II А, ч. 2, Б 24) а листки приймають раз вид тонкий видовжений, а другий раз серцеватий (Табл. III А, ч. 12), вони часто прикрашені „вусами" (Табл. IV В, ч. 31). Що до цьвіту то він має або вид видовженої точки (Табл. III А ч. 6) або справжньої розцвитеної корони (Табл. III А ч. 9). На писанцї Табл. II Б ч. 14 єсть галузка ялівцю з овочами.

Вже обставина, що самі „артисти" не уміють назвати по імени більшої части рослин, які малюють, вказує, що тут, не маємо до дїла з натуралїстичною орнаментикою. І дїйстно, в многих случаях годї чогось подібного дошукати ся між ботанїчними рослинами. Се образи фантастичні; поодинокі части з ріжних рослин лучать ся до купи, не рідко додає ся навіть ґеометричну прикрасу. Головна ціль малюючого, не віддане рослини такої, яка вона в природї, а викликане орнаментального ефекту. Поодинокі части при тім часто взяті з природи (барвінок, яловець), але все перемішане так разом, що доперва треба, що так скажу, перевести секцию взірця, щоб винайти поодинокі натуралїстичні елементи. Тут годї не запримітити величезну схожість орнаменту писаночного з мережковим, який нїкуда так не кидає ся у вічі як власне при ґрупі рослинній. Той послїднїй ще у нас не оброблений, але доста порівнати форми галузок, листків, або хоч би в ґеометричній части малюнку вирисовані на Табл. I В ч. 28, Табл. III В, ч. 28. Таб. IV, А, ч. 4 а схожість сама висуває ся. Не вважаючи на се проф. Сумцов[1]) каже: „Въ печати были высказаны мнѣнія о вліяніи на писаночный орнаментъ рисунковъ ковровъ, ситца, разныхъ узорочій; но по извѣстнымъ намъ коллекціямъ и рисункамъ мы не можемъ указать на это вліяніе". Чому проф. Сумцов не добачує analьoґiї — годї знати; нам вона видає ся зовсїм безсумнївною.[2])

---

[1]) Op. cit. 45.

[2]) Нам здаєть ся, що проф. Сумцов, кажучи се, мав на метї не українські мережки, або інші везерунки на сорочках, плахтах і т. і., а килими, ситці і інші цяцьковані річи чужоземної роботи, з котрих взірці могли-б бути перенятими й до нас. У загалі-ж і сей погляд д. Сумцова ми не вважаємо за справний. Досить подивитись на вишивання і т. і. наприкл. з Смирни, з Бейруту і иньших міст малоазійського побережжя, а тако-ж на деякі кримсько-татарські і болгарські вишивання,

Розмальовуваньнє поодиноких рослин фарбами є зовсїм довільне і химерне. Листки, ягоди винограду закрашені червоно, або жовто, лодиґи біло, рідше жовто. Тут ходить лише о виріжненє поодиноких частей від себе, а не о відданє їх природної краски.

Що до зручности і богацтва малюнку є орнаментика рослинна на волинських писанках о много біднїйша, чим приміром на моравських[1]). Там виступають цїлї китицї цьвітів, галузки з богатими вихилясами. Тут ледви поодинокі листочки або прості галузки. На писанках моравських, яко близших Западови, орнамент рослинний, який в ґотийських капітелях перебув свою епоху розцьвіту, має перевагу над ґеометричним; на писанках галицьких і українських в загалї орнамент ґеометричний більш розвитий. За те брак моравським писанкам третьої ґрупи орнаменту, яка в галицькій Волинї пишає ся зручностьтю виконаня, себ то орнаменту зьвіринного, до якого тепер переходимо.

В. Орнамент зьвіринний.

Орнамент зьвіринний є найменч уживаний на писанках волинських. Вже сам материял, на котрім приходить ся рисувати, ставляє єму технїчні трудности. Маленька просторонь, на якій має бути виконаний рисунок, сприяє більше орнаментови ґеометричному або рослинному. При животних малюнках конечне тут мінїятурованє, а се вимагає вже більшої зручности. Тому то писанки з таким орнаментом стрічають ся рідко і то не на цїлій просторони галицької Волинї. Вони обмежують ся на повіт камянецький і то головно на єго північну часть. В иньших повітах їх зовсїм нема.

При орнаментї зьвіриннім треба виріжнити дві частини рисунків, зовсїм, що до походженя, ріжних. Се взірцї в яких приходять лиш поодинокі части тїла животного, як роги, ноги, і такі де нарисована цїла животина. Починаємо від першої частини.

щоб побачити, що без їхнього впливу не обійшло ся у нашому орнаментї. Перший звернув на се нашу увагу вельми шановний В. В. Стасов, показуючи нам, ще після III археольоґічного з'їзду у Київі, збірки у петербурському Музеї „Общества Поощренія Художниковъ". Пізнїйше скільки не доводилось нам переглядати ріжні збірки по европейських музеях, нам довело ся тільки пересьвідчитись, що поважаний петербурський вчений мав рацію, кажучи нам, що запорожцї, шарпаючи околицї Синопу і Трапезонду мабуть заносили до нас з військовою здобиччю і взірцї оріентального орнаменту, коли вони не прийшли до нас ще ранїйше з половецькими паволоками а то й жінками. — *Ред.*

[1]) Див. Атляс Ванклевої, де відмальовано 48 писанок моравських.

1. *Баранячими рогами.* Малюнок показує подовгасту еліпсовату фіґуру загнену обома кінцями до середини, так, що представляє вид радше півмісяця як дійстних баранячих рогів (Див. Табл. II Б, ч. 17).

Се нїчо иньшого як подвійна спіраля, отже в першім значіню орнамент ґеометричний. Такий рисунок приходить дуже часто, на примір на камянім нагробнику в Оснабрюції.[1]) Доперва через приближуванє єго до предмету в природї повстала теперішня назва і форма. На рештї сей орнамент приходить все лише в звязи з яким ґеометричним орнаментом: хрестом, зьвіздою, трикутником.

Мал. 19.

2. *Курячими лабами* (лапками). І про сей рисунок випадає сказати, що він через анальоґію з виглядом курячої стопи одержав свою назву. Не єсть се нїчо иньшого як старинна форма ґеометричного орнаменту т. зв. тризубець. На писанках волинських він трапляє ся часто[2]) навіть там де орнамент животний зовсїм не знаний (повіт Золочівський). Ми не потребуємо пригадувати, що знак тризубця уживаний вже в найдальшій старинї, що входить в склад азбуки фенїкійської та грецької, а також є знаком рунїчним. Тепер стараються ся надати єму більшу подобу до курячих лапок, продовжують середню лїнїйку, а на кінцях уміщують червоні точки, які мають відповідати заокругленям курячих пальців, коло нігтів (Табл. І ч. 12). Багато де коли становить той тризубець лише закінченє рослинного орнаменту „смеречок", від котрого єго навіть виріжнити годї (Табл. IV А, ч. 10).

Мал. 20.

3. *Гусячими, качачими лапками.* Малюнок представляє стопу качачу, чи гусячу з трома пальцями і розіпятою між ними болоною. Болона розмальована майже все червоною краскою, лише ефемерично трапляє ся случай, де половина розмальована на червоно а друга на жовто. Одначе по положеню се орнамент чисто рослинний з широколистною хвормою, яких на самих же писанках доволї. Обідва взірцї, себ то гусячі і качачі лапки зовсїм на себе похожі і ріжнять ся лише більшиною. Так на Табл. III Б, ч. 19 є представлені лапки гусячі, а на Табл. І А, ч. 10, Б, 15, та Табл. II В, ч. 34, 37 лапки

[1]) Lindenschmidt. Alterth. u. heidnische Vorzeit I. Bd. 3 Heft. Табл. XIV ч. 8.

[2]) Проф. Сумцов Op. cit. 32 каже, що на українських писанках стрічає ся тризубець рідко.

качачі. В двох відповідях на розісланий квестіонар згадано, що істнує ще взорець *„котячі лапки“*, одначе ані відповідної писанки, ані малюнку або хоть би й опису не долучено. Проте ми мусимо поки-що вдоволити ся занотованєм самої назви.

Так зі сказаного слїдує, що ті взірці зьвіринного орнаменту, де приходять лише частини зьвірячого тїла, не є зовсїм натуралїстичні, а лише відповідно зманєровані хворми орнаменту ґеометричного або рослинного. Через случайну подібність тих хворм до певних частин тїла зьвіринного надано їм назви, а потім силкувано ся до наданої назви доробити похожість ще більшу. Це одначе булоб не ясне, для чого рисували-б перш за все такі части тїла, які найменч впадають у вічі, як прим. ноги а не найбільш характерні, як приміром голова. Таке переношуванє назв бачили ми вже при части ґеометричній та рослинній, то й нїчого дивного, що воно й тут приходить.

Зовсїм иньший початок має друга частина, де ріжні твари представлені цїлі. Тут вже відограє ролю обсервация природи та імітативний натуралїзм.

Переходячи до малюнків ріжної твари, замітимо, що із причини недостачи місця, згаданої, вже вище, малюють на писанках лише дрібні животини, отже комахи, птахи, а нїколи більших зьвірят, анї людей. При тім представлені лиш такі животини, які в околици находять ся.

4. *Мотильками* (метеликами). Тут мусимо виріжнити два роди того малюнку: символичний і натуралїстичний. Перший подобає радше на чотири подовгасті листочки, звязані у купу, чим на яку небудь животину (Табл. V ч. 4) і трапляє ся також на писанках пов. Жовківського, одначе не носить там тої назви. Другий показує справжню комаху вельми зручно відмальовану з природи. Одначе не конче мотиля. Ся назва приходить тут більш шабльоново і означає мабуть всяку комаху. Так на Табл. II А, ч. 3 бачимо комаху з трикутними переднїми крилами і тонким подовгастим кадовбом подібну зовсїм на нетля. Друга комаха вимальована на писанцї Табл. III А ч. 1 з широкими болонястими задними крилами і широким кадовбом нагадує сильно пчолу. Проф. Сумцов[1]) описує також одну писанку з подїльської ґубернії, під назвою пчола, яка зовсїм схожа на наш малюнок Табл. II А, ч. 3. Виходить, що обі ті назви себ-то „мотильки“ і „пчоли“ означають не лише сю животину а всяку комаху.

---

[1]) Op. cit. ст. 44.

5. *Павучками.* Малюнок зовсїм символичний без нїякої натуралїстичної цїхи, перенесений назвою з ґеометричного орнаменту через дуже далеку подобу до павука з розіпятими ногами. Ми єго обговорили при орнаментї ґеометричнім, тим більше, що в пов. Золочівськім він носить вже чисто ґеометричну назву: „закруташки“.

6.– 8. *Бузьками, горобцями, качками.* Відповідні птахи представлені цїлком натуралїстично. На перший погляд можна виріжнити рисунок одної птахи від другої. Горобцї часом уміщені на галузи (Табл. III А, ч. 1). Противно до „мотильків“ які все вирисовані в лету з розпротягнутими крилами, птицї намальовані скрізь в позї стоячій зі спущеними крилами (Див. Табл. II Б, ч. 14, В, 27 і Табл. III А. ч. 1). Тут слїдно рішуче змаганє віддати предмет таким, яким він находить ся в природї.

9. *Стоногами:* Нарис овальний без слїду голови, з ніжками по боках. По чотирі такі малюнки — котрим певної подібности до справжнїх стоног годї відмовити — злучені у хворму хреста (Табл. III Б ч. 20). Орнамент цей замічений лише в селах Сушнї та Ордові пов. камянецького і здаєть ся є витвором чисто льокальним.

10. *Раками.* Про цей малюнок згадує проф. Сумцов[1]) цїми словами: „В тій-же коллєкциї (подїльській) находить ся друга рідка писанка — рак. Тут вже нїяким робом не можна догадати ся по малюнку, що маємо перед собою рака. Рисунок представляє схожість з безконечником: спіральна лїнїя обходить всю широку половину яйця, а серед тої лїнії находить ся мала, подібна до хреста фіґурка.“

Зовсїм інакше на писанках волиньских, а зглядно камянецького повіта (бо, як згадано, лише ті мають орнамент зьвіринний). Тут бачимо справжнього рака, вельми ловко відмальованого з природи з розпостертими ногами і розгорненим хвостом (Табл. II А, ч. 3; Табл. III А, ч. 1). Цей малюнок трапляє ся досить часто і виконаний найзручнїйше із усяких нарисів животного орнаменту. Тут вже трапляє ся, що дївчина, хотячи дотепно вирисувати рака, ховає шкаралупу його на взір. Це виказує на розвинену артистичну технїку.

Старинність животного орнаменту годї означити. Це відома річ, що в з а г а л ї зьвіринний орнамент приходить вже на найстариннїйших виробах. Малюнки і різьба образів звірят стрічають ся

[1]) Op. cit, ст. 44.

вже у троґльодитів европейських, а також у диких племен африканських і старої Америки. Ті рисунки виконували ся на камені, бронзї та кости, нераз з великою зручністю.[1]) Специяльно про ті животні хворми, які стрічаємо на волинських писанках, можна сказитн, що вони відповідають материялови, на якім їх малюють і через те мають цїху ориґінальности. Їх малюють не по шабльону а просто з природи. Сю тезу підтверджує з одного боку обставина, що малюють лише ті творі які в тих сторонах трапляють ся, а з другого боку таке переховуваньнє рачачої шкаралупи на взір.

Що до виконаня, то ми вже замітили, що воно часами бува вельми зручне і артистичне. Одначе сам малюнок ограничає ся лише на контурах, є плоский, без нїякої пластичністи. Раки представлені все з профілю а ноги викручені передом. Крила й хвіст неприродно сторчать у гору у видї трикутника лише для того, щоб їх виріжнити від решти кадовба. Уставленє ніг іде все в прямій лїнії одна за другою. Мальованє предметів нїяк не натуралїстичне, т. є. не відповідає красцї яка є в природї. Се виходить вже з того, що цїлий репертуар красок ограничає ся на 3—4. Краскою накладають предмет лише за для того, щоб єго виріжнити з помежи иньших. Так комахи розмальовані на червоно — так само і горобцї та качки. На Табл. II В, ч. 27 мають качки, для відріжненя горішньої части від долїшньої, кадовб закрашений половину на жовто а другу на червоно. Також і стоноги закрашені то червоно то жовто, щоб виріжняли ся від чорного тла писанки.

З вище сказаного слїдно, що орнаментика писанок, особливо зьвіринна і рослинна, не вважаючи на зручність в виконаню рисунку, стоїть ще на низькому ступні розвою, менч-більш тім самім на якім ми бачимо її у дїтей або у деяких дикунів.

Під кінець згадаємо ще про писанки з написами. Вони трапляють ся спорадично, і є такі околицї де вони зовсїм не знані (головно в пов. Равскім). Найзвичайнїйшою такою написю бува дедикация писанки якійсь дорогій особі. Отже: „Моїй любій Настусї", „дорогому Івасеви", а також і підпис особи, яка писанку вписала. Так як цїлий обряд писаня писанок лучить ся з сьвяткуванєм Великодня, то й на писанках знаходять ся написи, що відносять ся до того сьвята. Отже: 1) „Христос воскресе із мертвих, смертию смерть

[1]) Тут, здаєть ся нам, треба відрізняти образки зьвірят, як репродукцію натури, од зьвіринних мотивів у в орнаментації. Перші трапляють ся навіть у кінцї палеолїту, тодї як другі — далеко пізнїйше, у кінцї бронзової, або у початку залїзної доби. — *Ред.*

поправ і сущим во гробі живот дарував. 2) „Христос воскресе — во істину воскресе“. 3) „Слава Богу — Слава на віки“. 4) „Да воскреснет Бог і т. д.“ 5) „Сьвіти ся сьвіти новий Єрусалиме“ і иньші. Коли писанка призначена для сьвященника, то також часом має напис: „Сотвори Господи нашому Отцу Духовному многая лїта“.

Написи писані або звичайним письмом, або наслїдованєм друкованих букв кирилицї. Вони йдуть звичайно довкола повздовжного перекрою писанки, або по спіральній лїнії з долу до гори півперек.

Згортуючи до купи все, що ми дотепер сказали про орнамент писаночний на галицькій Волини, приходимо до слїдуючих виводів:

1. Пануючим орнаментом єсть ґеометричний і то простолїнїйний. Орнамент рослинний займає друге місце, а зьвіринний являє ся лиш льокально.

2. Орнамент ґеометричний, рослинний а також зьвіринний, коли представляє лиш поодинокі части звірят не є оригїйнальний і дасть ся віднайти в ріжних часах і у ріжних народів. З відкіля йшов безпосередний вплив, сконстатувати поки що неможливо, так як наша орнаментика ще поле нерухане.

3. Орнамент зьвіринний, де животина змальована цїла, є оригїнальний і опирає ся безпосередно на обсервациї.

4. Назви поодиноких орнаментів подекуди не відповідають і походженю єго і вказують змаганє толкувати орнамент натуралїстичним робом.

5. Розмальовуваньнє красками поодиноких частин орнаменту є примітивне і має метою лиш виріжнюванє їх, а не відданє природної краски.

6. Несумнївна є похожість орнаменту писаночного на мережковий, що вказує на рівнобіжний розвій їх обох і взаїмний їх вплив. Той вплив дасть ся докладнїйше означити, коли орнамент мережковий буде опрацьований.

Сим і кіньчаємо нашу розвідку. Вислїдки, до яких ми дійшли, відносять ся лише до писанок волинських і можливо, що в приложеню до писанок в загалї будуть в дечім змінені. Одначе поки-що мусять поодинокі области найти своїх слїдителїв, бо лише на такій підставі дасть ся щось загального, певного сказати. Ми сподїєм ся в недалекім ще часї забрати в тій справі слово, звертаючи свою увагу на область по-над Сяном.

Відень 23. листопаду 1896.

Мир. Кордуба.

Sommaire.

Littérature. Oeufs de Pâques peints (pyssanky) et teints (krachanky). Persistance et décadence de l'usage de peindre les oeufs dans le pays. Instruments et procédés de la peinture; couleurs employées. Epoque de la fabrication des oeufs peints; leur usage; legendes sur leur origine. Ornementation: division de la surface de 'loeuf en deux ou plusieurs champs. Motifs géometriques, végetaux et animaux; leurs éléments et leurs noms populaires.

Explication des figures.

A. Figures dans le texte:

Fig. 1 a) Instrument pour peindre les oeufs à bec double: *a*) manche fendu au bout en bois, *b*) bec double consistant en un petit morceau de plaque en fer blanc enroulé en guise de canule et servant à prendre de la cire fondue et en couvrir les parties de la surface de l'oeuf qui doivent rester blanches aprés l'immersion de celui-ci dans la matière colorante.

Fig. 1 b) Le même à bec simple.

Fig. 1 bis) (à titre de comparaison) Instrument analogue employé à l'île de Sumatra pour peindre les étoffes. Musée du Trocadéro, N' 34664.

Fig. 2) Lignes et bandes divisant la surface des oeufs peints en deux ou plusieurs champs: *a* lignes simples, *b* lignes ponctuées, *c, h, i* lignes en zigzags, *d* en croix, *e, i* en carrés, *f, g* en triangles, *k, l, m, n, o, p* en lignes combinées.

Fig. 3–20. Eléments d'ornementation de divers peuples et époques à titre de comparaison.

B. Planches:

La plupart des motifs ornementaux étant parsémés et combinés sur la surface des oeufs peints, ceux-ci n'ont pas pu être disposés en ordre systematique. Nous donnons donc les motifs avec leurs noms populaires, en les classant d'après leurs formes géometriques, végetales ou animales, en indiquant les N-os des figures correspondantes sur les planches.

Formes géometriques:

1) *Krapkamy**) (en pointes) Pl. II, Б, 23; В, 37. Pl. III A, 3; Б, 19.

2) *Nytkamy, passotchkamy, poïasskamy* (en fils, en ceinturons) Pl. I, A, 3; Pl. III, Б, 18.

3) *Réchetom, réchitkoïou, sitkoïou* (en crible, en grillage, en filet) Pl. I, Б, 24. Pl. II, В, 30.

4) *Koutotchkamy* (en angles) Pl. I, Б, 17. Pl. II, A, 11; Б, 15. Pl. IV, A, 8.

5) *Klyntziamy, tafelkamy* (en coins, en planchettes) Pl. IV, A, 11.

6) *Vitriatchkom* (en moulin à vent) Pl. I, В, 25 (Cf. Fig. 3 prise d'un draps d'église français).

---

*) Tous ces noms en ukraïnien sont employês en instrumental.

7) *Kochytchkamy* (en paniers) Pl. I, Б, 22; В, 26, 27. Pl. II, Б, 16; В, 25. Pl. III, В, 27. Pl. IV, В, 28.

8) *Drabynkamy* (en échelles) Pl. II, A, 2. Cf. Fig. 2.

9) *Hrabelkamy, hrebinkoïu, hrebeniamy, paltziamy* (en râteau, en peigne, en doigts) Pl. III, A, 11, Pl. I, A, 10; Б, 13; В, 31. Pl. II, A, 4, Б, 15. Pl. I, В, 31. Pl. II, A, 5. Pl. V, 2. (Cf. les ornements sur les objets de l'âge de la pierre de Moravie Fig. 4 et sur ceux de l'âge du bronze de même pays Fig. 5, ainsi que Pl. II, В, 30).

10) *Zvizdkamy, zoriamy* (en astres, en étoiles, c. à. d. en rosettes) Pl. I. A, 10; В, 35. Pl. II A, 4, 12. Pl. III A, 7; Б, 16.

11) *Khrestom, khvygouroïou* (en croix, en crucifice) Pl. I A, 2, 5; В, 29. Pl. II A, 7; Б, 22, В, 32. Pl. III, A, 4; Б, 24; В, 34. Comme forme toute particulière: Pl. II, A, 6; Б, 18.

12) *Rijkamy, kroutzkamy, zakroutzkamy, pannamy* (en cornes, en boucles, en hélice, en demoiselles) -- formes plus ou moins spiralées; Pl. I, A, 2, 3; Б, 18, 22; В, 25. Pl. IV, Б, 15; В, 25, 34. Pl. V, 1 et 3.

13) *Bassovym oukhom* (en manche de contrebasse). Fig. 7.

14 (*Kryvoulkoïou, pylkoïou* (en zigzags, en scie) Fig 8 Pl. V, 3.

15) *Viazamy, zvodamy, krokvamy* (en cintres, en voûtes, en chevrons) Pl. I, A, 10. Pl. II, A, 11; Б, 19; В, 28. Pl. III, Б, 16; В. 30. Pl. IV, A, 12.

16) *Haïdatchkom* (en balançoire?).

17) *Hnizdamy* (en nids).

18) *Haftkamy* (en broderie).

19) *Loutchkamy* (en arcs).

20) *Otchkamy* (en lunettes, c. à. d. en spirales) Fig. 9.

21) *Lyjkamy* (en cuillers) Pl. III, A. 12.

22) *Kroujkom, makom, pavoutchkom, zakroutachkamy* (en cercle, en pavot, en araignée, en lignes récourbées) Fig. 10—13. Pl. I, Б, 15. Pl. III, A, 4. Pl. I, A, 9 Б, 20; В, 25, 26 etc. L'auteur les considére comme un symbole solaire. Pl. I, A, 9 a le caractère prononcé de s v a s t i k a.

Formes végetales:

1) *Rojamy* (en roses, rosettes):
   - a) *pousta roja* (rose sauvage) Pl. I, Б, 23;
   - б) *povna roja* (rose double) Pl. I, Б, 13, 14, 22; В, 35. Pl. II A, 10, 12. Pl. III, В, 32;
   - в) *zirkata roja* (rose-étoile) Pl. IV A, 9; Б, 13.

2) *Smeretchkamy* (en sapins) Fig. 15 *a* et *b*. Pl. I, A, 3, 7, 9, 10; Б, 13, 17; В, 25. Pl. II, A, 9, 10. Fig. 16. Pl. I, В, 30. Pl. II A, 1. Pl. IV, В, 32.

3) *Yabloukamy* (en pommes) Fig. 17. Pl. I, A, 5; Б, 21. Pl. IV. Б, 23.

4) *Vynohradom* (en grappes de raisin) Pl. I, A, 8, 10. Pl. II, В, 30.

5) *Derevom* (en arbre) Fig. 18, très rare.

6) *Fassoleïou* (en haricot) Pl. I, В, 33

7) *Barvinkom* (en vinca).

8) *Yalovtzem* (en genièvre) Pl. II, Б, 13.

Formes animales;

1) *Baraniatchymy rohamy* (en cornes de mouton) Pl. II, В, 17.

2) *Kouriatchymy lapamy* (en pattes de poule) Fig. 20. Pl. I, Б, 12. Pl. IV, A, 10.

3) *Houssiatchymy, katchatchymy lapkamy* (en pattes d'oie, de canard) Pl. I, A, 10; Б, 15. Pl. II, B, 34, 37. Pl. III, Б, 19.

4) *Metelykamy* (en papillons) Pl. II, A, 3; Pl. III, A. 1; Pl. V, 4.

5) *Pavoutchkamy* (en araignées) Voir N⁰ 22 des formes géometriques.

6—8) *Bouz(i)kamy, horobtziamy, katchkamy* (en cigognes, en moinaux, en canards) Pl. II, Б, 14; B, 27. Pl. III, A, 1.

9) *Stonohamy* (en scolopendres) Pl. III, Б, 20.

10) *Rakamy* (en écrevisses), Pl. II, A, 3; Pl. III, A, 1.

Découvertes paléolithiques de la rue de St. Cyrille à Kíev

(appendice à l'article précédent)

par Th. Volkov.

Палеолїтичні знахідки на кирилівській улиці у Київі.

(Додаток до попередньої статьті.)

Кінчаючи нашу попередню працю про передісторичні знахідки д. Хвойки у Київі, ми сподївали ся що шановний київський археольог буде ласкав дати нам дальші звістки про свої розвідки. Дякувати д. Хвойцї, ми справдї маємо тепер рядок нових фактів, котрі бувши дуже користними сами по собі, придадуть ся чимало до висьвітлення де-чого, — що було за для нас не дуже ясним попереду.

Почавши свої розвідки з весни 1897 року, на цей раз вже в оселї д. Багрієва, д. Хвойка знайшов під неглибокою верствою чорної землї з рослинним перегноєм такуж товщу жовтої глини як і у оселї д. Зіваля. Під нею, на 1 метр, чи що, затовшки, знайшла ся верства глинястих пісків — знов таки така-ж як і у оселї д. Зіваля. Але під цею верствою, як пише нам д. Хвойка, пішли вже до самої третїшньої синьої глини скрізь однакові сїри піски, котрі місцями улежали ся о стільки кріпко, що повернулись вже у настоящий камінь пісковець. У оцїх то пісках на глибині 9—10 метрів почали попадатись досить великими гнїздами, од 1, 5 до 2 м. завширшки, побиті й обпалені кістки, між котрими одначе зовсїм не було навіть і невеличких кісток маммута, але здибувалось досить крем'яного начиння. У в одному з таких гнїзд не було нїчого окрім чистого дерев'яного угалля. Ще нижче, але усе-ж таки трохи вище нїж у оселї д. Зіваля, знайдені були знов археольоґічні верстви з угальлєм, обробленими кремінцями і звірячими кістками між котрими було кілька уломків маммутячих икл і два зуби великого

хижака, на погляд дд. Хвойки і Армашевського печерного ведмідя (Ursus spelaeus.).

З цього дуже короткого перегляду нових розвідок д. Хвойки, ми можемо завважити перш усього те, що між двома боками кручи на кирилівській улиці, се-б то між стороною кручи, належачою до оселї д. Зіваля і між стороною належачою до оселї д. Багрієва є чимала стратиграфічна ріжниця. Пісків, означених на перекрої оселї д. Зіваля (див. мал. на стор. 9-ій) лїтерами *d* і *e* у оселї д. Багрієва ми не знаходимо, не знаходимо тако-ж і верстви зеленувато-сїрих пісків *h*, у котрих лежать археольогичні верстви оселї д. Зіваля ї котра хоч може й є у оселї д. Багрієва, але така тонка що її неможна й лїчити; верства-ж дрібчастого піску з рудою, закрашеною залїзом глиною і круглякаии тилькі ледві показуєть ся з нутрішнього боку гори. Археольогичні-ж знахідки містять ся у оселї д. Багрієва усї у дуже міцній верстві сїрих пісків (*f*) у котрих у оселї д. Зіваля не було знайдено нїчого.

Зовсїм иньший погляд на стратиграфію кручі у оселї д. Багрієва знаходимо ми у д. Армашевського, котрий і у своїй працї призначеній на покажчик задля ґеологів що приїздили торік на міжнародний конгрес у Петербурзї *) і у свому недавньому відчитї у київському Товаристві природознавців, каже дуже виразно (хоч і не додаючи до того нїякого ґеольогичного перекрою) що і на супротивній сторонї кручи, оберненої до оселї д. Багрієва ми бачимо той-же ряд гірних пород (що й ув оселї д. Зіваля) з тою ріжницею що сїро-зеленуваті піски мають у собі зростки крем'януватого пісковцю досить суцїльні.

Нема чого й казати, що тута ми опинюємо ся перед двома зовсїм неоднаковими сьвідоцтвами. Не маючи спромоги висьвітлити це непорозуміннє, ми обмежуємось тількі тим що занотовуємо єго, покладаючи надію на дальші розвідки, особливо коли буде перекопана уся круча упоперек. **)

Не досить висьвітленим з'являєть ся нам те-ж і питаннє про ґеольоґічню давнину київо-кирилївської палеолїтичної знахідки. На підставі своїх досьвідок д. Хвойка вважає, принаймнї знахідки у горішній частинї верстви сїрих пісків ув оселї д. Багрієва, за належачі до післяльодовенної доби, тодї як знахідки у долїшній ча-

*) Excursion au sud de la Russie (variante C) par N. Sokolov et P. Armachevsky. S. Pétersb. 1897. Esquisse géologique de la ville de Kiev par. P. Armachevsky, p. 29.

**) Остатні звістки, одібрані вже після того, як це було складене, потверджують здаєть ся запевне погляд д. Армашевського.

стині тиєї-ж оселї і особливо ув оселї д. Зіваля за давнїйші і належачі до доби міжльодовенної. У попередній статьтї ми згадували вже думку про се д. Армашевського, котрий має усї палеолїтичні знахідки по обідва боки кручи за післяльодовенні, і вважаючи на очевидячки не дуже давній характер знайденого крем'яного начиння, висловили навіть можливість згодитись з його думкою. Нові знахідки д. Хвойки і особливо твердість з якою він у листах до нас встоює за свої погляди, а також і те що з цїми його думками згожують ся й де які київські і західно-европейські геольоги як наприкл. д. А. Гернес, — примушують нас знов вернути ся до цього питання, але на жаль, ми знов таки не маємо до розвязання його досить виразних доказів. Поки що, у надії що з'їзди природознавців цього року і археольоґів 1899 р. у Київі допоможуть нам нарештї дознати ся у цьому дїлї правди, вважаємо потрібним звернути особливу увагу на дуже недавні знахідки д. Криштафовича у Новій Александрії у Люблинщинї. Тамечки у верстві сїрої глини на лївому березї р. Висли д. Криштафович знайшов разом з кістками маммута і иньших звірів четвертїшньої доби археольоґічні збутки такі-ж як і д. Хвойка у Київі, себ-то вугальля, побиті й попалені кістки і багацько оброблених кремінців, котрі, як можна бачити, прирівнюючи малюнки д. Криштафовича до фотоґрафій д. Хвойки, зовсїм однакові з київськими. От-же, вважаючи знайдену на березї Висли археольогічню верству за міжльодовенну і прирівнюючи її по опису д. Армашевського до київської знахідки, д. Криштафович каже, що й ця остатня повинна бути те-ж міжльодовенною. *) Ця думка д. Криштафовича заслуговує нашої уваги тим більше, що досліджені їм знахідки у печерях коло Ойцова, належачі на його погляд до тиєї-ж таки міжльодовенної доби, виявляють те-ж дуже велику подібність (особливо крем'яного начиння) до київських і ново-александрійських. **)

Далеко більше дали нам до висьвітлення київо-кирилівського палеолїтичного становища ті зразки знахідок, котрі д. Хвойка був ласкав надіслати нам або намальованими і зфотоґрафованими, або й у натурі. Чимало причинили ся до того-ж і невеличкі але безперечно автентичні і з науковою вмілостьтю вибрані збірки оброблених кремінців назбіраних бувшими торік і позаторік у Київі францусь-

---

*) Н. Криштафовичъ, Послѣтретичныя образованія въ окрестностяхъ Ново-Александріи. Варшава 1896 (Отд. от. изъ Зап. Нов. Алекс. Инст. Сельск. Хозяйства и Лѣсоводства). стр. 65 и 66.

**) id. ст. 66, 67.

ними вченими: членом інституту, проф. Альбером Ґодрі (A. Gaudry) і археольогом бар. де Баєм (J. de Baye), котрим ми тут з великою шаною і складаємо нашу щиру подяку за ласкавий дозвіл користуватись їми до нашої праці.

З річей, засланих нам д. Хвойкою, окрім зразків обпалених маммутячих кісток і дуже гарних малюнків тих-же кісток зроблених одним з талановитих молодих київських археольоґів, ми звернули особливу увагу на зразки перетрухлого дерева, знайденого разом з кістками і обробленими кремінцями, сподїваючись знайти у їх яки небудь вказки на київську палеолітичню фльору. Дякувати ласкавій запомозі ассістента парижського Музеума д. Рену (Renoult), ця надїя справдилась. Д. Рену, один з найкомпетентнїйших ув усїй західній Европі знавцїв по мікроскопичному дослїду палеонтольогічних збутків і особливо викопних рослин, дуже приязно згодивсь роздивитись надіслані д. Хвойкою 5 зразків дерева. Усї вони виявили ся більш або меньш злїґнитизованими і містили у своїй тканинї потроху зернят тонкого піску, пройшовшого туди механїчно. Що до породи, то усї п'ятеро шматочків належать безперечно до хвоєвих (Conifera) дерев. Четверо з їх здають ся більш або меньш попсованими од довгого лежання уломками з ріжних частин. се-б то з пня або з вітів, дерева одної і тиєї-ж породи, котру можна прилїчити до ялин (Abietineae). Що-ж до п'ятого, *) то його тканина відзначуєть ся своїми більш розточеними трахеїдами, котрих бокові сторони мають на собі численні рядки кругленьких, не стоячих через одну точечок; це дерево можна вважати за належаче до виділу кедродеревих (Cedroxyleae *Kraus*) котрі теперечки вже не трапляють ся живими, а тильки знаходять ся по викопках. **)

---

*) Цей пятий шматочок становить собою зразок тих именно уломків, що видавали ся д. Хвойцї брусочками поколотого дерева про котрі ми згадуємо на стор. 7-ій у примітцї.

***) За для більшої вірности подаємо французький текст, переданої нам д. Рену замітки: „Tous les fragments sont plus ou moins lignitisés et contiennent dans leur tissu une certaine quantité de sable qui y a pénétré d'une maniére mécanique. Tous les cinq échantillons examinés sont du bois de Conifères, quatre d'entre eux paraîssent être des fragments plus ou moins altérés appartenant à la même espèce, mais provenant soit de branches, soit du tronc; on peut les ranger dans le groupe des Abietineés. Le cinqième se distingue par ses tracheïdes plus élargies, dont les faces latérales portent plusieures séries de ponctuations non alternantes circulaires; ce bois peut être placé dans la séction des Cedroxylées Kraus, quire se trouve à présent qu'en état fossile.

Про оброблені кремінці, знайдені у київо-кирилівському становищі, ми, на підставі засланих нам тоді д. Хвойкою фотоґрафій, мусили сказати що т и п їх досі зявляєть ся нам дуже невиразним. Нові фотоґрафії, надіслані д. Хвойкою, а особливо надіслані їм-же зразки знайдених їм кремінців, разом з кам'яним начиннєм, зібра-

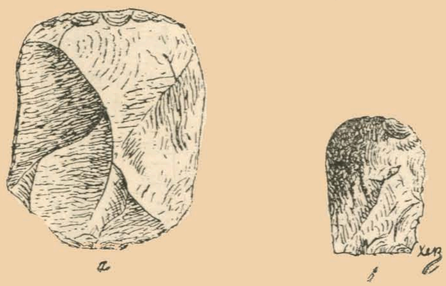

Мал. 1.

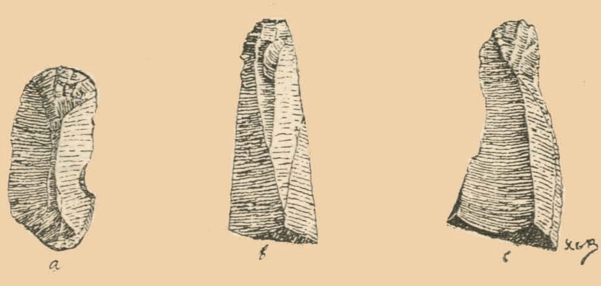
ним д. д. Ґодрі і де Баєм дають нам тепер спромогу більше розібратись у цьому питанні. Дуже велику більшість знайдених кремінців і теперечки приходить ся вважати за уломки, що позостава-

ли ся од виробу кам'яного начиння, одначе-ж окрім їх є вже чимало й зовсїм добре обробленого начиння з досить ясно визначеним типом. Таким побитом у збірці привезеної до Парижу бар. де Баєм ми знаходимо досить гарний невеличкий нуклеус (Мал. 1. *a*) 4, 7 стм. задовжки і 4, 3 стм. завширшки (у нас він намальований з вузького боку) з трома добре визначеними одбивними площинками.

На одній з фотоґрафій д. Хвойки ми бачимо двоє маленьких гарних скребачок (grattoirs) дуже старанно оброблених (Мал. 2 *a* і *b*) і досить рідкої четверокутної хворми. Далї, у збірці того-ж таки бар. де Бая ми знайшли уломок дуже гарно обробленої скребачки характерного магдаленського типу 2, 2 стм. задовжки і трохи не стількиж завширшки (Мал. 1 *e*). До тогож типу належить ще кілька скребачок (Мал. 1 *b*, *c*, мал. 3 *a*, *b* і *c*) надісланих нам д. Хвойкою з його збірки, між котрими особливо відзначаєть ся довгий відщипок (мал. 1 *c*) 5 стм. задовжки і 1, 1 стм. завширшки з старанно обробленим кінцем. Нарешті на мал. 1-му під лїтерами *d*, *f*, *g*, *h*, *i*, *k*, *l* — найбільше з коллекції надісланої д. Хвойкою, — ми подаємо

Мал. 2.

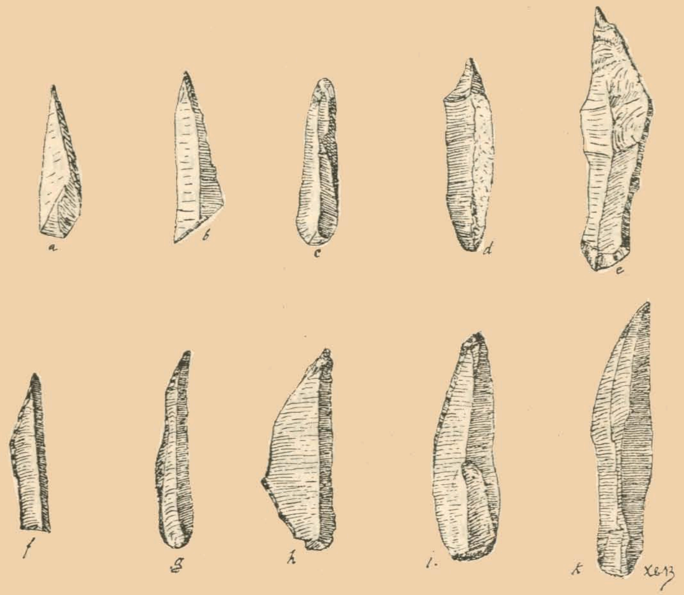

Мал. 3.

кілька відщипків (lames), котрі могли здавати ся і до різання і до проколювання і між котрими особливо звертає на себе увагу своєю більшиною (7, 5 стм. задовжки і 2 стм. завширшки) дуже рідкою у знахідках д. Хвойки, — відщипок вийнятий з становища самим д. Ґодрі (мал. 1 *d*) і другий дуже маленький (мал. 1 *e*) знайдений д. де Баєм. Більша частина цього начиння зроблена з більш або менш однакового сїрувато-чорного, а часами й зовсїм чорного, по тонких краях прозорого кременя з досить незамітною патиною, одначеж де-які, як наприкл. *f* на мал. 1-му —, з кременя рудо-

жовтуватого з патиною краще визначеною. З типольогичного боку найбільше визначеним з усього цього начиння з'являється скребачка і відщипки (мал. 1 *c*, *d*, *e*, *k* і иньші, котрі у порівняннї з французькими типами з печерь la Madeleine, Laugerie Basse і др. дають нам спроможність вважати їх належачими до магдаленської доби. *)

Зовсім чім иньшим з'являєть ся нам цїлий рядок дуже невеличких спичастих кремінцїв (див. мал. 4). дуже старанно оброблених, найчастїйше стрілкою, на котрі проф. Парижської Антропольо-

гичної Школи д. Адріен де Мортільє звернув нашу увагу, як на належачі до недавно описаних їм т. зв. ґеометричних хворм **). Найголовнїйша відзнака цїх хворм — це їх дуже невеличка більшина і те що вони бувають звичайно зроблені з уломків од більших відщипків і оброблені дуже тонкою ретушею у більш або меньш визначені ґеометричні хворми: трикутники. сегменти, ромби, трапеції і т. и., котрі залежать найчастїйше од хворми самих уломків. Цї невеличкі начиння, котрі, як міркує д. Адр. де Мортильє, мали правити або за стрілки, або за гачки до вудок (їх найбільше знахо-

*) G. et A. de Mortillet *Musée Préhistorique,* pl. XXI, n. no 134, 135, 137, 138, 139.

**) A. de Mortillet *Les petits silex taillés à contours géométriques.* (Revue mensuelle de l' Ecole d' Anthropologie de Paris, t. VI 1896), n. XI.)

дять у пісках на становищах біля річок), дуже часто не звертають на себе уваги розшукувачів а про те вони становлять по деяких становищах найголовнійшу річ кам'яного виробу. Дуже можлива річ що і у нас у Київі їх вироблювали коли не більш усього, то у дуже значному числї і, придивляючись ближче, їх мабуть можна буде знайти у київо-кирилївському становищі далеко більше ніж знайдено досї. Дуже цікаво завважити й те ще, що ґеометричні хворми кам'яного начиння разом з начиннєм магдаленського типу були знайдені, о скільки можна бачити по малюнкам д. Криштафовича, й на березї Висли біля Нової Александрії. *)

З хронольогичного погляду д. А. Мортільє кладе ці ґеометричні хворми до доби пізнїйшої од магдаленської, а именно до доби середньої між палеолїтом і неолїтом, **) котрій його батько, знаменитий Ґабріель де Мортільє дав назву т а р д е н у а з ь є н с ь к о ї. Як се буде відповідно до України — сказати поки що не можна. Ми згадували вже про те що д. Криштафович звернув вже увагу на дуже велику подібність кам'яного начиння, викопаного разом з маммутячими кістками у Новій Александрії, до знайденого у київо-кирилївському становищі. Залишаючи на цей раз питання ґеольогічні, ми додамо до цього тілько те, що у становищі у Гонцях, як можна думати, гадаючи те-ж по малюнкам, доданим до реферату д. Каминського, кам'яне начиння, знайдене з маммутячими кістками теж дуже подібне до київо-кирилївського і ново-александрійського.***) Таким побитом ми маємо вже невеличку низку становищ палеолїтичної доби з кістками маммута і крем'яним начинням магдаленського типу, а містами навіть і ще новійшого — тардену азьенського. Це наче-б то підпіра висловлену вже де-якими вченими думку, що на Україні маммут жив разом з чоловіком вже у пізнїйшу добу нїж у Західній Европі і навіть у Сибіру, де не дуже давно оце були знайдені д. Савенковим, а потім бар. д. Баєм маммутячі кістки з кам'яним начиннєм безперечно м у с т ь е р с ь к о г о типу. Нам здаєть ся одначе, що поки-що, о скільки йдеть ся про Україну, ми не можемо пристати на цю теорию, думаючи, що дальші дослїди можуть дати і у нашій стороні докази більше давньої доби. Розвідок у нас було ще занадто небагато, та до того й вели ся вони у нас людьми більш з археольогічно-історичною, ніж з геолього-палеон-

*) Н. Криштафовичъ Op. cit. табл. II.

**) A. de Mortillet. Op. cit. p. 403.

***) Ф. И. Каминскій *Слѣды древнѣйшей эпохи каменнаго вѣка по р. Сулѣ и ея притокамъ* (Труды третьяго археологическаго съѣзда въ Россіи. Кіевъ 1878. Т. I. ст. 148 і Атласъ къ Труд. тр. арх. съѣзда, Табл. VII.)

тольогичною осьвітою — наші-ж геологи і палеонтологи досї не дуже зацікавлювались збутками давньої культури і питаннєм про чоловіка четвертішної доби. А тим часом по усїх пост-плїоценових витворіньнях на Україні повнісїнько кісток-вимерлих товстошкурцїв, разом з котрими можна знайти ще багато і дуже багато. Будемо сподіватись що нарештї буде кому й шукати!

Хв. Вовк.

Sommaire.

Fouilles de M. Chvojka dans la partie du promontoire appartenant à la propriété de M. Bahriév. Trouvailles dans la couche des sables supérieurs (charbon, ossements, silex travaillés). Trouvailles dans la partie inférieure de la même (?) couche (ossements de mammouth, deux dents d'ours de cavernes, silex travaillés). Caractére géologique du gisement pas assez déterminé. Industrie; son caractère rappelant l' époque magdalénienne de la France (nucleus, grattoirs, lames). Petits silex taillés à con tours géométriques.

Explication des figures.

Fig. 1 a) nucleus de la collect. de M. de Baye; *b, c, f*) lames taillées en grattoirs de la collect. de M. Chvojka; *e*) lame pareille de la collect. de M. de Baye; *d*) tame rapportée par M. A. Gaudry; *h*) lame de la collect. de M. Chvojka; *i, k, l*) lames de la collect. de M. de Baye (d'après nature). Gr. nat.

Fig 2. a et *b*) deux grattoirs de la collect. de M. Chvojka (d'après la photographie).

Fig. 3. a, b, c) lames taillées en petits grattoirs de la collect. de M. Chvojka (d'après la photographie).

Fig. 4. Petits silex taillés à contours géométriques de la collect. de M. Chvojka (d'après la photographie).

ЗВІСТКИ Й ЛИСТИ.

Археольоґичний з'їзд у Київі.

З київських часописів дознаємось, що комітет маючого бути у 1899 році XI-го археольоґичного з'їзду у Київі (голова — проф. Вол. Б. Антонович, секретарі — проф. М. Н. Ясинський і В. Г. Ляскоронський, скарбник — И. М. Каманін) вже почав свої праці до його уладнання. Хто пам'ята київський з'їзд 1874 р., тим добре відомо, яке велике наукове значіннє матиме цей з'їзд за для цілої України. От-же-ж було-б дуже користним як-би він міг з'єднати усїх хто працює на полї української археольоґії, незалежно від усяких национальних чи полїтичних відносин. Висока куртуазия і осьвічена ласка́вість в. шановної предсїдательки гр. П. С. Уварової, котрі мали наго́ду виявитись особливо за часи остатнього Рижського з'їзду, ручать ся нам за те, що київський з'їзд буде поставлений те-ж на виключно-науковому грунтї і що кожний, кому дороге питання слов'янської археольоґії, знайде у Київі і щире привітаннє і одна́кову за-для усїх спроможність висловити свої думки. Таким побитом по́спіх будучого київського з'їзду і маючої бути при йому археольоґічної вистави буде залежати цїлком від доброї охоти і наукового інтересу самих археольоґів. Бажалося-б дуже, щоб на зразок бувших з'їздів, комітет запросив те-ж і вчених з сусїднїх земель, особливо з Галичини, Угорщини, Буковини і Руминії, а також і з дальшої Слов'янщини, — і щоб наукові інституції і археольоґи цїх земель з свого боку знайшли спосіб причинитись до по́спіху археольоґичного з'їзду у самому осередку східнього слов'янства.

З'їзд природознавців і лікарів у Київі.

Позаяк з'їзд цей тепер саме одбуваєть ся, ми не можемо подати про його досить детальних звісток і обмежуємось тилькі занотуваннєм того, що поки що відомо з часописів. Між відчитами антропольогично-етноґрафичної секциї (голова проф. В. Б. Антонович) особливо звертає на себе увагу праця д. Минакова: Нові дослїди про волосся з давніх домовин і могил, а тако-ж і од мумій. Після мікроскопичних дослїдів д. Минакова виходить, що давні осельники середньої Россії мали волосся темне а не сьвітле, як то багато-хто думав і думає досї. Се досьвідченнє матиме дуже велику наукову вагу і причиниться чимало до вияснення антропольогичного типу давніх слов'ян. У секциї геольогичній дуже цїкавим відчитом була звістка д. Криштафовича про знайдені їм на березї Висли коло Нової-Александрії маммутячі кістки з обробленими чоловіком кремінцями, про що ми згадуємо і у цій книжцї нашого видання (стор. 213, 218). У статистичній секциї особливо відзначають ся працї відомих українських статистиків дд. Русова, Борисова і иньших. У ближчій книжцї „Матеріялів“ сподіваємось подати про цей цїкавий з'їзд більше докладні звістки.

Палеолітична знахідка на Чорномор'ї.

Відомий французький археольоґ барон де Бай (de Baye) пише нам з Чорномор'я, де він тепер саме пробува, шукаючи збутків давнїх черкесів, що у столиці Ильській, на південь від Новороссійського. біля нафтяних жерел, йому пощастило знайти у верстві жовтої глини зуби якого-сь викопного товстошкурця, мабуть маммутячі з нарошне порозколюваними кістками і з численним, оббитим чоловічими руками, кам'яним начиннєм. Це остатнє може й не дуже визначне, позаяк давні осельники того місця не мали під рукою досить здатного до того материялу. Дякуємо шановному д. де Баєві за цікаву звістку і дуже бажаємо дальших розвідок.

Нові знахідки д. В. В. Хвойки.

а) Гончарські становища між Трипіллєм і Верем'єм. Невсипущий збірач української старовини В. В. Хвойка, звернувши увагу на не звичайної хворми старинний посуд, котрий йому почали

приносити люде з околиць Трипілля, намірився торік почати там справжнї розвідки і у лїтку 1897 р. на полудень од Трипілля, по більшій частинї вздовж берегу річки Бобрицї знайшов на обсягу кількох квадратових верстов у 16 місцях цїлї становища якогось-то племени, що жило мабуть найбільше з гончарства, як можна гадати, вважаючи на те, що дуже переважна частина знахідок складаєть ся з череп'я, а часом і з цїлого посуду. Зразки знайденої церамики, котрі нам довелось бачити, виявляють собою три головних типа: 1) з досить погано обробленої і випаленої глини, темної на колїр, і змішаної з піском і з товченими річними черепашками; орнаментований півкруглими видавленими на мокрій глині смужками і нацюканими чим-сь на взір гребіня рядками точок; 2) з краще обробленої, по випалї червоної, їноді чорної глини, — орнаментований нарізаними по мокрій глинї, часом простими і закругленими, а найбільше спіральовими везерунками з кількох рівнобіжних лїнїй; 3) з досить добре обробленої тонкої світло-жовтуватої або рожево-червонуватої глини, — з те-ж більш або меньш спіральовими або складеними з простих перекрещених між собою смужок орнаментами, намальованими темно-карою, або по жовто-гарячому полї — червоною хварбою -- дуже подібний до так званої передмикенської церамики. Що до хворми по́суду, робленого, здаєть ся, або зовсїм без гончарного кругу або на ручному крузї, як у давньому Египтї, то окрім більш або меньш звичайних стовбоватих, високих і до гори широких урн, і круглястих горщиків, часами з вушками по найширшому півпоперечникові, або з дїрочками за-для вішання навкруги горла, найбільше звертають на себе увагу горшки круглястої дульобразої хворми з досить невеликою дїркою зверху, тилькі обведеною везерунками, без нїякої шийки, од 1 метра й більш до кількох сантиметрів заввишки, а також зовсїм особливої ворочкуватої (ко́нусової) хворми — мабуть підставки (прості, подвійні і зліплені по двоє у ряд на зразок бінокля) щоб ставляти на їх посуду з круглим опуким або гострим ворочкуватим дном, якої те-ж (особливо невеличкої) було знайдено чимало, при чому де-які з таких горщичків, часто четверобокі у півпоперечному перекрої, відзначають ся ріжками з дїрками наскрізь на зразок вушка. На де-яких з горшків, незалежно од дуже ориґинальної більш або меньш спіральної орнаментації можна бачити кружки з проміннєм, півмісяцї, вушка на зразок те-ж півмісяця стілизованого з виліпленої з глини товарячої голови з рогами, налїплені плесковаті шишечки на зразок чоловічого виду, трохи подібного до совиної голови і т. и. Ще більшу й найцікавійшу ориґинальність цієї дуже значної знахідки стано-

влять невеличкі глиняні парсунки, виключно жіночої постаті, між котрими де-які зовсїм нагадують „божків“ з другого міста давньої Трої і їм подібних плесковатих парсунок (Brettidolen) передмикенського типу, а де-які — далеко зручнійше зроблені, сидячі, або стоячі, з руками й ногами, з занадто зазначеним задом (steatopygie), з зовсїм ясно зазначеними цицьками а иноді і иньшими ознаками полу, з великими вухами, часто проверченимиількома дїрками, з добре визначеними очима, але зовсїм без рота і з носом зхвормованим простим вщипком глини між пучками, що надає видові відому схожість з совиною головою. Окрім церамики було знайдено досить багато крем'яних одбитків і відщипків (eclats et lames), котрих у одному горщику було більше сотні, чимало обточених кам'яних сокирок, а на рештї й п'ять невеличких сокирок (з їх четверо на зразок кам'яних сокір) з чистої м і д ї, що примушує думати, що ці гончарські становища мають бути неолітичними, або самосїнького початку метальової доби. Шановний проф. Вол. Б. Антонович у свому відчиті про ці знахідки у Товаристві Нестора Лїтописця, звернув увагу на їх подібність з одного боку до знахідок малоазійських, так званої передмикенської культури, а з другого до того що було знайдене польськими археольоґами у східній Галичині, у порічьчях Днїстра і Збруча. Ми додамо ще, що окрім передмикенських знахідок, з котрих найбільше цїкавими видають ся з цього погляду не дуже давні знахідки д. Шантра у дав. Каппадокії, зовсїм подібні знахідки були зроблені у Кукутені (Cucuteni) у Руминії і далї те-ж досить подібні у Бутмирі у Боснії. Сподїваємось, що дякуючи ласці д. Хвойки, котрий обіцяв вже надіслати нам певні відомости про свої надзвичайно цїкаві здобутки, ми зможемо подати більш або меньш докладний опис їх у ближчій же книжцї наших „Материялів“.

b) Розвідки у могилах між Верем'єм і Стретівкою. Усїх могил розкопано п'ять У першій не дуже глибоко була знайдена обточена крем'яна сокирка, а на рівні з землею семеро подібних до гладишки горшків, коло кожного з котрих була або крем'яна сокирка, або келеп. Сокирки по черзї з горщиками були покладені на землї рівним кругом. У другій — мабуть скитської доби, були знайдені чоловічі кістки, при їх семеро стрілок (3 костяних і 1 залїзна) і три череп'яних горщика з чорної глини, з високо витягнутим до гори вухом. У третій — при костяку дуже добре виготовлене крем'яне начиннє на зразок спиці до спису. У четвертій — під костяком нарівні з землею, на глибині 95 стм. горщик з перепаленими

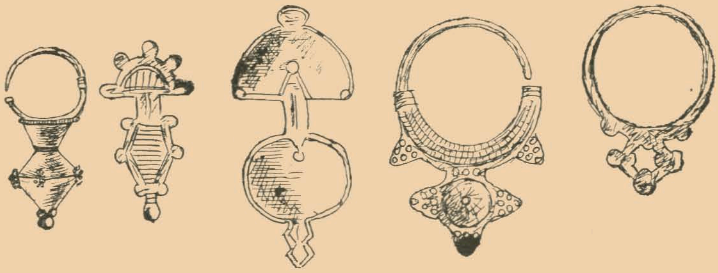
кістками, належачими видимо до ранїйшого похорону, а ще глибше (160 стм. від верху могили) скорчений кістяк, котрого горішня половина викрашена червоною хварбою. У п'ятому не було знайдено нїчого окрім перетрухлого дерев'яного зрубу. Більше докладні звістки подамо у ближчій книжці.

c) *Розвідки у могилах коло Трипілля.* Розкопано було три могили. У одній з їх у дерев'яному зрубі був знайдений жіночий кістяк з двома електровими застїжками (boucles), з дуже численним кровавиковим, скляним і емальовим намистом, кількома бронзяними шпилками, бронзяним-же дзеркальцем (ручка залїзна), невеличким глиняним горщичком, слїдами хварб червоної, білої і чорної, шматком сїрки, бронзяною стрілкою і невеличкою парсункою (божком?) з білої глини з слїдами зеленувато-синьої поливи. У другій могилї був чоловічий кістяк і при йому невеличка серга, бронзяна стрілка, кілька залїзного начиння й зброї (2 залїзних сокирки й спис), меч з бронзяним держальном і два горщики, з котрих оден з високо витягнутим у гору вухом. Окрім того цїла купка маленьких вирізаних з кости на зразок кінських головок довгеньких планичок з провернеными вздовж їх дїрочками. Що було у третїй могилї — поки що не знаємо.

d) *Розвідки у могилах у Чигиринському пов.* Запрошений д. Б. І. Ханенком розкопати кілька могил у його маєтку у Чигиринщинї, д. Хвойка знайшов у одному з їх три золоті бляшки на одній з котрих можна розібрати чоловічу постать з головою обвитою двома левами, а на других вибиті образки подібні до знайдених у Пермській губ. і у Сібіру. Далї д. Хвойка знайшов дуже хорошу череп'яну кратеру чудової грецької роботи, дуже гарно розмальовану митольоґичними сценами. Нарештї у сусїднїй групі могил д. Хвойка знайшов скитський склеп з трома коморами, у в одній з котрих був дуже гарний, бронзяний позлотистий шелом те-ж грецької роботи і кістяк лицаря-скита, обкладений навкруги численними бронзяними стрілками і з кістяком джури-невільника у ногах а також з глиняною амфорою і срібним ополоником до питьтя і у другій — жіночий кістяк з метальовим дзеркалом, намистами і т. и. Третя комора зосталась поки-що не одкопаною.

e) *Ґотські знахідки у с. Пастерському.* Нарештї у городищї біля с. Пастерського те-ж у Чигиринському пов. у Київщинї, д. Хвойка знайшов стрілку, чотирі серги і дві фібули дуже ясно визначеного ґотського типу, досить відомого у західній Европі і на-

лежачого там до так званої меровинґської доби, котру вірнїйше починають тепер звати просто ґотською. Окрім кількох знахідок таких-же річей у Криму й на Кавказі, кілька їх було знайдено і на Україні, а именно: гребінець і застіжка до пояса на березї Днїпра коло Чорного моря, цїлий скарб на березї р. Чулека на Курсько-Харківсько-Озовській залїзниці, дві фібули коло Нижньої у Харьківщинї, дві дуже гарні фібули у Ніжені у Чернигівщинї і срібна філїґранова фібула у Київі (усе переховує ся у царському Ермітажі у Петербурзї).[1]) Одна з фібул з городища коло с. Пастерського, належача до так званого промінястого типу (fibules à rayons) зовсїм подібна до двох фібул знайдених у Нижньої у Харь-

ківщинї. І загалї-ж річі знайдені д. Хвойкою з'являють ся дуже цїкавими до доповненьня рядка цїх збутків пробування Ґотів на Україні і вимагають дальших розвідок у означеному городищі.

Знахідка д. Мазараки.

З київських часописів бачимо, що д. С. А. Мазараки, розкопуючи могили у Роменському пов. у Полтавщинї, знайшов жіночий кістяк у дуже дорогому уборі, котрий складав ся з золотого вінця, зробленого з вибитих листиками бляшок і обсаженого дорогим каміньнєм, з численних перстнів, серег, наручнів і иньш. Але найбільш цїкавою знахідкою була в цїй могилї невеличка золота чаша, зовсїм подібна до усїм відомої куль-обської чаші, вибиті на котрій образки Скитів робили її одною з найцїкавійших памятяток нашої археольоґії. Дуже бажалося-б мати про цю знахідку, яко мога докладнїйші звістки, а тако-ж щоб і знайдена чаша досталася до котрого небудь з київських музеїв.

---

[1]) Див. B. de Baye, La bijouterie des Goths en Russie, P. 1892, p. 11—14.

„Козацька“ могила коло Ніжена.

Проф. Вол. Б. Антонович разом з де-якими профессорами Ніженського історично-фильольоґичного інстітуту, розкопав у Липовому-Розї коло Ніжена, на грунтї д. Макарова так звану „козацьку“ могилу. Знайдено череп'я горщика, крем'яний відщипок (ніж), крем'яну стрілку і дуже гарну обточену сокирку з діориту; трохи глибше — шматок янтарю і кістяк, повернений головою у північно-західню сторону.

Габріель де Мортільє (1821—1898).

25-го вересня спочив у С. Жермені біля Парижу, на 78-му роцї життя, великий утворитель передісторичньої археольоґії Габріель де Мортільє. Ця незмірна втрата всесьвітньої науки одізветь ся великим жалем і між усїма нашими українськими археольогами і антропольогами, з котрих одним пощастило бути його безпосереднїми слухачами, а другим довело ся навчитись першим основам своєї науки по його книжкам. Цїле життє небіжчика було неперестанною працею. Незабаром по скінченні своєї науки у парижському Museum'і і Conservatoire des Arts et Métiers, йому прийшло ся, після вгамування полїтичного руху 1848 року, виїхати з рідного краю і пробувати чимало лїт то в Італії, то у Швейцарії, де він упорядкував природознавчі і археольоґічні Музеї у Аннесї і Женеві. Вернувшись до Франциї, він був довгий час доглядачем і першим впорядчиком найкращого у цїлому сьвітї передісторично-археольоґічного Музею у С. Жермені, був послом у Палатї (радї державнїй), головою міста С. Жермена і з протягу 21 року профессором парижської Антропольоґічної Школи, становлячи собою разом з Брока́ найбільшу славу цеї знаменитої інституциї. За кілька днїв ще до смерти, він скінчив першу частину нового видання своєї Préhistorique, котра була й зостаєть ся найголовнїйшою основою цїлої науки передісторичньої археольоґії, чи як він звав її палеоетнольоґії. Вміраючи, він мав принаймні втїху, котра даєть ся не кожному вченому: бачити свої головнїйші наукові теориї потвердженими і передати свої нескінчені працї свому найкращому помічникові — синові. Подати відомости про його численні працї і оцїнувати велику

вагу його дослїдів — річ занадто нелегка, щоб її зробити у короткій замітцї і ми відкладаємо це до ближчої книжки наших „Материялів“. Поки що скажемо тільки, що з смертьтю Г. де Мортільє наука втеряла великого вченого, а численні ученики великого, незабутнього вчителя.

Хв. В.

Sommaire.

Congrès archéologique en 1899 à Kiev. — Congrès des naturalistes et des médecins tenu à Kiev au mois d'août. — Découverte paléolithique de M. de Baye au Pays des Cosaques de la Mer Noire (restes de mammouth, ossements intentionellement fendus, pierres tailleés). — Nouvelles découvertes de M. Chvojka: *Ateliers de poterie entre Trypillé*) et Verémié* (poterie grossière en terre noire, ornementée ou pointillée entre les lignes courbes; poterie plus fine, noire ou rouge, ornée de lignes spiralées incisées; poterie encore plus fine, claire jaune ou rose, peinte à l'extérieur, comme â l'intérieur — toute faite à la main; figurines en terre cuite, représentant les sujets exclusivement féminins, tantôt plates, tantôt plus habilement faites avec les seins et quelquefois organes génitaux bien accusés, les fesses un peu exagérées, les grandes oreilles souvent trouées, les yeux bien désignés et le nez formé par pression des doigts sus la terre glaise, se qui en absence complête de la bouche donne au visage l'aspect comme de la tête de chouette; silex taillés, haches polies et cinq petites hachettes en *cuivre* imitant le forme de celles en pierre polie); b) *Fouilles des kourgans entre Verémié et Strétivka*: 1) haches et haches-marteaux en pierre polie, poterie; 2) squelette, trois pointes de flêche en os et une en fer et trois vases dont un avec l'anse tres allongée en haut; 3) squelette, pointe de lance en pierre taillée; 4) urne funéraire avec les restes de l'incinération et audessous un squelette en position accroupie, partiellement peint en rouge; c) *Fouilles dans les kourgans près de Trypillé*: 1) squelette de femme, deux boucles de ceinture en or mélangé d'argent, plusieurs perles, quelques épingles en bronze, miroir en bronze avec un manche en fer, petit pot, matiéres colorantes: rouge, blanc et noir, morceau de soufre, pointe de flêche en bronze et petite idole en terre cuite émaillée de bleu-vert; 2) squelette d'homme, petit boucle d'oreille en or, armes et outils en fer, poterie); d) *Fouilles dans les kourgans du distr. de Tchyhryne* (trois plaques d'or avec le bas-rélief représentant la tête feminine entourée des lions, cratère grecque avec la peinture répresentant les scènes mythologiques, magnifique casque grec en bronze doré, squellette d'un guerrier scythe et celui de son esclave, squelette d'une femme avec plusieurs objets de toilette etc.); e) *Trouvailles gothes prés de village de Pasterské*

*) Tripolié (Триполье) sur les cartes russes.

(pointe de flêche, quatre boucles d'oreilles et deux fibules). — Trouvailles de M. *Mazaraki* (squelette d'une femme, diadème en plaques d'or, plusieurs bagues, boucles d'oreilles, bracelets etc. et un vase en or tout pareil à celui du kourgan de Koul-Ob, avec les bas-reliefs représentant les scènes de la vie des Scythes bien connues.) — Kourgan prés de Nijéne*), fouilles di M. le prof. Antonovitch (fragments de poterie, silex taillés, hache polie en diorite, morceau de l'ambre jaune et le squelette audessous). Mort de M G. de Mortillet.

Errata.

Стор. 24. стр. 7 зверху. Замість pointillage читати: pastillage

— 61. стр. 3 зверху замість „Зверху.... і т. д. до слова підиймається, читати: Запецки віддїлені від каблука перегородкою з дїрками, не доходячою до передньої стїнки горну. Ця перегородка прикрива зверху запецки (Мал. 10), а каблукові служить долївкою, на котрій ставляють пóсуд. Полом'я з печи приходить у запецки і далї через порожнє місце *a* (Мал. 13) і через дїрки....

— Підпис до Мал. 13 читати: дóлївка каблука.

Page 66. Dans l'explication de la Fig. 10 omettre les mots: Une cloison qui est au fond de ces compartiments est.

— Dans l'explication de la Fig. 12 omettre les mots: les lignes ponctuées... etc. jusqu'à la fin.

— L'explication de la Fig. 13 lire de la façon suivante: Cloison (incomplête) en briques, séparant la partie supérieure du four de la partie inférieure et servant de sol pour la partie supérieure. La flamme passe du foyer qui n'est pas séparé de la partie inférieure du four dans celle-ci et ensuite par la partie libre *a* ainsi que par les trous, dont la cloison est munie, dans la partie supérieure, d'où la fumée sort par la bouche.

*) Niéjine (Нѣжинъ) sur les cartes russes.

Questionnaires spéciaux pour les recherches ethnographiques.

СПЕЦИЯЛЬНІ ПРОҐРАМИ

ДО НАУКОВО-ЕТНОҐРАФИЧНИХ РОЗВІДОК.

Бувши прилагоджені за для людей з більшою, або меньшою, коли не специяльно етноґрафичною, то хоч загально-науковою просьвітою, ці проґрами призначають ся найбільше за для тих, хто має охоту, або спроможність узяти ся за розвідки у якому небудь окрімкому розділї етноґрафії. Нема що й казати, що й вони далеко не вичерпують усїх питань, які можуть виявитись при розвідках, а через це при їх укладанні маєть ся завше на меті зазначити рядком запитів (самих по собі досить простих) той напрямок, у якім мусить іти розвідка. Кожному, хто буде ласкав надіслати нам які додатки або нові запитання до наших проґрам — складаємо заздалегідь нашу щиру подяку.

З техничного боку ми дуже-б просили наших співробітників:

1) Не звертати уваги на невелику численність і незначність відомостей, які вони можуть иноді подати і не брати нїчого за річ вже усїм відому, а піклуватись тільки, щоб звістки були вірні й докладні.

2) не вважати на сором у деяких звістках, пам'ятаючи, що за для науки не може бути нїчого соромного.

3) Не вважати на незручність плянів, малюнків і т. п., а робити їх тільки так, щоб вони були вірні і щоб усе можна було зрозуміти.

4) Означати завше, яко мога точнїйше місця, де зібрані звістки.

5) Подавати коли не кожну звістку, то принаймні кожний рядок однаких звісток (підходячих до розділів проґрам, означених

у більшій частині їх латинськими числами) на окрімному куснику паперу не меньш половини хвормату цієї книжки завбільшки, пишучи при тому тільки на одному боцї листка. (Виконанне цього прохання полегшує дуже клясифікацію і переховуванне материялу, даючи спроможність розтасовувати листики і коли треба наклеювати їх на більші, замість переписування).

6) Засилати відомости або до Наукового Товариства ім. Шевченка, 26, улиця Чарнецького у Львові, або безпосередно: Хв. Вовкові до Антропольоґичного Товариства у Парижі (M. Th. Volkov, Société d'Anthropologie, 15 rue de l'Ecole de Medecine, Paris, France).

Questionnaire pour les recherches ethnographiques sur l'industrie populaire

par Th. Volkov.

ПРОҐРАМА

до збірання відомостей дотичних народньої побутової техники

(Arts of life).

Побутовою техникою у етноґрафії зветь ся вміннє дати собі раду ув усьому, що потрібно за для піддержування і поліпшення материяльного життя. Камінь, котрим дикий чоловік розбива горіх, або ломака, котрою він збива з дерева овоч, становлять вже собою пристрої, прилади, струменти, за поміччю котрих йому легше зробити що треба, нїж просто руками. У міру того як люде ставали осьвітнїйшими, цї пристрої і прилади ставали усе більш і більш скомплїкованими, але разом з цїм і зручнїйшими і не помилившись можна сказати, що історія побутової техники становить собою історію чоловічої культури і не тільки материяльної, але й інтеллектуальної. З цього видно вже яке значне місце мають розвідки дотичні побутової техники у науковій етноґрафії. Це значіннє їх одначе не зразу було оцїноване і тільки тепер, дякуючи працям оксфордського професcора Едв. Тайлора, професcора Парижської Антропольогичної Школи Адріена де Мортільє і особливо американських етнольоґів, між котрими на першому місцї треба зазначити уашинґтонського професcора Отіса Мезона,[1]) ця частина етноґрафії дойшла до певного наукового розвою. У наших досї виданих етноґрафичних проґрамах вона або й зовсїм не згадуєть ся, або коли й згадуєть ся то хиба тільки мимохідь Тим то ми й починаємо наш рядок специяльних етноґрафичних проґрам именно з ви-

---

[1]) Edw. B. Tylor. Anthropology. Lond 1881. Adr. de Mortillet, La Revue mensuelle de l'Ecole d'Anthropologie II, 1892. Otis T. Mason The origins of invention, Lond. 1895.

дання проґрами до збірання відомостей дотичних побутової техники, просячи наших співробітників звернути на її особливу увагу. Звістки, які за їх помічьчю будуть зібрані, мусять дати не тільки образок теперішньої материяльної культури Русі-України, але й її поступового розвою і придадуть ся окрім того чимало до вияснення еволюції культури усього людства на землї. З другого боку вони вияснять де які дуже значні питання культурних впливів і допоможуть у знищенні де яких не меньш значних історичних помилок і забобонів.

Позаяк розвідки по цій програмі матимуть натурально найбільш усього техничний характер, то окрім загальних уваг, виложених у передмові до усїх специяльних проґрам, ми проситимемо ще наших співробітників:

1) При опису кожної окрімної річи подавати льокальну назву її і кожної з її частин, які-б дрібні не були вони.

2) Подавати міру а по потребі й вагу кожної річи по спроможністі десятичну (метричну), бо нїякої иньшої міри у науцї тепер не вживаєть ся.

3) До опису кожної річи додавати її фотоґрафію, або малюнок, а коли йдеть ся про вияснене яких пристроїв, будівлї, то-що, то й малюнок схематичний (півперечний і вздовжний перекрій, або плян) по спроможністі з масштабом.

4) Не вважати на артистичне виконаньне таких малюнків, дбаючи тільки про те, щоб можна було їх зрозуміти.

5) Малюнки, пляни і т. и. робити на окрімних листиках, визначаючи кожну частину числами або лїтерами, котрі мають бути вияснені у текстї.

6) Не нехтувати нїякими дотичними до побутової техники оповіданьнями, віруваньнями й забобонами (за для котрих нарешті буде уложена особлива проґрама), але подавати тільки їх завше на окрімних листиках.

Побутова техника.

І. Первістні механічні пристрої у народньому побуті.

а] 1) Як люде дають собі ради, не маючи під рукою ножа, сокири, шила, або-що? Чи не вживають часами у таких випадках кремінців, уломків скла, кісток, дерева і т. и. і як їх у такому разї пристроюють, щоб зручнїйше було держати і орудувати?

2) Які дерев'яні річи вживають ще замість залїзних (кілочки, молоти, довбні і т. и.)?

3) Які трапляють ся самодільні річи з заваляцих шматків залїза (як наприкл. скіски то-що) і як їх приправляють до держаньня?

4) Яку робили, або й роблять тепер самодїльну зброю, щоб боронитись від людей, або звіра (ножі, списи, коси, келепи і т. и.)? Чи не роблять часом булавок, або ґирлиґ, з молодих деревців, до корнів котрих забивають ся невеличкі кремінцї, щоб повростали туди?

5) Чи нема, часом, звичаю перерізувати, або одрубувати що небудь не залїзним струментом, а чим иньшим?

b] 6) Подати найбільше докладні і ориґинальні зразки вживаньня у звичайному сїльському побутї простійших машин: рухала (підойма, підважуваньнє, журавель, тереза, терниця, безьмін), клину (колоти дерево), колещати (витяганнє води, колод з річки, стягненьнє на гору дзвонів), коловорота (тяганнє ґлею з колодязя, глини з глинища), ґвинта, або шрубу (у в олїйницї), накату чи спадистої площини (тяганнє бочок на віз, спусканнє їх до льоху). Постаратись вказати вживаннє цїх машин простим сїльським людом, не маючим нїякого знатьтя у механицї.

II. Вогонь, його здобуваннє і переховуваннє.

1) Чи бувають випадки коли вогонь треба здобути безпремінно тертєм (при запалюванні ватри у Гуцулів, при пошести на скотину або на людей і т. и.)? Як у такому разі витирають його: яким чином, з якого дерева і з яким приладом (Подати малюнки і найдокладнїйший опис)?

2) Як дають собі ради, як що випадком нема нї сїрників, нї кресала (як наприкл. на ловах, у чабанів, або у дорозї і т. и.)? Чи не доводить ся здобувати тодї вогню тертєм, або б'ючи камінь об камінь? Яке именно дерево або камінь до того вживаєть ся? Що йде на підпал і яким чином це робить ся?

3) Які ще вживають ся давні способи здобування вогню (сїрка, самодільні сїрники, кресало, губка й кремінь)? Звідки беруть усе до того потрібне — що купують, а що сами роблять? Якої хворми найчастїйше вживають кресала? Яку вживають губку і що замість неї і як усе ото виготовлюють? Чи не виробляють кремінців на продаж; хто і як іменно їх робить?

4) Здобувши огонь яким небудь з цїх способів, яким робом повертають його у полом'я і що до того вживають на підпал (маханнє віхтем з соломи, у котрий покладена запалена губка, роздуваннє ротом, халявою, вживаннє де-яких перетрухлих губ і т. и.)?

5) Які прилади вживають, щоб користуватись здобутим вогнем, особливо як що це дїєть ся не у хатї (треноги, рашки, пічечки у землї або у глинї, кабицї і т. и.)? Як і з чого це усе робить ся і як зветь ся кожна частина? Що роблять, щоб не задувало вогню вітром, або не заливало дощем?

6) Що вживаєть ся на топливо, особливо як що нема дерева очерету або соломи, наприкл. в степу або-що? Чи не палять часом товарячих, або иньших кісток і т. и.

7) Як користують ся вогнем, щоб позбутись мошки, комарів, хижих зьвірів і т. и.? Що кидають у вогонь, щоб було більше диму, або щоб дим більше одганяв усяку нечисть?...

8) Як потім переховуєть ся вогонь, щоб не запалювати його ще раз (присипаннє попілом на припечку, у степу у чабанів і т. и.)? Як поводять ся з вогнем у загалі і хто мусить його доглядати?[2])

III. Влови.

1) Чи люде ходять на влови, як на розривки, чи є й такі, що живуть з того? Як їх багато між селянами? Чи єднають ся вони у товариства?

2) Чи бува таке, щоб вибірались на влови куди небудь у дальші сторони? Чи є особливі місця, де ловлять ті чи другі звірі, або птицї і як такі місця звуть ся? Коли якого зьвіра або птицю найкраще полювати (перелет, жируваннє і т. и.)?

3) Яких ловлять зьвірів і птиць тепер і яких ловили перше? Чи полюють ще на дрохв, диких гусей, вивірок (векш), видниху (видру), бобра, дикого кабана, оленя, лося, диких коней, зубра, ведмедя? Як давно вбито остатнього з таких зьвірів? Де які птицї й зьвіри ловлять ся (зазначити ґеоґрафичні місця) і деяких з їх вже немає?

4) Які способи й пристрої вживають ся до ловлення і полювання на кожного зьвіра або птицю? Подати малюнки і описи усякого роду сільцїв, сїток, тенет, пасток, хваток, капканів, ям,

---

[1]) При усьому цьому звістно треба звертати увагу і на усякі дотичні до вогню (особливо живого. се-б здобутого тертєм, та й хатнього) віруванния і забобони, Але за для їх має бути видана особлива проґрама.

вовковень і т. и. (з означеннєм як їми орудують і як зветь ся кожна їх частина), починаючи з ловлення просто руками, або вбивання ломакою чи камінюкою і кінчаючи селянським полюваннєм з огневою зброєю. Чи не ловлять ще й досї де диких гусей або качок сїткою почепленою між деревами на дорозї у лїсї?

5) Яка старинна зброя (палицї на вовків, рогатини на ведмідя) вживаєть ся ще на вловах? Які ловецькі пристрої, особливо старинні, вдержались ще як играшки у дїтей (луки і стрілки, пращі і т. и.)? Як дїти ловлять горобцїв і иньших птиць і які до того вживають хитрощі?

6) Чи привчають яких зьвірів, або птиць (хортів, соколів) ловити, або помагати ловити на вловах? Яких вживають пристроїв, щоб доставати вбиту птицю, вбивати спійману дичину або держати її живою?

7) Чи не роблять самодїльного пороху? Чи не було випадків, щоб пістонні рушницї перероблювались на крем'яні (бо кремінь легше здобути нїж пістони)?

8) Що роблять з спійманою птицею, або зьвіром, чи сами користують ся чи продають? Кому спродають сьвіжу дичину, а кому зьвірячі шкурки, пір'є і т. и.?

9) Чи ловлять птиць, що гарно сьпівають за для держання у клїтках? Чи ловлять сьпівучих птиць на продаж і кому спродують?

10) Чи ловлять птиць з гарним пір'єм на продаж? Чи не роблять часами й сами якої оздоби з птичого пір'я, щоб носити?

11) Чи не збірають яєць з диких птиць на їжу або на продаж? Які именно яйця збірають?

12) Які є чисто ловецькі приміти й забобони? Чи не носять чого на собі, щоб щастило на ловах? Що треба й чого не треба робити йдучи на лови? Чи не треба робити чого особливого, вбивши якого великого зьвіра? Чи не одрізують і не ховають яких частин об його (зубів, кіхтів, рогів, соромного тїла), або чи не носять на собі на щастє чи на похвалку?

IV. Рибальство.

1) Чи люде рибалять тільки на поміч иньшому господарству, чи є й такі, що живуть виключно з рибальства? Подати число профессіональних рибалок (у відсотках).

2) Чи єднають ся рибалки у спілки і на яких умовах? Чи є обчеські рибальски заводи, чи тільки хазяйські? Подати числа і економичні відносини про те й друге?

3) До кого належать здатні до рибальства місця, як вони звуть ся і на яких умовах люде на їх рибалять?

4) Коли звичайно починають і коли перестають рибалити? Від чого се залежить?

5) Яка риба ловить ся? Подати народнї назвища кожної породи риби (коли можна то й наукові латинські) з народнїми-ж оповіданнями про те, де і як кожна риба живе, чим годуєть ся і коли і яким способом найкраще її ловити? Подати також і рибальську анатомію риби з усїма назвищами.

6) Найпростійші способи рибальства на мілкій водї: спусканнє води у ставках і річечках, ловліннє риби й раків просто руками, биттє сандолею чи остьтю, ловлїннє кошовкою, штанами і иньшим нехитрим робом. Чи не бува, щоб стріляли рибу з лука стрілами, або труїли якою отрутою (як кукульван, то-що)? Чи ловлять на вогонь?

7) Рибальство на більшій водї: а) рухомою снаст'ю: гачками, вудками, підсаками, сїтками, неводом, матулою і т. и.; b) нерухомою снаст'ю: вершами, жаками, вентерями, кітцями (котами), у загороди, у їзи, у єрики, крючками, кармаками і т. и. Подати назвища, розмір, фотоґрафії і малюнки з найдокладнїйшим описом кожної снасти і усїх її частин з причандалами, а також і способу лову.

8) Плетіннє і виготовленнє сїтей і иньшої рибальської снасти з усїм до того потрібним струментом і материялом. Способи плетїння. Хто звичайно плете: чи самі рибалки, чи є й особливі майстрі, що з того живуть? Звернути особливу увагу на те з чого і як роблять ся грузила і поплавцї до сїтей, ляси й гарди на їзах, єриках і т. и.

9) Рибальство у зимі. Усї прилади до його й способи лову.

10) Подати специяльні описи рибальства на усїх великих українських ріках: Донцї, Днїпрі, Деснї, Прип'яти, Бозї, Днїстрі, Прутї і Дунаї, а також і морського рибальства.

11) Які вживають ся до рибальства човни, дуби, баркаси і т. и. Подати їх докладний опис з усїма їх причандалами (весла, щогли, паруси, якіря, барани і т. и.) Чи роблять їх на продаж і чи є люде, що тільки з того й живуть? З чого й як роблять ся наприкл. самодїльні якіря і т. и.?

12) Яку ставляють за для рибальства будівлю (починаючи з простих будок і кінчаючи рибальськими заводами)? З чого й як вона робить ся (подати малюнки і пляни)? Житьтє на рибальських заводах. Особлива рибальська одежа, як що така вживаєть ся.

13) Який посуд і струмент вживаєть ся до виймань спійманої риби з сїтей, вбивання де-якої з неї (починаючи од простого перекусування голови і кінчаючи чекушею), доставка її на беріг, чищеннє, перемиваньнє й соліньнє — і як усе те робить ся? Які вживають ся ще способи до переховування риби (сушеннє, в'яленнє, задимлюваннє і т. и.)? Чи роблять кав'яр (икру), в'язигу? Чи роблять з риби консерви?

14) Як ведеть ся лїк спійманої риби і як її важять? Як, де й кому її спродують?

15) Чи не чутно яких переказів як ловили рибу за давнїх часів; чи не знайдено де, або чи не остало ся у кого давньої рибальської снасти (крючків, гаків, грузил і т. и.)?

V. Скотарство.

1) Чи не відомі які випадки призвичаювання дикої, або одичалої скотини? Які вживають ся способи приборкування дикої, або неспокійної скотини (колодка на шиї, або на нозї у свинї, дошка на рогах у бика, путаннє або стреножуваннє коней і т. и.)?

2) Чи трапляєть ся ще виховуваннє скоту у півдикому станї, табунами у степах, лїсах, болотах? Як його упісля призвичаюють?

3) Який именно скот держать? Як кожну породу доглядають, чим годують, як боронять од мух і дроку, од зьвіра, од злодїїв, од пошести, як рятують од якої хвороби, як вихолощують, яким струментом і хто це звичайно робить, яку поміч дають, як скотина телить ся? Зібрати звістків про коновалів, їхній струмент і лїки. Подати по спроміжністи окрімні студиї про гурти, табуни, отари і т. и., звернувши увагу й на житьтє гуртовщиків, чабанів, табунщиків, свинопасів і особливо на їхні причандали (ґирлиґи, аркани і т. и. і на те, що вони повинні знати, щоб доглядати як слїд скотину.

4) Чи держать громадський племінний скот (бугаїв, жеребцїв, кнурів, авряків)? Як племінний скот доглядають і яким робом припускають до самиць? Чи не вживають яких небудь особливих способів, щоб мати такий чи иньший приплід? Чи не завважають часом,

що як самиця погуля раз з поганим самцем то вже приплід од її не буде добрий, хоч-би потім припускали й найкращих самців?

5) Як користують ся молоком, що і як з його роблять (сир, сметану, масло і т. и.)? Який за-для того вживаєть ся посуд і пристрої? Чи нема випадків громадського молочного господарства? Що роблять, щоб корови давали більше молока? Яку користь мають з иньшої скотини?

6) Як яку скотину ріжуть чи колять, як здиймають з її шкуру, обірають мнясо, сало і т. и. і як усе те оброблюють до перехову-вання, або на продаж; який струмент до того вживаєть ся? Що роблять з шерстьтю, рогами, копитами? Подати народню різницьку анатомію кожної скотини. По яким ознакам довідують ся, що скотина була недужа і що мняса од її не слід їсти? Чи користують ся чим од дохлої скотини? Чи є до різання скотини особливі люде (різники, касапи, то-що)? Що і як їм платять за заріз кожної скотини?

7) Чи держать, особливо при отарах, собак якої небудь осібної породи і якої именно? Як їх доглядають і як до чого привчають? Чи є який догляд за дворовими собаками; як і до чого їх привчають? Як їх боронять і пользують від скаженини і иньшої хвороби? Чи держать котів або ще що небудь? Коли ні, то від чого? Чи не міняють, або не продають котів на шкурки котолупам?

8) Яку держать птицю на їжу або на продаж? Чи не призвичають часом якої дикої птиці і як іменно? Чи не пускають якої птиці (як качок, гусей) на ціле літо у болото, де вона зовсім дичіє? Чи її потім призвичають і як именно (пригодовують, урізують крила і т. и.)? Як доглядають курчат, утят, гусят, индичат і т. и. як їх вигодовують, що їм дають щоб не дохли? Який догляд за кожною породою птиці осібно? Де держать яку птицю у день і у ночі, і у літї і у зіму (подати зразки хлївів — до-що)? Як боронять птицю од шулік, ласок і иньших ворогів? Як доглядають, щоб не пропадали яйця, що роблять, щоб птиця краще неслась і щоб не було виливків? Як яйця переховують і доставляють на продаж? Як яку птицю вигодовують на продаж і як доставляють на торг? Подати описи осібної до того будівлї, посуду, пристроїв, клїток і т. и.

9) Як ріжуть, колять або рубають домову птицю і як її патрають. Подати народню анатомію домової птиці. Який вжиток мають з частин птиці, котрих не можна їсти (кісток, пір'я, кіхтів)? З якої птиці яке пір'є на що йде? Чи не вважаєть ся негідним, щоб

птицю (або що з дрібної скотини) різали жінки і чи не закликають за для цього кого небудь з чоловіків?

10) Чи розводять голубів і на що именно: чи на їжу або на продаж, чи щоб літали? Чи трапляють ся завзяті голуб'ятники, щоб кохались у цьому ділї? Як вони доглядають голубів, чи пускають літать на спор, чи переманюють один у одного і який у їх особливий „голуб'ячий закон“?

VI. Пчільництво.

1) Чи не користують ся ще медом з диких бжіл, шершнів, віс і т. и.? Чи не держать ще бжіл по дуплах дерев і у бортях; чи нема ще звичаю прив'язувати колодки з бжолою по деревах? Які прилади вживають ся, щоб лазити на бортяні дерева (лазиво)? Чи не вживаєть ся де лежачих колодок (улвків) за для бжіл?

2) Де звичайно ставляють пасїку? Чи є звичай перевозити її з одного місця на друге? Як тодї влаштовують? Подати пляни і загальні образки пасїки (найкраще фотоґрафії). Яких святих ікони держать на пасїцї і де їх вішають?

3) Як зроблені вулики і покришки до їх? Подати докладні малюнки з назвами кожної частини. З якого дерева їх роблять, як завбільшки, що під їх підставляють? Чи не роблять на вуликах яких образів, малюнків, різьби, написів; чи не вирізують вуликів на подобу чоловічої, або зьвірячої постатї? Чи не починають вживати нових вуликів (солом'яних, з рамками, скляних і т. и)?

4) Чи розбірають які окрімні породи бжіл? Як бжіл держать і доглядають (подати найдокладнїйший опис усього до того дотичного)? Як збірають рої, садовлять їх до нових вуликів, підгодовують і т. и.? Які найголовнїйші вороги бжіл і як од їх боронять ся? Як поводять ся з бжолами, щоб вони знали пасїшника і що відомо пасїшникам про життє бжіл?

5) Як вибірають мед? Як що про цьому вбивають бжіл, то як именно? Як мед і віск потім оброблюють, переховують і спродують?

6) Які пристрої і струменти вживають ся на пасїцї? Подати докладний опис з малюнками усього пасїчного струменту і начиння, означивши якої що більшини, як зветь ся, з чого робить ся, що купуєть ся і т. и.?

7) Як переховують бжоли у зімі? Пляни й малюнки вімшаників? Чи роблять ся вімшаники у землї і як именно? Як у їх скла-

дають вулики, коли складають, і коли виймають на весні? Як доглядають?

8) Які приміти, вірування, молитви, заговори й забобони є про бжіл?

VII. Лїси, садки, пастовні і сїнокоси.

1) Який росте лїс, як зветь ся по народньому кожна його порода з її одмінами? Як якою породою користують ся, на що вона йде? Як вибавляють негідне дерево, щоб дати місце більше користному? Як доглядають за лїсом селяне, особливо лїсники без шкільної осьвіти? Чи роблять що, щоб дерево краще, або рівнїйше росло? Який грунт за для якого дерева годить ся? Чи не розводять часами лїсу нарошне? Які комахи, птиції або зьвірі шкодять лїсові і як од їх збувають ся? Як боронять лїс од пожежи, як що трапить ся? Коли яке дерево рубають? Як викорчовують пнї? Як знають, скільки дереву год і скільки з його буде дрів? Чим користують ся з лїсу окрім рубання дерева на будівлю і на опал (лоза, лика, соснові шишки, трава, ягоди, губи і т. и.)?

2) Які дерева й овочі розводять по садках і городах? Як вони звуть ся з їх ріжними одмінами? Як їх доглядають, який до того вживаєть ся струмент? Які овочі розводять ся за для себе й які на продаж? Чи не розводять чого небудь особливо (як наприкл. сливи ув Опошні, то-що)? Яким робом розводять дерева й овочі — чи з насїння чи инакше? Чи вміють щепити кращі породи до дичків? Чи звертають увагу на те, що усякому дереву чи овочу потрібує осібного грунту, чи підгноюють землю, підсипають піску, глини, вапна і т. и. Як вибавляють гусінь, шкодливих комах і т. и. що шкодить садкам? Де більше розводять садки, чи коло хат у оселї, чи по лїсах? Як їх доглядають, коли овоч почина доспівати? Чи не роблять за для того особливої будівлї, такої як курінї, вишки і т. и.? Які ставляють опудала (страхопуди), щоб лякати птицю, з чого й як їх роблять? Коли і як збірають кожну овоч, як її переховують, щоб не попсувалась і як доставляють на продаж? Якою мірою або лїком продають: на вози, на відра, на мірку, на гарнець, на пари, на десятки, на копи, на сотні?... Які є про садовину й городину примітки, вірування й забобони (поливаннє сьвяченою водою і т. и.)?

3) Де більше пасуть скот на весні, у лїтї і у в осени? Яка трава вважаєть ся найбільше користною і яка шкодливою за для

скоту (подати народні назвища, а як-що можна то й наукові — латинські)? Коли починають і коли перестають виганяти скот на пашу?

4) Яка трава росте по сїножатях (степових, лїсових, левадах, болотяних)? Яка вважаєть ся кращою і яка гіршою (подати знов народні, а по змозї й латинські назви з означеннєм народнїх приміт)? Чи доглядають як небудь траву на сїнокосах, щоб вона краще росла, чи боронять її од яких комах чи зьвірів? Коли й яким робом починаєть ся косовиця? Які коси більше купують, австрійські чи россійські? Яке більше люблять кісься -- довге чи коротке? Що кажуть про косарів — нїмцїв, руських (великорусів) і иньших? Подати докладний опис косовицї, а тако-ж способів косити (на голу косу, на ключку, на грабки і т. и.) і усїєї косарської справи, починаючи од коси з усїма її причандалами і кінчаючи барильцем на воду, з плянами і малюнками, а коли можна то й фотоґрафіями у різні моменти працї. Те-ж саме про возовицю (гребовиця, складаннє у копицї, волочіннє, складаннє у скирти і т. и.), Такі-ж звістки подати про різаннє осоки, битьтє очерету, збіраннє бур'яну і т. и. На яку міру продають сїно? Чи не сїють часами на сїно трави?

VIII. Хлїборобство.

1) Чи трапляєть ся де так зване хижацьке господарство (покиданнє старого поля і випалюваннє лїсу, або оранка степу під нове)? Чи ведеть ся господарство на три поля чи вже на більше?

2) Як селяне відрізняють і звуть ріжного роду землю? Яку землю до чого вважають більше здатною? На що, коли й як підгноюють землю?

3) Чи нема звичаю поливати ниви (особливо водяними колесами з причепляними до їх відрами)?

4) Щó сїють? Подати народні назви усякої пашнї з усїма одмінами, які тільки є, з означеннєм чого сїють більше й чого меньше. Що після чого сїють? Чи починають сїяти нові сорти пашнї?

5) Коли починають орати? Чим орють: сохою чи плугом, кіньми чи волами (кількома парами волів)? Як глибоко беруть на який хліб? Боронуваннє.

6) Як який хліб сїють? Як вибірають і наготовлюють за для сїяння зерно? Чи не вживають до сїяння яких пристроїв? Чим волочять — бороною, чи чим иньшим?

7) Чи бува який догляд за хлїбами, поки вони ростуть? Чи проривають їх, як що дуже густо посїяно? Як боронять їх од жучків, коників, сарани і т. и.?

8) Коли починають ся жнива, який хлїб жнуть, а який косять? Як який хлїб складають у копички? Як перевозять і складають у скирти? Чи є овини і як у їх сушять хлїб?

9) Коли починають молотити? Як і чим молотять (цїпами, кам'яним котком, конячими копитами (на гармані), машиною)?

10) Які до усього того вживають ся прилади й пристрої? Описати по змозї докладнїйше усякого роду сохи, рала, борони, плуги, волочила, серпи, коси, грабки, граблї, вила, цїпи, гармани, дикани і т. и. з усїма їх частинами і причандалами, додаючи до усього міру, малюнки й фотоґрафії. Дуже добре-б було подати тако-ж фотоґрафії усїх сільських робот, починаючи з оранки і кінчаючи віяньнем.

11) Які зміни настали у теперішньому господарстві, у порівнянні з тим, що було колись — економичні і техничні?

12) Дати окрімні описи розведення ріжного роду техничних рослин: конопель, льону, цукрових буряків, тютюну, хмілю і т. и. з усїма пристроями, які до того вживають ся.

IX. Мирошництво.

1) Які вживають ся до товчення зерна, соли і т. и. дерев'яні або иньші ступи — ручні і ножні. Подати їх опис і малюнки.

2) Чи вживають ся ще жорна, і як що вживають ся, то до чого именно? Чи є такі жорна, щоб молоти ногами, з кошем і з иньшими приладами? Чи нема або чи не було жорен, щоб молоти кіньми, або волами? Подати опис усїх, які є, жорен з малюнками. Чи не трапляють ся де жорна не з рівними каміннями, а один камінь виглублений, а другий опукий? Чи не бува, щоб замість камнїв у жорнах було що иньше, як наприкл. дерев'яні кружки з набитими на їх залїзцями або камінцями?

3) Скільки вітряків у селї (подати разом і число хат, або душ у селї)? Як вони зроблені? Подати докладний опис вітряків ріжного роду з плянами і малюнками, звернувши особливу увагу на назви кожної окрімної частини у їх, а також і на те, як вітряки навертають ся.

4) Подати детальний опис водяних млинів з усїма приладами до драння крупів, валяння сукна і т. и. Звернути також осо-

бливу увагу на **наплавні** млини, як що є, і на те як їх переплавляють з місця на місце і як закріпляють, щоб їх не зносило водою.

X. Копаннє землї. Викопуваннє і оброблюваннє глини.

a] 1) *Грабарство.* Чи є свої грабарі, чи наймають стороннїх? На які именно роботи наймають грабарів? Який у їх струмент (подати опис усього)? Чи не вживаєть ся до копання землї чого иньшого, окрім звичайного заступа, особливо коли грунт твердий? Чи не чутно, щоб до цього вживали ся коли товарячі роги? Які є прилади до витягання, або викидання землї, як що копають глибоко, або викопану землю треба скидати де небудь одсторонь. Як міряють скілько викопано землї?

b] 2) *Чамур* або бита глвна (земляна цегла). Як виготовляють глину на чамур? Скільки додають різаної соломи, полови (яких?) і т. и.? Які завбільшки і як именно роблять кусники чамуру? Як їх сушять і як з їх роблять стїни?

c] 3) *Цегла* (кирпич). Яка именно глина йде на цеглу, як її розпізнають? Як копають і витягають, коли глинище глибоке? Що роблять, щоб глинище не завалювалось? Як наготовляють глину до виробу цегли, як цеглу роблять і як випалюють? Дати опис усієї цеглярської працї і усього струменту, а також і печи до випалювання. Якої міри і які сорти цегли вироблюють ся і як вони звуть ся? Як виробдюють ся й на що йде **сирець**? Подати фотоґрафії цегельнї з плянами і малюнками.

d] 4) *Черепиця.* Як що виробляєть ся то подати докладний опис усього струменту і способів виробдювання, зазначивши, як і у попереднїх працях, чи є свої майстрі чи чужоземні?

e] 5) *Гончарство.* Як розпізнають і здобувають гончарську глину? Яких сортів вона бува і як вони звуть ся? Який струмент вживаєть ся до здобування і витягання її з глинищ? Як вона виготовлюєть ся до виробу посуду (вивітрюваннє, виморожуваннє, переминаннє, вимішуваннє, струганнє, додаваннє піску або чого иньшого, осаджуваннє з води і т. и.)? Описати яко мога докладнїйше усї працї сюди належачі, з усїм струментом, який до їх вживаєть ся.

6) Чи не роблять ще де посуду з якого мнякого каміню? Чи не гріють часами води, або чого иньшого, у дерев'яних мисках, або у кошовках зплетених з лози і вимазаних глиною? Чи не вживають, часами в пригоді, до того сьвіжої шкури (наприкл. чабани), або

гарячого каміння. Чи не роблять ще й досї де-небудь якого посуду не на крузї, а просто руками, або на ручному крузї? Якого роду вживаєть ся звичайно круг (дати опис і малюнки з усїма назвами окрімних частин)? Який струмент вживаєть ся до випробу посуду на крузї; чи самі гончарі його роблять, чи купують?

7) Який виробляють посуд? Подати малюнки (а ще краще — фотографії) і опис усякого сорта посуду з визначеннєм міри (заввишки й поперек у горлї і у найширшому півперечнику), колїру, назвищ і вживання. Які трапляють ся ще, окрім посуду, гончарні вироби: свистуни, грузки до неводу і т. и.? Чи не роблять яких чоловічих або зьвірячих парсунок з глини?

8) Які і яким чином роблять ся везерунки на посудї (дати їх малюнки і народнї назвища)? Звідки беруть зразки до таких везерунків? Який до того вживаєть ся струмент? Як приробляють вушка і чи не роблять за для окраси на посудї яких прилїпок з глини? Чи не роблять посуду на кшталт зьвірячої, або чоловічої постатї? Як роблять, щоб горшки (не полив'яні) були зверху блискучими? Які горшки більше вилощують зверху, чи тільки чорні чи й другого колїру? Як і з чого робить ся полива ріжного колїру і як її наводять на посуд? Який посуд робить ся полив'яний, а який нї? Чи не ставляють гончарі яких знаків на посудї, щоб знати було ким він зроблений? Подати малюнки таких знаків. З яких міст у Галичинї і на Українї посуд взнаєть ся за найкращий?

9) Як випалюють посуд? Подати пляни і малюнки гончарського горну. Скільки часу держять посуд ув огнї? Як роблять, щоб посуд вийшов червоний, жовтий, білий, або чорний чи сїрий? Що роблять, щоб горшки у горнї не зліплювались, або не псувались иньшим робом?

10) Як доставляють посуд на продаж? Як улаштовують до того воза і у йому горшки? Чи возять по селам, чи тільки продають по ярмарках? Чи продають за гроші, чи міняють на зерно, або на борошно?

XI. Оброблюваннє дерева.

1) *Рубаннє і виготовлюваннє дерева.* Як виміряють височину дерева і скільки з його буде дров, дощок, або чого иньшого? Як дерево рубають і що роблять, щоб не стало ся при цьому якої причини (щоб не вбило кого, падаючи, або-що)? Як дерево рубають, пиляють або колять на дрова у лїсї, як дрова складають і міряють,

як бережуть од непогоди і доставляють до дому або на продаж; на що йдуть пнї, суччя, коріння і т. и.? Що роблять з вітами, з хмизом і т. и.? Як і чим рубають лозу, що і як з неї роблять напр. до ув'язування ріжних річей, до виготовлювання усяких каблучок і т. и.; з якого дерева беруть лика і що з їх роблять? Як зрубане і наготовлене дерево, або дрова вивозять з лїсу, спускають з гори, доставляють до річки, в'яжуть у плоти, сплавляють по річках, витягають на беріг і доставляють куди треба? Подати описи з малюнками і плянами особливо способів спускання дерева з гори, витягання на беріг, пиляння (з усїма до того пристроями, ув'язування плотів, з усїею на їх будівлею.

2) Як дерево обтесують і пиляють на колоди, бруси, пластини, дошки, шальовки, дрань, гонту і т. и.; як вибірають і з чого роблять лати, сохи, дуги, обіддя, кокори до човнів; як видовбують човни́, корита, ночви, жлукта, улики, черпаки, ківші, ополоники, ложки і т. и.? Чи не випалюють часом дерева замість видовбування? З якого дерева роблять ся, яку мають міру і як звуть ся усякі на ріжний спосіб зроблені дерев'яні вироби? На що є особливі майстрі, а на що нема?

3) Який струмент вживають за для кожної з цїх праць (ріжного сорту клиння, сокири, пили, долота, струги, свердли і т. и.)? Дати опис, міру, малюнок і народнє назвище кожного з усїма його одмінами.

4) *Випал вугілля.* З якого дерева і яким робом випалюєть ся вугіллє? Яке є до того начиннє, струмент і особлива будівля? Як угалля доставляють на продаж? Чи є до випалювання вугілля особливі майстрі і у загалі люде, котрі тільки з того й живуть?

5) *Вироблюваннє смоли.* З якого дерева і як женуть смолу і роблять коломазь (дьоготь)? Яке до того вживаєть ся начиннє і т. и.? Які бувають сорти дьогтю (добрий дьоготь і т. и.)? Дати докладний опис майданів, з усїм що до їх належить, а також до переховування і доставки смоли й дьогтю на продаж.

6) *Теслярство.* Чи є особливі майстрі до будівлї хат? Що з дерев'яної роботи при будівлї роблять сами, а за для чого закликають тесляра? Що у загалї роблять теслярі по селах? Подати звістки про їх спосіб роботи а також і про усе їхнє начиннє і увесь струмент з усїма назвами і т. и., особливо-ж довідатись яке дерево вони на що беруть, як розміряють, вироблюють окрімні частини і приладжують їх одна до одної, найбільш тодї, як при цьому не вживаєть ся гвоздків і залїза у загалї? Чим вони красять дерево і як наводять політуру?

7) *Стельмаство.* Щó именно роблять стельмахи? Яке вони вживають начиннє й струмент (опис його з малюнками й мірою)? Яким побитом вони що роблять: як виточують маточинку, розміряють спиці, приганяють óбід? Як роблять остатні частини воза, так щоб вони приходились одна до одної і т. и.? Подати по змозї усю техніку цього ремества.

8) *Бондарство* (боднарство). Яке дерево йде на яку дерев'яну посуду? Яку именно посуду вироблюють бондарі (подати опис її з народнїми назвами, мірою й малюнками)? Як бондарі виготовлюють дерево, розміряють його, роблять клепки, розміряють широкість дна, добірають до неї широкість клепок, вирізують утори, вставляють дно і т. и.? Який до усього того вживаєть ся струмент і як бондарі їм орудують (звернути особливу увагу на докладність опису усього, особливо-ж розміряння)? Що йде до бондарської роботи окрім дерева (осока, залїзо, обичайки і т. и.)? Як бондарі доставляють на торг свої вироби і як продають (за гроші чи міняють на що)?

XII. Оброблюваннє шкури.

1) Чи оброблюють коли шкури сами селяне, чи завше оддають чинбареві? Од якої скотини шкура на що йде? Як вбивають скотину, щоб не попсувати шкури і як здіймають шкуру?

2) *Чинбарство.* Як оброблюють шкуру чинбарі (висушуваннє, розмочуваннє, одскребаннє волося, як що треба, вискребаннє шкури з нутрішньої сторони, дальше оброблюваннє її, вироб ремнів, шкур до вкривання возів, шевського товару; вичинка шкур з вовною на кожухи? Прилади і струмент до усього того. Подати докладні звістки про те з чого именно робить ся квас, скільки часу держять у йому які шкури і т. и.

3) *Кушнїрство* (кожухарство). Чи сами кушнірі чинять шкури, чи беруть вже вичинені? Як розміряють кілько треба на кожух, як викраюють і як зшивають шкури? Який при цьому потрібний струмент? Подати опис з малюнками крою і струменту, не забуваючи вказувати скрізь міру.

4) *Шевство.* Чи шевцї шиють тільки чоботи й черевики чи тако ж морщять постоли і роблять ще що иньше з шкури? Чи роблять вони коли небудь товар сами, чи завше купують або одбірають купований од тих хто оддає шити? Як шевцї здіймають мірку на чоботи або черевики, як добірають колодку? Як що роблять колодки сами, то як именно, з якого дерева і на який звичайно роз-

мір? Як роблять дратву, чи вживають до того свинячої щетини, воску, смоли і т. и.? Як викроюють товар, приганяють підошву, пришивають халяви, набивають закаблуки (підбори, корки)? Які вживають до різання шкури ножі? Що вживають до лощення товару, до наведення ґлянцу на закаблуки, до вироблювання різних везерунків на закаблуках або на холявах (подати зразки везерунків)? Зробити опис усього струменту й начиння, не залишаючи стільців, ослінчиків, баньок до сьвітла, одно слово усього, що тільки належать до шевства. Які шиють ся чоботи й черевики на продаж завбільшки, і яких бувають сортів (подати їх назвища) по більшині, по сорту товару й по хвормі? Чи шиють ще що небудь шевці окрім обутьтя? Чи вживають ся до чобіт підкови? Подати їх малюнки й міру.

5) *Лимарство* (сїдельництво). Вироблюваннє хамутів, шлей, сїдьолок, наритників, сїдел і т. и. Хто їх робить, як именно, яким струментом і т. и. Чи є до того особливі майстрі?

XIII. Оброблюваннє рогу й кости.

1) Що вироблюєть ся з рогів і з кости (табатерки, ріжки на табаку й на порох і т. и.? Як до того виготовляєть ся ріг і який до того вживаєть ся струмент? Чи не роблять з рогу й кости таких річей як кґудзики, гребінцї і т. и.? Чи є до того особливі майстрі з селян-українцїв? Як що такі річи де вироблюють ся, то як продають їх — чи тільки на ярмарках, чи розносять по селах і міняють на ріг і кістки? Звернути особливу увагу на старинні пороховницї і на везерунки на їх, а також і на старинних, особливо церковних, гребінцях.

XIV. Оброблюваннє волокнуватих річей.

1) *Плетїннє.* Які річи плетуть ся з соломи, оситняку, рогози, лика, тоненької лози і т. и.? Подати опис і особливо малюнки кожного роду плетїння, з народними назвами і способу плести і везерунків, які виплїтають ся, а також і струменту, який до плетїння вживаєть ся.

2) *Оброблюваннє льону й конопель.* Як льон і коноплї збірають з поля, мочять, сушять, б'ють на бательнї й терницї, витріпують, чистять, розчісують, роблять вирьовки, шнури й т. и. прядуть, роблять нитки, плетуть сїтки, панчохи і т. и. Докладно описати усї цї ро-

боти, з усїма приладами й струментом, починаючи з терницї і кінчаючи прядкою з усїма їх причандалами і окрімними частинами.

3) *Ткацтво.* Чи багато ще по селах ткачів? На чому вони орудують? Звернути найбільшу увагу на найпростійші способи ткання. Чи не трапляєть ся ще иноді кросен, або верстатів, у котрих нитки основи натягають ся з гори до долу причепленими до їх грузками, або не навертають ся на валець, а просто прив'язують ся до чого небудь, так що основа виходить дуже довгою і вузькою, а через це й полотно вузьким? Дати опис з плянами і малюнками звичайної верстатї з усїм її механїзмом і причандалами, не минаючи анї найдрібнїйшої частини.

4) *Оброблюваннє вовни.* Як стрижуть вівцї, перемивають і пересушують вовну, б'ють її шерстобитним смиком чи струною, роблять з неї брилї, сучять вал, плетуть з його панчохи, рукавицї і т. и. тчуть сукно, б'ють його на валюшах і т. и.? Як працюють шерстобити, чи ходять по дворах, чи беруть вовну до себе? Як приймають сукно на валюши, як ведуть йому лїк і як після валяння вертають тим хто давав?

5) *Коцарство.* Звернути особливу увагу на технїку і народню термінольоґію цього ремества. Де воно ще є на Українї і у Галичинї? Як вибірають і красять вовну на килими; як їх роблять і який до того вживаєть ся струмент і начиннє? Які найбільше розповсюджені везерунки? Постаратись дати малюнки а по змозї й назбірати зразків, особливо з старинних килимів україньскої роботи по церквах то-що.

6) *Кравецтво.* Що з одежи шиєть ся дома, а що даєть ся кравцеві? Чи працюють сїльські кравцї на підмогу у хлїборобському господарстві, чи є й такі, що живуть тільки з самого кравецтва? Як вони роблять: чи по хатах у тих хто дає шити, чи у себе дома? Як беруть мірку на сорочки чи одежу, розміряють полотно чи сукно, краюють його і шиють? Який до того струмент і причандали? Подати малюнки крою і струменту з мірою і усїма назвищами. Чи кравцї завше шиють на столї, або на лаві, підгорнувши під себе ноги? Чи є кравцї, що шиють що з свого материялу на продаж? Що́ именно вони шиють і де спродують? Чи сами роблять шкуратяні ґудзики чи хто иньший?

XV. Оброблюваннє металїв.

1) Звернути особливу увагу на технїку і переносний струмент кочуючих циган-ковалїв і мідників і описати їх яко мога докладнїйше

з малюнками і з старанним зазначеннєм усієї термінольоґії і як можна то й именно циганської. Зібрати відомости про те, що вони більше роблять -- залїзні річи чи мідні і які именно? Зібрати по змозї фотоґрафії і малюнки з їхнїх виробів (а ще краще й самі вироби) з їх циганськими назвищами, звернувши особливу увагу на річи більш або меньш оздоблені везерунками і т. и.

2) Розпитатись чи не виплавлюють де ще й досї залїза самодїльним робом з болотяної руди і подати найдокладнїйші звістки про технїку такого виплавлювання. Зібрати по змозї звістки про виплавлюваннє залїза у давнї часи, звернувши особливу увагу на назвища сел, хуторів і т. и. що й досї звуть ся Руднями, Рудками і т. и.

3) *Ковальство.* Що найбільше роблять сїльські ковалї? Що направляють тільки, або переробляють, а що роблять сами? Дати докладний опис з мірою, фотоґрафіями й малюнками усїх їхнїх виробів. Описати й подати пляни й фотоґрафії кузнї і усього ковальського начиння й струменту з усїма його одмінами і народнїми назвищами (горен, міхи, ковадла, молоти й молотки, обценьки, дрилї і т. и.). Дати опис усієї ковальської роботи, звернути увагу на те як роблять горен, ковальський міх, як крутять дїрки у залїзї, як залїзо гартують, насталюють сокири, роблять підкови, ухналї, гвоздки усякого сорту, рала, леміші і т. и., підковують коней, натягають шини, направляють коси й серпи, виковують ріжні залїзні річи за для млинів (порплицї то-що). Чи роблять що небудь сїльські ковалї на продаж? Чи не роблять якої зброї за для ловів або оборони?

4) *Слюсарство.* Що именно роблять слюсарі по селах, містечках і невеликих містах; що виробляють сами на заказ або на продаж? Дати опис їхнїх виробів, способу працї, струменту, не забуваючи й їх назвищ, хоча-б вони були й не українські, а чужоземні.

5) *Мідництво й котлярство.* Хто більше працює у цїх ремеслах на Українї і у Галичинї — українцї чи чужоземцї і які именно? Що роблять мідники і котлярі (подати назви, міру й малюнки? Які способи роботи й струмент?

6) *Золотарство.* Які срібні й золоті річи виробляють ся сїльськими, або дрібними міськими золотарями — українцями? Звернути особливу увагу на вироб церковних річей і річей за для оздоби (серег, каблучок, перстнів, дукачів, і т. и.). Які вживають ся способи роботи наприкл. при розтоплюванні, кованні, прилютовуванні, золоченні, вживаннє гнилих яєць до золочення дерева і т. и.), який струмент, а також і прилади до сьвітла? Звернути особливу увагу

на збіраннє старинних, найбільше оздоблених різьбою і везерунками річей і їхніх фотоґрафій, а тако-ж і на назвища везерунків.

XVI. Переміщуваннє.

1) Яким робом переносять важкі річи з місця на місце (на руках, на плечах, на спині, на голові і т. и.)? Як носять дїтей (звернути увагу на циганок), птицю на продаж, воду, барила, горшки з маслом, гладишки з молоком, мішки з зерном або борошном, картоплї, огірки, кавуни, дрова, колоди, землю, цеглу, мерцїв, чо́вни і т. и. і які вживають до того прилади (плагки, коромисла, коробки, дрючки, носилки, мари і т. и.)? [Тут треба дуже докладного опису: не досить сказати наприкл. що дитину носять на руках, бо є чимало дуже ріжних способів носити дітей; треба вказати на якій руцї лежить дитина, куди схиляєть ся її голова, як друга рука придержує дитину, чи не кладуть часами дитини у пазуху свити, чи не підчеплюють на хустї спереду на грудях, або ззаду на спинї і т. и.? Также само й про усе иньше. Найкраще додати до опису фотоґрафії або малюнки. Особливу увагу звернути на це у Полїссї.].

2) Що роблять, щоб полегшити собі дорогу, вибіраючись куди небудь далеко пішки (як прочане, богомільцї, заробітчане — то-що), як обувають ся, одягають ся, що з собою беруть, які беруть цїпки, як улаштовують і надівають на себе клунки, у чому беруть воду і т. и. Як виряжають ся у пішу дорогу у зимі? Чи прив'язують що (особливо дїти) до ніг, щоб ковзатись по льоду або бігати по снїгу?

3) Як улаштовують ріжні річи, перевозячи їх верхи на конях, і які до того вживають пристрої (сакви, бисаги, в'юки і т. и.)? Які вживають, їздячи верхи, сїдла, або-що замісто сїдла, чи вживають стремена, остроги? Подати опис усього, що надїваєть ся на коняку під верх, починаючи з оброті або вуздечки і кінчаючи обмотуваннєм соломою, або чим иньшим копит, як що треба, щоб не було чутно, що чоловік їде. Звернути увагу на усе оце особливо у Чорноморьї у пластунів то-що.

3) *Підвода.* Які вживають вози (дїтські повозочки — цяцьки, бідки, візки, вози кінські й волові, чумацькі мажі, биндюги, гарби, хури, брички, халабуди і т. и.)? Подати опис і малюнки ріжного роду возів з назвищами усїх частин, з котрих вони складають ся

(од послїдньоï чеки до дуги або ярма), вказавши з якого дерева що робить ся, як що завбільшки, які на чому роблять ся везерунки, малюнки або різьба? Чи вживають ще колеса без спиць з суцїльного дерева з нерухомо приробленою до їх вісьсю? Які вживають ся санї (починаючи од громака — замерзлого товарячого кизяка, і кгринджол на котрих дїти спускають ся у зімі з горок — до великих саней, щоб перевозити дуже важкі річи)? Як запрягають ся до возів, або до саней воли чи конї? Чи їздять на коровах, на волах бовкуном, на буйволах, на верблюдах, на ослах і т. и.? Чи не запрягають часом до маленьких візків або санчят — собак? Подати докладний опис і малюнки усїєї справи кінськоï і воловоï (хамути, шлеї, гужі, черезсїдельники, сїдьолки, наритники, ярма, і т. и.), вказавши що з чого і як робить ся і як зветь ся? Як перевозять дуже важкі річи (великі каміння, дзвони, паровики і т. и.)?

4) *Дороги.* Чим відріжняють ся і як звуть ся по народньому ріжного роду улицї і дороги (стежки, дороги, шляхи і т. и.)? Який за їми догляд? Як їх рівняють, обкопують чим обсаджують і т. и.? Які роблять канави, перелази, кладки, греблї, місткы, мости, коловороти і т. и. (подати описи, пляни й малюнки)? Чи не роблять наплавних мостів? Звернути особливу увагу на лїсові дороги у Полїссї, на колишнї чумацькі шляхи і т. и. Який догляд за дорогами у зімі (рівняннє, ставляннє віх і т. и.)? Чи бува, щоб у зімі більше їздили річками по льоду? Чи є такі дороги, котрими їздять тільки у зімі?

5) *Плавба.* Які вживають способи плавати: як плавають купаючись або перепливаючи річку (сажнями, врозмаха, на спинї, боком, по жаб'ячому)? Чи жінки плавають инакше як чоловіки? Що роблять, плаваючи, руками й ногами? Чи до плавання, особливо перепливаючи через річку, не вживають ся часами які пристроï: пухирі, надуті шкури, зв'язки комишу, колоди, плоти і т. и.? Як вони роблять ся і улаштовують ся? Як переправляють через річки скот (гурти, табуни отари)? Як в'яжуть плоти, як до їх прироблюєть ся стерно і т. и. і як їми керують? Як на їх живуть плотовщики і у загалї який спосіб плавби на плотах? Які бувають пороми, як вони зроблені і яким робом на їх перевозять? Які вживають ся човни (починаючи од корита або видовбаноï чи випаленоï вогнем колоди до дубів, великих байдаків і морських баркасів, шкун і т. и.)? Подати яко мога найдокладнїйший опис з малюнками і з народнїми назвищами усього, вказуючи що з чого й як робить ся, як що завбільшки і як зветь ся уcяка окрімна частина? Яким робом кожна судина посуваєть ся на водї (веслами, шостами, лямою чи

едеком, парусами і т. и.)? Які до того вживають ся пристрої? Які вживають ся якорі і чи бувають самодїльні? Що роблять, щоб човна або дуба не перевернуло хвилею, особливо на морі? Чи не прив'язують чого з боків? Який догляд за човнами і иньшими судами, як їх висмалюють, конопатять, латають на їх дїрки, виливають з їх дуба і т. и. Який є до того струмент і прилади? Які знаки ставляють по річках і на морі, щоб безпечнїйше було плавати? Як переводять човни й плоти через пороги особливо на Днїстрі й на Днїпрі? Чи їздять ще де **волоком**, се-б то, перетягаючи човни з однієї річки на другу?

Хв. Вовк.

NB. До збірання відомостей про **будівлю**, **одежу** і **їжу** будуть незабаром видані особливі проґрами.

ПОКАЖЧИК.

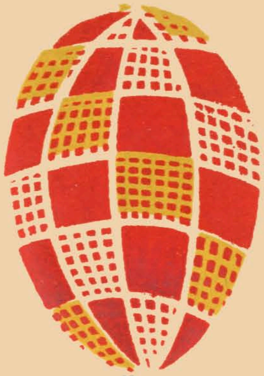
INDEX

alphabétique et analytique.

Таб. I. а.

Таб. I. в.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

Таб. II. л.

Таб. II. Б.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

Таб. III а.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 11.

Таб. III Б.

24.

25.

26.

27.

28.

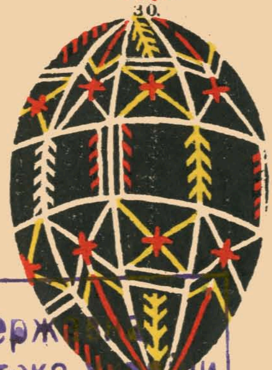

29.

30.

31.

32.

33.

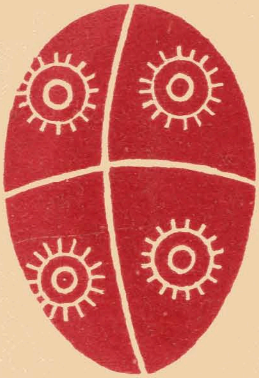

34

35.

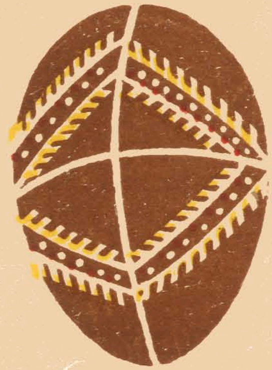
Таб. IV. а.

Таб IV б.

13

14.

15.

16

17.

18

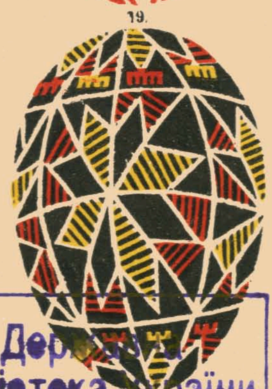
19.

20.

21

22.

23.

24

Таб. IV. в.

Таб. V.

13 табл. ✓

11108

10.000.000-

415831/395